

264/74

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

—97—98—

FOLKSKOLINSPEKTIONEN I ÖREBRO LÄN

ÅREN 1861—1914

JÄMTE KORTFATTAD ÖVERSIKT AV FOLKUNDERVIS-
NINGEN I LÄNET FÖRE 1861

AV

JOSEF S. GRALÉN

*Arbete utgivet med anslag från Längmanska kulturfonden
och Örebro läns landsting*

STOCKHOLM 1958

Expedieras från Föreningen för svensk undervisningshistoria Drottninggatan 108, Stockholm

PRIS 20 KRONOR

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG XXXVIII 1958
VOLYM 97--98 UNDER REDAKTION AV ALBERT WIBERG

FOLKSKOLINSPEKTIONEN
I ÖREBRO LÄN
ÅREN 1861—1914

JÄMTE KORTFATTAD ÖVERSIKT AV FOLKUNDERVIS-
NINGEN I LÄNET FÖRE 1861

AV
JOSEF S. GRALÉN
V

*Arbete utgivet med anslag från Längmanska kulturfonden
och Örebro läns landsting*

STOCKHOLM 1958

F Ö R O R D

Det arbete, som härmed framlägges, syftar främst till att i begränsad omfattning lämna en historisk skildring av folkundervisningen i Örebro län intill den tidpunkt, då länets landsting upphörde med sin understödjande verksamhet till folkskolinspektionen och denna blev en helt statlig angelägenhet.

Som källor till skildringen har folkskolinspektörernas berättelser jämte arkivhandlingar av annat slag i första hand fått tjäna. Nämnade berättelser får anses utgöra en rest av det en gång omfattande urkundsmaterial, som gått förlorat. Så mycket finns dock kvar, att allt tillgängligt material inte kunnat utnyttjas. Särskilt måste den översiktliga delen av tiden före år 1842 betraktas endast såsom exempel på vad som förekommit.

Emedan det varit nödvändigt att hålla skildringen inom en begränsad ram, torde valet av titel på arbetet vara motiverat. Biografiska notiser är inskränkta till det nödvändigaste, däremot har författaren eftersträvat att visa, på vad sätt och i vad mån ansvariga ledare för folkskoleväsendet sökt främja den allmänna folkundervisningen.

För den redaktionella utformningen av framlagt arbete bär under-tecknad ensam ansvaret. Ett värdefullt stöd och en verksam rådgivare har varit "Kommittén för utarbetande av historik om folkundervisningen i Örebro län". Denna kommitté, konstituerad den 19 nov. 1956, har bestått av länsskolinspektör *Herm. Gottfr. Pihl*, Örebro, ordförande, skolinspektör *Olof Pontelius*, Örebro, bitr. skoldirektör *Hans Nerehus*, Örebro, rektor *Sigrid Jonsson*, Karlskoga, och under-tecknad Gralén, sekreterare.

Till mina medkommitterade frambär jag ett hjärtligt tack. Samarbetet inom kommittén har varit utomordentligt gott. Från många andra intresserade har kommit bistånd med uppgifter, forskningsresultat och upplysningar av skilda slag. Med djupt känd tacksamhet till dem alla nödgas jag här avstå från att räkna upp ett stort antal namn.

Stort tillmötesgående har jag rönt från Örebro stads- och central-

bibliotek, ävenså från universitetsbiblioteket i Uppsala vid anskaffning av erforderlig litteratur. Till Örebro läns landsting och Längmanska kulturfondens nämnd riktas värdsamt tack för välvilligt och frikostigt ekonomiskt understöd, utan vilket arbetets publicering icke kunnat ske.

Det är min förhoppning att nu föreliggande arbete skall bidra till ökad förståelse för vad som inom Örebro län tilldragit sig på folkundervisningens område och därtill i någon mån kunnat lämna impulser till fortsatta undersökningar angående folkundervisningen i länet, fristående eller i samband med blivande sockenskildringar.

Örebro i november 1958.

Josef S. Gralén.

I. TIDEN FÖRE 1842 ÅRS FOLKSKOLESTADGA.

Stiftsvis vidtagna åtgärder för folkundervisningen.

I äldre tider var konsten att läsa och skriva högt skattad, dock förbehållen ett fåtal av vårt lands befolkning. Brev, skrivna av svensk hand, finns bevarade från tid så långt tillbaka som 1100-talet.¹ Vid Vårfruklostret (av karmeliterorden) i Örebro fanns redan under medeltiden en skola, där undervisning med all sannolikhet meddelades även åt dem, som tog sina första steg på vägen till kunskaper. Men t. o. m. tidigare hade Örebro stad en skola, om vilken dock föga är känt. En lärare vid denna skola, *Johannes de Kiil*, har tillika med titeln "Scholasticus in Örebro" fått sitt namn bevarat i samband med händelser år 1347. Några årtionden senare omtalas en "rector scholæ" i Örebro.²

Mycket talar för att undervisning meddelades även vid klostren i Ramundeboda och vid Riseberga i Edsberg. Enskild undervisning förekom flerstädes i hemmen, där förhållandena medgav sådant.

Efter reformationen blev intresset för ökad upplysning hos oss större än tidigare och mest påtagligt hos dem, som hade en ledande ställning inom kyrka och stat. Särskilt kan man inom Strängnäs och Västerås stift ganska snart skönja allvarliga och vittsyftande åtgärder för att främja folkbildningen, i första hand för att ernå en förbättrad kristendomskunskap.

Från Örebro stad och län härleder sig redan från 1500-talets första hälft betydelsefulla försök att tillgodose allmän folkundervisning. År 1526 utgav *Olavus Petri* (1493—1552), en av de två smedsonerna och reformatorerna från Örebro, de båda skrifterna "En nyttig undervisning" och "En skön nyttig undervisning".³ Fyra år

¹ Gustav Löw: Karolinens brev (artikel i "Till Hembygden" årg. 1922 sid. 79). Sthlm 1922.

² K. G. Grandinsson: Bidrag till kännedomen om Vårfruklostret i Örebro (artikel i "Föreningen Örebro läns museum, Meddelanden" del XI sid. 55—64). Örebro 1933. — K. Fr. Karlson: Blad ur Örebro skolas historia del I sid. X. Örebro 1871.

³ Robert Murray: *Olavus Petri* sid. 38. Malung 1952.

senare följdes dessa av samme författares "En liten catechismus" såsom del av "En liten postilla".⁴ Allbekanta är för övrigt Olavus Petri stora insatser för svensk odling.

Vid Örebro möte 1529 stadgades bl. a., att prästerna skulle i sina predikningar förklara "Tio Guds bud, Tron och Fader vår".⁵ Från predikstolen kunde man denna tid lättast nå den stora allmänheten, det hörde till och låg i förgrunden, att prästen skulle bära det huvudsakliga ansvaret för folkets undervisning. Därav följde också med viss nödvändighet, att folkbildningsarbetet främst inriktades på att ernå en från flera synpunkter önskvärd och förbättrad kristendoms-kunskap. Att nå de breda folklagren ute i bygderna genom andra lärare än prästen var så gott som uteslutet. Andra lärare än denne fanns knappt att tillgå, i alla händelser alldeles för fåtaliga. Som exempel på tillståndet i fråga om bokkunskap kan förtjäna nämnas, att då kyrkoherde *Amund Haqvinius* år 1663 tillträdde Karlskoga pastorat, fanns därstädes blott tre personer, som ägde psalmbok.⁶

De bägge biskoparna *Laurentius Paulinus* Gothus (1565—1646) och *Johannes Matthiæ* Gothus (1592—1670) gjorde stora insatser inom Strängnäs stift för folkundervisningens höjande.⁷ Johannes Paulinus kateketiska verk "Gyldene Clenodium" (Thesaurus Catecheticus), utgivet år 1631, blev av stor betydelse för kristendomsundervisningen i Sverige under mer än två århundraden. Samme man övade också stort inflytande vid tillkomsten av 1611 års skolordning liksom Johannes Matthiæ vid utformningen av 1649 års skolordning.⁸

I Västerås stift var biskopen *Johannes Rudbeckius* (1582—1646) ivrigt verksam.⁹ Som känt var denne Rudbeckius närkesson, född i Almby socken (sedan 1943 införlivad med Örebro stad). Han inriktade sina största ansträngningar företrädesvis på den högre bildningen, men folkundervisningen drog nytta av hans nit för prä-

⁴ Murray a. a. sid. 77.

⁵ Yngve Brilioth: Svensk kyrkokunskap sid. 259. Sthlm 1933.

⁶ Nils Torpson: Svenska folkundervisningens utveckling från reformationen till 1842 sid. 35. Sthlm 1888. — Lars Dalgren: Karlskoga historia 1586—1936 sid. 123 och 133. Karlstad 1936.

⁷ C. O. Arcadius: Bilder ur svenska folkundervisningens historia sid. 11 o. f. Sthlm 1897. — Brilioth a. a. sid. 262. — Hj. Holmquist: D. Johannes Matthiæ Gothus och hans insats i Sveriges kyrkliga utveckling sid. 111—120. Uppsala 1903. — Albin Warne: Den svenska folkundervisningens historia från reformationen till 1809 (i "Den svenska folkskolans historia" del I sid. 170 o. f.) Sthlm 1940.

⁸ Arcadius a. a. sid. 17.

⁹ B. Rud. Hall: Johannes Rudbeckius (Ner.) sid. 59 o. f. Uppsala 1911. — Arcadius a. a. sid. 26 o. f.

ternas utbildning. Att så skulle ske, låg också helt inom Rudbeckius avsikter. Viktiga blev även de på hans initiativ inrättade stadsskolorna i samtliga städer inom Västerås stift, således även i Nora och Lindesberg.¹⁰

Jämsides med nyssnämnda åtgärder för undervisning genom prästerskapet pågick inom Örebro län en rätt märklig nybildning av församlingar, mestadels inom västra och norra delarna av länet med därvarande glesa bebyggelse. För många av dessa bygders invånare var avstånden till kyrka eller annat kulturcentrum så stora, att isynnerhet det yngre släktet sällan eller aldrig kom under direkt inflytande av varken predikan eller andra kulturella bemödanden. En i vår tid så folkrik och livaktig församling som Karlskoga fick sin egen organisation först den 1 juli 1586 genom en av hertig Karl från Örebro utfärdad skrivelse.¹¹ Under 1600-talet nybildades flera av församlingarna i länets västmanlandsdel: Grythytte församling genom kungl. brev den 17 april 1633,¹² Ljusnarsberg 1635 (fick sin förste kyrkoherde den 3 juli 1635),¹³ Hjulsjö år 1643,¹⁴ och Hällefors blev först år 1687 egen kapellförsamling inom Grythytte pastorat.¹⁵ Järnboås fick egen kyrka 1658/59 (tillhörde tidigare Nora pastorat). Även städerna Askersund, Lindesberg och Nora erhöll sina privilegier år 1643, alla tre samma år.¹⁶ Inom de sålunda nybildade eller nyordnade menigheterna spåras tidigt intressen för åtminstone något slag av ordnad undervisning.¹⁷

Resultaten av vidtagna åtgärder från biskopar m. fl. borde ju på något sätt visa sig. Hur skulle man då i stiftsledningen och hos andra myndigheter få något besked om väntade och önskade förändringar? För sådant ändamål tillkom förhör och visitationer.

Biskop Paulinus ville, att prästerna skulle besöka sina åhörare i deras hem minst en gång årligen, då förhöra dem alla i katekesen, afton- och bordsböner samt hålla rannsaking över deras inbördes leverne. Därmed borde man vinna, menade biskopen, någon känne-

¹⁰ Torpson a. a. sid. 53—54. — Arcadius a. a. sid. 40—41.

¹¹ Lars Dalgren a. a. sid. 87.

¹² Nils Helger: Hällefors socken sid. 76. Falun 1945. — Joh. Johansson: Nora-skogs arkiv band 5 sid. 166. Sthlm 1927.

¹³ Karl Hult: Ljusnarsbergs krönika, andra uppl., sid. 17—18. Falun 1918.

¹⁴ Axel Jonæ: Hjulsjö kyrkas jubileumsskrift vid 300-årsminnet 1943, tillika en hembygdsbok. Nora 1943. — Joh. Johansson a. a. sid. 181.

¹⁵ Nils Helger a. a. sid. 76—77. — Joh. Johansson a. a. sid. 169.

¹⁶ Joel Haugard: Om Vättern och norra Vättersbygden sid. 267. Askersund 1922. — Joh. Johansson a. a. sid. 165 och 208. — Wilhelm Tham: Lindesberg och Nora genom tiderna, förra delen, sid. 5. Lindesberg 1943.

¹⁷ Se t. ex. Hult a. a. sid. 489.

dom om vad kyrkobesökarna kunnat inhämta vid de söndagliga gudstjänsterna i församlingens kyrka, även vad de äldre familjemedlemmarna meddelat åt sina barn.¹⁸ Från dylika mera enskilda förhör var steget till offentliga förhör ej särdeles långt. Man började med att förhöra kommunikanter före nattvardsgång och särskilt de barn, som första gången släpptes fram till skrift. Vid prästmöte i Västerås 1679 beslöts, att förhör med nattvardsungdomen skulle allmänt införas i stiftet. Man vet, att sådana förhör ägde rum i Ervalla och Näsby församlingar år 1684.¹⁹

Emellertid fann man småningom, att prästens enbart muntliga undervisning ej var tillräcklig. För att den skulle motsvara behovet fordrades något mera, nämligen innanläsningskunskap hos den enskilde. Redan under början av 1600-talet väcktes i Strängnäs stift tanken på att anlita klockaren i församlingarna såsom lärare. Prästmötet i Strängnäs år 1618 överenskom, att "i alla församlingar böra till klockare antagas helst boklärd person, allra helst prästmän, om det kan vara lägligt, för att det må bli bättre sörjt för ungdomens undervisning i katekesen".²⁰ Biskop Rudbeckius uppmanade vid ett prästmöte i Västerås år 1621 sina kyrkoherdar att skaffa bort de okunniga klockarna och i deras ställe antaga djäknar, som kunde såväl sköta klockarens åligganden som undervisa församlingens barn.²¹ I Strängnäs stift tillgreps man ej sällan den utvägen, att förena klockarsysslan med en kaplanstjänst, och dennas innehavare skulle såsom sin främsta uppgift ha att ombesörja undervisningen.²²

Villkoret för klockaren att vara "boklärd" intogs sedermera i 1686 års kyrkolag, men formuleringen av lagen blev sådan, att någon ovillkorlig skyldighet för klockaren att undervisa ungdomen inte kom med.²³

Ett talande exempel på tillvägagångssättet vid de förhör, som anställdes i samband med förrättade visitationer i församlingarna, finns bl. a. från biskop *Ericus Benzelius* (1632—1709) visitation i Glanshammar och Rinkaby den 8 september 1693. De närvarande församlingsmedlemmarna delades upp i grupper, vilka var för sig förhördes av assisterande prästmän. Vid tillfället tjänstgjorde ej mindre än sex präster, bland dem rektor schole i Örebro *Theodorus*

¹⁸ Torpson a. a. sid. 35. — Se även Laurentius Paulinus: *Thesaurus catecheticus*, företalet.

¹⁹ Torpson a. a. sid. 34.

²⁰ Torpson a. a. sid. 47.

²¹ Torpson a. a. sid. 47.

²² Brilioth a. a. sid. 261.

²³ Brilioth a. a. sid. 262.

Schepner (1640—1710), rektor vid Örebro skola 1692—1710.²⁴ Visitationensprotokollet berättar bl. a.:

Comministern i Lillkyrka-Öby förhörd folket på läktaren i Glanshammars kyrka och befunnos de något äldre som ungdomen väl läsa själva orden och förstå doktor Luthers förklaring, de mindre barnen morgon- och aftonböner med bordsbönerna. Rektor Schepner förhörd "ägta socknemännen i Glanshammar, hvilka samtliga kunde läsa sina christendomsstycken, alla 5 med uttydningar, bordlexorna, morgon- och aftonböner med 'Barmhertige Gud' och 'Jag fattig syndig människa'." Pastor i Axberg förhörd en del av sockenborna från Rinkaby, vilka befunnos merendels "väl och försvarligen kunna läsa sina christendomsstycken, kunde en del ej läsa i book". Episcopus själv förhörd "qwinfolcken unga och gamla — — — och befanns större dehlen kunna läsa grundorden och Lutheri uttydning, liqwäl funnos åtskilliga som voro nog oförståndiga, helst uthi uttydningen öfwer fader vår, döpelorden och Herrens nattward".²⁵

I många fall blev det prästens uppgift att vid förhören bibringa barn de första elementära färdigheterna i innanläsning och katekes. I uppgifter till domkapitlet i Strängnäs 1742 anförde kyrkoherden i Skagershult bl. a., att han hade på indragna helgdagar ordnat undervisning i innanläsning "såsom en pedagogie" med barnen och den okunniga ungdomen. Församlingen indelades i rotar, som genomgicks tre gånger årligen. Kyrkoherden i Viby meddelade, att arbetet vid förhören mest bestod i att lära barnen läsa i och utan bok. Endast få av församlingens ungdom hade då lärt att rätt läsa i bok. De "stympade och slarvade fram orden", så att man ej kunde få någon riktig mening därav. (Dessa uppgifter anförda från Albin Warne i Sv. folkskolans historia I sid. 315.)

Det anförda visar, vartill man syftade med den undervisning, tidsläget medgav, men man får också provstycken på den allmänna ståndpunkt i fråga om folkbildning, som då förekom.

Ett mera allmänt omdöme med välgrundat fog för sig är, att de bägge stiftet Strängnäs och Västerås under 1600-talet intog en förgrundsställning i vårt land i fråga om folkundervisningen.

Med 1700-talet blir intresset från ledande krafter inom riket i viss mån svagare än under närmast föregående sekel. Enstaka ansatser

²⁴ K. Fr. Karlson: *Blad ur Örebro skolas historia*, femte häftet, sid. LXXXVI o. f. Örebro 1900.

²⁵ SDA kartong Glanshammar: Visitationensprotokoll av den 8 september 1693. — Albin Warne a. a. sid. 315.

saknades dock inte. I anslutning till en framställning från prästeståndet i riksdagen gav regeringen i en resolution den 22 oktober 1723 sin dåtida syn på folkundervisningen tillkänna i följande ordalag:

”At Föräldrar och Förmyndare böra flitigt hålla sina barn till at läsa i Bok och deras Christendomsstycken. Kunna Föräldrarne sjelfwe ej underwisa dem, som deras åliggande plickt är, så skole de vara förbundne, at hålla dem hos Schole-Mästaren eller Klockaren i Socknen, eller hwarest eljest lägenhet dertill finnes, och gäller ingen annan ursäkt till befrielse från vitet, än högsta fattigdom.”²⁶

Vid samma tid klagade prästerskapet i Karlstads stift över att fåkunnighet rådde hos allmogen, och orsaken var, att barnen icke lärde sig läsa innantill. Därför anhöll prästerskapet i Värmland och på Dal, att deras landskap måtte benådas med en viss lön för sådana skolmästare, som funnes på andra orter i landet.²⁷

Konventikelplakatet av år 1726 innehöll bl. a. föreskrift om regelbundna förhör genom prästerna. Därmed blev husförhören en allmän plikt.²⁸

År 1768 anmodades landshövdingar och konsistorier att lämna yttranden till ett genom regeringens försorg framlagt förslag angående förbättrad och ändamålsenlig anordning av skolväsendet på landsbygden. Särskilt borde man taga under överbäggande utvägar för att bygga skolhus, åstadkomma en skolkassa i varje församling bl. a. för avlöning åt lärare samt fråga om särskild skolstadga för landsbygden.²⁹

Man kan lägga märke till att tankegången i det kungl. cirkuläret är nästan densamma, som längre fram tog gestalt i mitten av 1800-talet.

Av inkomna yttranden att döma rådde ute i landet mycket skilda meningar om såväl behovet av åtgärder som lämpliga och användbara medel för en förbättrad folkundervisning. Konsistorium i Karlstad, som tidigare klagat över bristande kunskaper hos menigheten, ansåg nu, att något mera betydande skäl till klagan över folkundervisningen i stiftet icke förelåg, och det var numera sällsynt, att någon fanns, som icke kunde läsa i bok. Strängnäs domkapitel under ledning av den dådkraftige biskopen *Jacob Serenius* (1700—1779) kom för sin del med ett förslag till organisation av barnundervisningen.

²⁶ Kungl. Maj:ts resolution den 22 oct. 1723 på prästerskapets besvär.

²⁷ Torpson a. a. sid. 102.

²⁸ Se bl. a. Albin Warne a. a. sid. 295.

²⁹ Kungl. cirkulär till konsistorier och landshövdingämbeten den 19 febr. 1768.

Enligt detta borde socknarna indelas i områden med ambulerande skolmästare, läsår med två terminer inrättas, journal över lärjungarna föras, så också katalog för avgångsexamen o. s. v. Konungens befallningshavande i Örebro yttrade, att barnen i regel fick undervisning endast av mindre lämpliga personer, medan landshövdingen i Västerås ansåg, att barnundervisningen ”med trygghet” kunde anförtros åt bräckliga krigsmän, förståndiga hustrur eller husmän.³⁰

Några svaromål från församlingar i Närke får här illustrera, hur man ute i länets socknar upptog samma sak.

För Axbergs kontrakt hade prosten *G. Gezelius* insamlat uppgifter från pastorsämbetena där. Han meddelar år 1769: ”I Götlunda församling inrättades skola år 1760. Läraren lönas av alla skattlagda hemman gemensamt. — För Lillkyrka församling åberopar jag mig vad som i denna socken blev taget till protokoll vid prostvisitationen sistlidne sommar. — Ödeby församling är så liten, att barnundervisningen där intet på en lättare fot kan ställas, än om klockaren tillika får den om händer med villkor av någon tillökning på sin lön genom frivilliga sammanskott. Den klockare, som nu lever, är alldeles oduglig att gå barnen tillhanda. — — —”³¹ För sitt eget pastorat svarar prosten sålunda: ”Uti Axberg har sedan min ankomst dit varit pedagoger uti rotarna, där de betarvats, som prövats skickliga att lära barnen väl läsa i bok och kristendomsstycken och under min uppsikt hållit den ordning, att de lärt rätt stava och väl läsa katekesen, skriftermål, hustavlan, Symbolum athanasianum, spösmål med bibliska språk. Sedan Kungl. Maj:ts nådigaste brev av den 19/2 1768 ankom har på allmän sockenstämma stadgats att härvid bliva och ingen får vårdslösa om sina barn och i tid hållande till barnaläraren i sin rote samt då Gud behagar göra tiden blidare att då vara villiga att påtänka en sockenskola, då en kunde genom M. Consistorium bliva ordinerad, som vore skicklig att åtaga sig barnaläran och klockare- eller organistsysslan tillika eller alla 3, då han kunde bliva väl försörjd och socknen tillika väl betjänt. — — I Hovsta, som är liten och icke vidsträckt, kan klockaren väl undervisa socknens barn, och de som vilja vidare fortsätta med söners information hava en halv mil till Örebro.”³²

Från Kils och Gräve pastorat meddelas av kyrkoherden *And. Palm*: ”I anseende till det torftiga tillstånd varuti Kils församling

³⁰ B. Gottfr. W. Westling: Hufvuddragen af den svenska folkundervisningens historia sid. 107—111. Sthlm 1910.

³¹ SDA, bunt Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

³² SDA, bunt Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

sig befinner synes ingen utväg att tänka på någon sockenskolas inrättning. Vid sockenstämma, som hölls Michaelis tid, förklarade sig de flesta villiga att låta sina barn av klockaren undervisas, som väl äger därtill skicklighet, om hans villkor bliva förbättrade genom någon belöning som svarar däremot. Gräve församling, som icke allenast är i samma belägenhet utan ock därtill liten, är oförmögen att uppbygga något särskilt skolhus och genom sammanskott bidra till någon skicklig lärares avlönande.”³³

Går man till södra Närke för att finna meningarna där, så meddelar kyrkoherden i Hammar den 10 februari 1769: ”Vid sockenstämma i sockenstugan upplästes Kongl. Cirkuläret av den 19 febr. 1768, vilket väl alla funno till kristendoms förkovring mycket angeläget och nyttigt men för deras torftighet och medellöshet i dessa högst beträngda tider anhöllo de underdånigst att efter vanligheten få förbliva vid klockaren och andra i församlingen, vilka väl undervisa barnen i kristendomen till dess att Gud bättre tider förlänar.”³⁴

Prosten *Hj. Danelius* lämnar meddelande från Lerbäck den 11 februari 1769: ”Kongl. Cirkuläret 1768 upplästes på allmän sockenstämma. Nyttan och angelägenheten erkändes, men församlingens ledamöter såsom torftiga kunde ej finna sig, varken upprätta skolhus eller löna skolmästare. Anhållandes underdånigst att få förbliva vid sitt fria bruk och lämna barnen dels hos klockaren till undervisning, dels ock hos andra, vilka emot skälig betalning deras barn i kristendomens huvudstycken underrätta kunna. Viljande likväl församlingens ledamöter, där Gud bättre tider förlänar, gerna sammanskott göra till ovannämnda skolhus och då var för sin andel som han äger skolmästaren även rikligt avlöna.”³⁵

”Kumla och Hallsbergs socknar jämte de övriga i detta kontrakt hava instämt med Lerbäck och Hammar och på enahanda sätt sig yttrat om inrättningar av sockenskolor.”³⁶

Vid höstetinget i Nora den 5 oktober 1768 förekom en överläggning angående skolväsendet med anledning av det kungl. brevet den 19 febr. 1768. I domboken finns följande anteckning:

”— — — Och upplästes så väl förekommande K. M:ts nåd. bref som K. Befh:des skrifvelse härom, och i anledning därpå gjordes dem tjen-

³³ SDA, samma Spridda uppgifter etc.

³⁴ SDA, samma Spridda uppgifter etc.

³⁵ SDA, samma Spridda uppgifter etc. — Uppgifterna till 31—36 har insamlats av fil. dr Albin Warne, som välvilligt ställt dem till förfogande för detta arbete.

³⁶ SDA, bunt Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

liga föreställningar om detta ärendes angelägenhet; men förklarade allmogen enhälligt sig uti nuvarande trångmål och penningebrist ej kunna i någon ytterligare inrättning ingå, och skall det ej heller vara dem möjligt att på ett ställe i socknen sända sina barn till undervisning i kristendomen för deras aflägsenhet ifrån hvarandra; hvarföre de merendels vid hvarje by eller hyttelag hafver någon som barnen uti innanläsande undervisar, och den hvars lägenhet är att låta dem få någon bättre undervisning, har därtill tillfälle vid den här i staden inrättade skola; anmälandes jemväl allmogen, det presterskapet nu för tiden i detta härad med all sorgfällighet vinnlägga sig om barnens undervisning i kristendomskunskapen, att ej någon enda af ungdomen skall finnas, som icke däruti erhåller nödig undervisning, innan han tillåtes att nyttja sina salighetsmedel, och till hvilken ända med dem som första ggn ämna sig till nattvarden hela året igenom alla apostladagar och hela fastlags-tiden förhör i kristendomen hålles och slutligen förhöras de offentliga uti hela församlingens närvaro; hvilka genom högvärdige doktorn och biskopen Benzelstjerna gjorda berömliga författning barns undervisning sig anmäla, innan de därtill af något hyttelag antagas, allmogen anhöllo måtte blifva genom vederbörande hos hans K. M:t till nådig stadfästelse i underd. föredragen.”³⁷

Får man döma av anförda yttranden — och de flesta gick i samma riktning — så var viljan att sätta i gång med åtgärder för en förbättrad folkundervisning inte synnerligen stor. Snarare tycks allmänna meningen vara, att man var nöjd med rådande villkor, en förändring kunde medföra ökade utgifter, och sådana önskade man inte. Det ekonomiska läget i Sverige var också vid denna tid, slutet av 1760-talet, betryckt och ovisst. Talet om ”bättre tider” var inte utan allvarlig bakgrund. Nästan alla grenar av näringslivet led av svårigheter och farhågor för framtiden. Den 12 december 1768 utfärdades kallelse till urtima riksdag, förlagd till Norrköping, och i mitten av april följande år samlades den för att råda bot på penningnöd och för att ordna rikets finanser. Men oredan fortfor. Det är inte underligt, om allmänheten under sådana omständigheter kände sig obenägen för att taga itu med frågor om nya utgifter. Regeringens förslag var framlagt vid en från psykologisk synpunkt sett olämplig tidpunkt. Detta förklarar delvis den i stort sett negativa hållningen inför det kungl. cirkuläret.

³⁷ Johan Johansson: Noraskogs arkiv, femte bandet sid. 339. Sthlm 1927. — Lars Benzelstjerna (1715—1800), var biskop i Västerås stift från år 1759. — I riksarkivet saknas utlåtande från Västerås domkapitel till KC den 19 febr. 1768, men protokollet i samma domkapitel den 14 juli 1769 § 3 innehåller koncept till utlåtande i ärendet. Det märkligaste i utlåtandet synes vara ett förslag, att ingen skulle utan bevis från prästerskapet om tillräcklig kunskap få anställas såsom barnalärare. Uraktlåtenhet emot en dylik föreskrift borde enligt domkapitlets mening beläggas med vite.

Alldeles utan resultat blev den stort anlagda undersökningen icke, även om detta ej visade sig genast och omedelbart. Man erkände behovet av bättre undervisning. Vål avstod man ute i bygderna från att inrätta verkliga folkskolor annat än undantagsvis och då mestadels på grund av enskildas initiativ. Däremot blev det mer och mer vanligt att anställa "barnalärare" och "skolmästare". Frågor om undervisning upptogs mera allmänt av sockenstämmorna, särskilt under 1700-talets senare årtionden.³⁸ Sockenskolmästaren bestods någon avlöning, vanligen ringa nog, men han hade dock rönt hedern att räknas in bland socknens "ämbetsmän" liksom sockenskräddare och andra. Den undervisning, som meddelades, stannade vanligen vid övning i innanläsning och inlärande av katekesen.

Att de stora politiska omvälvningarna i vårt land under första årtiondena av 1800-talet skulle föra med sig uppslag och debatter om folkundervisningen var att vänta. De uteblev ej heller. Redan den 26 juni 1809 väcktes samtidigt två förslag rörande undervisningens omfattning och ändamål, det ena av greve *Axel Hamilton*, det andra av rektor *Gustaf Abraham Silverstolpe* (1772—1824). Den sistnämnde förde fram tanken på offentliga undervisningsanstalter för alla samhällsklasser och gav ett stort upplagt förslag för hela undervisningsväsendets reformering.³⁹

Riksdagens behandling av nyssnämnda m. fl. förslag gav till resultat skrivelse från rikets ständer till Kungl. Maj:t, som i sin tur den 29 januari 1812 tillsatte en kommitté för uppfostrings- och undervisningsverket i riket. En av ledamöterna i densamma blev biskopen i Linköping *Carl Rosén von Rosenstein*, som tidigare varit kyrkoherde i Kumla i Närke (jfr sid. 38). Genom cirkulär den 3 april 1813 infortrade kommittén uppgifter från rikets alla konsistorier om undervisningsanstalter och hur undervisningen bedrevs, särskilt där inga skolor fanns, m. m. Cirkuläret utgjordes egentligen av två vidlyftiga frågeformulär, och konsistoriernas och kyrkoherdarnas svar omfattar flera band i riksarkivet.⁴⁰ Några märkliga omnämmanden från Örebro län är ej att anteckna. I Karlstads stift

³⁸ Se t. ex. Sockenstämmoprotokoll från Sköllersta den 17 aug. 1788 § 3, Edsberg den 7 okt. 1787 § 1 m. fl. — Kyrkoarkiven i Sköllersta och Edsberg.

³⁹ Ridderskapets och adelns protokoll 1809—1810. — Klas Aquilonius: Det svenska folkundervisningsväsendet 1809—1860, del II av Svenska folkskolans historia sid. 30 o. f.

⁴⁰ Aquilonius a. a. sid. 36—40. RA: Utlåtandena från konsistorierna och pastorerna ang. folkundervisn. 1813—1814.

verkade vid denna tid biskop *Olof Bjurbäck* (1750—1829) med intresse, även med personliga uppoffringar för att höja folkbildningen.⁴¹

Kommittén av år 1812 blev år 1825 avlöst genom en ny kommitté, den s. k. Stora uppfostringskommittén. Den har också mera populärt fått namnet "snillekommittén", emedan flera av landets mest bemärkta personligheter insattes i den. *C. von Rosenstein*, då bliven ärkebiskop, blev också nu ledamot i kommittén. En annan ledamot, som gjorde en stor insats, var biskopen i Karlstads stift *C. A. Agardh* (1785—1858).⁴²

Den 20 december 1828 framlade den stora uppfostringskommittén ett betänkande, i vilket kärnpunkten var, att kommittén icke ansett några huvudsakliga förändringar i folkundervisningen behövliga.⁴³ Enigheten i kommittén var dock icke fullständig. Biskop Agardh gav uttryck åt tankar, som förebådade vår tids program för en enhetsskola. Statsverket borde enligt majoritetens mening inte belastas med utgifter för den lägsta skolan, d. v. s. för en folkskola, och om sådan skola inrättades vore växelundervisningsmetoden lämplig att använda.

Händelserna vid samma tid visar emellertid, att både enskilda och församlingar ansåg skolor för folkundervisningen behövliga. Stort intresse ägnades åt växelundervisningen, som snabbt vann utbredning, sedan Svenska sällskapet för växelundervisningens befrämjande bildades den 23 januari 1822 (numera är sammanslutningens namn ändrat till Sällskapet för folkundervisningens befrämjande).⁴⁴ År 1839 användes växelundervisningsmetoden i 462 skolor, år 1842 fanns i Sverige 521 växelundervisningsskolor med 32.890 lärjungar.⁴⁵

Oavsett vad som från olika håll gjordes låg det primära ansvaret för barnens undervisning och fostran väsentligen kvar hos föräldrar och målsmän, samhället som sådant förblev tills vidare passivt med det undantag, att en fordran av varje individ att lära läsa innantill och äga kristendomskunskap (vanligen lika med att kunna katekesen) ansågs riktig.⁴⁶ Mot den bakgrunden utbildades den s. k. hemläsningen, vilken framdeles ofta kom att jämföras med skolans under-

⁴¹ Aquilonius a. a. sid. 85.

⁴² Aquilonius a. a. sid. 122—133. — Albin Warne: Agardh och läroverksfrågan (Årsböcker i Sv. undervisningshistoria nr 93), Sthlm 1956.

⁴³ Aquilonius a. a. sid. 129 o. f.

⁴⁴ N. G. W. Lagerstedt: Sällskapet för folkundervisningens befrämjande 1822—1922. Sthlm 1922. — Aquilonius a. a. sid. 144—198.

⁴⁵ Lagerstedt a. a. sid. 24.

⁴⁶ Aquilonius a. a. sid. 126—128.

visning och ej sällan, även i Örebro län, levde kvar flera årtionden efter tidpunkten för folkskolestadgans tillkomst.

Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande stiftades 1833 och utgav bl. a. tidskriften "Läsning för folket".

Från mera lokal synpunkt är en händelse att anteckna efter initiativ av Örebro läns hushållningssällskap. Den 16 maj 1806 utlyste sällskapet genom kungörelse bl. a. i Post- och Inrikes Tidningar en pristävlan med uppgift för de tävlande att inkomma med en skrift över ämnet "Uppgift af de bästa och för verkställigheten, underhållandet och tillsynen lättaste anstalter, för fattige barns uppfostran på Landet, till vinnande af de för deras omständigheter nyttige och användbare kunskaper, samt inöfning i sådane handaslöjder, som kunna lofva deras framtid ett ärligt näringsfång".

I den något omständliga formuleringen låg helt enkelt ett försök att få förslag till skolor på landsbygden. Man torde inte taga miste, om man bakom initiativet spårar sällskapets sekreterare, dåvarande kyrkoherden i Kumla *Carl von Rosenstein*.

Pristävlingen gav som resultat sex skrifter, av vilka två belönades med pris av 100 rdr vardera. Den ene pristagaren var *C. U. Broocman* (1783—1812), känd som utgivare av Sveriges första pedagogiska tidskrift och varmt intresserad för uppfostran och undervisning.⁴⁷

En närmare redogörelse för händelser och insatser på folkundervisningens område i Örebro län under förra delen av 1800-talet utgör innehållet i ett par följande avsnitt av detta arbete.

Skolmästare och barnalärare.

Naturligtvis kan man fråga, huru undervisningen gick till på en tid, då inga andra för uppgiften utbildade lärare än prästmän eller personer, från början utövare av annat kall eller yrke än lärarens men av olika omständigheter senare övergående till undervisarens verksamhet, kunde erhållas och allra minst på landsbygden. För de föräldrar, som själva gav sina barn en nödtorftig undervisning, var ju knappast fråga om särskild metod eller några som helst konstgrepp i annan mån, än nedärvd tradition och förvärvad erfarenhet kunde lämna. Kanske tröstade man sig med ordstävlet: "Genom att lära andra lär man sig själv."

Skildringar och uppteckningar från gamla tiders skola är inte alltid en uppmuntrande läsning. Humoristiska poäng saknas dock inte. Samuel Ödmanns klassiska uppteckningar av egna skolminnen och andra liknande krönikor ger konkreta och målande bilder.¹ Det finns också goda berättelser om livet i de vanliga byskolorna. Den flitige samlaren av notiser om folkundervisningen *P. Paulsson* (1817—1889) berättar därom, delvis grundat på hans egen erfarenhet:²

"Undervisningen tillgick sålunda: läraren satt framför en bordsända och barnen hade sina sittställen antingen på bräder, lagda på några stolar eller på enkom därför inrättade bänkar utan ryggstöd eller fotställning. En sådan bänk, som kallades 'säte', var ställd vid hvardera sidan af lärarens bord, dock funnos få lärare, som tilläto barnen sitta intill bordet och låta deras böcker hvila derpå, utan dem skulle barnen hålla i händerna. Barnen sutto vanligen i den ordning, de voro kunniga, och rangsjukan var i det hänseendet ej liten. — — — Under läsöfningarna fingo barnen sjelfva taga sig fram, ty ingen undervisade dem. Någon gång tillätos de att gå fram till läraren och be honom säga sig 'krokiga' (svårlästa) ord, såsom de kallades, men kommo de ofta, blefvo de snästa af läraren, och stundom hände det, att de anmodade sin kamrat att säga sådana ord; men om läraren märkte det, blef det straffadt, åtminstone med ett allvarsamt ögonkast, hårt tilltal eller rytande. Undervisning meddelades innantill i abc-boken, psalm- och evangeliiboken; blott undantagsvis var något barn så lärddt, att det hade sjelfva bibeln till undervisningsbok."

¹ Samuel Ödmann: Hågkomster från hembygden och skolan. 1830.

² Per Paulsson: Historik öfver folkundervisningen i Sverige sid. 188. Sthlm 1866.

⁴⁷ Årsböcker för Svensk undervisningshistoria n:r 77—78 sid. 169 årg. 1950.

Paulssons skildring hänför sig till tiden omkring år 1825. Han säger själv: "Teckningen är mörk men sann."

Målände nog för lokala förhållanden är ett sockenstämmobeslut i Edsberg den 23 maj 1823: "Och på det en olägenhet för framtiden må afrödjas, som ofta hos barnen hittills vållat tankeförströelse och hindrat skolmästaren i en rätt utövning af sitt kall, blef äfven beslutadt, att Skolen hädanefter ej får hållas i husvärdens hvardagsrum, däri han med sitt husfolk dagl. vistas, utan särskildt rum åt Skolmästaren hädanefter i hvarje Läsrote uplätas."³

Någon bestämd likhet skolorna emellan får man knappast antaga för den tid, varom här är fråga. Snarare var en viss originalitet framträdande både för lokala anordningar och hos lärarna, antingen de var manliga eller kvinnliga. En gemensamhet fanns dock, det var sättet att lita till utanläsningen såsom något väsentligt i inlärandets konst. Titeln "skolmästare" var inte att förakta, den hade t. o. m. sanktionerats av regeringen t. ex. i dess cirkulär till konsistorierna i riket den 14 juni 1820. Mindre anspråksfull var nog benämningen "barnalärare", ofta liktydig med "byskollärare", den sistnämnda vanlig för den, som vandrade från by till by och undervisade några veckor åt gången på vartdera stället. Var läraren en äldre kvinna, blev hon ej sällan kallad "skolmoster" eller nämnd vid sitt dopnamn med en tillagd förstavelse, som anspelade på sysselsättningen, t. ex. "Skol-Kari" och liknande. Vid enstaka tillfällen förekommer i protokollen mera högtidligt ordet "sockenpedagog".

I flertalet sockenkrönikor träffar man uppgifter om äldre tiders skolmästare och barnalärare. De levde i gott minne, vad namn eller titel de än hade. *Esaias Tegnér* skrev ju en gång en halvt skämtsamt dikt till en samtida prästman och gav dikten som överskrift "Vid installation av en skollärare". Han skrev då: "Minns, att en gång tidevarv, som komma, fordra din förmyndarräkning in, Och att tacksamhetens ros vill blomma ibland gravar helst på din."⁴

Vi saknar ingalunda hägkomster och uppteckningar om forna tiders skolmästare i Örebro län.

Från Askers församling har kantor *Vitalis Jansson* flera anteckningar om äldre tiders barnalärare. År 1785 anställdes i Asker torparen *Nils Nilsson* på Åsen som lärare för socknens barn och verkade som sådan under femton år. Han gick allmänt under den korta

³ Edsbergs kyrkoarkiv: Sockenstämmoprotokoll 23 maj 1823 § 2.

⁴ *Esaias Tegnér*: Samlade skrifter, första bandet, sid. 313. Sthlm 1911.

benämningen "Nisse på Åsen" och omtalas såsom skicklig och sträng i utövningen av sitt yrke.⁵

Vid prostvisitation i Axberg och Hovsta den 15 juli 1804 befanns efter verkställt förhör, att den "i Choret framkallade ungdomen svarade färdigt till de förstälta frågor, och uti innanläsningen befunnos de mästa barnen väl grundade". På fråga om vem som skötte undervisningen gavs det svaret, att barnalärare var församlingens klockare och organist *A. Löfdahl*. När denne senare blev hindrad, sköttes undervisningen "av hans fader, ålderstigne och blinde *Anders Olsson* i Gottsäter".⁶

Kyrkoherde *Karl Bäckgren*, Askersund, har bragt i dagen några uppteckningar av riksspelmannen *Johan Andersson*, född i Kräcklinge den 15 oktober 1834 men från 1840 bosatt med sina föräldrar i Frösvi i Edsberg. *Johan Andersson* har meddelat: "Med skolundervisningen var det klenst beställt i dessa tider. I Frösvi fanns en byskolmästare, en gammal skraddare från Hackvad. Att lära barn läsa kunde han men däremot ej att skriva, ty han var inte själv kunnig i skrivkonsten. Som skollokal tjänade *Petter Larssons* stuga i byn."^{7a}

Går man till sockenstämmans protokoll i Edsberg, så visar det sig, att man i den församlingen dock ganska tidigt vidtagit åtgärder för att främja ungdomens läskunnighet. Vederbörande pastor skriver år 1739: "Demitterades församlingen med förmaning till alla i gemen at låta lära sina barn läsa i book och sina Christendomsstycken — — —." År 1763 fanns i socknen en man *Sven Philipsson*, som vid prostvisitation två år tidigare hade befunnits tjänlig att betjäna församlingen med barnainformation. Denne man fick sitt uppdrag som lärare förnyat flera gånger. Ett gott handtag fick församlingen år 1775 genom sammanskott av intresserade personer en summa av 2.000 rdr kopparmynt till fond för utdelning av premier "för redig innanläsning" till barn i Edsbergs och Hackvads pastorat. Givare av penningmedlen var *B. von Hofsten*, *Olof Heden-gren*, *Sven Fr. Ugglå*, *Catarina von Hofsten*, *Gustaf Brohning*, *Eric Strömberg* och ytterligare en person, som tecknat sig J. K., sannolikt signatur för dåvarande kyrkoherden i pastoratet *Johan Kempe* (1728—1806), förutvarande rektor vid Strängnäs gymnasium och riksdagsman 1786, 1789 och 1792. Ett skolreglemente kom också till stånd, och en ambulerande skola för de båda församlingarna Eds-

⁵ *Vitalis Jansson*: Glimtar ur Askers skolhistoria, sid. 36. Örebro 1956.

⁶ *Sven-Harry Larsson*: Axbergs socken och dess minnen, del II, sid. 16. Örebro 1924.

^{7a} Från Bergslag och bondebygd årg. 1935 sid. 128. Örebro 1935.

berg och Hackvad inrättades. Av lärare nämns vid olika tillfällen *Jöns Froman* (i protokollet kallad sockenpedagog), förre tullvaktmästaren *Åberg* och skolmästaren *Pehr Eric Edström*. Den sistnämnde hade i arvode "från sockenmagasinet två tunnor råg, af hvarje helt oförmedlat mantal 10 skilling 6 runstycken B:o och proportionaliter af mindre hemmansdelar, antingen skolan begagnas eller icke; samt af torpare för hvar barn efter råd och lägenhet". Här möter oss sålunda en begynnelse till en församlingsskola.^{7b}

I Gällersta församling antog man på 1770-talet "läsmästare" och betalade en viss summa för varje undervisat barn.⁸

Tidigt tycks barnalärare ha varit anlitade i Hällefors församling. Där fanns dragonen *Petter Burstedt*, född 1683 i Åbo. Han skall ha lärt 568 barn att "läsa i och utan bok deras Christendomskunskap". Den 16 januari 1743 jordfästes i Hällefors *Schol-Lisa Hansdotter*, vilken troligen ej fått sin titulatur utan särskild anledning.⁹

Som barnalärare i Hjulsjö nämns omkring år 1800 *Nils Ersson* i Grängshyttan. Tjugo år senare omtalas i samma egenskap *A. I. Höök*, bördig från Askersund, och år 1833 *Jan Persson* i Grängshyttan. Om den sistnämnde berättas, att han i trettio år tjänstgjorde "med flit och skicklighet".¹⁰

Vid en visitation i Karlskoga år 1724 uppmanades församlingborna att göra sammanskott för fattiga barns undervisning. Men man var då inte villig att genast taga itu med en dylik angelägenhet. Ett par årtionden senare, år 1747, hade man dock hunnit så långt, att en "beskedelig" klockare beviljades 24 daler kopparmynt för meddelad undervisning, och trettio år därefter omtalas *Karl Gustav Berg* såsom lärare. Gymnasister från Karlstad anlätades också till barnalärare. En av dem var *Jonas Werner* å sockenstämma den 21 maj 1789 antagen till skolmästare för församlingens ungdom, "dock med det förbehåll, att Församlingen icke skulle graveras genom någon stadgad löns utgifvande till honom, utan skulle den som honom med sina barns undervisning besväras sjelf draga den omsorg, att Werner undfår den rättmätiga belöning, som överenskommas kan och hans nyttiga arbete förtienar". Omkring år 1814 fanns i Karlskoga enligt uppgift till uppfostringskommittén av kyrkoherde *N. Kjellin* en

^{7b} Edsbergs kyrkoarkiv: Sockenstämmoprotokoll 18 mars 1739 § 6, 9 juni 1765 § 2, 6 okt. 1765 § 3, 18:e sönd. e. Trinitatis 1766 § 4, 9 nov. 1766 § 2, 7 okt. 1787 § 1, 9 nov. 1788 § 7, 4 nov. 1795 § 1, 17 mars 1811 § 2, 27 okt. 1811 § 1.

⁸ J. L. Saxon: Gällersta, en sockenbeskrivning sid. 29. Sthlm 1915.

⁹ Nils Helger: Hällefors socken, sid. 254. Falun 1945.

¹⁰ Axel Jonæ: Hjulsjö, kyrkan, jubileumsskrift, sid. 81. Nora 1943.

ambulerande skolmästare med årlig lön av två tunnor spannmål och särskild betalning för varje undervisat barn.¹¹

Redaktören av Nerikes Allehanda, fil. dr *V. E. Öman* (1833—1904) berättar från egen erfarenhet om inträdet i en byskola i Kumla:

"Skolan låg så pass långt från prestgården [komministergården i Vesta, där Öman vistades hos sina farföräldrar], att det till en början ansågs nödigt att utrusta oss med frukostmatsäck, vanligen pannkakor, som medfördes i en korg. Första gången vi paltade i väg, medföljde farmor själf, ledsagad af Surre, en liten mopsartad, svart knähund, som var de gamles favorit.

Kosan ställdes söderut ett stycke förbi södra Vesta, så uppför en vallgata till venster och än vidare en gångstig genom gles hagmark, tills vi stodo vid målet, en liten grå stuga, *Anders Jansmors* residens och lärosäte, från hvars mystiska inre redan på afstånd förnams ett surrande ljud af späda röster.

Såvidt jag kan minnas inrymde stugan blott ett enda, inte synnerligen stort rum med två små fönster, ytterligare fördunklade af krukor med balsaminer, geranier och andra fattigmansblomster. Därinne rådde helig halfskymning, i hvilken gumman tronade på en karmstol mellan klockfodralet och ena bordet, omgifven av ett antal lärjungar av båda könen, kanske ett dussin eller så omkring, rödhåriga, bredmunta, pittoreska figurer med abc-böcker och pekpinnar i nävarna.

Vi, Fredrik och jag, introducerades, försågos också med abc-böcker och pekpinnar och voro så ett tu tre, även vi, välbeställda skolbarn. Det gick som en dans. Sedan farmor uttalat ett par korta förmaningar till oss att ådagalägga flit, uppmärksamhet och ett dygdigt lefverne, och till Anders Jansmor, att icke spara på riset, om behof gjordes, som det utan tvifvel skulle göras, aflägsnade hon sig gravitetiskt med Surre i hälarne."¹²

I Lerbäck tjänstgjorde år 1799 prästmannen *L. Egerström* såsom lärare i Linnefors rote. Trettio år senare var *Otto Fr. Dikander* lärare i samma socken.¹³

Den första, som i Långbro anlätades för barns undervisning, syns ha varit *Lena Nilsson* på Borrarbacken. Ersättningen till henne utgick med en riksdaler och 24 skilling för barn och år, vilket inte får räknas som storartat. År 1784 inträdde trädgårdsmästaren *Olof Sandholm* som barnalärare mot en taxa av en skilling och sex run-

¹¹ Klas Aquilonius: Svenska folkskolans historia del II sid. 88. Sthlm 1942. — Lars Dalgren: Karlskoga historia 1586—1936 sid. 176. Karlstad 1936. — Josef S. Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 9. Karlskoga 1925. — Karlskoga kyrkoarkiv: Sockenstämmoprotokoll från 1700-talet.

¹² V. E. Öman: Från min ungdomstid, minnesbilder, sid. 26—28. Sthlm 1880.

¹³ Gustaf Sahlström: Några drag ur Lerbäcks historia, sid. 216 och 191. Motala 1936.

stycken i veckan för varje barn eller alternativt 24 skilling för inlärandet av abc-boken, 16 skilling för inlärandet av Lutheri Cateches och lika mycket för Svebilii förklaring.¹⁴

Om en barnalärare i Snavlunda förtäljes: "Under lästiden, som varade från dager till sena kvällen, satt gubben på en trefotstol mitt på golvet med en lång käpp i handen. Barnen placerades å bänkar och säten runt omkring mästaren. Bakom dem måste alltid plats lämnas för husets spinnrockar och husmoderns verktyg, som voro i dagligt bruk. ABC-boken skulle mor ha lärt eleven, innan han skulle gå i denna storskola. Enär gubben själv ej kunde skriva eller räkna, ansåg han denna konst onödig alltid framhållande, att detta vore högst farligt, åtminstone för dottrarna."¹⁵

År 1763 fanns i Skagershults socken en barnalärare *Daniel Löf-roth*. Hans broder var bruksförvaltare vid Hasselfors.¹⁶

Till Stora Mellösa inflyttade från Örebro barnaläraren *Anders Asker*, som från år 1806 till sin död 1840 var bosatt i byn Alm, varifrån han ambulerade "från den ena tracten till den andra" och "med skicklighet och flit" undervisade bygdens barn i "rigtig stafning, ren innan- och utanläsning samt räkna och skriva". År 1813 förordnades i socknen ännu en ambulerande lärare, *Anders Forell* från Nora, vilken 1856, då han var gammal backstugusittare på Via ägor, belönades med Patriotiska sällskapets medalj för över fyrtio års lärarverksamhet inom församlingen, i sanning en ovanlig men välförtjänt utmärkelse för en barnalärare i äldre tider.¹⁷ Det är det enda fall, förf. känner av sådan belöning för en barnalärare vid denna tid.

Om egna erfarenheter under den första skoltiden så sent som vid 1800-talets mitt berättar skriftställaren *G. Renholm*. Han började sin skolgång redan vid fyra års ålder i Örebro i en privat småskola och säger därom, sedan han omnämnt stadens lankasterskola med två avdelningar, en för gossar med manlig lärare och en för flickor med lärarinna:

Min skola var också ett slags fattigskola, men det var ej för denna dess egenskap jag sattes dit, utan emedan lärarinnan, "moster Holmberg", var på långt håll släkt med oss. Hon var för resten änka efter en af "Bromsens skeppare" och hade på äldre dagar slagit sig på lärarinnekallet, lika väl som hon kunde valt någon annan näring. Undervisningen, som av de vanliga eleverna betalades med 8 skilling (16 öre) i

¹⁴ Bertil Waldén: Långbro socken genom tiderna, sid. 150—151. Örebro 1936.

¹⁵ Pehr Johnsson: Örebro län för hundra år sedan, sid. 86. Örebro 1916.

¹⁶ D. Harbe: Skagershult, en närkessocken, sid. 223. Örebro 1947.

¹⁷ Bertil Waldén: Stora Mellösa, en sockenbeskrivning, sid. 210. Örebro 1952.

veckan, sträckte sig icke öfver innanläsning, katekesen och bibliska historien. Efter att ha inlärt bokstäfverna började stafningsöfningen tvärt med bönerna Fader vår, Herren välsigne och andra, hvilka ju äro ganska hårda nötter att knäcka för abcdarier, — men det måste gå med godo (tuppen värpte en pepparkaka) eller med ondo (riset). Det senare sparades ingalunda, men gumman var på det hela taget beskedlig och rättvis också samt använde, efter hvad jag vet, åtskilligt af de fattiga skolpenningarne till uppmuntran åt barn, hvilka däraf gjort sig förtjänta, men som utan hennes små uppoffringar skulle nödgats sakna belöningen för egen del och alltför tidigt lärt sig känna den missundersamma bitterheten öfver livets orättvisor. — — — Om jag säger, att skolrummet, som tillika tjänade till sängkammare (hela lägenheten inbegrep dessutom blott ett kök) höll 5 meter i kvadrat, så är det snarare för mycket än för litet. Det var mycket lågt i taket och fönstren öppnades aldrig om vintern. Huru många barn som sutto där inne från kl. 8—12 och 2—6 om sommaren, 9—12 och 1—4 om vintern, kan jag väl icke säga, blott det att hvar enda tum af golvet var upptagen af deras små pallar (hvar och en måste medföra en sådan). Alla utom den, som var framme och förhördes, gallskreko under öfverläsningen, och den som stod bredvid gummans länstol gallskrek, han också, antingen för att göra sig hörd eller därför att han fick smörj.¹⁸

Åtskilligt mera av exempel sådana som här anförda kunde utan större svårighet föras fram i ljust. Av särskilt intresse tycks emellertid vara att närmare lära känna den successiva växten från en ringa början med barnalärare fram till en regelmässig skolas tillkomst. Möjlighet till en dylik skildring lämnar sockenstämmoprotokollen från Sköllersta socken i Närke. För det ändamålet har folkskollärare *Einar Hult*, Örebro, gjort fortlöpande avskrifter från nämnda protokoll och välvilligt ställt dem till förfogande.

Åren 1778—94 var kyrkoherden *Fredrik Åhrberg* (1724—1794) verksam i Sköllersta pastorat. Gång efter annan tog han upp frågor om barns undervisning. År 1782 klagar han över att åtskilliga av årets nattvardsbarn "ganska oredigt läsa i Bok".¹⁹ Tre år senare återkommer han, då med beröm åt de föräldrar, som tidigt undervisat sina barn, och med allvarlig erinran till andra, vilkas barn ej kunnat läsa rent i bok, då de anmälts till nattvardsundervisningen.²⁰ Förmaningarna hjälpte väl styckevis men ej där de bäst behövdes. Vid sockenstämman i oktober 1786 förordar prosten Åhrberg tvenne ynglingar skickliga "att handleda Barn i rätt stafning och innanläsning m. m.". De två befinnas vara "Socknemannen Jonas Jonssons i

¹⁸ G. Renholm: Sedt och hört sid. 209—212. Sthlm 1901.

¹⁹ Protokoll vid sockenstämma i Sköllersta den 5 maj 1782 § 14.

²⁰ Ibid. den 1 maj 1785.

Åsen yngste son *Lars Collén*, hvilken flera terminer i Örebro Schiola förwerfwat sig vacker kunskap i Läsning, räknande och skrifvande, samt Lars Anderssons son *Anders Sköllström* på Vinala ägor. Dessa bägge äro tillika kända af fromt sinnelag, och kunna derföre med trygghet recommenderas".²¹

Ån ett par år förgick. Den 17 augusti 1788 å 13:e söndagen efter Trinitatis hölls åter en sockenstämma. Då anförde prosten Åhrberg, att han länge tänkt få en sockenskola till stånd. Som skäl för sin mening yttrade han: "Genom god upfostran oh undervisning blifwa sådana fattiga Barn nyttiga för det almäna; men, om de lemnas utan wård, blifwa de sig sjelfwa, andra och landet till en plåga." Nu borde början göras med undervisning av en "skickelig och dygdig Barnalärare". Denne borde till att börja med få "22 Tunnor quarntorr Råg om året" såsom avlöning mot det att han undervisade barnen "i stafning, ren innanläsning i Bok, oh utanläsning i Catechesen, Två månader om wären samt 2 d:o om Hösten". En ekonomisk kalkyl hade prosten också upprättat. I den ingick, att han själv lämnade bidrag till en spannmålsfond, av vilken behöflig lönspannmål kunde fås. Slutligen föreslog prosten såsom god psykolog, att stämman skulle uppskjuta avgörandet i den väckta frågan till stämman vid Mikaelitiden samma år.²²

Och den 5 oktober 1788 var sockenstämman i Sköllersta färdig att "i en så vigtig sak gilla det uppgifna förslaget" samt att från och med år 1789 antaga en "Barna-Informator". För 1 riksdaler 16 skillingar specie skulle köpas abc-böcker och Catecheser att gratis utdelas åt fattiga barn.²³

Stämmobeslutet blev snart nog verkställt. I februari 1789 kunde prosten meddela, "att, enligt Sokne-Stämme-Beslut, 15 st. af Dr Svebilii Spörsmåls-Cateches och 18 st. Böker för 1 RD 16 sk. af fattigCassan blifwit upköpte at til de fattigaste Barn gratis utdelas, samt at Soknemannen Jon Jonssons Son i Åsen, *Lars Collén* af Prosten pröfwats skickelig at antagas til Barna-Lärare eller Sokn-Scholmästare." Vidare tillkännagavs: "BarnaScholen hålles i Soknestufwan oh öppnas 2:ne gånger om året — — — 10 wekor hwardera gången". Slutligen försäkrar prosten, att han skall öva noggrann tillsyn över "detta Scholewerk".²⁴

Nästa steg i åtgärderna för att få skolan utnyttjad blev att införa

²¹ Protokoll vid sockenstämma i Sköllersta den 15 okt. 1786 § 11.

²² Ibid. den 17 aug. 1788 § 3.

²³ Ibid. den 5 okt. 1788 § 8.

²⁴ Protokoll vid sockenstämma i Sköllersta den 8 febr. 1789 § 1.

ett slags allmän skolplikt. Vad som så gjordes ger oss ett ganska klart belägg för rådande sedvänja bland socknens fattiga. Om fattiga barn, som inte gick i skolan, kom för att tigga, skulle de bortvisas, d. v. s. ingenting få. På det att förväxling måtte undvikas, skulle de barn, som gick i sockenskolan, "förses med et Kännetekn eller Pollet, teknadt med SokneSigillet och Barnets namn". Protokollet därom är justerat av *Lars Hultvall*, *Jonas Jonsson* i Munslätt, *Lars Andersson* i Norra Nyble, *Jonas Jonsson* på Åsen, *Pehr Andersson* i Skyllersta by och *Carl Carlsson* i Backa.²⁵ Det ovanligt stora antalet justeringsmän får kanske ses som ett tecken på den vikt, man lade vid stämmans beslut.

Efter sju års bemödanden hade prosten Fredr. Åhrberg kommit så långt att Sköllersta socken fått sin första gemensamma skola. Vad som här kunnat anföras vittnar i sin mån om hur samförstånd nåddes mellan prosten som initiativtagare och ledare å ena sidan och hans församlingsbor å den andra.

Skolfrågan i Sköllersta återkommer senare flera gånger, bl. a. den 2 maj 1790, då stämman beslutar att bekläda stengolvet i sockenstugan med plank eller bräder, "emedan Barn, som i detta rum underwisas, ofta ditkomma barfotade och lätteligen taga skada till hälsan i et oeldat rum, som har Tälgsten til Golf".²⁶ Den 3 oktober 1790 antogs vice klockaren och sockenmannen *Pehr Gustaf Ridning* i Boskulla till lärare i sockenskolan, sedan *Lars Collén* anmält sig hindrad att fortsätta.²⁷ Utebliven skolgång beivras strängt. Stämman uttalade den 5 december 1790 som sin mening, att föräldrar, som vårdslösade sina barns skolgång, borde "beläggas med Stockestraff".²⁸

Längre fram nämns som barnalärare i Sköllersta avskedade rytaren *Gillberg*, avskedade soldaten *Sköllerfeldt* och hustru *Anna Larsdotter* på Folkebo ägor. Deras lön blev en fjärdedels tunna råg vardera.²⁹ År 1801 meddelar dåvarande prosten *Matth. Falk*, att en och annan av barnalärarna är villig att genom flyttning från ställe till ställe gå dem tillhanda, som önskade undervisning åt sina barn.³⁰ Enligt församlingsboken fanns år 1804 i Sköllersta socken nära 300 barn i åldern mellan 6 och 15 år, vilket då ansågs vara den ålder,

²⁵ Ibid. den 3 maj 1789 §§ 9 och 10.

²⁶ Ibid. den 2 maj 1790 § 11.

²⁷ Ibid. den 3 okt. 1790 § 15.

²⁸ Ibid. den 5 dec. 1790 § 7.

²⁹ Protokoll vid sockenstämma i Sköllersta den 5 maj 1793 § 5.

³⁰ Ibid. den 18 okt. 1801 § 12.

när de borde infinna sig i skolan eller på annat sätt få tillbörlig undervisning.³¹

Exemplet från Sköllersta visar, att intresse för barnens undervisning och fostran inte saknades, ehuru inte allmänt från början, och att den framkomliga vägen till en god form för gemensamma åtgärder till en skola inte var så lätt att hitta.

* * *

En fast och för varje enskilt fall likabetydande titel eller yrkesbestämning för personer, som ägnade sig åt undervisning av barn, fanns ej under den tid, varom här är fråga. Titeln "skollärare" tillhörde egentligen prästman, senare benämnd "skolpräst", till vars åligganden hörde att ägna större delen av sin verksamhet åt undervisning. "Skolmästare" fick den ofta heta, som utan att vara särskilt utbildad för sin sysselsättning likväl hade som huvudsaklig uppgift att verka såsom lärare. Som redan nämnts (sid. 18), var denna titel erkänd från högsta myndighet. Att draga upp en skarp gräns emellan "Skolmästare" och "Barnalärare" är inte möjligt. Den sistnämnda titeln förekommer stundom och oftast i sockenstämmornas protokoll — hade således ett slags officiell natur — medan man i det dagliga livet vanligen nöjde sig med att benämna läraren "mäster" i analogi med vad som brukades för hantverkare i socknens tjänst. Det får betecknas som ett framsteg, då sockenstämmorna började ägna uppmärksamhet åt angelägenheten att anställa lärare för socknens barn utan större åtskillnad mellan fattiga och rika. Likväl fanns många tillfällen, då sockenskolmästare anställdes på grund av att man ville sörja för fattiga barns undervisning. Det är inte ovanligt, att de första anstalterna för folkundervisningen blev kallade "fattigskolor". För barnaläraren innebar sockenstämmans beslut om hans anställning ett uttalat förtroende och i viss mån en sanktion av att han blev jämställd med socknens "ämbetsmän".

Steget från att mera allmänt börja vidtaga åtgärder ej blott för rent materiell vård utan även för något slag av kulturell omvårdnad för det uppväxande släktet blev betecknande för slutet av 1700-talet och den tidigare delen av följande århundrade. Tanken på allmänna skolor för menige mans barn vinner terräng, fastän det skulle dröja några decennier, innan den accepterades helt. Mycket av vad som gjordes för folkundervisningen inom Örebro län — liksom annor-

³¹ Ibid. den 13 maj 1804 § 9.

städes i vårt land — under tiden omkring 1800 blev till stor del beroende på initiativ och ekonomiska insatser från enskilda personer.

Här må citeras några ord av framlidne biskop *Tor Andræ* om forna tiders lärare:

"Jag minns från min tidiga ungdom en gammal småskollärare, en bland de sista av sitt släkte. Sluter jag ögonen kan jag se honom framför mig: den magra halsen som sticker upp ur en mödosamt påtvingad stärkkrage, det rödfrusna ansiktet, den krokiga ryggen, som blir ännu krokigare vid ödmjuka bugningar för herr skolrådsordföranden och andra mäktiga överhetspersoner. Jag visste inte då vad den mannen hade utträttat. Mötte jag honom nu skulle jag bocka mig djupare än han. Ty han var på sitt sätt en hjälte, en pionjär, representant för ett släkte, som sått med otrolig slit och möda där vi nu skördar."³²

³² Tor Andræ: Essäer, sid. 51. Sthlm 1948.

Folkskolor inom Örebro län före år 1842.

Alltför ofta möter svårigheter vid försök att fastställa tidpunkten för en skolas tillkomst eller dess verkliga ålder. Man får i somliga fall nöja sig med ungefärliga bestämmningar.

Att städerna före landsbygden skulle komma i åtnjutande av skolor på allmän bekostnad är inte så anmärkningsvärt. Staden var ju medelpunkten i en vidare krets. Redan på Gustav II Adolfs tid grundades i en del städer s. k. räkneskolor, närmast avsedda att gagna näringslivet och tjäna borgarna i staden för utbildning av deras söner till köpmän.¹

Örebro stad ägde alltifrån medeltiden åtminstone en skola (Jfr sid. 5). Dess historia är utförligt och med inlevelse skildrad i arbetet "Blad ur Örebro skolas historia" av *K. Fr. Karlson* (1831—1900), prost i Nyköping och förutvarande lektor vid Karolinska läroverket i Örebro.²

Genom 1649 års skolordning, kompletterad med en julaftonen 1652 utfärdad lönestat, föreskrevs bl. a., att barnskolor på kronans bekostnad skulle inrättas i städerna Askersund, Linde och Nora.³ Vid varje sådan skola fanns en lärare med titeln pedagog, skolorna kallades pedagogier. Lärokursen var dock i huvudsak motsvarande den i andra barnskolor vanliga. Barnen skulle lära läsa innantill och prydligt skriva svensk och latinsk stil, genomgå lilla katekesen utan uttydning samt valda bibelspråk, kunna skriva siffror och känna betydelsen av dem. I musik skulle nottecknen inläras, några lättare och vanliga svenska psalmer inövas. Från andra skolor skilde sig pedagogierna i början genom föreskriften, att något latin skulle läsas.⁴

Lärarens lön vid pedagogierna bestod av 20 tunnor kronotionde, rätt till s. k. sockengång och från staden så mycket, "som förr varit vana och plägsed". Ofta levde dessa skolor under svåra ekonomiska

¹ Pehr E. L. Thyselius: Bidrag till svenska kyrkans och skolväsendets historia sid. 43. 1848. — Torpson a. a. sid. 67.

² K. Fr. Karlson: Blad ur Örebro skolas historia, fem häften. Örebro 1871—1900.

³ Albin Warne: Svenska folkskolans historia, första delen, sid. 150 o. f. — Torpson a. a. sid. 68.

⁴ Torpson a. a. sid. 69.

villkor. Kronotiondet utföll inte alltid ordentligt, kunde t. o. m. helt utebliva. Sveriges ekonomiska ställning var ju periodvis svag, och detta återverkade på stadsskolornas verksamhet.

Ehuru pedagogierna inte var folkskolor men väl länge de enda barnskolorna i länets tre städer Askersund, Lindesberg och Nora bör några ord om desamma här ryckas in.

En andra klass vid pedagogierna benämndes apologistklassen och möjliggjorde en fortsatt utbildning för dem, som ansågs behöva något större kunskaper för sitt värv i livet och icke hade tillfälle att på annat sätt skaffa sig högre utbildning. Undervisningsämnen var i denna andra klass företrädesvis skrivning och räkning med tillämpning särskilt på handelns behov.

År 1802 hade skolan i Askersund 25 lärjungar, undervisade i innanläsning och katekes, skrivning och räkning, historia och geografi. Skolorna i Nora och Lindesberg hade vardera också 25 lärjungar, men där var undervisning i historia och geografi ej medtagen. Nora pedagogi blev genom kungl. brev den 12 november 1858 tillförsäkrad två lärartjänster. Den upphörde först med läsåret 1905—1906 för att omedelbart efterträdas av Nora samskola. Vid början av 1800-talet hade Örebro stad en trivialskola (högre skola med uppgift att förbereda för gymnasium) med 130 lärjungar, av dem 75 i apologistklassen.⁵

Den äldsta skola på landsbygden i Örebro län och av karaktär att hänföras till folkskola syns vara att finna i Fellingsbro socken. Redan år 1608 nämnes där skolläraren, d. v. s. skolprästen *Laurentius Henrici*. Han var verksam i samma befattning även år 1625, då biskop Johannes Rudbeckius höll visitation i Fellingsbro. Vid klockarbolet fanns en äldre byggnad som sockenstuga, den var samtidigt lärarens bostad och skollokal. Lärarens lön bestod då jämte bostaden i "hälften av klockarevreten 1½ tunnland och en omgång i socknen årligen, då enhvar sköt till något honom efter behag".⁶

Vid slutet av 1600-talet var prästmannen *Andreas Petri Amnelius* (1630—1692) skolmästare i Fellingsbro. Om honom meddelas, att han var född i Amnestad i Svedvi socken, blev prästvigd den 30

⁵ Torpson a. a. sid. 69—70 och 168—170. — P. R. Billmanson: Redogörelse för Nora pedagogi läsåret 1905—1906 samt historik. Sid. I—XIV. Nora 1906. — Joel Haugard: Askersundiana, sid. 97 o. f. Örebro 1940. — K. F. Karlson: Blad ur Örebro skolas historia, fjärde häftet, sid. LXIII. Örebro 1899.

⁶ Axel Garivé—Einar Odhner: Fellingsbro sockens historia, andra upplagan, sid. 206 o. f. Arboga 1926.

november 1667 och följande år skolmästare. Men han "tröttnade vid denna besvärliga tjänst" och "blef heldre Pastors adjunct derstädes", vilket hände år 1688. Året därefter flyttade han till Romfartuna såsom komminister och dog där efter blott tre år. Han har i herdaminnet för Västerås stift det vackra omdömet, att han "hade studier och smak", vilket ingalunda motsägs av det faktum, att i vår svenska psalmbok finns psalmer, översatta av Amnelius (i 1937 års psalmbok nr 84, 92 och 277).⁷

I sin bok "Fellingsbro sockens historia" nämner författarna Garfvé och Odhner, att i kyrkoräkenskaper för Fellingsbro finns från åren 1618 och 1619 ett par anteckningar, med antydning på skolan. En "kappellan Sten" hade för sin lott i skolan fått 7 daler 24 öre, och "för glas i skolan" hade utgivits en daler.⁸

År 1701 sände stiftets biskop en framställning till Fellingsbro angående högre lön åt skolmästaren. Denne hade då i lön 25 tunnor spannmål (= hälften av vad kapellanen uppbar) samt 100 s. k. mat-skott och vissa rättigheter från några bruk inom socknen. Församlingen var dock inte villig att åtaga sig större utgifter för lärarens lön och motsatte sig också ett förslag från prosten (*Abrahamus Petri Salmonius*, kyrkoherde i Fellingsbro 1690—1706) att inskränka på skolmästarens skyldigheter, vilka bestod i "att undervisa ungdomen i bok och lära den deras christendomsstycken" samt att in-formera den i räkne- och skrivkonsten. Det var sistnämnda moment, som församlingen ville ha kvar och prosten föreslagit att utgå.⁹

Skolgården blev nybyggd år 1774, den höll dessförinnan på att alldeles förfalla. Men villigheten att sända barnen till skolan var inte alla tider stor nog. Den 14 maj 1786 anmälde pastor i sockenstämman, att skolläraren två söndagar å rad som vanligt pålyst om skolans öppnande, men att intet enda barn infunnit sig. Pastor frågade om orsaken. Därtill svarade nämndemannen *Per Nilsson* i Fyrby, att den dyra tiden, sädes- och penningbrist varit vållande.¹⁰

Fellingsbro sockenskola bestod emellertid, och år 1793 antogs det första skolreglementet för socknen. Det var ett omfångsrikt aktstycke i tio paragrafer med titeln "Stadga för scholmästaren i Fellingsbro den 16 aug. 1793" (återgivet i Garfvé-Odhners bok sid. 208—209). Något stort antal elever torde skolan likväl ej ha haft

⁷ Fr. Munckell: Westerås stifts herdaminne, tredje delen, sid. 168. Västerås 1846. — Torpson a. a. sid. 51.

⁸ Garfvé-Odhner a. a. sid. 206.

⁹ Garfvé-Odhner a. a. sid. 206—207.

¹⁰ Garfvé-Odhner a. a. sid. 207.

annat än tillfälligt. Byskolmästare fick här som annorstädes sköta undervisningen i de delar av socknen, som låg mera avlägset från kyrkan, d. v. s. från centrum i bygden. Vid biskopsvisitation år 1819 fick en sådan barnalärare Forsberg i Stensta mottaga offentligt tack för nit och möda under tjugo års tjänst.¹¹

Under inflytandet av den entusiasm för växelundervisningen, vilken tydligt ger sig tillkänna i vår folkundervisnings historia under förra hälften av 1800-talet, uppstod år 1829 fråga om att införa lancastermetoden i Fellingsbro skola. Men skolmästaren *Nils Magnus Swederus* (1797—1864) vägrade att undervisa efter en metod, den han icke lärt, och ansåg sig för gammal att vid 33 års ålder sändas till Stockholm för att på nytt bli skolpojke. Och därvid blev det den gången.¹²

I det här nämnda arbetet av Garfvé-Odhner har författarna lyckats att å sid. 187—189 lämna en förteckning över kända skolpräster i Fellingsbro, till antalet ej färre än nitton. Ovannämnde Swederus var den siste i ordningen. Vid hans befordran till komministertjänst i Malma år 1843 indrogs tjänsten för skolpräst.

Vid den tiden hade också folkskolestadgan ställt upp nya villkor. Efter ganska skarpa motsättningar bland sockenborna kunde Fellingsbro församling den 8 december 1844 under ledning av sin kyrkoherde och prost *Esaias Tegnér* (1800—1866), brorson till biskopen och skalden med samma namn, få till stånd ett beslut att ordna socknens skolväsende enligt den nya stadgan. Nytt reglemente blev stadfäst av domkapitlet i Västerås den 1 juli 1846. Skolan vid kyrkan blev till en början den enda fasta skolan i Fellingsbro. Men övergången till ett nytt skede var genomförd.¹³

Fellingsbro hade också ganska tidigt s. k. byskolor. Som lärare vid sådan skola tjänstgjorde *Anders Berg* (1821—1912), sedermera känd som folkskollärare, skolföreståndare vid Finspång och slöjdinspektör i Stockholms stad. Hans fader *Johan Berg* var korpral vid Kungl. Livregementets husarkår för rusthållet Bergaby nr 77. Sin första skola höll Anders Berg i föräldrahemmet hösten 1836. Åren 1837—39 fortsatte han som byskollärare på flera platser inom hemsocknen. "Vanligtvis utförde kvinnorna sina sysslor i samma rum, där vi höll till", berättar han om sina erfarenheter, vilka inte skilde sig mycket från vad hans gelikar kände till.

¹¹ Ibid. sid. 209.

¹² Ibid. sid. 212.

¹³ Garfvé-Odhner a. a. sid. 212. — Hjalmar Berg: Anders Berg, en föregångsman i den svenska folkskolan. Sthlm 1940.

Två söner till Anders Berg har gjort sig allmänt kända inom skolans värld, *Fridtjuv Berg* (1851—1916) såsom folkskollärare, politiker och statsråd, *Hjalmar Berg* såsom läroboksförfattare och undervisningsråd.

Den äldsta ännu bestående folkskolan i Närke torde Bo kyrkskola vara. I en historik från 1866 sägs den vara "urgammal".¹⁴ Ett sådant omdöme säger på en gång för litet och för mycket. I en redogörelse år 1769 nämner domkapitlet i Strängnäs tio fasta skolinrättningar i stiftet och bland dem skolan i Bo. Emellertid kan domkapitlet för alla dessa utom den i Bo angiva tidpunkten för skolornas inrättande.¹⁵

Tillkomsten av Bo folkskola kan likväl spåras till tiden omkring år 1735. Konung Fredrik I gav den 2 juni nämnda år efter en ansökan från fältmarskalken friherre *Hugo Johan Hamilton* (1668—1748) tillstånd att inrätta en befattning för kaplan i Bo församling. Som bilaga till det kungl. brevet finns i avskrift en handling, närmast att betrakta som ett donationsbrev av fältmarskalken Hamilton. I denna urkund är villkor m. m. för kaplanen bestämda.¹⁶

Ifrågavarande dokument är avfattat punktvis. Enligt punkt 7 skulle i kaplanens skyldigheter ingå att jämte vanliga prästerliga förrättningar även "informera Böndernas barn i Afwerbyggden att lära läsa i Bok och undervisa dem i Kyrkans ChristendomsStycken". Bygden omkring sjön Avern var och är detsamma som centrum i Bo socken, där fältmarskalken var så gott som ensam jordägare. Det var således för sina underhavandes barn, denne ville inrätta en skola samtidigt med en prästerlig tjänst i Bo, då tillhörande Svennevads pastorat och dittills utan egen prästman. Att skolan borde tjäna församlingen, framgår tydligt nog av följande passus i donationsbrevet: "Härtill ock Methoden, som han med Barna Information bör följa, samt huru många barn tillika han har Scholares hoos sig, kommer af Pastore at skiärskådas och förordnas."

Därmed är utsagt, att skolans verksamhet blev ställd under tillsyn och närmare föreskrifter från vederbörande kyrkoherde. Skolan blev vad man kallar en församlingsskola, ehuru bekostad av enskild man. I donationsbrevet finns inryckt en bestämmelse om gåva av

Torsten Rudenschöld

född ä Riseberga (i Närke) 30 mars 1798
död i Uppsala 27 maj 1859
folkskolereformator

Foto efter porträtt av Sela Richert
Svenska Porträttarkivet

¹⁴ P. Paulsson a. a. sid. 338.

¹⁵ Torpson a. a. sid. 114.

¹⁶ SDA kartong Boo: avskrift av Kungl. Brev den 2 juni 1735.

H. J. Hamilton af Hageby

1668—1748
fältmarskalk
grundare av folkskola i Bo

Foto efter porträtt å Boo slott
av J. H. Scheffel
Svenska porträttarkivet

Carl Rosén von Rosenstein

1776—1836
ärkebiskop
kyrkoherde i Kumla 1796—1809
grundare av folkskola i Kumla

Foto efter porträtt av Per Krafft d.y.
Svenska porträttarkivet

fastigheten Listorp att användas till boställe åt kaplanen-skolmästaren.

Fältmarskalk Hamilton hade haft en skiftande levnadsbana. Efter tjänstgöring i både fransk och holländsk militärtjänst deltog han i Karl XII:s krig, blev år 1709 tagen till fånga av ryssarna och återkom till Sverige från fångenskapen först år 1722. Kanske kan hans erfarenheter under den långa fångenskapstiden ha givit honom tanken på en skola eller undervisning? Det är ju känt, att svenska officerare under sin ryska fångenskap använde sin tid bl. a. till att meddela undervisning åt både landsmän och andra. Kanske ingick i fältmarskalkens plan att i Bo som annorstädes i Strängnäs stift, särskilt i Södermanland, få en förenad tjänst för kaplan, klockare och lärare?

Att skola verkligen fanns i Bo efter år 1735 framgår av ett visitationsprotokoll från år 1763, i vilket bl. a. sägs, att ingen barnalärare då fanns i Svennevad — moderförsamlingen, där visitationen hölls — men att i Bo hade kapellpredikanten förbundit sig "jämligt Capellinstruktionen 7 § att undervisa Böndernas barn i Afwerbygden". En del barn hade självmant infunnit sig till denna undervisning, andra hade undervisats i hemmen. Kapellpredikant i Bo var då fil. mag. *Eric Gabriel Lindberg*.¹⁷

Den förste kaplanen i Bo hette *Johan Håhlberg*. Han får med viss rätt betraktas som den förste skolläraren i Bo församling.¹⁸

Huruvida andra barnalärare eller skolmästare fanns i Bo före år 1735 är svårt att konstatera, emedan sockenstämmoprotokollen från socknen under 1700-talet syns vara förkomna, har åtminstone ej kunnat återfinnas i sockenarkivet eller i Uppsala landsarkiv. Men i ett visitationsprotokoll av år 1805 är antecknat, att innehavaren av Boo fideikommiss (som stiftades av fältmarskalken Hamilton) anslagit "lön för en skolmästare och Olof Windal dertill blifwit antagen".¹⁹ Detta får anses bekräftat också genom ett protokoll från sockenstämma i Bo år 1811, vilket protokoll är justerat av en person, som tecknat sig "Olof Windahl, Barnalärare i Boo".²⁰ Det troliga är, att Windahl tjänstgjorde såsom biträdande lärare särskilt i byar med mera avlägset läge från socknens centrala del.

¹⁷ SDA kartong Svennevad: Visitationsprotokoll för Svennevad-Boo pastorat den 28 okt. 1763.

¹⁸ Se not 16! — Gralén: Närkes äldsta folkskola i Bo (artikel i Meddelanden från Samfundet Örebro stads- och länsbiblioteks Vänner år 1957). Örebro 1957.

¹⁹ SDA kartong Boo: Visitationsprotokoll för Boo kapell den 2 sept. 1805.

²⁰ ULA, signum Boo kapellförsamling K 2: sockenstämmoprotokoll den 7 juli 1811.

Tidens skiftningar gick inte spårlöst förbi skolan i Bo. Den befinns år 1835 anmäld som lancasterskola till Svenska växelundervisnings-sällskapet och hade då 48 lärjungar.²¹ En knapphändig upplysning om förändringen lämnar ett protokoll från visitation i Bo församling år 1839, förrättad av kontraktsprosten *P. O. Gravander* i Örebro. Följande korta notis är alltsammans: "Slutligen tog man äfven den härstädes för några år sedan inrättade LancasterSkolan uti besigtning, som för närvarande syntes svara mot ändamålet".²²

Till efterlevnad av 1842 års folkskolestadga inrättades år 1846 en fast folkskola vid Bo kyrka. Som lärare vid skolan samt som klockare och organist å de tre då förenade tjänsterna anställdes den från Stockholms folkskolelärareseminarium examinerade folkskolläraren *Per Gustaf August Dahlgren* (1823—1905), därtill rekommenderad av dåvarande rektorn *A. N. Schmidt*. Samtidigt upphörde den förening av befattning för präst och lärare, som funnits i Bo under mer än hundra år.²³

Under 1600-talet fanns vid Frövi bruk i Näsby socken en skola, upprättad och bekostad av den i Sveriges historia kände stormannen greve *Magnus Gabriel de la Gardie* (1622—1686). Skolan var således vad som från skolhistorisk synpunkt plägar kallas "magnatskola". Läraren *Lars Rebranius* (namnet förekommer även stavat *Ribronius* och *Rebraenius*) var prästman och uppbar i lön 200 daler kopparmynt och 6 tunnor spannmål. Sistnämnda naturaförmåner erlades av församlingens kyrkoherde såsom ersättning för katekesförhör och veckopredikningar, vilka skolprästen skulle hålla. Undervisningen vid Frövi skola bestod företrädesvis i innanläsning och kristendomskunskap, tillfälligtvis i skrivning och räkning. När greve De la Gardie genom Karl XI:s reduktion förlorade sina rikedomar, upphörde också Frövi skola att finnas till och var således endast en för sin tid intressant företeelse.²⁴

I det följande måste skildringen av folkskolor från tiden före år

²¹ P. Paulsson a. a. sid. 338.

²² SDA kartong Boo: Visitationsprotokoll den 23 sept. 1839.

²³ Albin Warne: Hugo Adolf Hamilton och folkskolefrågan (artikel i Samfundet Örebro Stads- och Länsbiblioteks Vänners Meddelande N:o XI sid. 17—30. Örebro 1943. — Josef S. Gralén: Närkes äldsta folkskola i Bo (artikel i samma publikation N:o XXV sid. 7—13). Örebro 1957.

²⁴ Torpson a. a. sid. 53—54. — VDA: Brev från kyrkoherden i Näsby Olaus Lindelius den 24 april 1680; domkapitlets protokoll den 19 juli 1682 § 4 och den 21 april 1684 § 4; visitationsprotokoll från Näsby 10—11 febr. 1684.

1842 inskränkas till mera kortfattade omnämmanden för befintliga skolor.

Den 23 februari 1740 förärade grevinnan *Beate Jaquette Ribbing* $\frac{1}{4}$ mantal frälsehemman Ramstena i Ringkarleby socken till Glanshammars och Ringkarleby pastorat att tjäna som grundval för skoländamål.²⁵ Med donators medgivande såldes samma hemman senare å offentlig auktion och köptes för 5.600 daler av generalmajor *Pehr Kalling* å Myrö. Denne skänkte också räntan från $\frac{3}{8}$ mantal frälsehemman Kvinnersta i Askers socken.²⁶ Köpeskillingen insattes i "Banquen" (= riksbanken) den 11 juni 1760 för att bilda en skolfond. Enligt uppgift långt senare skulle år 1760 en skola ha kommit till stånd i Glanshammar. Denna anmäldes år 1821 till Svenska växelundervisningssällskapet och hade 88 lärjungar år 1842.²⁷ Om skolan dittills fortgått oavbrutet är osäkert. Genom cirkulär nr 7 år 1845 infordrade domkapitlet i Strängnäs uppgifter från samtliga skolstyrelser i stiftet angående skolväsendet. Som svar därtill meddelade prosten *Fr. Ad. Ramström* den 10 januari 1847, att en växelundervisningsskola fanns i Glanshammar, och att den höstterminen 1846 haft 84 lärjungar.²⁸ Lärare var klockaren *Eklund*. Om äganderätten till den av grevinnan Ribbing grundade skolfonden pågick då process mellan Glanshammars och Ringkarleby församlingar. Kungl. Maj:t bestämde slutligen, att Glanshammar skulle få två tredjedelar av fonden och Ringkarleby en tredjedel.²⁹

I Götlanda fanns en barnaskola år 1763. Den 24 september nämnda år höll biskop *Jacob Serenius* (1700—1776) visitation i församlingen och frågade då, "huru Föräldrar grundlade sina Barns undervisning i Kristendomskunskap". Som svar meddelades, att genom "församlingens lärares berömliga omsorg församlingen inrättat en Schola och till ungdomens undervisning i densamma antagit en Scholemästare, som betjenar Församlingens ungdom ej allenast med undervisning i Kristendom utan ock med åderlåtande och derföre efter giordd öfverenskommelse åtniuter i Årlig lön af hvart helt Hemman en fjerding Råg och 5 Daler kopparmynt i penningar, som utgöra något öfver 12 tunnor spannmål och 250 Dlr kopparmynt samt med fria husrum och land".³⁰

²⁵ SDA kartong Glanshammar: Visitationsprotokoll 16:e sönd. e. Tref. 1763.

²⁶ SDA kartong Glanshammar: Visitationsprotokoll 17—18 sept. 1884.

²⁷ P. Paulsson a. a. sid. 134 och 336.

²⁸ SDA ser. G, bunt "Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

²⁹ SDA kartong Glanshammar: Visitationsprotokoll den 17—18 sept. 1884.

³⁰ SDA kartong Götlanda: Visitationsprotokoll den 24 sept. 1763. — Ser. G, bunt "Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850".

Det märkligaste med skolan i Götlunda är, att den från början var en församlingens gemensamma angelägenhet, en verklig församlingsskola. Den torde vara den första av detta slag inom Örebro län.³¹

Skolans verksamhet började år 1761 med *Olof Danielius* såsom lärare. Denne fortsatte t. o. m. år 1783. Därefter blev lärarsysslan förenad med klockare- och organisttjänsterna i församlingen. Någon särskild utbildning för läraryrket hade ingen av Götlundaskolans lärare förrän fram på 1840-talet. Företrädesvis blev skolan till nytta för de närmast omkring kyrkan i församlingen boende barnen och kunde ej på långt när nå alla, så att man ännu år 1838 räknade med att endast vart tionde barn i socknen besökte skolan.³²

Inom värmlandsdelen av örebro länet blev Nysund den första socken, som fick en skola. Advokatfiskalen *Arvid Wallstedt*, adlad *Wallenstam*, gav år 1764 "av ömhet och välvilja för Nysunds församling" en summa av 333 riksdaler 32 skillingar Specie till en fond, från vilken räntan skulle användas till fattiga barns undervisning i kristendom. Räntan å fonden blev emellertid otillräcklig för att avlöna en "skickelig Scholemästare", som borde vara präst, varför generalauditören *Olof Malmerfelt* (gift med Wallenstams änka) skänkte ett torp Bäckelid under Sunds säteri till boställe åt skolmästare och "hans successorer i sysslan". Genom kungl. resolution den 18 november 1784 reglerades villkoren för skolan och Malmerfelt fick rätt att kalla prästman till lärarbefattningen. Skolans verksamhet tog sin början år 1783, dess förste lärare blev pastorsadjunkten *Bengt Gothén* (1745—1810). Han tjänstgjorde vid skolan till år 1801, då han blev komminister i Rudskoga.³³

Skolan i Nysund fortsatte under enahanda villkor till fram på 1830-talet, då man fann avkastningen av de fonderade medlen bli otillräckliga för avlöning åt skolmästaren. På sockenstämma 1831 kom man överens om att ansvara för en årlig lön åt läraren med omkring 200 rdr b:o, bruksägaren *Jeppé Strokirk* å Ölsboda skänkte år 1832 till skolfonden 555 rdr 26 skilling 8 runstycken, ägaren av Engs gård *F. Löwenhielm* samma år 200 rdr b:o och *C. R. Bergius*

³¹ Torpson a. a. sid. 114. — Mot slutet av 1760-talet fanns i Strängnäs stift endast två egentliga församlingsskolor, av vilka Götlunda var den ena.

³² Joel Wikberg: Götlunda från forntid till nutid sid. 392—398 och sid. 455. Arboga 1950.

³³ Axel Höglind: Skolväsendet i Nysunds församling (artikel i "Nysunds socken, minnesskrift — — — med anledning av kyrkans 300-åriga tillvaro") sid. 114—115. Örebro 1938.

år 1836 också 200 rdr. Ett nytt reglemente för skolan blev stadfäst av Kungl. Maj:t den 14 december 1833. De viktigaste förändringarna blev, att en ny ambulatorisk skola inrättades och att lärarbefattningen vid den av Wallenstam grundade skolan kunde få besättas med lärare, som inte var prästman. Dock uppehölls tjänsten ända till år 1861 av präst. Enligt det nya reglementet skulle undervisningen omfatta: innanläsning, bibliska historien efter tjänlig lärobok, kristendomskunskap efter den antagna katekesen, modersmålets skrivning med någorlunda säkerhet, quattuor species i räknekonst samt — såvitt så lät sig göra — kyrkosång. För den ambulerande skolan indelades socknen i sju läsrotar.³⁴

Ljusnarsbergs socken sökte tidigt, troligen ända från år 1635, då församlingen fick egen präst, att uppehålla en skola. Men svårigheterna var stora i fattigdom och penningbrist. År 1684 hade läraren "något för hvar bok".³⁵ En begäran hos biskopen i Västerås om rätt till s. k. sockengång kunde inte bifallas, emedan andra skolor hade förtursrätt. Lång tid verksam såsom lärare var en man, kallad *Petrus Mattiæ Pedagogus* (1632—1702), född i Hedemora, troligen djäkne och kom år 1661 till Ljusnarsberg.³⁶ År 1828 anmäldes skolan såsom lancasterskola.³⁷ Då hade en skolfond bildats efter initiativ av kyrkoherden *Erik Hammarström* (1750—1813). Till denna fond gav konung *Karl XIV Johan* 400 rdr b:o, då han år 1819 besökte Ljusnarsberg.³⁸ Det är knappast troligt, att skolan kunde upprätthållas utan långvariga avbrott, särskilt under de tider, då gruvdriften i Ljusnarsberg var föga givande.

Ett intressant exempel på initiativ för att främja barnundervisningen föreligger från Järnboås församling. Vid Nora härads hösteting den 5 nov. 1778 överlämnade nämndemannen och riksdagsmannen *Pehr Persson* i Vassland (by i den centrala delen av Järnboås socken) 4.500 daler kopparmynt eller 250 rdr specie såsom grundfond till ett slags skolinrättning inom Järnboås församling. Donationen tillkom "såsom tacksamhetsoffer till det högsta Gudoms majestät" med anledning av kronprinsens, sedermera konung Gustaf IV Adolfs födelse. Räntan av fonden skulle användas "till fattiga barns

³⁴ Höglind a. a. sid. 115—116. — O. F. Strokirk: Kultur- och personhistoriska anteckningar, tredje delen, sid. 50. Örebro 1920.

³⁵ Torpson a. a. sid. 53.

³⁶ Karl Hult: Ljusnarsbergs krönika, 2:a uppl., sid. 490. Falun 1918.

³⁷ P. Paulsson a. a. sid. 247 och 338.

³⁸ Hult a. a. sid. 497—498.

af Jernboås församling undervisning i kristendomskunskapen".³⁹ En skola fanns här 1806, då enligt ett visitationsprotokoll församlingens klockare och organist undervisade församlingens ungdom i kristendom och hade byskolmästare till biträde. Denne antogs som sådan först efter "behörig prövning", med all sannolikhet verkställd av vederbörande pastor.⁴⁰ Skolan var dock vissa tider utan verksamhet. Från skolhistorisk synpunkt är den att betrakta som s. k. "klockarskola", d. v. s. den stod under ledning av församlingens klockare med hjälp av byskollärare.

Under de första årtiondena av 1800-talet inrättades folkskolor i Kumla, Hardemo, Lillkyrka och Örebro stad.

Skolan i Kumla hade som stiftare dåvarande kyrkoherden i pastoratet, sedermera ärkebiskopen *Carl Rosén von Rosenstein* (1776—1836). Denna skola började sin verksamhet år 1804, hade prästman såsom lärare och är märklig genom att den redan från början var indelad i två avdelningar eller klasser, en högre för barn, som bereddes för fortsatt nattvardsundervisning inför prästerskapet, och en lägre klass för den första undervisningen. Lärare var från början pastorsadjunkten *Anders Helgstrand*, som år 1810 efterträddes av *L. A. Lindgren* (död 1819). Helgstrand omnämnes i Hagströms "Strengnäs stifts herdaminne" del 4 (sid. 519) med namnet *Helstrand* men utan någon annan biografisk uppgift. Först på 1860-talet byttes den prästerliga befattningen vid skolan mot annan lärartjänst.⁴¹

Hardemo socken fick sin första skola år 1809 genom en donation av brukspatronen *Anders Lundmark* (1724—1803). Denne var soldatson från Hardemo men lämnade sin födelsebygd vid 13 års ålder och dog i Stockholm. I testamente hade han bestämt, att Hardemo församling skulle få 3.000 riksdaler mot villkor att uppföra ett skolhus vid kyrkan och att avkastningen från överblivet kapital skulle användas för avlöning åt lärare och inköp av böcker åt fattiga barn. Skolhus byggdes år 1808, men fondkapitalet räckte ej till för att trygga skolans ekonomi. Förste innehavare av lärartjänsten var prästmannen *Johan Erik Hörstadius* (1782—1859), som avgick redan år 1813. Sitt intresse för skolan visade han år 1836 genom gåva av

³⁹ Johan Johansson: Noraskogs arkiv, band 1 sid. 230—231, band 5 sid. 343. Domboken i Nora Härad 9/11 1778.

⁴⁰ VDA: Visitationsprotokoll från Järnboås den 1 juli 1806.

⁴¹ Erik Ekdahl: Carl von Rosenstein (artiklar i "Kumla Julblad" årg. 1952 och 1953. Kumla 1952 och 1953. — Eugène Lewenhaupt: Carl von Rosenstein i Kumla (artikel i "Till Hembygden", årg. 1921 sid. 74—87). Sthlm 1921.

107 tunnor råg för tillökning i lärarlönen, vilken dock förblev alltför låg för att bringa goda lärarkrafter till Hardemo skola. Längre fram i tiden kom tillståndet vid skolan att orsaka livliga meningsthyten mellan skolans styrelse och då tjänstgörande folkskolinspektör.⁴²

I Lillkyrka inrättades skola med anställd lärare år 1816. Samma skola var år 1834 anmäld till Svenska växelundervisningssällskapet.⁴³ Enligt uppgift av pastor i församlingen *C. Klingberg* den 9 januari 1847 var skolan då "fullt organiserad från sistförflutna hösttermin och 72 lärjungar undervisades med berömlig skicklighet av Skolläraren *Nystedt*".⁴⁴ Lärarens fullständiga namn var *Bengt Johan Nystedt* (1818—1884).⁴⁵

Örebro stad kom förhållandevis sent med sin första folkskola. Den stiftades år 1818 genom donation av kommerserådet *C. G. Broms* (1756—1821) och dennes broder handlanden *J. D. Broms* (1762—1821), vilka till staden skänkte en fastighet (Drottninggatan 47) att användas till skolhus.⁴⁶ Ett hem för värlösa barn fanns dock tidigare i "Arbets- och Uppfostringsanstalten", som hade börjat sin verksamhet år 1803 och i denna inbegrep undervisning åt omhändertagna barn. Donatorerna Broms fäste vid sin gåva en önskan, att skolan skulle inrättas efter "Engelsmännen Lancasters och Bells undervisningsmethod". Att börja med blev skolan öppen endast för gossar, först år 1831 lämnades tillträde även för flickor. Som vanligt för dåtiden fanns i Örebro stad som annorstädes i stadsamhällen privata skolor med undervisning åt ett relativt stort antal

⁴² Tage Tapper: Lundmarkska skolan i Hardemo (artikel i "Kumla Julblad" årg. 1953). Kumla 1953. — Bertil Waldén: Hardemo, en sockenkrönika, sid. 258—263. Uppsala 1955.

Folkskolinspektör *A. G. Bogren* skriver i sin berättelse till eklelesiastikdepartementet år 1863 (sid. 94—95): År 1808 skänkte Grosshandlaren *Lundmark* i Stockholm boställe för lärare med lärosal i Hardemo socken samt donerade lön för läraren. Samma skola har sedan dess varit begagnad, men salen, som är alltför liten för ändamålet, är nu liksom dess inredning i allt för dåligt skick. Detta har länge blifvit insedt och redan, under det prosten *Blomberg* var pastor i församlingen, hvarifrån han flyttade 1855, uppbyggdes ett hus med blifvande lärosal för folkskolan. Denna sal har emellertid fått stå ofullbordad och obegagnad. Skrivelse i ämnet har jag till skolstyrelsen aflåtit, utan att derpå ännu hafva erhållit något annat svar, än att min skrivelse till pastor ankommit. — För den ambulatoriska skolan begagnas dåliga bondstugor. — I berättelse för åren 1864—1866 meddelar *Bogren* helt kort, att lärosalen i Hardemo blifvit fullbordad (sid. 76).

⁴³ *P. Paulsson* a. a. sid. 337.

⁴⁴ SDA Ser. G: Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

⁴⁵ Enligt uppgift av sonsonen folkskollärare *Sam. Nystedt*, Örebro.

⁴⁶ *Axel Bromander*: Örebro folkskoleväsen och dess utveckling sid. 68 o. f. Örebro 1925.

barn. Utvecklingen av Örebro stads folkskoleväsende är utförligt behandlad av folkskolinspektören *Axel Bromander*.⁴⁷

Åtminstone tio nya skolor inrättades inom Örebro län under 1820-talet, av dem åtta i Närke, en i Karlskoga och en vid Hällefors.

Två av nämnda närkesskolor tillkom år 1821, båda bruksskolor, den ena vid Brevens bruk i Askers socken, den andra vid Dylta bruk i Axberg.

Stiftare av skolan vid Breven var översten friherre *Joh. Aug. Anckarsvärd* (1783—1874), som därmed ville gagna brukets och kringliggande byars barn. Skolans lärare var prästman.⁴⁸

Vid Dylta bruk upprätthölls skolan av änkefru friherrinnan *Hedvig Christina Åkerhielm*. Skolan där öppnades den 29 april 1821, lärarinna var mamsell *Beata Sophia Magnell*.⁴⁹ Från höstterminen 1829 infördes växelundervisningen, år 1830 hade skolan 56 lärjungar (32 gossar, 24 flickor). Enligt en uppgift av år 1836 skulle Dylta skola från sin början då haft tillsammans 331 lärjungar. Undervisning meddelades i religion, stavning och innanläsning, katekes (med utanläsning), skrivning och räkning.⁵⁰

Sockenstämman i Axberg antog också år 1821 ett förslag till sockenskola med undervisning sju månader årligen och flyttande mellan de större byarna. Den förste skolmästaren i denna skola hette *Lars Kårsell*, boende i byn Övra Kärsta.⁵¹

Karlskoga sockenskola, som från början arbetade efter växelundervisningsmetoden, öppnades den 4 juli 1825 efter initiativ av församlingens kyrkoherde, professor *Torbjörn Morén* (1781—1843). Beslutet om skolan tillkom på sockenstämma den 25 september 1824. Skolans förste lärare var *Joh. Fagergren*, som med understöd av "Subscriberade medel" i Stockholm inhämtade kännedom om undervisningsmetoden och började sin tjänstgöring med att taga emot 59 elever.⁵² Skolhus uppfördes år 1828, till stor del bekostat av kyrkoherde Morén. Om denne man har samtida personer lämnat charmerande skildringar.⁵³ I en bok, utgiven då Karlskoga folk-

⁴⁷ Bromander a. a. sid. 67 o.f.

⁴⁸ P. Paulsson a. a. sid. 250 och 337. — Aspling-Gralén-Lindén: Närke, läsebok för skola och hem, sid. 319—323. Göteborg 1922.

⁴⁹ P. Paulsson a. a. sid. 251.

⁵⁰ S. H. Larsson: Axbergs socken och dess minnen, del II, sid. 16—17. Örebro 1924.

⁵¹ S. H. Larsson a. a. sid. 18—22.

⁵² Skoldirektionens protokoll i Karlskoga den 11 sept. 1825 (förvaras i Karlskoga kyrkoarkiv).

⁵³ Lotten Dahlgren: Marie Charlottes dagbok, sid. 95 och 100. Sthlm 1931.

skolor kunde fira sin 100-åriga tillvaro, är skolans historia närmare utförd.⁵⁴

Hallsbergs socken fick sin första skola år 1826, två år senare inrättades skola i Knista församling. Året 1826 beslöt man i Gällersta att inrätta skola, men verklighet med avsikten blev det först år 1830.⁵⁵ Då hade vice pastorn *J. E. Serrander*, som ock blev skolans förste lärare, avstått tio tunnor råg av sin lön för att bekosta inredning av skolrummet.⁵⁶

Långbro socken, numera införlivad med Örebro stad, hade tidvis en skola i gång från år 1814. Den ambulerade mellan byar i skilda delar av Ånsta och Långbro. År 1824 klagas i ett protokoll, att skolan inte varit i verksamhet på "ett och annat år". Mot slutet av 1830-talet arbetade den efter växelundervisningsmetoden, läraren hade ingen särskild utbildning, och hans lön belöpte sig till 4 tunnor råg och 7,50 rdr. Fast organisation fick denna skola ej förrän vid tiden för folkskolestadgans utfärdande.⁵⁷

Tvenne bruk i södra Närke, Aspa och Stora Lassåna, det förstnämnda beläget på gränsen mellan Askersunds landsförsamling och Hammar, det sistnämnda i dåvarande Bodarne socken (nuvarande Laxå kommun) erhöll skolor år 1829. Båda inrättades genom respektive bruksägares åtgöranden.⁵⁸

Lassåna bruk synes redan på 1600-talet ha haft något slag av undervisning för ortens barn. Kyrkoherde *Karl Bäckgren* berättar, att brukspatronen *Anton von Boy* (1630—1710) på sin tid lät vid bruket anställa en skolmästare, "som ock kunde göra bön", en studiosus *Hessler*. Ett skolhus uppbyggdes också av brukspatronen, som

⁵⁴ Josef S. Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925. Karlskoga 1925.

⁵⁵ P. Paulsson a. a. sid. 260 och 336—337.

⁵⁶ J. L. Saxon: Gällersta, en sockenbeskrivning, sid. 30. Sthlm 1915.

⁵⁷ Algot Agelborgh, artikel om Långbro skolor i arbete av Bertil Waldén: Långbro socken genom tiderna sid. 150—161. Örebro 1936. — I SDA ser. G "Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768 — — 1850" finns ett meddelande från prosten P. O. Gravander i Örebro. Han skriver den 26 febr. 1844: "Vid Carlslund har funnits en Lancasterschola, men den var löst grundad, och upphörde ephemeriskt, emedan dess vård ock var beräknad att vara förenad med andra heterogena sysselsättningar för den så kallade Läraren, som skulle vara Bokhållare — — —"

⁵⁸ P. Paulsson a. a. sid. 265 och 338. — J. Paul Anderson: Bilder ur Hammars skolvärld. Askersund 1898. — Om Aspa skola innehåller Post- och Inrikes Tidningar nr 241 den 17 okt. 1829 följande notis:

"Vid Aspa bruk, beläget invid Tiveden, på gränsen mellan Hammars och Askersunds socknar, har behöfwet af en anstalt för fattige barns undervisning blifwit, på det mest frikostiga och glädjande sätt, afhjelpat. Den 4 sistl. Maj öppnades derstädes en wexelundervisningsskola, genom Majoren Fr. Mannestråles enskilda omsorg, uppå gemensam bekostnad med samtliga Bruks Interesenter, Capitenen R. Rütterskjöld, Lieutnanten C. Rütterskjöld och Majoren

”med egen bekostnad pedagogen underhåller”.⁵⁹ Denna skola torde ha varit något slags motstycke till skolan vid Frövi bruk (jfr sid. 34).

I Hällefors, eget pastorat år 1802, gjordes upprepade försök att få en barnskola till stånd. Sockenstämmans protokoll innehåller flera uppgifter om förslag och åtgärder med syfte att åvägabringa skola, och år 1829 var en växelundervisningsskola i socknen anmäld till växelundervisningssällskapet. Ordnad undervisning i en för alla barn öppen skola kunde dock ernås först år 1840.⁶⁰

År 1830 inrättades en skola vid Svartå bruk i Kvistbro socken på grundval av donation från änkefriherrinnan *Christina Charlotta Fock*. Efter givarinnan benämndes skolan ända in i senare tid ”Fockiska skolan”. Donationen utgjordes av en till 300 rdr b:o beräknad ränta på ett kapital av 7.000 rdr b:o, in-tecknat i Svartå bruk. I första hand skulle barn från bruket få undervisning, men rätten att få bevista skolan utsträcktes snart även till andra. Gävobrevet för skolan är utfärdat den 1 september 1830. Få skolor torde ha kunnat berömma sig av en så förnämlig styrelse som den Fockiska skolan. Styrelsen bestod nämligen av landshövdingarna i Örebro och Karlstads län, biskoparna i Strängnäs och Karlstads stift, kyrkoherdarna i Kvistbro och Nysunds församlingar samt två valda ledamöter från Nysunds socken. Reglemente för skolan fastställdes av Kungl. Maj:t den 15 januari 1831.⁶¹

Grefwe Claes Horn. Till Boställe åt Skolmästaren är en nybyggd och vacker lägenhet anslagen, som årligen afkastar några tunnor Säd och Potatoes samt foder för 2:ne kor. Dessutom erhåller han af Aspa ägare 6 tunnor Spannmål i årlig lön, som, då han tillika åtnjuter arfwode såsom klockare wid Brukskyrkan, synes fullkomligen trygga hans bergning.

Undervisningen fortgår, under större delen af året, med undantag allenast af Jul- och skördetiden. Afgiften af bemedlade Föräldrars barn är allenast 1 Rdr wid hvarje termins slut, och för de fattige erläggas Aspa Bruksägare termins-afgiften, hvarförutom sådana barn erhålla, uppå Major Mannerstråles enskilda bekostnad, fri mathållning under terminerna.

Skolan förestås nu af en utmärkt skicklig Lärare och begagnades förliden Wärtermin af 43 barn, hvilka, wid anställde Examen den 13 sistlidne Julii, befunnos hafwa gjort ganska stora framsteg så wäl uti läsa, som skrifwa och räkna, och erhöilo flera af dem Nya Testamentet, såsom belöning för wisad flit och sedlighet.”

Skolans förste lärare hette Isac Westerlund (1802—1892), enligt uppgift i boken ”Bilder ur Hammars skolvärld”.

⁵⁹ Karl Bäckgren: Från Ramundeboda socken (artikel i ”Till Hembygden, en julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift” årg. 1935). Sthlm 1935.

⁶⁰ P. Paulsson a. a. sid. 337. — Nils Helger: Hällefors socken sid. 256—259. Falun 1945.

⁶¹ P. Paulsson a. a. sid. 337. — SDA Ser. G: Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768 — 1850, skrivelse från skolstyrelsen i Kvistbro den 1 juli 1850. Se även Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 65. Sthlm 1942.

Från Stora Mellösa församling anmäldes år 1831 en skola, arbetande efter växelundervisningsmetoden.⁶² Denna anmälan avsåg skolan vid Hjälmarsnäs, där inrättad på bekostnad av friherrinnan *Louise von Rehausen*. Redan år 1829 hade församlingen på allmän sockenstämma beslutat att anordna ”en stadigvarande skola”, d. v. s. fast skola, vid kyrkan (denna anmäld till växelundervisningssällskapet år 1834). Samtidigt med inrättandet av skolan vid Hjälmarsnäs anmälde vid sockenstämman ägaren av Göksholm, major *Carl Jacob von Schantz* sin avsikt att upprätta en skola. Det verkar dock sannolikt, att skolorna vid Göksholm och Hjälmarsberg i själva verket var en och densamma men flyttande mellan de båda godsens och i första hand avsedd för barn från familjer i någon anställning vid egendomarna. Hjälmarsnäs-skolan var dock tidvis förlagd även till byar som Bärsta och Resta i socknen. Som lärare tjänstgjorde år 1834 klockaren *Johannes Palmqvist* vid kyrkskolan, *Nils Lindqvist* vid Hjälmarsnäs, *Anders Forell* vid den i större omfattning ambulande skolan. Palmqvists lön utgjordes av 1 skilling b:o om dagen för varje skolbarn. Lindqvist hade i början av 1840-talet hela sin lön från Hjälmarsnäs: 100 rdr rgds, 9 tunnor spannmål, foder åt en ko, 4 tunnor potatis, ½ lispund ljus, husrum och andra smärre förmåner.⁶³

1830-talet visar, att ytterligare fem folkskolor kom till inom länet. Ringkarleby socken fick sina skolor år 1833, och vid Ölsboda i Nysunds socken anordnades samma år en skola på bekostnad av bruksägaren *J. Strokirk*. Följande år öppnades två skolor: en vid Dalkarlsbergs gruvor i Vikers kapellförsamling (då ännu tillhörande Nora bergsförsamling) och den donationsskola i Kräcklinge, som efter stiftarna bär namnet ”Sahlefeldtska skolan”. Askersunds stad fick sin folkskola år 1835.⁶⁴

Samma år, som folkskolestadgan utkom men dock oberoende av denna, erhöil Alby socken sin första egentliga folkskola.⁶⁵

Ett sammandrag av här nämnda uppgifter visar, att skolor för folkundervisningen fanns år 1842 i 27 av länets 59 skoldistrikt. Av städerna hade Lindsberg inte hunnit ordna någon folkskola (sådan kom i verksamhet där först år 1847) men hade kvar sin pedagogi. Några få församlingar hade mera än en skola, t. ex. Stora Mellösa tre skolor, Nysund två, varjämte man får räkna några an-

⁶² P. Paulsson a. a. sid. 337—338.

⁶³ Gustav Löw: Stora Mellösa i äldre tider I:3, sid. 245—246. Strängnäs 1922.

⁶⁴ P. Paulsson a. a. sid. 275, 276, 277, 282, 296, 338.

⁶⁵ Albert Johansson: Alby, en minnesskrift sid. 241—242. Örebro 1943.

bulerande skolor såsom osäkra i fråga om antal. Flertalet befintliga skolor hade kommit till på enskilda personers initiativ och grundats på donationer av olika slag, inalles 17 dylika skolor fanns kvar i verksamhet (bruksskolan vid Frövi upphört). Av dessa var åtta att anse såsom bruksskolor, d. v. s. i främsta rummet för att tillgodose behovet av undervisning för barn från familjer, hos vilka brukens anställda fanns representerade. Som församlingsskolor i egentlig mening kunde 11 skolor betecknas, samtliga tillkomna genom bemödanden från i respektive socknar verksamma prästmän. Fyra av dessa skolor hade prästmän såsom lärare, nämligen i Fellingsbro, Karlskoga, Kumla och Ljusnarsberg, den sistnämnda dock endast periodvis.

Ett gemensamt drag kan alla de skolor, som kom till före år 1842, visa fram. De uppkom och underhölls på frivillighetens grund. Intet yttre tvång i form av lagbud eller dylikt var den drivande orsaken. Därmed är inte sagt, att motiven hos de handlande personerna eller menigheterna var enahanda. Man behöver inte göra sig skyldig till stora misstag, om man säger, att tänkesätten hos den skönhetsälskande rikskanslern M. G. de la Gardie och den i fångenskapen av karolinsk religiositet präglade fältmarskalken H. J. Hamilton var olika. En omständighet att lägga märke till är, att initiativen i flera fall utgick från kvinnligt håll, t. ex. för skolorna vid Dylta, Kräcklinge och Svartå. Örebro län kan i jämförelse med andra län visa, att viljan till främjande av folkundervisningen tidigt och i mångsidigt förgrenad form fanns, delvis långt innan en för hela riket gällande stadga gav impulsen till allmänt inrättande av folkskolor. Uppgiften att närmare skärskåda, hur det tillgick vid de tidiga skolornas uppkomst, kan te sig lockande, men nödvändigheten att stanna inför några få fakta gör, att sådana försök får lämnas åt andra mera lokalt betonade initiativ.

II. FOLKSKOLORNA I LÄNET ÅREN 1842—1860.

Övergångstiden 1842—1848.

Den 18 juni 1842 utfärdades "Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folkundervisningen i riket".¹ Den innehöll i sin första paragraf en föreskrift, att i varje stadsförsamling och varje socken på landet borde finnas en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare, undantagsvis kunde två eller flera till samma pastorat hörande församlingar förena sig om en och samma skola. I nämnda paragrafs tredje moment medgavs en övergångstid av fem år för att till åtlydnad av stadgan inrätta folkskolor och anskaffa lärare. Denna övergångstid blev genom beslut vid 1844—1845 års riksdag förlängd till den 18 juni 1848. Församlingarna skulle själva få bestämma i fråga om att bibehålla redan anställda lärare, men dessa skulle förbinda sig att bibringa sina lärjungar de kunskaper, som stadgan bestämde för folkskolorna.

Stadgan meddelade också föreskrifter för skolstyrelse, reglemente, skollokaler, lärares avlöning, inrättandet av seminarier, lärokurser m. m.

Som talman i bondeståndet fungerade vid den riksdag, då folkskolestadgan beslöts, en av Örebro läns representanter, *Anders Ericsson* (1798—1880) från Östra Kärne i Karlskoga socken.* I utformningen av stadgan deltog två andra länsbor på ett synnerligen verksamt sätt. De två var ledamoten av prästeståndet, dåvarande kyrkoherden i Viby-Tångeråsa pastorat fil. mag. *Gustaf Wilhelm Gumælius* och friherre *Hugo Adolf Hamilton* af Hageby, innehavare av Boo fideikommiss. Båda tillhörde det utskott — allmänna besvärs- och ekonomiutskottet — som behandlade regeringens proposition angående folkundervisningen. Hamilton var utskottets ordförande, även ordförande i en inom utskottet tillsatt beredning för ärendet. Han hade också genom vänskap med kronprins *Oscar*

¹ SFS nr 19/1842.

* Se Sam Clason: Sveriges historia till våra dagar, del XI, sid. 451.

(sedermera konung Oscar I), hos vilken han var kammarherre, fått tillfälle att göra sig förtrogen med de tänkesätt, denne hyste och givit uttryck åt i sin bekanta och berömda uppsats i Post- och Inrikes Tidningar den 15 februari 1839. Kronprinsen ansåg nämligen sitt förslag i nämnda artikel kunna bilda grundval för ett riksdagsbeslut.²

H. A. Hamilton har själv i efterlämnade anteckningar anfört följande om utskottets arbete: "Utskottet stödde sig i hufvudsak på Preussens och Württembergs skolsystem och utarbetade på grund deraf ett skollagsförslag, med obligatorisk skolgångsskyldighet för alla barn". Han utgick också från tanken, att folkskolan skulle omfatta åtta månaders årlig undervisning. Riksdagen vågade inte gå så långt utan överlät åt skoldistriktet att närmare bestämma i den delen.³

Som redan visats, fanns inom Örebro län ett relativt stort antal skolor före år 1842. Under sina förberedelser för stadgan hade regeringen infortrat uppgifter rörande "barnaundervisningen inom församlingarna". Det skedde genom ett cirkulär den 5 februari 1839. Ett sammandrag av de uppgifter, som inkom såsom svar å cirkuläret, åtföljde den proposition, vilken den 1 februari 1840 avlämnades till rikets ständer "rörande allmänna stadganden och anslag av allmänna medel till folkundervisningens befrämjande".⁴

Från nämnda sammandrag kan man hämta en del intressanta upplysningar om tillståndet i olika delar av riket. Uppgifterna är samlade stiftsvis.

I Strängnäs stift med dess 170 församlingar fanns vid nämnda tid 93 fasta skolor med 2.817 lärjungar, i Västerås stift med 103 församlingar 44 fasta skolor med 1.993 lärjungar och i Karlstads stift med 132 församlingar blott 28 fasta skolor fastän med ett lärjungeantal av 1.663. Ambulerande skolor fanns i Strängnäs stift 30, i Västerås stift 9 och i Karlstads stift 52. Antalet skolhus var i Strängnäs stift 86, i Västerås stift 44, d. v. s. lika många som de fasta skolorna, men Karlstads stift hade ej mera än 23 skolhus. I

² Utförlig redogörelse för innehållet i kronprins Oscars artikel finns i Svenska folkskolans historia, andra delen, sid. 244—251. Sthlm 1942.

³ Anteckningar och koncept av H. A. Hamilton, förvarade i arkivet å Boo slott. — Albin Warne: Hugo Adolf Hamilton och folkskolefrågan (i Samfundet Örebro stads- och Länsbiblioteks Vänners Meddelanden N:o XI). Örebro 1943.

⁴ Klas Aquilonius: Svenska folkskolans historia, andra delen, sid. 266—267. — Sveriges officiella statistik, P) Undervisningsväsendet: Ber. om folkskolorna år 1882 sid. 6. Sthlm 1887.

fråga om undervisningsmetod uppgavs flertalet skolor använda växelundervisningsmetoden, 80 resp. 31 och 26 för här angivna stift. Församlingar helt utan skolor var i Strängnäs stift 51, i Västerås stift 28 och i Karlstads stift 67.

Av dessa korta notiser från de tre stift, av vilka Örebro län utgör en integrerande del, framgår tillräckligt, att folkundervisningen omkring år 1840 i vårt land företedde en skiftande bild. Att det i de nordligaste delarna av riket skulle vara krent beställt, var att vänta. Härnösands stift hade t. ex. 9 avlönade lärare, medan Lunds stift hade samtidigt 479 lärare med lön.⁵

Förenämnda tabelluppgifter måste emellertid läsas med försiktighet. Uppenbara fel är i somliga fall lätta att påvisa, och man får komma ihåg, att någon säker eller allmängiltig norm för begreppet skola knappast fanns. Subjektiva omdömen från uppgiftslämnarna kan ha spelat in och går ej att frånskilja med säkerhet. Mest tillförlitliga syns uppgifterna om antalet lärare vara. För de tre här ovan berörda stiftens sägs lärarna i Strängnäs stift vara 93, i Västerås 45 och i Karlstads stift 28.⁶ Med hänsyn till församlingarnas antal blir detta procentuellt för Strängnäs stift ungefär 55, för Västerås stift 44 och för Karlstads stift 21.

Lärarnas avlöning var självfallet mycket växlande men mestadels låg. I de tre stiftens hade endast 14 lärare över 300 rdr b:o i årlig lön, medan de, som hade högst 50 rdr b:o, var i respektive stift 28, 11 och 5.⁷

Vi har möjlighet att jämföra ovannämnda uppgifter med andra. De avser visserligen inte år 1839 men väl tiden kort efteråt. Svenska växelundervisningssällskapet förde på sin tid ganska noggranna anteckningar om skolor, som använde växelundervisningsmetoden, och denna var omkring år 1840 införd vid flertalet skolor. Även den statistiken bör läsas försiktigt, ingen sådan från denna tid får anses fullt tillförlitlig utan får anses allenast som ledande till en ungefärlig uppfattning om det verkliga tillståndet. Men att så få en överblick är av stort värde och bör inte underskattas.

Enligt växelundervisningssällskapets uppgifter fanns år 1844 i Strängnäs stift 78 skolor med 4.433 lärjungar, i Västerås stift 57 skolor med 2.908 lärjungar och i Karlstads stift 71 skolor med 5.224 lärjungar. Härtill bör för en säkrare jämförelse meddelas

⁵ Klas Aquilonius a. a. sid. 267.

⁶ Ibid. sid. 267.

⁷ Ibid. sid. 267. — Emil Eljas: Den svenska folkskolan 100 år, sid. 15 o. f.

invånarantalet vid samma tid, i Strängnäs stift 217.046, i Västerås stift 248.738 och i Karlstads stift 268.221.⁸

Utgår man från ett antagande, att antalet barn i vad som senare fastställdes vara skolåldern (7—14 år) utgjorde 10 à 12 procent av folkmängden — ett ganska försiktigt antagande för ifrågavarande tid — så blir resultatet, att knappt 20 % av barnen tillhörde någon skola, inrättad för folkundervisningen. Detta innebär ingalunda, att övriga barn helt och hållet saknade undervisning, i den s. k. hemundervisningen kunde vid samma tid nästan alla barn inbegripas. Utöver nödortföreläsning och inlärandet av den lilla katekesen gick hemundervisningen sällan.

* * *

Ett i detalj mera upplysande ehuru ej fullständigt material är bevarat i domkapitlens arkiv. Jämligt 1842 års folkskolestadga skulle varje skolstyrelse årligen till domkapitlet ingiva "berättelse om förhållandet med folkundervisnings-anstalterna inom skoldistriktet". Vidare skulle domkapitlet enligt samma författningsrum "hvert tredje år till Kongl. Maj:t insända underdånigt utlåtande öfver folkundervisningens tillstånd inom stiftet, med alla till upplysning derom lämdande uppgifter".⁹

Huru skolstyrelsernas berättelser borde utformas eller uppställas, var till en början lämnat öppet. Det möter heller ingen svårighet för att konstatera, det de föreskrivna berättelserna mestadels blev kortfattade och litet upplysande, därtill oregelbundet ingivna. Domkapitlet i Strängnäs måste ofta göra påminnelser i saken vid de tidpunkter, då kapitlet självt skulle lämna egen berättelse, d. v. s. vart tredje år. Det förefaller, som om rapporterna i Västerås stift inkommit mera regelbundet, även innehållit mera fullständiga upplysningar.

Största intresset knyter sig till skolstyrelsernas berättelser för åren 1846 och 1849. Det var ju före sistnämnda år, som folkskoleväsendet skulle ordnas inom samtliga skoldistrikt. Rapporterna från 1844, det första år dylika ingavs, erbjuder ringa av intresse. Dock lämnar kyrkoherden i Örebro, professor *P. O. Gravander*, den 26 februari 1844 den upplysningen, att Örebro stad hade en lancaster-

⁸ P. Paulsson a. a. sid. 348. — O. E. L. Dahm: Skolmästarkonst sid. 262. Kalmar 1846.

⁹ 1842 års folkskolestadga § 13.

Carl af Forsell

1783—1848

överste

skoldonator i Nora stad
främjare av småskolan

Foto efter porträtt av
C. V. Nordgren
Svenska porträttarkivet

Anders Ericsson

1798—1880

bergsman i Karlskoga
talman i bondeståndet
då folkskolestadgan beslöts
av 1840/41 års riksdag

G. W. Gumælius

1789—1877

kyrkoherde i Viby och Örebro
 initiativtagare till skolor av skilda
 slag

Foto efter porträtt av C. T. Staaff
 å Karolinska läroverket, Örebro
 Svenska porträttarkivet

skola för gossar med prästmannen *Lars Lithell* såsom lärare. Denne var född i Kumla år 1802 och innehade jämte sin lärarbefattning även uppgiften att vara slottsprekiant, d. v. s. pastor vid slottshäktet. En lancasterskola för flickor fanns också men av privat natur under ledning av änkefru *Lindgren*, även en "SmåbarnsSchola, som väl skötes af en Fröken *von Engelbrechten*". I staden fanns också "några Pensions-Anstalter", lika med privatskolor av olika karaktär.¹⁰

Uppgifterna från år 1846 ger vid handen, att åtskilligt var kvar att utföra, innan folkskolan var allmän inom länet. Vederbörande pastorer meddelar, att ingen folkskola fanns i Ekeby, Eker, Ervalla, Järnboås, Kil, Lerbäck, Linde bergsförsamling, Lännäs, Nora bergsförsamling, Norrbyås, Näsby och Ånsta-Långbro. Examinerade lärare saknades utom i nämnda socknar också i Axberg, Grythytan, Götlunda, Hallsberg, Hjulsjö, Hällefors, Mosjö, Ramsberg, Ringkarleby, Täby och Vintrosa.¹¹ I de flesta av sistnämnda församlingar uppehölls undervisningen av klockaren eller av lärare, som godkännts av pastor. I Ekeby var en lärare *Carl Johan Bergvall* vald men skulle inte tillträda där förrän under år 1847.

Åtskilliga uppgifter om tillståndet år 1846 är värda att närmare studera. I Lännäs undervisade barnaläraren *Pehr Lundahl* i sex rotar med tillsammans 161 lärjungar med 6 à 8 veckors lästid i varje rote. Mosjö församling hade en fast skola med 50 lärjungar, sockenstugan som lokal och klockaren *J. E. Pettersson*, då en man om endast 30 år, såsom lärare, och pastor framhåller, att klockaren under "12 år befattat sig med barnundervisning", vilket väl får anses som ett gott vitsord. En ambulerande skola var också i verksamhet, dock utan någon bestämmelse om lästiden, under det att den fasta skolan hade "minst 15 veckor" om året. Läraren och klockaren i Täby *J. E. Ericsson* hade en lön av 110 rdr b:o och omkring 30 lärjungar i sin skola.¹²

I Sköllersta tjänstgjorde läraren *Anders Nyrén* vid den fasta skolan och åtnjöt lön med 20 tunnor råg jämte bostad. Hötsterminen 1846 hade Nyrén i sin skola 101 lärjungar. Skolorna i Stora Mellösa

¹⁰ SDA Ser. G: Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850. — Albin Warne: Förskoleåldern som pedagogiskt problem sid. 70—103. Helsingfors 1951. Detta arbete lämnar en sakrik framställning om skolor i Örebro stad på 1840-talet och senare. — Jfr Axel Bromander: Örebro stads folkskoleväsen och dess utveckling, sid. 93—94. Örebro 1925.

¹¹ SDA Ser. G: Spridda uppgifter etc.

¹² SDA Ser. G: Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

betjänade sig av växelundervisningsmetoden, och hur efterlåten man kunde vara i fråga om lästiden förstås av följande meddelande från prosten *L. E. Edström*: "En skola inställd vårterminen 1846 på grund af pågående Orgverksbyggnad, då skolrum och sockenstuga användas som arbetsrum".¹³ Ifrågavarande orgelverk hade sexton stämmor, byggdes av orgelbyggare från Stockholm. Stora Mellösa kyrka har haft orgel från år 1633, varför det får anses väl styrkt, att arbetet med orgeln fick gå före skolans regelmässiga fortgång.¹⁴

Bland de fylligare uppgifterna är de från Knista och Hidinge pastorat av den 3 januari 1847, lämnade av pastor loci *A. G. Gellerstedt*. Knista församling ägde en fast skola vid kyrkan med klockaren såsom lärare och en ambulerande skola mellan Brotorp och Villingsberg. Vid kyrkskolan undervisades 34 gossar och 39 flickor, i den andra skolan 36 gossar och 30 flickor. Även Hidinge församling hade både fast och ambulerande skola, den sistnämnda å stationerna Mårtenstorp och Klunkhyttan. Vid den fasta skolan fick 40 gossar och 38 flickor sin undervisning, i skolan vid Mårtenstorp utgjordes lärjungarna av 19 gossar och 16 flickor, vid Klunkhyttan av 30 gossar och 20 flickor. Man kan här lägga märke till det nästan överallt vanliga, att flickorna var i mindre tal bland skolornas lärjungar. Kyrkoherde Gellerstedt meddelar också, att "såväl i Knista som Hidinge Skolor har Vexelundervisningsmetoden med nytta blifvit använd".¹⁵

Lärare i Götlanda år 1763 inrättade skola var under åren 1827—1852 orgelnisten och klockaren *Elias Nyholm* (född i Kräcklinge 1804, död 1852). Nyholm erhöll 1843 av församlingen medel, 250 rdr b:o, för att genomgå seminarium. Samma år skänkte änkefru *Agneta Lovisa Hejkenskiöld*, född Djurklou, 500 rdr b:o till skolkassan, och den 23 april 1843 valdes den första skolstyrelsen i Götlanda, varjämte man då beslöt att inrätta en flyttande folkskola i församlingen. Sockenstugan var lokal för den fasta skolan, för den flyttande uppläts lokal av enskild person.¹⁶

År 1839 lät ägaren till Bålby gods uppföra ett skolhus vid Hasselfors i Skagershults församling. Två år senare blev *Johan Perselli* (1810—1893) vald till klockare och skolmästare med undervisnings-

skyldighet dels i sockenstugan, dels i skolhuset vid Hasselfors. Skolan var således vid denna tid en flyttande skola.¹⁷

Att lärjungeantalet ofta var mycket stort i 1840-talets folkskolor, framgår av flera uppgifter. Vad sägs om följande? I den fasta folkskolan vid Brevens bruk i Asker med prästmannen *C. J. Klingberg* som lärare fanns år 1846 jämnt 100 lärjungar, och samtidigt hade en flyttande skola i samma församling med läraren *C. G. Lindberg* sammanlagt 188 lärjungar på de två eller tre stationerna. Folkskollärare *P. G. A. Dahlgren* i Bo hade i sin flyttande skola 96 lärjungar, av vilka dock 19 hade utnyttjat undervisningen på båda stationerna, alltså i kyrkskolan och vid Iboholm. Kumla sockenskola hade vårterminen 1846 upp till 84 lärjungar men höstterminen samma år ett tjugotal mindre, dvs. 64. Att variationerna ibland blev stora kunde bero av skilda orsaker. I uppgifter från Hallsberg meddelas, att vårterminen 1846 hade den åldrige och oexaminerade läraren i skolan endast 8 elever, "hvilka äfven snart upphörde med sin skolgång", men höstterminen samma år kunde en vikarierande lärare "omkring sig församla 81 barn".¹⁸

Inom Örebro län fanns vid tiden för folkskolestadgans begynnande tillämpning 59 skoldistrikt, av vilka 44 i Närke, 12 i västmanlandsdelen och 3 i värmlandsdelen (Bjurtjärn, Karlskoga och Nysund).

Det kan vara lämpligt att börja en översiktlig framställning just med den minsta delen av länet. Bjurtjärns socken tillhörde Karlskoga pastorat och hade från år 1824 en ambulerande skolmästare *Olof Eriksson*, anställd av sockenstämman den 10 oktober nämnda år. Han var ensam lärare i socknen fram till år 1854.

Karlskoga hade sin sockenskola från år 1825 (jfr sid. 40). Lärare där var prästmannen *Johan Jakob Stawe*, vald därtill den 17 oktober 1841. Han lämnade tjänsten med höstterminens utgång den 12 december 1849. Första tecknet till en ny tid finns från ett sockenstämmobeslut den 12 februari 1843. Protokollet säger: "Socknemännen öfverenskommo, och beslöto, att hos Högvärldiga Dom-Capitlet i Carlstad för Carlskoga församlings räkning anmäla *Petter Eriksson* och *Erik Johansson* i Kejåsen till intagning i Skolläro-seminarium, för att till folklärare bildas; recommendande dem församlingen för deras medellöshets skull till understöd af den stipendiifond, som R. H. Ständer för ändamålet anslagit." Bägge

¹³ SDA Ser. G: Spridda uppgifter etc.

¹⁴ Bertil Waldén: Stora Mellösa, en sockenbeskrivning, sid. 56. Örebro 1952.

¹⁵ SDA Ser. G: Spridda uppgifter etc.

¹⁶ Joel Wikberg: Götlanda från forntid till nutid sid. 396—399 och 455.

¹⁷ D. Harbe: Skagershult, en närkessocken, sid. 224. Örebro 1947.

¹⁸ SDA ser. G: Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768—1850.

de här nämnda blev år 1844 jämte en tredje sockenbo *Petter Wikström* antagna till lärare i de tre flyttande folkskolor, som då inrättades, vardera med fyra rotar och en lästid av 12 veckor å varje rote.¹⁹

Av särskilt intresse är den av Karlskoga sockenstämma använda titeln "folklärare". Denna benämning för de blivande lärarna i folkskolan fördes på tal redan under riksdagens behandling av folkskolefrågan åren 1840—1841. Även i 1842 års folkskolestadga finns den använd i 5 § ehuru i sammansättningen "folklärarekallet", men det är i denna paragraf, som bestämmelserna om seminarierna återfinns. För övrigt är stadgans terminologi vacklande. Den talar om — jämte det allmänna "lärare i folkskolan" — "skollärare" (i §§ 4, 10 och 11) och "folkskollärare" i § 6. Eleverna vid seminarium benämns "skollärarelever" (§ 5). Hur skulle det ha blivit, om den i sig rätt vackra titeln "folklärare" hade normaliserats?

Enligt en bevarad matrikel besöktes Karlskoga sockenskola under åren 1831—1842 av 1.809 lärjungar.²⁰

I Nysunds socken, som tillhörde Rudskoga pastorat, upprätthölls den år 1783 grundade skolan (jfr sid. 36). Det den 14 december 1833 av Kungl. Maj:ts stadfästa reglementet avlöstes efter folkskolestadgans tillkomst av nytt sådant, antaget på sockenstämman den 23 november 1845 och stadfäst av domkapitlet i Karlstad 1846. Därmed blev folkskolan i Nysund anordnad såsom fast skola med lokal å övre våningen i klockargården. Lärare var från år 1840 *J. V. Hemmendorff* och efter honom från år 1844 *J. E. Brink*, båda prästmän.²¹

Länets västmanlandsdel synes med sin till stor del glesa bebyggelse haft ganska tydligt uttalade svårigheter vid starten för folkskoleväsendet, såvida ej äldre anordningar som i Fellingsbro och de båda städerna underlättade saken. Utan bekymmer gick det ingestädes.

Kyrkoherde *E. Fornell* meddelar i berättelse till Västerås domkapitel den 21 februari 1846, att inga folkskolor då kommit till stånd varken i Ervalla eller Näsby församlingar. Allmogens barn undervisades mestadels av sina föräldrar. Dock hade man beslutat att bygga skolhus och anställt examinerade lärare, vilka skulle börja verksamhet år 1847.

¹⁹ Gralén: Karlskoga folkskolor sid. 23 och 30. — Karlskoga kyrkoarkiv, sockenstämmoprotokoll.

²⁰ Karlskoga kyrkoarkiv.

²¹ Höglind a. a. sid. 115 o. f.

I Fellingsbro med dess mer än 200 år gamla sockenskola borde förhållandena ha tett sig tämligen ljusa, men kyrkoherde *Es. M. Tegnér* skriver i sin berättelse till domkapitlet i Västerås den 5 februari 1846 sålunda:

"Den af ålder varande Sockenskolan, belägen vid kyrkan, utgör ännu Församlingens enda Skola, endast så vida förändrad, att vexelundervisnings-metoden blifvit införd för 2:e år sedan (jfr sid. 29), och att den, sedan början af sistlidet år, äger en tämmeligen fullständig Skolmaterial. Rummet är dock mindre tjenligt, såsom nog lågt, och hvad värre är af ett ringa, behofvet ej motsvarande utrymme.

I Skolan meddelas undervisning i de väsendtligaste stycken af dem som finnas föreskrifne i 6 § af Nådiga Stadgan om Folkundervisningen, och hafva, vid Examen, barnen i allmänhet, på ett för den t. f. läraren tillfredsställande sätt, redogjort för de genomgångna pensa.

Skolan besöktes under Vår-Terminen af 64 barn, 46 gossar och 18 flickor, och under Höst-Terminen af 56 barn, 33 gossar och 23 flickor."²²

Självklart representerar det här angivna lärjungeantalet blott en mindre del av det antal barn i skolåldern, som vid samma tid fanns i det relativt stora skoldistriktet. Två år senare beräknar prosten Tegnér antalet skolpliktiga till omkring 900.²³

Den 30 januari 1847 meddelar prosten i en då avgiven berättelse, att man beslutat "fördela de till fasta Skolan hörande i 2:ne Skolrotar, den norra och den södra, hvilka hvarannan vecka hafva skolgång och hemlexor, så länge undervisningen i Skolan pågår". Antalet barn i dessa skolrotar anges vara 157. Ny lärare, "Skollärare Candidaten *Johan Pettersson*", hade efter att ha genomgått seminarium i Västerås blivit anställd. Med den 1 mars 1847 skulle dessutom tre ambulerande lärare börja sin verksamhet i församlingen, men endast en var dittills antagen. Denne hade "genomgått Skollärare Seminarium i Strängnäs". För de ambulerande skolorna hade lokaler hyrts och inventarier blivit anskaffade.²⁴

Härtill kan jämföras en uppgift av prosten Tegnér den 1 augusti 1850, avgiven i anledning av domkapitlets cirkulär nr 176 år 1849, att läraren *Johan Pettersson* var prästvigd, och att de tre lärarna vid ambulerande skolor var *Johan Persson* och *Johan Larsson*, båda med examen från seminarium, samt fil. stud. *J. O. Söderwall*. Alla tre hade börjat sin tjänstgöring å förut angiven tid, alltså den 1

²² VDA ser. G II d, bunt 2. — Garfvé-Odhner a. a. sid. 211—212.

²³ VDA ser. G II d, bunt 2.

²⁴ VDA ser. G II d, bunt 2. "Skollärare-Candidat" kallades den person, som avlagt folkskolläraryxamen men ej fått lärartjänst.

mars 1847. Därmed var det första skedet i nyordning av Fellingsbro folkundervisning påbörjat.²⁵

Genom utdrag av protokoll den 21 januari 1844 meddelade kyrkoherde *J. G. Schultz*, att en i Grythyttans församling befintlig sockenskola "dock varit föga begagnad af Församlingens ungdom: detta åter hade härrört dels deraf att Föräldrar och Målsmän ansett sina barn och skyddslingar icke egentliga vara i behof af mer än att kunna läsa väl innantill i bok och utan de båda Catecheserna, dels af Socknens vidsträckthet och locala beskaffenhet, som hindrade de flesta att kunna begagna samma Skola". I Grythyttan fanns alltså en s. k. sockenskola med lärare, som "ehuru han saknade den högre bildning och insigt i de vetenskaper, som enligt Kongl. Stadgan böra meddelas i en Sockenskola, — — — dock undervisat flera af Skolans barn i Skrif- och Räknekonst samt Biblisk Historia, och gjort detta försvarligt". Emellertid lämnade ordföranden enligt samma protokoll den för rådande tänkesätt mindre hugnesamma upplysningen, att i socknen fanns 169 barn, "hvilka äro omkring 12 års ålder och icke kunna Svebilii Catches".²⁶

Den av nämnda uppgifter att döma tämligen svaga sockenskolan vid Grythyttans kyrka fortsatte tills vidare på sätt, som citerade protokolls-utdrag visat. I syfte att bättra ställningen för barn i socknens mera periferiska delar anställdes examinerad lärare för en flyttande skola, vilken började vid Elfstorps Bruk (Älvestorp) den 1 juni 1845. Fr. o. m. år 1849 fanns i Grythyttans skoldistrikt två examinerade lärare, *P. Holmberg* vid den fasta skolan och *Nils Östberg* vid den flyttande skolan, som i Saxhyttan hade 43 och i Kjervingeborn 32 lärjungar.²⁷

Från Hjulsjö skoldistrikt är berättelserna till domkapitlet åren 1845—1850 mycket kortfattade. År 1846 meddelades undervisning åt barnen dels genom klockaren, dels genom byskolmästare. Men år 1848 började en examinerad lärare *Zacharias Hafström* tjänstgöra vid en flyttande folkskola på fem rotar.²⁸ Reglemente för Hjulsjö skoldistrikt blev fastställt av domkapitlet i Västerås först den 3 juli 1852.²⁹

Den första berättelsen från Hällefors skoldistrikt till åtlydnad av

²⁵ VDA ser. G II b, nr 3.

²⁶ VDA ser. G II d.

²⁷ VDA ser. G II b nr 2 och d nr 2.

²⁸ VDA ser. G II b nr 2, berättelse av kyrkoherde *P. Ljungberg* den 2 jan. 1847.

²⁹ VDA ser. G II d nr 2. — Axel Jonæ: Hjulsjö kyrkas jubileumsskrift 1943 sid. 81. Nora 1943.

folkskolestadgan är avgiven den 31 januari 1844 av skolstyrelsens ordförande, kyrkoherden *P. O. Lundelius*. Då fanns i Hällefors en växelundervisningsskola, stiftad år 1840 av majoren greve *C. G. Lewenhaupt* och hans maka *Eva Augusta Lewenhaupt*, född Cronstedt. Denna skola var ambulerande på tre stationer och hade 1843 en lärare med 122 lärjungar, fördelade på de tre stationerna. Eleverna hade "blifvit undervisade i innan- och utanläsning, räkning och skrifning, förståndsöfningar, Biblisk Historia och Naturbeskrifningar efter Cnattingii Lärobok — — —." I övrigt ombesörjdes barnundervisningen i socknen dels av föräldrarna, dels av byskollärare, som efter förhör blifvit godkända av skolstyrelsens ordförande.³⁰

År 1849 hade Hällefors anställt två examinerade lärare, en för östra och en för västra delen av socknen. Var och en av de två lärarna förestod en flyttande skola å fyra stationer. Under året hade tillsammans 205 barn erhållit undervisning, året förut (1848) var elevantalet 237. Berättelsernas innehåll tyder på obetingad tillfredsställelse med skolväsendets anordning och undervisningens resultat, lokalt sett. Reglemente för Hällefors skoldistrikt fastställdes av domkapitlet den 11 september 1847.³¹

Från Järnboås meddelar kyrkoherde *D. Godenius* för åren 1844 och 1845, att ingen skola blifvit inrättad.³² Ny berättelse från samma socken finns först den 14 januari 1849. Då har skola kommit i gång år 1848 med 48 lärjungar under vårterminen. Växelundervisningsmetoden hade tillämpats. Som lärare tjänstgjorde församlingens organist och klockare, "som i 13 år varit församlingens Barnalärare, ej undergått examen, likväl en termin bevistat Seminarium och med Consistorie minne blifvit t. v. till lärare antagen".³³

Av redogörelsen från Järnboås framgår, att man skilde noga mellan barnalärare och folkskollärare. Oaktat klockaren under 13 år varit barnalärare i församlingen, anser kyrkoherden, att ingen skola där blifvit inrättad. Så bokstavligt tolkade man ibland den nya folkskolestadgan.

Donationen år 1778 av *Pehr Persson* i Vassland till förmån för en sockenskola tyder på intresse för folkundervisningen. Donationens

³⁰ VDA ser. G II d.

³¹ VDA ser. G II b nr 2. — Erik Bjelfvenstam: Skolor och skolmästare i Västerås stift för hundra år sedan. Uppsala 1928—29. En uppgift om donation i Järnboås 1738 är bevisligen oriktig.

³³ VDA ser. G II d.

belopp, 250 rdr specie, blev med tidens fallande penningvärde för litet för skolans bestånd, men år 1813 uppgavs i berättelse till 1812 års uppfostringskommitté, att en sockenskola fanns i Järnboås. Samma donation angives av kyrkoherde Godenius i berättelsen 1844 vara använd "till Spisning för de aflägsna byarnas fattiga barn under Skolterminerna" och betydligt underlätta inrättandet av en fast folkskola.³⁴ Någon större skyndsamhet med skolans återupprättande syns dock inte ha förekommit.

En första berättelse av kyrkoherde *C. Ol. Odelberg* den 19 februari 1844 meddelar, att i Lindesbergs stad fanns då ingen folkskola inrättad enligt folkskolestadgan.³⁵ Nästa rapport är avgiven av vice pastorn *Seth Karlsson* den 26 januari 1846, och han talar om, att den 24 februari 1845 hade en folkskola börjat, "ämnad att utgöra en förberedelse så väl till Nattvardsskolan som Stadens Rectors-Skola". En vikarierande lärare *Johannes Jansson* var anställd, men till avlöning åt ordinarie lärare saknades tillgångar. I särskild tablå redovisas beräknade inkomster till 128 rdr 28 skilling (däri avgifter från 24 skolbarn med 4 skillingar i veckan under 32 veckor), men utgifterna skulle stiga till 170 rdr.³⁶ I ny uppgift den 28 januari 1848 av kyrkoherde *C. D. Arosenius* sägs, att reglemente för skoldistriktet blivit fastställt av domkapitlet den 26 november 1845, men någon ordinarie lärare hade staden inte kunnat få, inte heller i januari 1849. Då hade man emellertid lämnat understöd åt en elev vid seminarium, vilket ingav förhoppning om sökande till folkskol-lärartjänsten.³⁷

I Lindes bergsförsamling fanns ett skolreglemente, gillat av domkapitlet i Västerås år 1838, således före folkskolestadgans tillkomst. Men någon folkskola i stadgans mening inrättades ej förrän den 1 november 1847, sedan reglemente för skoldistriktet blivit stadfäst den 27 oktober samma år. Skolväsendet var då till en början så organiserat, att två examinerade ordinarie folkskollärare hade till hjälp åtta "underlärare eller så kallade Byskollmästare". Antalet barn, år 1848 undervisade i församlingens skolor, uppgives ha varit 810.³⁸

Den 15 januari 1844 har kyrkoherde *J. D. Westholm* daterat en

³⁴ VDA ser. G II d. — Erik Bjelfvenstam: Skolor och skolmästare i Västerås stift för hundra år sedan, del II sid. 89. Uppsala 1929. — RA: Uppgifter från Västerås domkapitel till 1812 års uppfostringskommission.

³⁵ VDA ser. G II d.

³⁶ VDA ser. G II d nr 2.

³⁷ VDA ser. G II d nr 2.

³⁸ VDA ser. G II d nr 2.

berättelse från Ljusnarsbergs församling angående skolväsendet där. Denna rapport är belysande i mer än ett avseende:

Uti denna församling finnes en så kallad fast skola, uti hvilken växelundervisningsmetoden begagnas. Lärare inom denna skola är Församlingens Organist, hvilken det åligger undervisa uti de Läroämnen, hvilka uti Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga om Folkundervisningen i Riket äro föreskrifna. Det är likväl en bedröflig och mångårig erfarenhet, att denna skola besökes af ett alltför ringa (20 å 30) antal barn. Orsakerna dertill äro flerfaldiga. De väsendtligaste äro likväl: den allmänna fattigdomen, som gör det till en omöjlighet för de flesta föräldrar att skicka sina barn till Skolan och förse dem med nödig föda och kläder under skoltiden: svårigheten att för ett större antal barn kunna i närheten af Skolan finna herrberge och vård mellan lästimmarna: Skolrummets ringa omfång, som icke tillåter en större samling af Lärjungar, och dess belägenhet nära intill åtskilliga ödelagda, vattenfyllda och oinhägnade Gruföppningar. Dessa omständigheter i förening med den bland arbetarklassen nog allmänna tanken — att icke säga fördomen — det deras barn, lika med dem själfve, bestämde för att genom tungt arbete försörja sig uti sitt anletes svett, icke behöfde någon annan lärdom än den, som hämtas ur Catechesen och under beredelse tiden till deras första Nattvardsgång meddelas dem af Församlingens Prästerskap — få de därjämte lära något litet skriva och räkna, så äro de i afseende på själsbildningen fullärde — hafva förorsakat Skol-Styrelsens verkliga bekymmer och hittills gjort det omöjligt att inom Församlingen ordna Skolväsendet i öfverensstämmelse med Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga om Folkundervisningen.

Hvad ännu mera ökar Skol-Styrelsens bekymmer är att någon utsigt till en snar bättre framgång till Dess bemödande icke förefinnes för närvarande, synnerligast då conjuncturer för Bergshandteringen är så missgynnade att till följd deraf ett stort antal arbetare sakna förtjänst och föda för sig själfva och barn. Det enda Skol-Styrelsen icke utan motstånd förmått utverka är det på senaste Valborgsmäss-Sockenstämman fattade beslut, att förändra Sockenstugubyggningen till Skolhus. Om verkställigheten deraf åligger det Sockennämnden draga försorg. Utom läraren i den fasta Skolan finnas 4 st. Barnalärare eller så kallade Byskollmästare, hvilka flytta sin Skola ifrån det ena byalaget till det andra. De undervisa allenast uti innanläsning och utantill i den antagna Catechesen samt något litet i Biblisk Historia. Dessa Skollmästare hafva ständig sysselsättning med barnundervisningen, ehuru i anseende till bostädernas aflägsenhet ifrån hvarandra, de icke på en gång få något större antal lärjungar.³⁹

Det anförda lämnar en talande situationsbild, är på en gång rapport, beskrivning och försvar för en vidsträckt bergslagskommuns

³⁹ VDA ser. G II d nr 1.

svårigheter vid försök att få ett ordnat skolväsende till stånd. Brist på ekonomiska medel, brist på lärare och brist på intresse hos en stor del av befolkningen framhäves. Och som en grundorsak under allt detta ligger rådande arbetslöshet och tryckta allmänna konjunkturen. Man kan också lägga märke till att i det senare stycket återkommer på några få rader alla tre de vanliga titlarna "barnalärare, byskolmästare och skolmästare". Omnämnda bekymmer upprepas i skolstyrelsens berättelser för åren 1845 och 1846.⁴⁰ Först år 1849 har en ljusning inträtt. Då finns i Ljusnarsberg två examinerade folkskollärare, vilka svarar för var sin flyttande folkskola — den fasta skolan är dock borta — och har som medhjälpare fyra icke examinerade lärare, år 1850 ökade till fem. I varje rote tjänstgör de examinerade lärarna tolv veckor om året. Lärjungeantalet var i den ena skolan 86, i den andra 72.⁴¹ Ljusnarsbergs skoldistrikt hade fått reglemente fastställt av domkapitlet den 19 januari 1848.⁴²

Helt naturligt tedde sig situationen i Nora stad annorlunda än i länets nordligaste landsbygdskommun. Ända från 1600-talet hade Nora haft sin pedagogi, även om denna tidtals haft att kämpa för sin existens.⁴³ Men redan år 1838 inrättades i Nora en småbarnsskola efter initiativ av överste *Carl af Forsell* och hans maka. Följande år tillkom en växelundervisningsskola, och den 15 maj 1839 lades grundstenen till ett skolhus, som blev färdigt 1841. Betydelsen av en sådan händelse belyses bl. a. av att landshövding *E. J. Bergenskjöld* hedrade grundläggningen med sin närvaro, vid skolhusets invigning den 19 juni 1843 var både stiftets biskop och länets hövding närvarande.⁴⁴ Prosten *Magnus Swederus* kunde i den första berättelse, han 1844 lämnar till domkapitlet i Västerås, tala om, att Nora folkskola föregående år haft 72 lärjungar och att den var föremål för tilltagande förtroende. Där hade förekommit undervisning i "de vanliga Tabellerna [utgivna av växelundervisningssällskapet], Psalmboken, N. Testamentet, Cnattingii Läsebok, densammas Lärobok i Historia och Geografi samt Lundgrens Bibliska

⁴⁰ VDA ser. G II d nr 1.

⁴¹ VDA ser. G II d nr 1, berättelse av J. D. Westholm 29 jan. 1849.

⁴² VDA ser. G II b nr 2. Karl Hult a. a. sid. 505.

⁴³ P. R. Billmanson: Redogörelse för Nora Pedagogi läsåret 1905—1906 samt historik sid. I—IV. Nora 1906.

⁴⁴ I Nora skolstyrelsens protokoll den 15 maj 1839 finns följande anteckning: "Då Karl XIV Johan styrde riket, Erik Johan Bergenschöld länet, Magnus Swederus församlingarne, C. M. Victorin staden lades grundstenen den 15 maj 1839 till detta Nora stads Scholehus. Enskilda barndomens välgörare bekostade och Per Lundmark uppförde byggnaden."

Historia. — — — De äldre af Lärjungarna hafva i Arithmetiken framgått ända till och med Bolagsräkning. Gymnastik har man ej haft råd att anskaffa".⁴⁵

I en ny rapport den 4 februari 1847 meddelar prosten Swederus, att i stadens folkskola — som alltjämt använde växelundervisningsmetoden — hade vårterminen 1846 undervisats 59 gossar och 43 flickor, under höstterminen samma år 50 gossar och 40 flickor, d. v. s. 104 respektive 90 lärjungar.⁴⁶

Nora bergsförsamling, vartill Vikers blivande kapellförsamling då hörde, hade före år 1842 en på enskilt initiativ stiftad folkskola, enligt växelundervisningssällskapets uppgifter kallad "Dalkarlsbergs grufarbetares skola", inrättad i maj år 1834. Då fanns för denna skola en fond å 3.942 rdr rgs.⁴⁷ Någon annan för folkundervisningen anordnad skola fanns inte i församlingen år 1844, utan undervisningen bestreds "af Byskolmästare efter gamla stadgan derom".⁴⁸ Först den 31 maj 1848 blev reglemente för Nora bergsförsamlings skoldistrikt fastställt av domkapitlet. I augusti 1849 klagar prosten Swederus över svårigheter, som mött för att sätta den nya ordningen i tillämpning. Främst gällde detta ekonomien. "Dessutom hafva ganska många föräldrar ännu kvar den gamla inbitna föreställningen, att deras supremati öfver barnen sträcker sig ända derhän, att de ega full rättighet att efter behag, utan alla omständigheter, afhålla sina barn från Skolan."⁴⁹

Mera förhoppningsfull än nyss nämnda låter en berättelse den 24 januari 1850 från dåvarande vice pastorn *E. E. Terserus*. Han meddelar, att "församlingens alla skolor" öppnades i januari 1849. Detta innebar, att då hade skoldistriktet tre fasta och åtta ambulatoriska skolor, Dalkarlsbergs skola ej medräknad. Pastor nämner dock inte, var skolorna blivit förlagda, ej heller något om lärare.⁵⁰ Men enligt sockenstämmoprotokoll av den 30 juni 1850 skulle de tre examinerade lärarna stationeras vid Gamla Pershyttans, Ringshyttans och Dalkarlsbergs skolor. Den förste läraren vid Pershyttans skola hette *Erik Ericsson*. Han hade examen från Stockholms folkskoleseminarium 1847 samt hade avlagt organist- och kyrkosångare-

⁴⁵ VDA ser. G II d nr 1.

⁴⁶ VDA ser. G II d nr 2.

⁴⁷ P. Paulsson a. a. sid. 277 och 338. — Lennermark-Nordén: Nora stads och bergsförsamlings skolor 1842—1942 sid. 30. Nora 1942.

⁴⁸ VDA ser. G II d nr 1.

⁴⁹ VDA ser. G II b nr 2. — Nordén anger i a. a. sid. 34, att reglemente för Nora bergsförs:g fastställdes 18 okt. 1848, så även Terserus i berättelse 1850.

⁵⁰ VDA ser. G II d nr 2.

examen vid Musikaliska akademien i juni 1849. För tiden 1852—1862 syns inga protokoll från skolstyrelsen i Nora bergsförsamling finnas bevarade.⁵¹

Dalkarlsbergs skola hade höstterminen 1848 23 gossar och 20 flickor som lärjungar. För varje inskrivet barn betalade "arbetarnes besparingskassa" 1 skilling b:o om dagen. Om summan av sådana avgifter ej steg till 200 rdr b:o, erlade gruvbolaget det felande beloppet, varjämte läraren åtnjöt fritt vivre av bolaget.⁵²

I Näsby församling blev det år 1844 beslutade skollhuset färdigt år 1846, lärare anställdes och skolan kom i gång under mars 1847. Året därpå hade läraren *A. Schöllin* 48 lärjungar i skolan. Reglemente för skoldistriktet var fastställt av domkapitlet den 19 maj 1847.⁵³

Från Ramsbergs skoldistrikt föreligger en första uppgift genom kyrkoherde *A. G. Arlberg* av den 1 februari 1844. Då hade Ramsberg en fast folkskola, förlagd till skolhus i närheten av kyrkan, samt två ambulatoriska skolor, en för västra och en för östra delen av socknen. Undervisningen vid den fasta skolan pågick 10 månader om året, och lärare där var organisten och klockaren *L. Fernquist*, som haft omkring 80 lärjungar. Han uppbar ingen särskild lärarlön. Vid de flyttande skolorna hade vardera läraren i årlig lön 116 rdr 32 skilling b:o jämte husrum och vedbrand. Ingen av socknens lärare hade då sådan examen, som folkskolestadgan föreskrev.⁵⁴

Nästa berättelse från Ramsberg är av januari 1846. Lärare vid de flyttande skolorna är då *A. Berg* och *I. W. Muhr*, bägge med examen. Om lärjungeantalet finns divergerande uppgifter, men i tabellarisk sammanställning år 1849 angives det totala antalet elever till 286, av vilka 71 i fasta skolan. Växelundervisningsmetoden användes och undervisning meddelades i de ämnen, som folkskolestadgan föreskrev, "dock så, att Christendomskunskapen företrädesvis bibringas". Vid varje termins slut, d. v. s. två gånger om året, anställdes examen i närvaro av pastor, skoldirektionen (den utgjordes av kyrkorådet), barnens föräldrar och "andra, som nitälska för ungdomens bildning och Christliga uppfostran".⁵⁵

⁵¹ Lennermark-Nordén a. a. sid. 32—34.

⁵² VDA ser. G II, uppgift den 17 febr. 1849 av Fr. Dreberg.

⁵³ VDA ser. G II d nr 2.

⁵⁴ VDA ser. G II d bunt nr 1.

⁵⁵ VDA ser. G II d nr 2, ber. den 16 jan. 1849 av kyrkoherde P. Ekelöf. — VDA, uppgifter av kontraktsprosten M. Swederus för Nora kontrakt.

Först färdigt med nyorganisationen i västmanlandsdelen av länet torde Nora stads skoldistrikt ha varit och fick sitt reglemente stadfäst av domkapitlet i Västerås den 23 december 1842. Det dröjde nära tio år, innan Hjulsjö skoldistrikt nådde lika långt, nämligen till den 3 juli 1852. De flesta reglementen inom omnämnd länsdel fastställdes åren 1846 och 1847, undantag gör Linde stad med den 26 november 1845 (ej särdeles långt efter Nora stad) samt Ljusnarsberg och Nora bergsförsamling, båda med sina första reglementen fastställda 1848 (för Ljusnarsberg den 19 januari och för Nora bergsförsamling den 31 maj nämnda år).⁵⁶ Dessa data är värtaliga nog och vittnar om övergångstidens svårigheter, vilka troligen avtecknat sig tydligt nog i ovan anförda utdrag från handlingar, avlämnade av personer i ansvarig ställning.

Nu till en samlad överblick angående folkskoleväsendets anordning i landskapet Närke, den större länsdelen i fråga om antalet skoldistrikt. För en tillräckligt säker uppfattning om läget vid övergångstidens slut är det nödvändigt att taga med uppgifter, avgivna åren 1849—1850, emedan dessa avse föregående år. Uppgifter för åren 1847—1848 finns endast delvis.

Almby församling hade en nyinrättad växelundervisningsskola, tillkommen strax före folkskolestadgan.⁵⁷ Emellertid skriver kyrkoherden i Örebro pastorat (dit Almby då hörde) sedermera biskopen i Strängnäs *Thure Annerstedt* (1806—1881) till domkapitlet den 31 januari 1847, att då ingen skola finns men "skall inrättas inom föreskriven tid".⁵⁸ År 1846 tillsattes den första skolstyrelsen, följande år uppfördes det första skollhuset i Almby, och år 1848 fick Almby examinerad lärare, *Per Adolf Kumlin*.⁵⁹

I Asker fanns sedan år 1833 bruksskolan vid Breven, där brukspredikanten *Carl Jonas Klingberg* (1815—1874) uppehöll lärartjänsten. Anmärkningsvärt är, att pastor Klingberg "under ferierna undervisade i en ambulatorisk folkskolas ena rote vid Bysta". Lärare vid övriga tre rotar i denna flyttande folkskola var *J. P. Hamlin* (1828—1909).⁶⁰ Enligt en självbiografisk berättelse av Hamlin skulle denne ha tillträtt sin tjänst i Asker den 1 februari 1850 med en avlöning av 80 kronor och tio tunnor råg. Hamlin hade avlagt

⁵⁶ VDA ser. G II b nr 2.

⁵⁷ P. Paulsson a. a. sid. 250 och 337.

⁵⁸ SDA ser. G: Spridda uppgifter etc. 1768—1850, C. R. Graff 1/7 1850.

⁵⁹ Albert Johansson: Almby, en minnesskrift sid. 242—244. Örebro 1943.

⁶⁰ Vitalis Jansson: Glimtar ur Askers skolhistoria sid. 107 o. f. Örebro 1956.

folkskollärarexamen i Strängnäs den 29 oktober 1849 och organist-examen den 13 februari 1854. Skolhus uppfördes vid Askers kyrka år 1851.⁶¹

För Askersunds stad berättar kyrkoherde *J. Th. Haggren* den 27 januari 1847, att fr. o. m. den 1 juli 1846 var examinerade läraren *Carl Malmsten* anställd vid den nyinrättade folkskolan, sedan Kungl. Maj:t år 1841 föreskrivit, att en lärarbefattning vid Prins Oscars Elementarskola i Askersund skulle indragas för att i stället förläggas till lancasterskolan, d. v. s. folkskolan. Antalet lärjungar i denna var höstterminen 1846 tillsammans 58 (35 gossar och 23 flickor).⁶²

Askersunds landsförsamling hade vid samma tid två fasta växelundervisningsskolor, en vid kyrkan och en vid Aspa bruk, därjämte en ambulerande folkskola. Läroämnen i skolorna var "innanläsning, kristendom, skriva och räkna samt något af Fäderneslandets historia". Ett skolhus hade blivit uppfört i närheten av kyrkan år 1845 och inrymde utom "en stor skolsal 3:ne rum och kök".⁶³

I Axbergs församling fanns den 1 juli 1850 utom den på enskild bekostnad underhållna skolan vid Dylta bruk även en ambulerande folkskola med 50 lärjungar i kyrkrotten och 45 i norra roten. "Inga barn ha hunnit till minimum i kunskaper". Mamsell Magnell fortfor vid Dylta bruk "att med mycken framgång lemna undervisning åt Brukets barn".⁶⁴

Från Bo uppges den 15 juli 1850, att i en avlägsen del av församlingen (närmare angivelse saknas) fanns en ambulatorisk undervisning av en "Schol-Lärare Elev med vederbörlig tillsyn". Den fasta skolan vid Bo kyrka var ju redan mer än sekelgammal.⁶⁵

Edsbergs socken hade den 1 juli 1850 en fast skola vid kyrkan med klockaren *August Hammarström* såsom ord. lärare. Han hade avlagt folkskollärarexamen i Strängnäs den 14 dec. 1846 och tillträdde tjänst som ordinarie lärare den 1 jan. 1847.⁶⁶

I Ekeby hade *Johan Bergvall* tillträtt sin lärartjänst och innehade även anställning såsom klockare.⁶⁷

⁶¹ Vitalis Jansson a. a. sid. 99 och 107.

⁶² SDA ser. G bunt Spridda uppgifter 1768—1850. — J. Haugard: Askersundiana sid. 107. Örebro 1940.

⁶³ SDA ser. G bunt Spridda uppgifter 1768—1850, uppgift av L. Ljungberg 31/12 1846.

⁶⁴ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av L. E. Edström 1/7 1850.

⁶⁵ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av Joh. Gust. Hedin 15/7 1850.

⁶⁶ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av M. E. Morenius 1/7 1850. — Edsbergs kyrkoarkiv: Sockenstämmoprotokoll 1/10 1847.

⁶⁷ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av P. Wikner 1/7 1850.

Glanshammar hade enligt uppgift den 1 juli 1850 en växelundervisningsskola med 103 lärjungar, 63 gossar och 40 flickor. Den var förlagd till sockenstugan, "som rymmer 120 barn". Lärarens lön var 200 rdr b:o samt 6 skilling b:o i terminen av varje barn, "som har råd att betala". Lästiden utgjorde 27 veckor om året med fem dagar i veckan. Så nämner uppgiftslämnaren, prosten *Fr. Ad. Ramström*: "Det enda, som väcker något motstånd från föräldrarna, är flickornas undervisning i aritmetik, varifrån många önska befrielse".⁶⁸

Gällersta hade år 1849 en folkskola med *Per Winquist* som lärare, tillika klockare. (Winquist tjänstgjorde såsom lärare i 43 år.)⁶⁹

Även Hackvad, annexförsamling till Edsberg, hade fått en fast folkskola invid kyrkan, lärare var orgelnisten och klockaren *P. Holmberg*.⁷⁰

En fast folkskola fanns också i Hovsta, där examinerade läraren *Widén* hade omkring 50 lärjungar. Flera fick ej rum i den tillfälliga skollokalen, men nytt skolhus stod färdigt att tagas i bruk den 1 augusti 1850.⁷¹

För Kils och Gräve församlingar förvaras i Strängnäs domkapitels arkiv mycket kortfattade berättelser från kyrkoherde *Anton R. Bergh* av den 8 augusti 1850. Han hänvisar till uppgifter i tabellform, vilka dock blivit skilda från berättelserna och ej återfunnits i nämnda arkiv. Hans uttalanden röjer betänksamhet: "Man får här, efter min tanka, afbida Tiden. Allmogen är långsam i allt, som afser förändringar af gamla vanor och bruk, och man måste låta tiden och eftertankan verka."⁷²

Skolstyrelsen i Kvistbro har den 1 juli 1850 lämnat en utförlig berättelse, den mest fylliga av alla från Närke för året 1849. Socken hade tre folkskolor, av vilka två fasta. Den ena av dessa var den s. k. Fockiska skolan vid Svartå, där läraren i lön hade 200 rdr b:o samt "Boningsrum, nödigt Bränsle, jordland, foder och Sommarbete åt ko". Den andra fasta skolan var förlagd till socknens östra del i närheten av kyrkan och försedd med examinerad lärare. En flyttande skola rörde sig på fyra rotar årligen med två

⁶⁸ SDA ser. G bunt 1768—1850.

⁶⁹ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av P. Wikander 1/7 1850. — J. L. Saxon: Gällersta, en sockenbeskrivning sid. 30. Sthlm 1915.

⁷⁰ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av M. E. Morenius 1/7 1850.

⁷¹ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av L. E. Edström 1/7 1850.

⁷² SDA ser. G bunt 1768—1850.

månaders lästid inom varje rote: Gammelhytte, Dormhytte, Mullhytte och Vekhytte med Ribboda rotar. Vid sistnämnda skola tjänstgjorde en lärare utan föreskriven examen. Året 1849 hade i de tre skolorna undervisats 309 lärjungar. Som undertecknare av uppgifterna står jämte skolstyrelsens ordförande, vice pastorn *J. A. Eilitz*, ledamöterna *O. Carlsson* i Ökna och *Per Andersson* i Ljungstorp.⁷³

Lerbäckes församling hade år 1849 en fast skola och ambulerrande skolor utan angivet antal. De sistnämnda flyttade mellan sex rotar. "Alla fattiga barn, f. n. omkring 75", heter det i berättelsen av *J. G. Stawelius* den 31 maj 1850, "födas under sin skolgång på församlingens bekostnad. På detta sätt undkommer ingen det minimum af kunskapsmått, som Kongl. Stadgan föreskrifver." Här förekom således ett slags skolbarnsbespisning. Lärare vid den fasta skolan i Lerbäck var fr. o. m. år 1845 prästmannen *Gustaf Wilhelm Müntzing* (1817—1870), något längre fram i tiden särskilt bemärkt från väckelserörelserna i Närke.⁷⁴

Om tillståndet i Lillkyrka meddelar vice pastorn *Gust. Åkerstein* den 1 juli 1850, att en fast folkskola med examinerad lärare *B. J. Nystedt* (1815—1884) och 60 lärjungar fanns i skoldistriktet, därjämte en ambulerande skola med 22 lärjungar och klockaren-orgel-nisten *C. J. Wattenström* — ej examinerad — såsom lärare. Hemundervisningen är ej tillräcklig, sägs i berättelsen, vilket får tolkas såsom ett uttryck för meningen, att barnen kom till skolan med små eller inga kunskaper.⁷⁵

I Lännäs socken öppnades en fast folkskola år 1847. Antalet lärjungar i denna skola var enligt uppgift den 1 juli 1850 av kyrkoherde *L. Gellerstedt* "alltid öfver 100". Läraren hette *V. Landqvist* och hade en årlig lästid av 30 veckor. Det stora lärjungeantalet medförde, att s. k. avdelningsläsning infördes år 1849. En ambulerande skola å tre rotar hade såsom lärare *P. Lenndahl* "med examen från växelundervisningsskolan i Örebro", vilket uttalande sannolikt får tydas så, att Lenndahl någon tid följt undervisningen vid Örebro folkskola. Skolornas lärjungar hade i allmänhet haft "det kunskapsmått, som af dem skäligen kunnat fordras".⁷⁶

Mosjö hade 1849 kvar sin år 1846 omnämnda skola med klockaren såsom lärare. Sockenstugan användes som skollokal men till-

⁷³ SDA ser. G bunt 1768—1850.

⁷⁴ SDA ser. G bunt 1768—1850. — R. Redelius: Gustaf Wilhelm Müntzing, artikel i "Till Hembygden" årg. 1921 sid. 95—116.

⁷⁵ SDA ser. G bunt 1768—1850.

⁷⁶ SDA ser. G bunt 1768—1850.

byggnad pågick för att tagas i bruk hösten 1850. Om läraren sägs i berättelsen, att han "någrolunda försvarligt besörjer undervisningen".⁷⁷

Norrbyås med 161 barn i skolåldern hade år 1850 en fast folkskola med examinerad lärare och årlig lästid åtta månader. Samme lärare undervisade också två månader i västra delen av socknen, femtio barn var "nøjaktigt undervisade hemma af Föräldrarne och Anhöriga". Omständigheterna vållade, att "inga barn visat kunskaper öfver minimum".⁷⁸

Ringkarleby hade år 1849 en växelundervisningsskola med 60 lärjungar (33 gossar och 27 flickor). Skolhus var under byggnad. Läraren åtnjöt i årlig lön från skolkassan 53 rdr 16 skillingar b:o samt 8 tunnor spannmål eller lösen därför, vartill fanns en försäkran om 60 rdr b:o, vilken i första hand utgick genom avgifter med 24 skilling b:o i terminen för varje barn, som hade råd att betala. För eventuellt underskott ansvarade skolkassan.⁷⁹

Från Skagershult meddelade kyrkoherde *Johan Eric Westerberg* den 30 juli 1850: "Undervisningen bestrides fortfarande af den antagna läraren klockaren *Jonas Perselli*, som fullgör denna befattning med temmelig skicklighet och nit. — — — Framgången af undervisningen hemma hos Föräldrar eller fostrare, då den allmänna Skolan icke blifvit begagnad, har befunnits jemngod med Skolinrättningens."⁸⁰

Stora Mellösa församling hade enligt uppgift av vice pastorn *J. Stenström* den 2 juli 1850 en fast skola med en examinerad och en icke examinerad lärare, vardera med sitt skolrum. Antalet barn i skolåldern var 589, men uppgift om huru skolåldern räknats finns inte. Vid sist hållna examen hade "10 Gossar visat sig ega ett högre kunskapsmått än det i samma förordning — d. v. s. folkskolestadgan — föreskrifna minsta". Flickornas undervisning inskränkte sig vanligast till "Innanläsning, Religionskunskap och Biblisk Historia; blott några få hafva lärt skrifva och räkna". Inom socknen var jämte den examinerade läraren tre icke examinerade lärare verksamma, vardera i två "läserotar" med 13 veckor på hösten och 13 veckor på våren. "Under läsåret utdelades mat åt 105 och kläder åt 81 barn. Hemmaläsare voro 112 barn."⁸¹

⁷⁷ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av N. U. Bergstedt 1/7 1850.

⁷⁸ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av J. Stenström 2/7 1850.

⁷⁹ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av Fr. Ad. Ramström 1/7 1850.

⁸⁰ SDA ser. G bunt 1768—1850.

⁸¹ SDA ser. G bunt 1768—1850.

I sitt arbete "Stora Mellösa i äldre tider" del I:3 behandlar lektor *Gustav Löw* ingående skolförhållanden i Stora Mellösa. De tre lärarna vid flyttande skolor var enligt uppgift av Löw männen *Anders Forell*, *Anders Nilsson Rask* och *Olof Svensson*. Rask var endast 17 år gammal, då han anställdes år 1846. Svensson antogs från nyåret 1847, då 19 år i ålder. En skarp strid föregick skolväsendets ordnande i Stora Mellösa.⁸²

Sköllersta församling hade enligt uppgift den 14 juli 1850 jämligt reglemente, fastställt av domkapitlet i Strängnäs den 6 februari 1847, en fast folkskola med klockaren och orgelnisten *Anders Nyren* och OrgelnistEleven *Ericsson* som lärare". Den sistnämnde flyttade "emellan de ställen, der vissa byars och gårdars åboer förena sig om att sådan [skola] hålla".⁸³

Tysslinge socken med en folkmängd av 2.140 personer hade år 1850 endast en ambulerande folkskola, som dock hade två lärare, den ena med och den andra utan föreskriven examen. Varje rote i socknen fick fem månaders undervisning. Antalet lärjungar var under höstterminen 1849 tillsammans 178 (102 gossar och 76 flickor).⁸⁴

Täby relativt lilla socken höll sig med fast skola, där klockaren *J. E. Ericsson* skötte undervisningen "med mycket flit och ordentlighet". Som skolsal användes sockenstugan, men denna var trång och nytt skolhus var under byggnad. Många barn undervisades i hemmen med hänsyn till den otillräckliga skollokalen.⁸⁵

Vintrosa socken hade vid årsskiftet 1849/50 en folkmängd av 1.471 personer och liksom Tysslinge — de båda församlingarna bildade då som senare ett pastorat — blott en ambulerande folkskola med examinerad lärare. Skolåldern angavs vara från 7 à 8 år till fyllda 13 år. Skolgången sägs vara ojämn, men vårterminen 1850 fanns i skolan inskrivna 81 lärjungar (57 gossar och 24 flickor).⁸⁶

Ödeby församling, minst i länet, hade år 1849 fått som gåva ett nytt skolhus, uppfört av ägaren till Ringaby gård. I skolan undervisades 34 lärjungar av examinerade läraren *Englund*.⁸⁷

* * *

⁸² Gustav Löw: Stora Mellösa i äldre tider del I:3 sid. 244—252. Strängnäs 1922.

⁸³ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av G. S. L. Hallman.

⁸⁴ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av C. Rolén.

⁸⁵ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av N. U. Bergstedt.

⁸⁶ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av C. Rolén 1/7 1850.

⁸⁷ SDA ser. G bunt 1768—1850, uppgift av Gust. Åkerstein.

Söker man att på grundval av här refererade uppgifter göra en sammanfattning om folkundervisningens läge i Örebro län, så blir resultatet, att först vid 1840-talets slut var folkskolestadgans föreskrift om minst en folkskola i varje församling allmänt iakttagen och tillämpad, i ett par tre fall först senare. I övervägande antalet församlingar var folkskolan en fast skola, enbart flyttande skolor fanns i Hjulsjö, Ljusnarsberg, Skagershult, Tysslinge och Vintrosa. Mera än en folkskola hade 16 församlingar på länets landsbygd, nämligen Asker, Askersunds landsförsamling, Axberg, Bo, Fellingsbro, Grythyttan, Hällefors, Kvistbro, Lerbäck, Lillkyrka, Ljusnarsberg, Lännäs, Nora bergsförsamling, Ramsberg, Sköllersta och Stora Mellösa. En allmän skolplikt tillämpades ej i annan mån än i författningarna (stadga och reglementen). Ett stort antal barn var fortfarande s. k. hemmaläsare, d. v. s. undervisades i hemmen.

Någon säker uppgift om lärjungeantalet i folkskolorna vid mitten av 1800-talet är ej möjlig att få. Somliga skoldistrikt har visserligen lämnat uppgifter i sådant hänseende, andra inga uppgifter alls eller vaga sådana.

Frågar man efter det kunskapsmått, skolorna hade kunnat meddela, blir det vanliga svaret: det minimum som folkskolestadgan föreskrev, endast med få undantag något däröver. Minimum var enligt 7 § i stadgan: ren och flytande innanläsning, religionskunskap och biblisk historia till den grad, som erfordras för att börja den egentliga nattvardsläsningen, skriva och de fyra räknesätten i hela tal samt kyrkosång. Det vanliga arbetssättet i skolorna var växelundervisningen. Man trodde på nyttan av denna, och annan metod var knappt användbar med hänsyn till det stora antal lärjungar, varje lärare som regel hade skyldighet att undervisa.

Nästan genomgående gäller, att av lärjungarna var gossarna i flertal, flickorna färre. Även lärokurserna blev inte så sällan snävtare för flickor än för gossar. Varför? Sannolikt berodde detta på en allmänt rådande uppfattning, inte blott hos menige man utan långt högre upp. Detta framgår t. ex. av folkskolestadgans föreskrift, att "skolstyrelsen äge att bestämma den skillnad, som i hänseende till kunskapsfordringarna må göras mellan gossar och flickor".⁸⁸

Emellertid hade vår första folkskolestadgas tillskyndare blicken öppen för betydelsen av fortsatt utbildning för elever, som avgått

⁸⁸ 1842 års folkskolestadga § 7 sista stycket.

från folkskola. I stadgan 10 § 2 mom. fanns följande önskemål uttalat, man kan knappast kalla det en föreskrift:

”För underhållet af de i skolan förvärfvade kunskaper och synnerligen för befrämjandet af en sann christlig bildning, bör, helst under den tid af året, då ledighet ifrån skolan gifves, skolläraren, under inseende af församlingens presterskap, på söndagarne meddela undervisning och anställa förhör med den ungdom, som utgått från skolan. För samma ändamål åligge det ock presterskapet att uppmuntra till inrättande och begagnande af sockenbibliotek, samt att dertill tjenliga böcker föreslå.”

Stadgandet är intressant av huvudsakligen två skäl. Det ena är, att uppmärksamheten fästes vid fortsatt undervisning, det andra mera negativt, emedan momentets formulering är ganska obestämd och litet förpliktande. Tanken att få söndagsskolor i sådan mening, varom ovan anförda visar, slog heller aldrig igenom.

Folkskolinspektör Bogren säger om söndagsskolorna i sin berättelse år 1866: ”En institution, som blott är i verksamhet ett par timmar i månaden eller ett par timmar i veckan under den vackra årstiden, kan ej hållas vid lif; folket vet knappt utaf den och den måste sjelfdö.”

Försök gjordes dock på somliga orter. I uppgifter från västmanlandsdelen av Örebro län kan inhämtas, att vid slutet av 1840-talet fanns söndagsskolor i stadgans här ovan citerade mening endast i Nora stad och i Grythyttans församling. Hela antalet av deltagande elever utgjorde ej mera än 45 gossar och 27 flickor.⁸⁹

Syftet med här omtalad föreskrift var ju främst ”en sann christlig bildning”. Men det dröjde ej länge, innan man ville inom söndagsskolans ram få in undervisning även i andra ämnen än kristendoms-kunskap. En sådan utveckling möttes av motstånd från personer, vilka önskade förbehålla söndagen för enbart uppbygglig undervisning. Ännu år 1865 diskuterades saken vid det femte allmänna svenska folkskolläremötet i Gävle och gav anledning till ett särskilt uttalande till protokollet från dåvarande folkskolinspektören i Gästrikland C. A. Rydberg (broder till skalden Viktor Rydberg).⁹⁰

Genom skräväsendets avveckling, bl. a. medelst hantverksförord-

⁸⁹ VDA G II d: Tabellariska uppgifter av kontraktsprosten M. Swederus ang. folkundervisningen i Nora kontrakt.

⁹⁰ P. Zimdahl: Förhandlingar vid Femte allmänna svenska folkskoleläremötet i Gefle 1865 sid. 57—58. Gävle 1866.

BFE 1864—1866 del I avd. Strängnäs stift sid. 63.

ningen av den 22 december 1846, och därav beroende ökat intresse för yrkeslivet gled tanken lätt nog över till att i någon form av söndagsskola upptaga undervisning, direkt syftande till att bereda lärlingar och gesäller i hantverksyrken för dem lämpad teoretisk utbildning. Man tänkte därvid främst på sådana ämnen som modersmålet, räkning och geografi. I en skildring i nr 1/1957 av Kommunal Skoltidning har fil. dr *Albin Warne* visat, huru en söndagsskola med här omnämnd tendens uppkom i Örebro stad år 1847. Lärare i den söndagsskolan blev komministern och slottspredikanten C. U. Bergstedt. Undervisningen skulle pågå mellan klockan fyra och sju på söndagseftermiddagarna, dock med undantag för de stora högtidsdagarna. Från denna begynnande yrkesutbildning utvecklades den tekniska elementarskola, som inrättades i Örebro år 1857 och i senare tid blev tekniskt gymnasium samt kunde 1957 högtidlighålla sin 100-åriga tillvaro.⁹¹

⁹¹ Albin Warne: Skolhistoriska strövtåg, söndagsskolorna (artikel i Kommunal Skoltidning nr 1 årg. 1957 sid. 52—58).

Martin Lien: Högre tekniska läroverket i Örebro 1857—1957. Örebro 1957.

Folkskolans barndomstid (åren 1849—1860).

Det skulle snart nog visa sig, att de förhoppningar folkundervisningens befrämjare ställt på reformen med allmän folkskola och allmän skolplikt, inte kom att motsvara, vad man hade väntat. Genomförandet av folkskolestadgans föreskrifter gick på många håll i landet ganska trögt. Ett smyghål i stadgans 14 §, som gav domkapitel rätt att besluta om uppskov med inrättande av folkskola, utnyttjades här och där, dock inte i Örebro län, där man — som redan visats — hade åtminstone en skola i varje skoldistrikt vid 1850-talets början.

Men av reell betydelse blev, att resultatet av folkskolans undervisning inte syntes i önskad utsträckning. För den, som nu kan se tillbaka på verkliga förloppet och utvecklingen, är detta föga underligt. Tillgången på lärare var från början knapp, fastän seminarierna under 1840-talet nog hade givit examen åt inte så få elever med mindre god utrustning. Utbildningstiden vid seminarierna var i förstone endast ett-årig, stundom kortare, och tidpunkten för examens avläggande var inte fixerad till viss tid på året. Lärjungarnas skolgång ute i skolorna blev ojämn, många gånger mycket bristfällig, särskilt för barn med hemvist på längre avstånd från sockenskolan. Man gör sig inte skyldig till överdrift, om man betecknar 1850-talet som en krisperiod för den svenska folkskolan.¹ Detta omdöme gäller även för Örebro län.

I stort sett var det två omständigheter, vilka vållade svårigheter, även där viljan var god. Den ena var en jämförelsevis stor befolkningsökning, märkbar företrädesvis hos den icke besuttna jordbrukande befolkningen, hos torpare, statares och dagsverksarbetandes familjer.² Örebro län hade enligt uppgift vid 1840 års slut 125.061 invånare, tio år senare var folkmängden här 137.660 personer. Av dessa hörde ej mindre än 46.988 till åldrarna 0—14 år.³ Följaktligen befann sig omkring 22.000 barn i skolåldern. Att på en

gång ordna god undervisning för alla dessa skolpliktiga barn översteg förmågan hos samtliga kommuner inom länet. Och därmed är man inne på den andra och väsentliga orsaken till den relativa långsamheten med folkskoleväsendets ordnande, nämligen folkskolans karaktär av kommunal skola. Kommunerna bar ansvaret för att något blev gjort. Statens andel i den ekonomiska bördan för folkskolan var till en början mycket ringa, rikets ständer hade vid 1841 års beslut den uppfattningen, att folkskolan skulle endast undantagsvis stödjas i pekuniärt hänseende av statsverket.

Det av riksdagen för närmaste statsregleringsperiod (t. o. m. år 1845) beviljade årliga anslaget för folkundervisningen utgjorde 65.600 rdr, av vilket belopp 6.600 rdr skulle användas för seminarier i varje stiftsstad och 9.000 rdr till stipendier åt elever vid seminarierna. Återstående 50.000 rdr avsågs som understöd till församlingar, som kunde finnas vara i behov därav, i själva verket ett slags fattigunderstöd, som kunde erhållas först efter ansökning hos Kungl. Maj:t.⁴ Ännu år 1844 hade intet sådant understöd blivit utanordnat av statsmedel.⁵

Tidsläget var inte heller synnerligen gynnsamt vid mitten av 1800-talet. Litet varstädes i landet rädde oro i tänkesätten, kanske mest på grund av önskemål rörande ny riksdagsordning. I Örebro stad hölls åren 1849, 1850 och 1853 sammanträden, som gått till historien under benämningen "allmänna reformmöten". Namnet till trots var dessa inga massmöten eller stora samlingar utan ett slags ombudsmöten för s. k. reformföreningar på skilda håll i riket. Ombuden samlades för att hålla överläggningar om förslag till ny representationsform i vårt land. Ett dylikt förslag utarbetades också vid mötena 1849 och 1850. Det fördes fram motionsvägen vid 1850—1851 års riksdag.⁶ Något omedelbart resultat följde inte, men mötena måste betraktas som ett led i förberedelserna till representationsreformen 1865.

Av länsbor, som deltog i reformmötena, må nämnas prosten *I. G. Askengren* i Svennevad, (ordförande vid mötet 1853), boktryckare *Ab. Bohlin*, Örebro, f. d. talmannen i bondeståndet *Anders Ericsson* i Ö. Kärne, godsägaren *Olof Hedengren*, ryttmästaren *C. R. Tersmeden* (ordf. vid mötet 1849) och byggmästaren *A. W. Uhr*

¹ Svenska folkskolans historia del II, sid. 325 o. f.

² *Ibid.*, sid. 328—329.

³ P. G. E. Stark: Om Befolkningsförhållandena inom Örebro län. Uppsala 1857. — Nils Wohlin: Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900. Sthlm 1909. — Statistisk årsbok tab. 6.

⁴ Svenska folkskolans historia del II sid. 305.

⁵ *Ibid.* sid. 331.

⁶ K. Reinhold: Reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850 och 1853. Göteborg 1917.

(sedermera riksdagsman). Ordförande vid mötet 1850 var bruksägaren *Thore Petre* från Gästrikland, känd folkskolevän.⁷

Mera än av här nämnda politiska möten och diskussioner upprördes 1850-talet i fråga om folkundervisningen av de livliga meningsutbyten, som uppkom kring två intresserade men sinsemellan mycket olika personer, nämligen *J. Herm. Ekendahl* och *Torsten Rudenschöld*. Båda hade direkt anknytning till Örebro län. Några kortfattade data rörande dem må här anföras.

Jonas Herman Ekendahl (1809—1862) var född i Mosjö, blev student i Uppsala 1829, prästvigd för Strängnäs stift 1832 och fil. mag. år 1840. Från höstterminen 1841 var Ekendahl förordnad såsom vice kollega vid Karolinska läroverket i Örebro och blev där ordinarie kollega 1843. Sin egentliga livsgärning kom han dock att utföra i egenskap av föreståndare vid folkskoleseminariet i Strängnäs mellan åren 1844 och 1858. Stor uppmärksamhet drog han till sig genom skrifter i ämnen rörande folkundervisningen och främst genom det år 1851 utgivna arbetet "Den nya folkskolan i Sverige, tankar och anteckningar under en resa sommaren 1851". I detta arbete gör han sig till tolk för en övervägande pessimistisk uppfattning om folkskolans framtid i vårt land. Han säger bl. a.: "Ju mer man gör bekantskap med Sveriges natur och det svenska folkets fattigdom på levnadsmedel men rikedom på medfött gott praktiskt förstånd, desto mera finner man en folkskola i Sverige, tillskuren efter samma mått som i Danmark och Preussen, vara ej blott omöjlig utan även obehörlig". En av hans skarpt tillspetsade meningar lydde: "Hade det på Karl XI:s tid gått att lära sig läsa utan skola, så borde det gå även nu, ja lättare än förr".⁸

Torsten Rudenschöld (1798—1859) föddes på Riseberga i Edsbergs socken, idkade studier i Uppsala, övergick 1816 till officersbanan men blev längre fram jordbrukare och år 1830 inspektor vid Stjärnsfors bruk i Värmland. Därifrån flyttade han 1833 till Läckö kungsgård på Kållandsö i Västergötland. Till stor del för att upphjälpa svag ekonomi började han mottaga elever för undervisning i sitt hem. År 1846 inrättade han en skola på Läckö slott med lokal i

⁷ K. Reinhold a. a. sid.226—227.

⁸ K. Fr. Karlson: Blad ur Örebro skolas historia, femte häftet sid. CCLXXXI—CCLXXXII. Örebro 1900. — Svenska folkskolans historia del II sid. 381. — Albin Warne: Strängnäsrektorn som blev kyrkoherde i Flo (artikel i "Julhälsningar till församlingarna i Skara stift" årg. 1955 sid. 20—32. — J. J. Holmberg: Minnesteckning öfver seminarieföreståndaren Jonas Herman Ekendahl. Göteborg 1870.

ett av slottets märkligaste rum, själva slottssalen. Men denna liksom slottet i övrigt stod då i ovårdat och förfallett skick.⁹

Rudenschölds skola var närmast avsedd för barn från underhåvandes familjer på Läckö kungsgård, då innehavd av hans broder greve Carl Rudenschöld. Rektor Ekendahl fann vid ett besök å Läckö i juli månad år 1847 skolan mycket torftigt utrustad: "— ett simpelt bord med åtföljande stol, några kartor och ett dussin bänkar, hvardera uppburen af fyra fötter — —".¹⁰ Vid tiden för Ekendahls besök hade skolan omkring 60 lärjungar. Rudenschöld ville med sin skola pröva sig fram till en i fråga om organisation och läroplan av gällande författningar obunden skola för allmänhetens barn, man kan gott säga, att han började en försöksskola. De äldsta och bäst begåvade barnen satte läraren, d. v. s. Rudenschöld, själv till monitörer och nämnde dem "eliter", nybörjarna bildade en särskild klass i skolan, så också övriga lärjungar, och skolan fick därmed en indelning på tre stadier eller klasser. För de yngstas undervisning ordnades med smärre skolor i stugorna omkring slottet, s. k. roteskolor, där eliterna fick ansvar för undervisningen under Rudenschölds eget överinseende.¹¹

Småningom leddes Rudenschöld i sin verksamhet som barnalärare till ett bestämt skolprogram, åt vilket han gav form i sin skrift "Svenska folkskolans praktiska ordnande".¹²

Omkring de tankar och idéer, Ekendahl och Rudenschöld förde fram, uppstod en livlig debatt med deltagare från skilda håll. Närmast intresserar i vårt sammanhang den fejd, som leddes av folkskolläraren *Fr. Aug. Ekström* (1819—1901), anställd vid Stjärnviks folkskola i Gunnilbo socken, Västmanlands län, således ej långt från gränsen till Örebro län. Han utgav åren 1857—1869 tidningen "Föreningen. Tidskrift för Folkskolans och Kyrkomusikens Vänner". Denna tidning kan betraktas som den mest betydelsefulla av vårt lands skoltidningar på sin tid.¹³

Den principiella strid, som uppblussade omkring Ekendahls och Rudenschölds meningar, kom att till väsentlig del gälla folkskolans framtida organisation, även dess arbetssätt. Ekström höll för sin del på en mildrad växelundervisningsmetod — han arbetade för

⁹ Svenska folkskolans historia del II sid. 349 o. f. — Bernh. Salqvist: Torsten Rudenschöld. Göteborg 1938.

¹⁰ Salqvist a. a. sid. 125.

¹¹ Salqvist a. a. sid. 129—134.

¹² Torsten Rudenschöld: Svenska folkskolans praktiska ordnande. Göteborg 1856.

¹³ Svenska folkskolans historia del II sid. 491—493.

ämnena slöjd och trädgårdsskötsel i folkskolan — medan Rudenschöld ansåg en omedelbar undervisning från lärarens sida bättre och mera gagnande. Sommaren 1858 möttes de båda i ett personligt sammanträffande, vartill Rudenschöld tog initiativet. Därefter blev konturerna i åsikter klarare, bägge gick varandra till mötes. Som ett resultat får man anse, att småskolan såsom förberedande anstalt för folkskolan blev erkänd såsom nödvändig och att den högre folkskolan borde arbeta som överbyggnad på den egentliga folkskolan.¹⁴

Kulmen i den debatt om folkskolan, som utmärkte 1850-talet och blev avgörande för åtskillig tid framåt, nåddes vid riksdagen 1856—1858, då Rudenschöld deltog som inflytelserik ledamot av ridderskapet och adeln. Ett stort antal motioner väcktes inom alla fyra stånden angående folkundervisningen, de flesta inom bondeståndet. Utskottsbetänkandet i frågan kom att i flera stycken bygga på Rudenschölds arbete. Ett viktigt resultat blev, att folkskolan erkändes som ett intresse icke blott för kommunerna utan även för staten. Ständerna beviljade omkring 250.000 rdr eller hälften av den s. k. personliga skyddsavgiften till folkundervisningen, således något helt annat än det tidigare blygsamma understödet.¹⁵

Av det beviljade anslaget avsågs två femtedelar att användas till småskolors ändamålsenliga inrättande och till bidrag åt skoldistriktet med en tredjedel av föreskriven avlöning åt folkskolans lärare. Vidare medgavs rätt för kvinnor att bli lärare vid folk- och småskolor (sådan rätt hade förut kunnat erhållas efter kunglig dispens). Till högre folkskolor anvisades 24.000 rdr rmt, ett anslag, som efter någon tid visade sig mer än tillräckligt och minskades vid 1859—1860 års riksdag till hälften av beloppet.¹⁶

I fråga om småskolor rådde emellertid ganska skiftande meningar, i synnerhet ute i de primära skoldistriktet. Beslutet om dylika skolor kom därför flerstädes att medföra inrättandet av s. k. mindre skolor med icke examinerade lärare och med syfte att ersätta folkskolor i bygder, där man menade kostnaderna för egentlig folkskola bli för höga. Redan år 1853 skedde genom kungl. kungörelse den 29 september ett slags legalisering av dylika mindre skolor genom medgivande, ”att för avlägsna byar, hemman, torp och lägenheter skulle sådana skolor få inrättas med lärare eller lä-

¹⁴ Tidskriften ”Föreningen” den 1 okt. 1858.

¹⁵ Sveriges officiella statistik. P) Folkundervisningen den 31 dec. 1868, sid. XIX. Sthlm 1870.

¹⁶ Svenska folkskolans historia del II sid. 405—407.

rarinnor, som blivit prövade av pastor och skolstyrelse”. Detta medgivande blev utnyttjat också inom Örebro län, särskilt i skogsbygderna.

Samtidigt med här berörda mera allmänna händelser inom folkskolans ram ägde inom Örebro län rörelser av annat slag rum och i sina följdverkningar av betydelse för folkundervisningen. Det var de religiösa väckelserörelser, som tog sin början redan under 1840-talet, då genom de s. k. ”roparna”. Deras verksamhet började i Kvistbro socken genom *Adam Smedberg*, västgöte till börden och kallad till Närke av änkan *Brita Kajsa Andersdotter* i Hinderstorp. Rörelsen spred sig snart till Lerbäck och andra socknar, företrädesvis i västra och södra Närke.¹⁷ I östra delen av landskapet verkade *Johannes Palmqvist*, som år 1834 antogs till klockare i Stora Mellösa socken och blev lärare vid den i sockenstugan där anordnade växelundervisningsskolan. Genom samtal och predikningar övade han stort inflytande och blev upphovsmannen till en väckelse, som efter 1850 tog en huvudsakligen baptistisk riktning.¹⁸

En märklig ledare för många inom väckelserörelsen blev godsägaren *Olof Gabriel Hedengren* (1817—1870) på Riseberga i Edsbergs socken. Han hade som nämnts sid. 71 deltagit i reformmötena i Örebro och omfattade i politiskt hänseende liberala idéer. Sin omvändelse räknade Hedengren från någon dag i början av år 1853. Någon tid därefter blev han personligt bekant med *C. O. Rosenius*, den kände lekmanpredikanten, och tog starka intryck av honom, byggde år 1855 ett av de första missionshusen i vårt land och samlade efter kort tid stora skaror till andlig uppbyggelse. Hedengrens stora religiösa inflytande berodde sannolikt till stor del på att han även var en praktiskt verksam människa och i flera hänseenden en föregångsman inom länets näringsliv. Det ännu i bruk varande skolhuset vid Edsbergs kyrka uppfördes år 1866 under Hedengrens ledning. En vän och medhjälpare fann Hedengren i skolprästen i Lerbäck, sedermera komministern i Viby *G. W. Müntzing*. Också pastor *H. J. Lundborg* i Grythyttan slöt sig till samma riktning som Hedengren, och tillsammans var de båda med bland stiftarna av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen år 1856. Vid Hedengrens död skrev redaktören *Arvid Gumælius* i sin tidning Nerikes Allehanda:

¹⁷ Ragnar Redelius: 'Roparna' i Närke på 1840-talet. Sthlm 1935. — Carl Lönroth: Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet. Örebro 1936.

¹⁸ Gustav Löw: Stora Mellösa i äldre tider, I:3 sid. 254—261. Strängnäs 1922. — J. Byström: En frikyrklig märkesman. Sthlm 1928.

”Vårt land och vår ort har nu ett varmt hjerta, en god förmåga, en aktningvärd människa mindre. Och det är en stor förlust.”¹⁹

De andliga väckelserörelserna inom länet åstadkom en allmän uppräckning av tänkesätten, sammanförde många till överläggningar i livsåskådningsfrågor och skänkte åt den stora allmänheten nya intressen. Böcker och småskrifter blev spridda och lästa, hemmen kom under påverkan av ökad läslust, visserligen något ensidigt inriktad men dock i många stycken befruktande för en ökad folkbildning. Verkningarna blev bestående och kan lätt iakttagas även i senare tid. I många fall blev nyuppförda missionshus använda som skollokaler.

Med viss nödvändighet föddes inom väckelserörelserna tanken på fast organisation. Den 16 september 1854 bildades Örebro baptistförsamling. Den uppförde kort efteråt sin samlingslokal Betelkappellet, invigt den 17 oktober 1858. Sistnämnda år bildades också Örebro missionsförening, som i sina stadgar gav sin uppgift tillkänna sålunda: ”Denna förening, som omfattar medlemmar af olika evangeliska kyrkobekännelser, kallas Örebro missionsförening och har till ändamål att befrämja en lefvande kristendom”. År 1859 tillkom Stora Mellösa baptistförsamling i närmaste anslutning till Johannes Palmqvists verksamhet.²⁰

De nybildade organisationerna fann också med sina syften förenligt att anordna skolor med till stor del samma lärokurser som folkskolorna. Detta skede i deras verksamhet tillhör dock en senare period, och anledning blir att beröra detsamma i ett följande sammanhang.

Av skäl, som här ovan nämnts, och kanske delvis som en följd av den oro i folklivet, som 1850-talet visar inom Örebro län, blev detta årtionde i fråga om organisation och nyanläggningar för folkskolorna mestadels en stillaståndets period. I närkesbygdens mindre församlingar nöjde man sig med en enda skola. Några få småskolor tillkom, men oftast blev dessa mest en ersättning för folkskolor och avsedda för barn med annars lång skolväg. Nyttillkomna folkskolor anordnades vanligen såsom flyttande skolor, så i As-

¹⁹ Gunnar Olén: Patron på Riseberga. Falköping 1955. — Nordisk Familjebok, 3:e uppl. band 9 spalt 708—709. — Nerikes Allehanda den 7 dec. 1870, nr 97.

²⁰ Wilhelm Hammar: Ett halfsekelminne. Kort historik öfver Första baptistförsamlingens i Örebro 50-åriga tillvaro 1854—1904. Örebro 1904. — Werner Hermansson: Örebro brödräfsamling 75 år. Örebro 1935. — Nerikes Nya Allehanda den 14 aug. 1858. — Gustav Löw: Stora Mellösa i äldre tider sid. 265. Strängnäs 1922.

kersunds landsförsamling, Axberg, Bodarne, (Ramundeboda), Götunda, Hammar, Kumla, Lerbäck och Mosjö. Örebro stad fann nödigt ordna en ny folkskola under namnet ”Västra skolan” för det område, som är känt med den gamla benämningen Ladugårdsskogen, och uppförde där år 1854 ett nytt skolhus.²¹

I bergslagsdelen av länet blev nybildningen av skolor i viss mån livligare. Socknarnas mera vidsträckta yta nödgade till särskilda åtgärder för tillgodoseende av undervisning åt barn, vilka inte kunde besöka den i närheten av sockenkyrkan belägna folkskolan.

Redan år 1847 hade brukspatron C. Lindberg träffat överenskommelse med kapellpredikanten Nils Gust. Lundström, att denne skulle åtaga sig undervisningen av barn inom Karlsdals bruksområde, i norra delen av Karlskoga socken. Skolhus fanns likväl inte förrän under 1860-talet. Nya skolor och skolhus byggdes på rote-männens egen bekostnad i västra och södra delen av Karlskoga vid slutet av 1840-talet. Det kan vara av intresse att se, huru ett dylikt skolhus tedde sig. Enligt bevarat protokoll hade skolhuset vid Stora Strömtorp ”en storlek af 18 alnars längd, 12 à 13 alnars bredd och 6 alnars höjd. Det uppfördes af timmer under tak af näfver och torf samt innehöll ett större rum med fem fönster, ett mindre med ett fönster samt förstuga med ingång från gafveln”.²²

Karlskoga församling dröjde ej med att begagna sig av de nya grunderna för statsbidrag till småskolor enligt kungörelse av den 23 april 1858. Den 1 maj 1859 framlade skolstyrelsen i Karlskoga för sockenstämman ett utförligt förslag angående småbarnsskolor. Stämman gillade förslaget utan ändring, och därmed blev sju småskolor beslutade, alla flyttande på två rotar. Men var få lärare till dessa skolor? Jo, den 22 januari 1860 valdes å sockenstämman änkan Anna Cajsa Jonsdotter från Västra Kedjeåsen, bergsmanssonen Carl Jonsson i Vibäck, fosterflickan Anna Stina Ersdotter från Sibbofors, ofärdiga pigan Stina Jonsdotter från Västra Kedjeåsen, barnaläraren Lindström, skraddaren Blomqvist och hustrun Maja Cajsa Erikdotter från Bregårdstorp. Det var den första gruppen av småskollärare i Karlskoga och en av de första i Örebro län. Deras utbildning för lärartjänstens utövning var ringa eller ingen. Lönen

²¹ Tabeller till Folkskoleinspektörernas berättelser för åren 1864—1866. Sthlm 1867. — Axel Bromander: Örebro folkskoleväsen och dess utveckling sid. 164—165. Örebro 1925.

²² Karlskoga kyrkoarkiv. — Josef S. Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925, sid. 32—33.

bestämdes till fria rum och husmanskost under lästiden, tio månader om året, samt 75 rdr rgs kontant.²³

Det anförda visar, hur man sökte hjälpa sig fram för att åtminstone få något utträttat. Flera liknande smådrag kunde lätt nog refereras från flera håll, men de skiljer sig föga från varandra, varför det anförda exemplet kan tjäna som typbild.

I Fellingsbro utarbetades år 1852 ett nytt reglemente för skoldistriktet. Församlingen indelades i fyra skolområden med vardera två rotar. Folkskolan vid kyrkan blev fast, tre övriga skolor flyttande, men alla skulle ha examinerade lärare. Skolhus byggdes vid Yttre Ekeby och Sverkersta, Bergaby och Finnåker samt vid Rockhammar och Pilkrog.²⁴ Skolan vid Sverkersta har bibehållits intill utgången av läsåret 1956—1957, då den på grund av minskat lärjungeantal indrogs.²⁵

Vid Stadra i Nora bergsförsamling uppfördes skolhus i början av 1850-talet på bekostnad av Stadra bruks ägare. Först under det följande årtiondet börjar en livligare verksamhet för skolväsendet i nu nämnda församling.²⁶

Den 30 september 1849 hölls i Ljusnarsberg en sockenstämma, som kunnat gå till historien som ett värdigt tecken på intresse för folkundervisningen. Efter förslag av ordföranden beslöt stämman att bygga skolhus i sex rotar, detta på församlingens gemensamma bekostnad. Tyvärr blev fortsättningen ej lika god, ty redan år 1851 hade sockenborna ångrat sig. Man erkände behovet av skollokaler men ansåg dröjsmål berättigat i fråga om verkställighet av föregående års beslut, och ännu tio år senare var skolhusen icke uppförda. Efter besvär av två lärare ålade domkapitlet i Västerås genom utslag den 20 oktober 1859 Ljusnarsbergs församling att så fort som möjligt gå i författning om anskaffandet av lämpliga skolhus och att inkomma med förslag till nytt reglemente för en ändamålsenligt ordnad folkundervisning.²⁷

Händelserna under 1850-talet visade mer och mer, att något nytt behövde komma till för att åt folkundervisningen giva det innehåll och den anordning, som ansvarskännande medborgare fann icke blott önskvärda utan även nödvändiga.

III. STATLIG FOLKSKOLINSPEKTION KOMMER TILL.

Åtgärder från riksdag och regering.

Folkskolestadgan av år 1842 uppdrog värden och tillsynen vid folkskolorna åt särskilda skolstyrelser inom varje skoldistrikt, åt stiftsstyrelserna i stiftet och det slutliga överinseendet åt ecklesiastikdepartementet. I skolstyrelserna var kyrkoherden i församlingen eller den hans ämbete förvaltade självskrivnen ordförande.

Det dröjde ej länge, förrän missnöje med den stadgade ordningen yppades såväl lokalt som i pressen och vid riksdagen, dock utan att leda till omedelbar ändring.¹ Hos allmänheten hade folkskolan svårt att vinna gehör, huvudsakligen på grund av att den förde med sig nya utgifter och för de enskilda hemmen blev ett ingrepp i en högt skattad personlig frihet. För många och särskilt för den jordbrukande befolkningen betydde barnens obligatoriska skolplikt en minskad tillgång på arbetskraft. Dock syns man inom Örebro län ha förhållandevis lugnt funnit sig i sådana konsekvenser av barnens deltagande i folkskolans undervisning, ehuru undran och yttringar av ovilja inte uteblev helt och hållet. Så kunde man i en av närkessocknarna formulera sina besvär i en folkskolefråga sålunda: "Men hvartill tjenar denna man må säga beläsenhet för ett bondbarn, nästan uteslutande skapt för eller ägnat åt yxan och plojen? Nog af att våra Barn få lära sig inhemta tillräcklig kunskap i Religionen, den rätta vägledaren till oskrymtad gudsfruktan och medborglig dygd."²

Medlet för att nå ett bättre tillstånd och ett mera allmänt intresse för folkundervisningen såg folkskolans vänner främst i försök att göra skolan bättre skickad att motsvara sitt ändamål. Bland annat sökte man få en förbättrad tillsyn över folkskoleväsendet.

²³ Gralén a. a. sid. 37—40.

²⁴ Garfvé-Odhner: Fellingsbro sockens historia sid. 213. Arboga 1926.

²⁵ Nerikes Allehanda-Nerikes Tidningen nr 134 den 12 juni 1957.

²⁶ Arvid Lennermark—G. V. Nordén: Nora stads och Nora bergsförsamlings folkskolor 1842—1942 sid. 36. Nora 1942.

²⁷ Karl Hult: Ljusnarsbergs krönika, 2:a uppl., sid. 505—506. Falun 1918.

¹ Motion vid 1847—1848 års riksdag av Jöns Månsson, Malmöhus län. — Motion vid 1850—1851 års riksdag av T. Lind med yrkande om rätt för skolstyrelserna att själva utse ordförande. — Motion den 12 nov. 1859 av Josef Holm, Stockholms län, med instämmande av bl. a. And. Wilh. Uhr, Örebro län.

² Bertil Waldén: Stora Mellösa, en sockenbeskrivning, sid. 211. Örebro 1952.

Visst hade på många håll ett lofvärt intresse visats, ej minst från en del prästmän såsom skolrådsordförande, men det saknades inte exempel på likgiltighet och uraktlåtenhet att tillämpa folkskolestadgans föreskrifter. Av sådana skäl uppstod önskan om en statlig folkskoleinspektion. Man ville ha en jämn, mera enhetlig vård och tillsyn över folkskolorna.

Långt före folkskolestadgans tillvaro hade *Gustaf Abraham Silverstolpe* (1772—1824) vid 1809 års riksdag väckt ett förslag om folkskolinspektion. Detta skedde i samband med hans stora utkast till nyordnat undervisningsväsende.³

Vid 1853—1854 års riksdag togs frågan om särskilda inspektörer för folkskolan upp av ledamoten i bondeståndet *Pehr Sahlström* (1785—1866). Men i hans eget stånd väckte förslaget starkt motstånd, statsutskottet avstyrkte också bifall till Sahlströms motion och framhöll som ett avgörande motiv, att folkundervisningens handhavande bör tillkomma församlingens prästerskap. Riksdagen avtog Sahlströms yrkande.⁴ Detta hindrade ej, att en annan ledamot av bondeståndet, *G. Hultman* från Karlskoga i Örebro län, vid 1856—1858 års riksdag tog upp Sahlströms förslag. Han framhöll, att tillsynen över folkskolan inte var ändamålsenlig och inte kunde anses främja folkskolans utveckling.⁵ Denna gång rönt tanken på inspektion välvilja i utskottsbehandlingen, och ett förslag om tolv inspektörer, en för varje stift med förordnande av Kungl. Maj:t för tre år i sänder, överlämnades till riksdagen. Där föll det, emedan adeln och prästeståndet avtog utskottsförslaget. Samma riksdag beviljade emellertid ett större reseanslag åt greve *Torsten Rudenschöld* för hans verksamhet i olika delar av riket med syfte att ordna och främja folkskoleväsendet. Rudenschöld blev därmed en statligt auktoriserad rådgivare för folkskolan.⁶

Vad som sålunda hänt — och därtill torde Rudenschölds erfarenheter under hans resor ha bidragit — föranledde regeringen att till 1859—1860 års riksdag avlämna en proposition om anslag åt sakkunniga personer, vilka i egenskap av folkskolinspektörer skulle

³ Albert Wiberg: Carl Ulric Broocman (Årsböcker för svensk undervisningshistoria nr 77—78) sid. 268. Sthlm 1950. — Nordisk Familjebok 3:e uppl. band 17 spalt 876—877. Sthlm 1932.

⁴ B. Gottfrid W. Westling: Den svenska folkundervisningens historia sid. 439. Sthlm 1900. — Klas Aquilonius: Svenska folkskolans historia II, sid. 337, Sthlm 1942.

⁵ Bondeståndets protokoll vid 1856—1858 års riksdag. Aquilonius a. a. sid. 402.

⁶ Aquilonius a. a. sid. 402. — Bernh. Salqvist: Torsten Rudenschöld sid. 266. Göteborg 1938.

besöka folkskolorna inom ett visst distrikt, vid varje års slut avgiva berättelser om skolornas tillstånd och i ett sammanhang efter tvenne års förlopp ingiva berättelse till exklesiastikdepartementet. Motivering till denna proposition var kort men rakt på sak:

Då vid genomförandet af en ny organisation af den vidsträckta omfattning, som folkskoleväsendet, svårigen allt kan blifva på en gång fullt ändamålsenligt ordnad; då sannolikt bristfälligheter deri flerstädes insmugit sig, till och med på sådana orter, der visserligen icke nit för den vigtiga sakens framgång saknas, och då det för öfrigt måste vara af stor vikt, att erhålla noggrann kännedom rörande den ståndpunkt, hvar på folkundervisningen inom riket sig befinner, till ledning för bedömandet af de åtgärder, som för dess förbättrande äro att vidtaga, är nödigt, att sakkunniga personer förordnas, att i egenskap av *skolinspektörer*, hvar och en inom ett bestämdt distrikt...⁷

Propositionen utgick från den förutsättningen, att en inspektör skulle vara tillräcklig i de flesta av rikets stift. Utgifterna för inspektionen beräknades på denna grundval. Till arvoden åt folkskolinspektörerna föreslogs 1.000 Rdr för varje stift "med undantag för Calmar och Wisby stift, der 500 Rdr torde vara tillräcklige", och till resekostnader sammanlagt 6.000 Rdr, alltså en summa av 17.000 Rdr rmt årligen.

I utlåtande tillstyrkte statsutskottet regeringens förslag och tillade "det Kungl. Maj:t icke skall underlåta att för skolinspektörernas befattning meddela sådana föreskrifter, hvarigenom deras verksamhet bör blifva i möjligaste mån gagnande och ändamålsenlig".⁸ Utskottets hemställan bifölls av adeln samt borgar- och bondestånden men avtog av prästeståndet. Genom de tre ständens bifall hade regeringens förslag blivit antaget.⁹

Prästeståndets motvilja inför folkskolinspektionen bör nog ses mot den bakgrunden, att det såg i regeringens förslag ett misstroende mot prästerskapets vilja och förmåga att ansvara för den primära folkundervisningen. En lång historisk utvecklingskedja (jfr t. ex. sid. 66 m. fl. ställen i detta arbete) blev till viss del bruten. Det var för prästeståndet en prestigefråga att behålla inflytande och ledning utan intrång från annat håll. Men ehuru ståndet ej

⁷ Nådlig Proposition till Rikets Ständer, n:o 34 den 24 October 1859, sid. 11 o. f.

⁸ Statsutskottets utlåtande N:o 123 till 1859—1860 års riksdag.

⁹ Statsutskottets förnyade utlåtande N:o 178; Bondeståndets protokoll den 26 okt. 1860, band 8 sid. 547.

godkände inspektionens anordnande fann det dock för gott att bevilja det begärda anslaget 17.000 rdr.¹⁰

Om riksdagens hållning till folkundervisningen får man en god föreställning genom att iakttaga beloppen av de anslag, som avsattes för folkundervisningens behov. För skoldistriktet medgavs rätt att till bestridandet av utgifterna för folkskolan upptaga en s. k. folkskoleavgift med 40 öre för man och 20 för kvinna.¹¹ Vidare anvisades

till löneförbättring åt folkskollärare, som icke hade 400

Rdr i årlig lön	Rdr 80.000
» folkskoleväsendets utveckling och förbättring	» 75.000
» seminarierna	» 45.000
» stipendier åt seminarii-elever	» 20.000
» högre folkskolor	» 12.000
» undervisningsmateriel	» 10.000
samt såsom nytt anslag till folkskolinspektionen	» 17.000

Samtliga här nämnda anslag inrymdes i viss del av den s. k. skyddsavgiften och beviljades blott för statsregleringsperioden.¹²

Vad de nya folkskolinspektörerna skulle göra och tillse, bestämdes genom den av chefen för ecklesiastikdepartementet samtidigt med förordnandena den 15 juni 1861 utfärdade instruktionen. Antalet folkskolinspektörer blev denna första gång 20, deras mandatid bestämdes t. o. m. utgången av år 1863. Domkapitlen fick åläggande att tillhandagå inspektörerna med erforderliga upplysningar och de uppgifter, som domkapitlen enligt ett kungl. cirkulär av den 4 juli 1860 vore skyldiga att ingiva till ecklesiastikdepartementet.

Enligt de uppgifter, vilka konsistorierna i riket vart tredje år hade att insända till ecklesiastikdepartementet, fanns år 1859 inom Sverige 2.422 fasta och 1.819 ambulerande folkskolor med 2.792 examinerade lärare och 1.449 oexaminerade lärare. Det totala antalet folkskolor beräknades således utgöra 4.241. I berättelsen till 1859—1860 års riksdag om vad i riket och dess styrelse sig tilldragit uppgavs, att statsbidrag hade beviljats till 1.017 nya småskolor med 64.277:49 Rdr rmt. Huru många bland dessa småskolor egentligen var s. k. mindre skolor, är ej möjligt att avgöra. Inom Strängnäs

¹⁰ Svenska folkskolans historia II, sid. 415. Sthlm 1942.

¹¹ Kungl. kungörelse den 17 maj 1861.

¹² Sveriges officiella statistik: P) Folkundervisningen den 31 dec. 1868 sid. XX. Sthlm 1870.

stift hade inrättats 60, inom Västerås stift 103 och inom Karlstads stift 118 nya småskolor.¹³

Med anförda sifferuppgifter är arbetsfältet för de tjugo folkskolinspektörerna angivet i stora drag.

Bästa kunskapen om vad den högsta myndigheten för skolväsendet önskade få utfört genom folkskolinspektionen, då den första gången trädde i verksamhet, torde man få genom den av chefen för ecklesiastikdepartementet, statsrådet C. J. *Thyselius* utfärdade instruktionen för folkskolinspektörerna. Den är daterad samma dag som förordnandena, dvs. den 15 juni 1861.¹⁴

Enligt instruktionen, sådan den lydde i sin första avfattning, skulle inspektören dels för varje år till vederbörande domkapitel lämna de uppgifter, som skolstyrelserna i området var skyldiga att skriftligen avlämna och på grundval av dessa göra ett sammandrag, dels vid slutet av förordnandeperioden till ecklesiastikdepartementet lämna "en fullständig och på sorgfällig undersökning grundad redogörelse".

Innehållet i folkskolinspektörens redogörelse till departementet skulle fördela sig på tvenne avdelningar: A) Beträffande varje distrikts skolväsende i allmänhet och B) Beträffande varje särskilda skola. I den första avdelningen ingick uppgifter angående reglemente för skoldistriktet, förhållandet mellan småskola och folkskola, läroämnen i småskolan och omfånget av undervisningen däri, om distriktets examinerade lärare besökte småskolorna för att anställa förhör och meddela råd och anvisningar, om tillämpningen av folkskolestadgans bestämmelser rörande barns undervisning i hemmet och om s. k. roteförhör iakttoges, om ferieförhör samt om anordningarna för skolväsendet vore tillfredsställande eller, om så ej vore fallet, vilka förändringar, som vore behövliga.

Uppgifterna beträffande varje skola skulle innehålla

- 1) När inspektionen ägde rum,
- 2) Läsoordningen,
- 3) Antal barn vid inspektionstillfället,
- 4) Undervisningsmetoder,
- 5) Ordningen, lärarens skicklighet i undervisning och uppfostran,
- 6) Bokföringen. Antecknas borde, huruvida innanläsningen sorg-

¹³ Klas Aquilonius: Svenska folkskolans historia II, sid. 419. Sthlm 1942. — B. Gottfr. W. Westling: Svenska folkskolan efter år 1842, sid. 47. Sthlm 1911.

¹⁴ Folkundervisningens betänkande del III, sid. 136. Sthlm 1913. — Strengnäs Dom-Capitels Circulaire N:o 4 den 4 juli 1861.

fälligt övats samt huruvida utanläsningen i religionsundervisningen inskränkts till vad som varit nödigt,

- 7) Undervisningsmateriel,
- 8) Lokaler, inredning, städning, snygghet, luftväxling, huruvida lokalerna vore kommunens egna eller förhyrda.

Som synes var instruktionen ganska detaljerad och gav inspektörerna direktiv isynnerhet i spørsmål av intresse i tidens diskussioner om folkskolan. Av innehållet framgår också tydligt nog, att myndigheterna, både domkapitlen och departementet, behövde få ganska minutiösa meddelanden för att så erhålla en god bild av folkskoleväsendets tillstånd. Man undgår ej intrycket, att den första instruktionen gjorde folkskolinspektörerna i främsta rummet till iakttagare och rapportörer. Deras berättelser visar också detta. Det oaktat kan man väl se, hur personligheten tränger fram bakom sakliga uppgifter. Därför bjuder folkskolinspektörernas berättelser inte blott på ett rikt och givande material för att åskådliggöra folkundervisningens utveckling utan även på talrika upplysningar om inspektörernas egna uppfattningar om mötande problem och sätt för deras bästa lösning.

Förutsättningar, inspektionsområden, personval.

I den officiella berättelsen för femårsperioden 1856—1860 anför Konungens Befallningshavande i Örebro län (landshövding *Carl Åkerhielm*) följande om folkskolorna:

Att dessa inrättningar, väl ordnade, mäktigt bidraga till en stigande upplysning hos allmogen är i allmänhet insedt och erkänt; dock är det intresse, allmogen sjelf vid dessa fäster, samt benägenheten till uppoffringar i och för deras utveckling olika på olika trakter; och vill det nästan synas, som om de ännu icke allestädes frambragt resultat nog påtagliga, för att öfvertyga den folkklass, för hvilken de närmast äro afsedda, om deras omätliga vigt. En omständighet, som i ej ringa mån hämmar deras utveckling, är svårigheten att allestädes erhålla duglige och nitiske lärare.¹

Detta uttalande, hur försiktigt det än är i sin formulering, rymmer mycket av oförblommerad realism.

Av förutsättningar för en allmän kulturell uppbyggnad torde åtminstone tvenne sådana vara helt nödvändiga. Den ena utgöres av den materiella grund, som finns i naturliga tillgångar och därpå vilande näringsliv. Den andra är människan själv, hennes arbetsförmåga, initiativ och viljekraft. Här vore önskvärt att kunna framlägga en överblick av alla de förutsättningar, på vilka folkskolinspektionens arbete i Örebro län kunde bygga och fortgå. Därtill skulle dock erfordras en mera vittomfattande undersökning än vad som kan ligga inom ramen för denna skildring. Vi får nöja oss med att söka ge några faktiska uppgifter om tillståndet i länet vid tiden omkring år 1860 med hänsyn just till antydda omständigheter.

Räknat i areal är Örebro län ett av de mindre i vårt land. Enligt tillgängliga uppgifter är ytvidden 9.003 km², varav 8.265 km² land.² I landshövdingeämbetets berättelse uppges hela arealen vara 77,374 mil².³

¹ Kon. Befallningshafvandes femårs-berättelse för åren 1856—1860 sid. 25. Sthlm 1862.

² Statistisk årsbok 1957, tab. 4.

³ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1860—1865 sid. 1. Sthlm 1867.

Vid slutet av år 1860 utgjorde länets folkmängd 149.913 personer, beräknat enligt mantalslängderna (något mera enligt husförhörslängderna), och av dessa endast 10.727 boende i länets fyra städer, Askersund, Lindesberg, Nora och Örebro.⁴ För närvarande (1957) är länets folkmängd approximativt beräknad till 243.600 personer, därav i städerna nära 130.000, d. v. s. mer än hälften eller 53 % mot 7,2 % år 1860.⁵ Skillnaden mellan förr och nu är i detta avseende rent frapperande. Det är dock att märka, att två stadsbildningar tillkommit i senare tid, Karlskoga och Kumla med ungefär 34.000 resp. 10.000 invånare.

Staden Örebro hade år 1860 endast 7.418 invånare. Några år tidigare, 1854, hade den drabbats av brand, som gjorde omkring 1.100 personer husvilla. Samhället hade knappast hunnit att hämta sig efter den katastrofen. Övriga tre städer i länet räknade vardera något över 1.000 invånare. Det är i själva verket förvånande, att städerna likväl spelade en så stor roll i länets näringsliv och kultur, som de verkligen gjorde. De var trots allt medelpunkter för sin bygd.⁶

I fråga om naturbeskaffenhet bjuder Örebro-länet en ganska rik omväxling. Skillnaden mellan närkesslätten och bergslagsbygden var omkring 1860 t. o. m. mera markerad än nu. På slätten utgjorde jordbruk och boskapsskötsel naturliga huvudnäringar, i bergslagen dominerade skogs- och bergsbruk. En utvecklad industri i en senare tids bemärkelse fanns inte.

Bebyggelsen inom länets olika delar varierade kraftigt. Tätast bodde man i västra Närke, vad det gällde landsbygden, glesast i Hällefors, länets nordvästra hörn. Allra tätast befolkade var Edsbergs och Hackvads socknar.⁷ Olikheterna mellan förr och nu spåras alltså även i dessa stycken.

Skiljaktigheterna mellan olika länsdelar inverkade direkt såväl på möjligheterna för folkskoleväsendets utveckling som på folkskolinspektörernas villkor för att träda i omedelbar kontakt med länets inbyggare. För sina resor måste inspektörerna mest lita till befintliga landsvägar, som fanns till en längd av c:a 173 mil, bygdevägar inräknade. Emellertid hade länet redan fått järnväg mellan städerna Nora och Örebro samt över Ervalla även till Arboga. Å Hjälmarens

⁴ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1856—1860, sid. 3.

⁵ Nerikes Allehanda-Nerikes Tidningen nr 1 den 2 jan. 1957.

⁶ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1856—1860 sid. 36, Tabell N:o 7.

⁷ Ibid. sid. 3.

och Vättern gick under seglationstiden både ångbåtar och segelfartyg. Ej mindre än 49 gästgivargårdar kunde bereda den resande de bekvämligheter, som hörde tiden till i fråga om kost och logis, främst kanske i skjutsning. En diligensrutt öppnades 1860 mellan Örebro och Töreboda, året därpå insattes postvagnar tre gånger i veckan emellan Örebro och Karlstad, med dem kunde resande få följa med för en avgift av 80 öre per mil. Till Stockholm gick från samma tid två postvagnslinjer, en söder om Hjälmarens-Mälaren och en norr därom.⁸

Oaktat vad som fanns i förbindelser gick den egentliga nyhetsförmedlingen långsamt. Postkontor hade endast de fyra städerna, på landsbygden hölls postexpeditioner tillgängliga i Grythyttan, Karlskoga, Kopparberg, Ramsberg och Ramundeboda. Den sistnämnda drogs in efter ett par år på 1860-talet men sex nya postexpeditioner öppnades i stället, bl. a. i Hallsberg och Vretstorp. Att sända brev tillhörde inte vardagsgöromål för flertalet av länets inbyggare, inte heller kunde man vänta brev eller tidningar utan tidsutdräkt. Ett exempel må belysa situationen: utnämningen av de första folkskolinspektörerna ägde rum i huvudstaden den 15 juni 1861, men först den 6 följande juli — d. v. s. efter tre veckor — fanns notis därom införd i tidningen Nerikes Allehanda i Örebro.⁹

Den senare hälften av 1850-talet kännetecknades för vårt land av oro i ekonomiskt hänseende. Särskilt var året 1857 tryckande för näringslivet. Dock säger länets hövding i berättelsen för åren 1856—1860, att vad som hänt då "icke hade några svårare följder för länets innebyggare.¹⁰ I alla händelser tycks åtskilliga arbeten till båtnad för näringslivet ha förekommit. Flera torrläggingsföretag, sänkning av Mosjön, Vibysjön, Kräcklingekärren och Ralaån i Kumla, hade verkställts, och förberedelser för andra liknande pågick. Vid Riseberga (ägare *Olof Hedengren*) drevs ett stamholländeri för nötkreatur av ayrshirerasen och ett stamschäferi för fåraveln.¹¹

Bergsbruket lämnade inkomst åt en ganska stor del av länets befolkning. I det ena av länets två bergmästardistrikt var järnmalmsåtgången år 1860 uppe i över 296.700 skeppund, d. v. s. mer än

⁸ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1856—1860 sid. 21 och 37.

⁹ Ibid. 1861—1865 sid. 19. — Nerikes Allehanda nr 53 d. 6 juli 1861.

¹⁰ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1856—1860 sid. 3.

¹¹ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1856—1860 sid. 3 och 8. — Henning Wieslander: Ett amerikanskt besök på Riseberga 1857 (artikel i "Från bergslag och bondebygd" år 1952 sid. 150 o. f.)

50.000 ton, i det andra tillverkades samma år omkring 20.000 ton tackjärn. Zinkgruvorna i södra Närke hade år 1857 börjat bearbetas av det belgiska bolaget La Vieille Montagne, som för utskęppning av sina produkter anlagt järnväg till Ämmeberg å en sträcka av 1½ mil. Tillverkning av svavel, alun och rödfärg försiggick å orter (Dylta, Latorp), där sådan verksamhet nu är nedlagd. I Lerbäck blomstrade smidet av nubbb, spik och liar till ett årligt värde av omkring 200.000 riksdaler.¹²

Egentlig industri inskränkte sig annars till den för tillverkning av livsförnödenheter och byggnadsändamål erforderliga, mekaniska verkstäder, kvarnar och sågar. Av sistnämnda anläggningar fanns i länet 111 stycken, de flesta små och för begränsat orstbehov. Handskomakeriet utgjorde en väsentlig yrkesgren, i städerna var antalet självförsörjande idkare av skomakeri 128, av dem 20 mästare, och på landsbygden sysselsatte sig 23 mästare, 242 "gerningsmän" (flertalet torde ha varit sockenskomakare) och 125 biträden med detta för närkesbygden typiska hantverk.¹³

Men penninglönerna för de arbetstogande var små, mycket små. År 1860 taxerades ett mansdagsverke sommartid till 0,87 å 1,00 rdr, vintertid 0,67 å 0,75 rdr, medan ett "qvinsdagsverke" om sommaren kostade 0,62 rdr och för vintertid saknade notering i officiell mening. En häst betingade ett pris av 150—300 rdr, en ko 50—80 rdr, ett skålpund smör (425 g) å 75 öre och ett tjog ägg 50 öre — 1 rdr.¹⁴

År 1860 hade 13 sparbanker inom Örebro län en insättning av 218.687 rdr och en kapitalbehållning av 1.232.962 rdr, fördelad på 77.888 delägare.¹⁵

Den här skisserade bilden av vårt läns levnadsförhållanden för snart 100 år sedan är i mycket ofullständig men torde lämna någon föreställning om det allmänna tillståndet, då folkskolinspektionen skulle inträda som en ny faktor i samhällslivet. Till helhetsbilden bör dock fogas det omdöme, som kan hämtas från landshövdingeberättelsen: "Nerikesallmogen är ännu, hvad den alltid varit, ett företagsamt och raskt samt derjemte omtänksamt och hushållsaktigt folk; men dess yttre lefnadsförhållanden äro mycket förändrade

¹² Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1856—1860 sid. 12—16. — Bertil Waldén: Vieille Montagne, hundra år i Sverige 1857—1957. Örebro 1957.

¹³ Ibid. sid. 12 och 36, Tab. N:o 7.

¹⁴ Kon. Bef.-hafvandes berättelse 1861—1865 sid. 8, 1856—1860 sid. 11.

¹⁵ Ibid. 1856—1860 sid. 39, Tab. N:o 12.

mot förr."¹⁶ De sista orden antyder en brytning mellan gammalt och nytt.

Man kan våga påstå, att inom Örebro län fanns en god grund att bygga på för folkundervisningens utveckling. Yttringar av sådant hårt motstånd, som i andra delar av riket inte var ovanligt, är sällsynta här.

Den andliga kulturen bars upp av flera framstående, representativa personer i skilda delar av länet. Som en rese bland sådana personligheter höjer sig vid mitten av 1800-talet prosten, fil. och teol. doktorn *Gustaf Wilhelm Gumælius*, född den 5 maj 1789, död den 22 november 1877. Han var vetenskapsman, författare, lärare, präst, riksdagsman och mycket mera. Till länet kom Gumælius år 1834 såsom kyrkoherde i Viby-Tångeråsa pastorat och i samma egenskap till Örebro pastorat år 1853. Han var, som nämnts å sid. 45, en av dem, som verksamt bidrog till beslutet om 1842 års folkskolestadga och deltog som ledamot av allmänna besvär- och ekonomiutskottet vid utformningen av stadgan. Under debatten om folkskolan yttrade han februari 1841: "Viktigast anser jag emellertid, att högvördiga ståndet uttalar sin åsikt vara den, att det önskar, att tillfälle till undervisning och inhämtande af allmänt nödiga och nyttiga kunskapsämnen öppnas och beredes de lägre folkklassernas barn icke i tillfälliga utan i efter bestämd plan uppgjorda och ordnade skolor. Derigenom ådagalägger ståndet, att det anser ingen samhällsklass vara utestängd från möjligheten att kunna sträfvva till uppnåendet af den högsta upplysning, som samhället har att bjuda".¹⁷ G. W. Gumælius tog initiativ till inrättandet av bl. a. tekniska skolan (numera tekniska gymnasiet) och dövstumskolan (numera Specialskolan för tal- och hörselskadade) i Örebro. I Örebro läns landsting verkade han för understöd åt folkundervisningen genom motioner och fick sina förslag genomförda. Under sin studietid i Uppsala tillhörde Gumælius "Götiska förbundet" och blev den sista kvarlevande medlemmen av detta litteraturhistoriskt märkliga förbund, därför också kallad "den siste göten".¹⁸

Värdigt vid sidan av sin broder stod rektorn *Otto Joel Gumælius*

¹⁶ Ibid. sid. 4.

¹⁷ Prästeståndets protokoll vid 1840/41 års riksdag.

¹⁸ Eugène Lewenhaupt: *Gustaf Wilhelm Gumælius* (artikel i "Tekniska Elementarskolan i Örebro 1857—1907" sid. 1—9. Örebro 1908. — K. Fr. Karlson: *Blad ur Örebro skolas historia* sid. CLVI—CLX. — Thyra Brandelius: "Den siste göten", artikel i *Från svenska prästhem av Lönroth-Zetterqvist*, sid. 211—240. Lund 1931.

(1791—1876), i mer än trettio år rektor vid Karolinska läroverket i Örebro, och vilket under hans ledning fördes fram till en högt ansedd plats bland rikets läroverk. Han var också mycket verksam i det kommunala livet och grundade år 1843 tidningen Nerikes Allehanda, f. n. länets största tidning.¹⁹

I samband med omnämmandet av folkskolestadgans tillkomst har friherre *Hugo Adolf Hamilton* (1802—1871) redan nämnts som varmhjärtad folkskolevän. Liksom G. W. Gumælius kom han att i länets landsting göra goda insatser för folkundervisningen.²⁰

Nils Gabriel Djurklou (1829—1904) är mest känd såsom folklivsforskare, kulturhistoriker och ledare av sjösänkingsföretaget Hjälmarén-Kvismaren. Han räknas såsom initiativtagare till den år 1856 stiftade Närkes fornminnesförening, en av de äldsta dylika sammanslutningar i vårt land. Hans på folkliga dialekter upptecknade sagor utgör än i dag en kär läsning för många.²¹

Riksdagsman i borgarståndet för Örebro stad var under 1850-talet magistratssekreteraren *C. C. Hörnstein*, verksam för understöd åt Tekniska elementarskolan.²²

Intresserade för folkundervisningens utveckling var också de båda ledamöterna av bondeståndet *Anders Ericsson* (1798—1880) och *Gustaf Hultman* (1802—1883), bägge riksdagsmän för Karlskoga bergslag (jfr sid. 45 och 80).²³

År 1851 tog änkan *Maria Nilsson*, mera känd under sitt allmänt använda hedersnamn "Mor i Vall", initiativ till barnhem och skola vid sin gård i Karlskoga. Hennes skola, vilken någon gång hade inemot 200 elever, ägde bestånd till år 1880. Hennes son *Carl Johan Nyvall*, tidvis lärare vid skolan, blev en av ledarna för den frikyrkliga rörelsen i Värmland och i första hand i sin hemsöcken.²⁴

För barns undervisning verkade i Nora bergslag översten *Carl af Forsell* (1783—1848) och kontraktsprosten *Magnus Swederus* (1780—1849). Som kulturhistoriker intager *Johan Johansson* i Noraskog (1840—1905) något senare i tiden ett bemärkt rum. Hans

¹⁹ K. Fr. Karlson a. a. sid. CXXXIX—CLVI.

²⁰ Arkivet å Boo fideikommiss. — Albin Warne: Hugo Adolf Hamilton och folkskolefrågan (i Samfundet Örebro stads- och länsbiblioteks vänners Meddelande N:o XI). Örebro 1943.

²¹ Från bergslag och bondebygd årg. 1956, flera artiklar.

²² Manf. Starck: Tekniska Elementarskolan i Örebro 1857—1907 sid. 16.

²³ Lars Dalgren: Karlskoga historia sid. 209—212. Karlstad 1936.

²⁴ Jacob Nyvall: Min faders testamente sid. 47 o. f. Sthlm 1929. — Josef S. Galén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 47—48.

skrifter "Om Noraskog" och "Noraskogs arkiv" utgör viktiga källor till kunskap om särskilt Norabygdens historia.²⁵

Landshövding i Örebro län var 1856—1876 friherre *Johan Carl Åkerhielm* (1807—1879) och har av eftervärlden betecknats som mycket duglig. De femårsberättelser, som avgavs under hans tid, är i många stycken välskrivna dokument. Biskop i Strängnäs stift var åren 1852—1881 förutvarande kyrkoherden i Örebro pastorat *Adam Theodor (Thure) Annerstedt* (1806—1881), en högkyrklig och konservativ man men välvilligt stämd inför folkundervisningen, såg också med tålmod de växande frikyrkliga rörelserna. I Västerås stift bekläddes biskopsämbetet av *Christian Erik Fahlcrantz* (1790—1866), mera högkyrklig än Annerstedt samt bekämpande varje yttring av pietism eller "läseri".

* * *

I den kungl. propositionen (se sid. 81) angående "sakkunniga personer" för tillsyn över folkskoleväsendet var något bestämt antal folkskolinspektörer inte angivet. Regeringen nöjde sig med att räkna med en inspektör för varje stift. Då förordnandena sedermera gavs, blev dock tjugo personer utsedda. Av dem var åtta prästmän, sex läroverkslärare, två seminarielärare, en militär, en jurist med anställning som konsistorienotarie och en folkskollärare.²⁶

För Örebro län visade sig genast, att länets uppdelning på tre stift medförde en splittring av folkskolinspektionen. Det ansågs av vederbörande myndigheter naturligt, att stiftsgränserna skulle vara utslagsgivande för bestämmandet av gränser för inspektionsområden. Ingenstädes fördes delar av två stift till samma inspektionsområde, och inom stiftet blev kontrakten oftast delar av områden för folkskolinspektionen.

Strängnäs och Västerås stift delades vardera i två inspektionsområden eller inspektionsdistrikt, som de även benämndes. Någon fast nomenklatur för områdena fanns inte förrän långt senare i tiden. Omreglering av områdena blev vanlig i samband med en inträdande ökning av antalet inspektörer. Från början och länge nog bildade Karlstads stift dock ett enda inspektionsområde.²⁷

Strängnäs stift delades i en östlig och en västlig del. Till den

²⁵ Lennermark-Nordén: Nora stads och Nora bergsförsamlings skolor 1842—1942. Nora 1942.

²⁶ Folkundervisningskommitténs betänkande III sid. 135. Sthlm 1913. — Andra kammarens första tillfälliga utskotts utlåtande N:o 19 år 1899 sid. 13.

²⁷ BFE 1861—1863 avd. Strängnäs, Västerås och Karlstads stift.

senare hörde landskapet Närke i dess helhet samt fyra kontrakt i västra Södermanland, nämligen Väster- och Öster-Rekarnes kontrakt samt Oppunda östra och Oppunda västra kontrakt. Detta inspektionsområde fick 70 skoldistrikt. I Västerås stift följde indelningen landskapsgränserna, varigenom landskapet Västmanland blev ett inspektionsområde med 68 skoldistrikt.²⁸

Att Karlstads stift trots dess relativt stora utsträckning och med ej mindre än 136 skoldistrikt bildade ett gemensamt inspektionsområde berodde på att den där förordnade folkskolinspektören fick sitt uppdrag såsom huvudsyssla och ett förhållandevis stort arvode å 1.000 rdr. För övriga inspektörer var arvoden mycket varierande med hänsyn till områdets storlek och andra faktorer av beskaffenhet att påverka arbetet. Men då inspektörsuppdraget utgjorde en bisyssla för de flesta, erhöll dessa inspektörer högst 500 rdr i arvode. Alla uppbar därjämte för sina resor i tjänsten ersättning efter gällande skjutstaxa för två hästar och dagtraktamente med 3 rdr per dag.²⁹

Det dröjde inte längre än till 1862—1863 års riksdag, innan frågor om inspektörernas arbetsvillkor togs upp till behandling. Regeringen föreslog i proposition höjning av anslaget till folkskolinspektionen från 17.000 till 30.000 rdr, varav 22.000 rdr till arvoden och 8.000 rdr till resekostnader.³⁰ Vid samma riksdag förekom också några motioner med yrkanden om ändring i inspektionen. Endast i tvenne hänseenden hade motionärerna framgång. Ledamoten av borgarståndet *Carl Ekman* från Östergötland hade föreslagit, att en särskild folkskolebyrå skulle inrättas i ecklesiastikdepartementet, och ledamoten av prästeståndet *Lars Landgren* från Hälsingland föreslog, att folkskolinspektörernas sammanfattande berättelser skulle tryckas och delas ut till varje pastorat eller folkskolstyrelse. Dessa förslag liksom den kungl. propositionen bifölls.³¹

En omedelbar följd av riksdagens beslut blev en ökning i antalet folkskolinspektörer (för perioden 1864—1866 från 20 till 28). För Örebro län medförde detta ingen annan åtgärd, än att från Västmanland avskildes 16 skoldistrikt för att tillsammans med 22 skoldistrikt från Kopparbergs län bilda ett nytt inspektionsområde, alltså endast en indirekt verkan genom minskning i storlek av det om-

²⁸ BFE 1864—1866 avd. Strängnäs sid. 64, Västerås sid. 1—2 och 53.

²⁹ Folkundervisningskommitténs betänkande III sid. 141.

³⁰ Ibid. sid. 141.

³¹ Ibid. sid. 142 och 146.

råde, dit Örebro län delvis hörde.³² Längre fram blir anledning att återkomma till områdesindelningen.

Personvalet för folkskolinspektörsbefattningarna har för Örebro län ett särskilt intresse. Biskoparna övade härvidlag ett avsevärt inflytande. Inspektörsbefattningarna ledigförklarades inte utan tillsattes efter förslag från biskoparna av chefen för ecklesiastikdepartementet (ej av Kungl. Maj:t). Följaktligen blev valet av lämpliga personer i mycket beroende av vederbörande biskopars uppfattning. Det är inte möjligt att undgå intrycket av en viss skillnad åtminstone i tillämpningen av åsikter inom de tre stift, som berörde Örebro län. I Strängnäs stift ansågs lämpligt att anförtro uppdraget att vara folkskolinspektör åt skolmän i tjänst, ehuru läroverkslärare föredrogs, i Västerås stift föreslogs och förordnades prästmän, båda dock med föregående erfarenhet från tjänst som lärare vid läroverk, och i Karlstads stift, som omfattade både Värmland och Dalsland, ansågs en lärare med erfarenhet huvudsakligen från folkskola mest lämplig.³³

Olikheterna mellan de tre stift blev bestående under så gott som hela tiden intill år 1915, då folkskolinspektionen fick ny organisation. Strängnäs stift föredrog att som folkskolinspektörer få personer med rik lärar(er)erfarenhet (lektorer, läroverksadjunkt, föreståndare vid folkhögskola). I den del av Västerås stift, som tillhörde Örebro län, förordnades prästmän med intill år 1877 ganska täta ombyten, och i Karlstads stift efterträddes folkskolläraren av seminarieadjunkt och senare, då inspektörsuppdraget där år 1908 blev bisyssla, av prästmän.³⁴

Folkskolinspektörernas verksamhet får i det följande av denna historik bilda bakgrund för att i en sammanhängande kedja visa folkundervisningens utveckling från 1860-talet och drygt femtio år framåt genom tiden. Objektivitet och sakliga uppgifter blir de väsentliga ledtrådarna i skildringen. Dock torde en uppmärksam läsare finna, att för varje avsnitt i utvecklingen och framåtskridandet lämnar personligheten mer eller mindre sin låt vara oavsiktliga prägel, stundom även direkt och i full vetskap om påverkan i viss avsedd riktning.

³² BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 33.

³³ BFE 1861—1863. Se även följande kapitel III—V i denna historik. — I Neriikes Allehanda nr 50 den 26 juni 1861 finns följande notis: "Till folkskoleinspektörer inom Västerås stift läser biskopen föreslagit kontraktsposten H. J. Robson i Arboga för Westmanland och prosten J. F. Akerblom i Folkerna för Dalarne."

³⁴ BFE 1861—1910. — Jfr Strängnäs Dom-Capitels Circulaire nr 4 år 1861 den 3 juli 1861.

Landstingets medverkan vid folkskolinspektionen.

Alldenstund landstinget är en i senare tidpunkt än folkskolinspektionen införd institution i vårt allmänna liv, kunde vid inspektionens tillkomst ingen som helst medverkan från landstinget då äga rum. Men knappast har landstingen år 1863 börjat sin verksamhet, förrän frågor om folkundervisningen tas upp där.

Örebro läns landsting höll sitt första sammanträde i september 1863. Sammandraget av dess protokoll är dagtecknat den 26 nämnda månad.¹ Som ordförande fungerade då jämlikt gällande förordning landshövdingen i länet *Carl Åkerhielm*. Vice ordförande utsågs av tinget självt, och därtill valdes förre generalpostdirektören *Hugo Adolf Hamilton*.²

Till landstingens befogenhet och uppgifter hörde bl. a. att vårda sig om undervisning och allmän ordning. Under andra året av sin tillvaro visar Örebro läns landsting sitt intresse för en gren av undervisningen genom att anslå 500 rdr "att årligen tills vidare utgå till här varande Tekniska Skola, för att af samma Skolas Direktion användas till en geologisk, en mineralisk och en industriel samling", avsedd att tjäna som undervisningsmateriel.³

Följande år — 1865 — vidgades intresset till folkskolorna genom anslag å 300 rdr "till anskaffande af mineraliesamlingar för de församlingar, hvilka för sina fasta folkskolor anmälde sig till erhållande af dylika". Samlingarna skulle iordningställas av läraren i kemi vid Tekniska skolan *E. B. Fernquist*, senare rektor vid skolan.⁴

Först år 1866 kommer länets folkskolinspektörer in i bilden hos landstinget. Men då beslöt landstinget "utan votering, att bevilja ett anslag att tillsvidare årligen med 300 rdr af Landstingskassan utgå till lika fördelning emellan Folkskolinspektörerna i Nerike och den del af Westmanland, som hör till Örebro län, för att på lämpliga ställen inom länet organisera undervisning åt lärare och lärarinnor i småskolor, så att den motsvarade detta behof med tillbörligt afseende på lokala förhållanden". Nytt anslag beviljades samtidigt till mineral-

samlingar, "så att utdelning af sådane samlingar till alla socknar måtte kunna på en gång försiggå".⁵

Det är första gången, undervisning åt lärare i småskolor får understöd från Örebro läns landsting. Både Västmanlands och Södermanlands läns landsting hade gått före i sådant hänseende, på samma sätt också lämnat folkskolinspektörerna förtroendet att handha beviljat anslag. År 1867 går landstinget i Örebro län ett steg vidare genom att anslå 460 rdr till understöd (stipendier) å 20 rdr åt elever vid av folkskolinspektören anordnad utbildningskurs för småskollärare. Detta belopp skulle användas med 240 rdr för Strängnäs stiftsdal, 160 rdr för Västerås och 60 rdr för Karlstads stiftsdal.⁶

Vid 1867 års landsting kommer också fråga om direkt medverkan vid folkskolinspektionen före i Örebro län. Närmaste orsaken var skrivelse från regeringen som följd av riksdagens beslut samma år för att utröna, i vad mån landstingen kunde finnas benägna att genom anslag bidra till en verksam och tillräcklig inspektion över folkskolorna. Riksdagsbeslutet tillkom efter motion av folkskolinspektören i Stockholms stad *C. J. Meijerberg*.⁷

Enligt protokollet gav Örebro läns landsting sin mening i ärendet tillkänna på följande sätt:

"Sedan Kongl. Maj:t behagat, genom Dess Befallningshafvande i Länet, infordra Landstingets underdåniga yttrande, i fråga om folkskoleinspektionens ordnande inom länet, äfwensom derom, huruvida och i hwad mån Landstinget will för inspektionens utsträckning anslå medel, så beslöts enhälligt, att det yttrande, Landstinget alltså hade att i underdånighet afgifwa, skulle innehålla: att Landstinget för sin del ansåge det wara, ej blott önskligt, utan af ett verkligt behof påkalladt, att den del af länet, som omfattar provinsen Nerike, måtte blifwa ett serskildt folkskoleinspektionsområde för sig, och att äfwen del af länet, som räknas till provinsen Westmanland, måtte, i anseende till denna dels widsträckthet och folkrikhet samt brist på lättare kommunikationsanstalter, få utgöra ett serskildt distrikt; samt att Landstinget, för den händelse att denna önskan blef af Kongl. Maj:t i nåder bifallen, iklädde sig förbindelsen, att med högst 600 Rdr om året bidra till den fyllnad uti ifrågawarande båda folkskoleinspektörers årsarvode, som genom en dylik förändring kunde blifwa af nöden."⁸

Med detta beslut hade länets landsting trätt in för att verksamt understödja folkskolinspektionen och folkundervisningen. Vid för-

¹ Tryckt sammandrag av Örebro Läns Landstings Protokoll 1863.

² Ibid. sid. 2.

³ Örebro Läns Landstings Protokoll-Sammandrag 1864.

⁴ Örebro läns landstings protokoll 1865.

⁵ Örebro Läns Landstings Protokoll-Sammandrag år 1866.

⁶ Ibid. år 1867.

⁷ Svenska folkskolans historia III, sid. 19. Sthlm 1942.

⁸ Örebro Läns Landstings Protokolls-Sammandrag år 1867.

ordnande av inspektörer för perioden 1869—1871 blev landstingets förslag och villkor utan inskränkning tillämpade av chefen för ecklesiastikdepartementet. Närke blev ett eget inspektionsområde, så även västmanlandsdelen av länet. Någon ändring för värmlandsdelen var inte ifrågasatt, blev inte heller vidtagen.⁹

För sin del bekräftade landstinget sitt beslut genom att i 1869 års utgiftsstat upptaga ett belopp av 600 rdr till fyllnadsbelopp i arvoden åt folkskolinspektörerna.¹⁰

Samma år ställdes till inspektörernas disposition dels ett anslag av 450 rdr för att användas med 75 rdr till fyra lärare från Närke och två från Västmanland för att under fyra veckor genomgå en s. k. övningskurs vid något av rikets seminarier, dels 300 rdr till stipendier åt 15 "småskolelärare- och lärarinne-elever med 20 Rdr för hvarje", därav åtta stipendier för närkesdelen, fem för västmanlandsdelen och två för Karlskoga och Bjurtjärns socknar.¹¹

För landstingets hållning till folkskolinspektionen kommer för tiden efter 1868 meddelanden att lämnas i samband med redogörelse för respektive folkskolinspektörer.

Examensprotokoll

hållt uti Betsbete den 30 Junii År 1853.

H u s k a r e n

Nr	Namn	Ålder	Examen		År
			1	2	
24	1. <i>Måla Agnes Andersson</i> <i>lärar</i>	30	36	28	1853
	<i>Skönläsning, inman å utman med språk, heta li. teckning, skrift, Biblisk Historik, hel och heltem, skrift och i Ordell Regula de heta Skriftur för prästkräften utgår.</i>				
26	2. <i>Anders Tejesjöf Carl Ludvig Bäck</i>	33	25	17	1853
	<i>Skönläsning, inman å utman med språk, heta li. teckning, skrift, Biblisk Historik, hel och heltem, skrift och i Ordell Regula de heta Skriftur för prästkräften utgår.</i>				
32	3. <i>Engbäcksgården Carl Johan</i> <i>lärar</i>	31	31	28	1853
	<i>Skönläsning, inman å utman med språk, heta li. teckning, skrift, Biblisk Historik, hel och heltem, skrift och i Ordell Regula de heta Skriftur för prästkräften utgår.</i>				

Del av examensprotokoll

skrivet av läraren A. Björndahl
vid Agens folkskola, Degerfors
år 1853
(innan stadgade formulär för
examenskatalog fanns)

⁹ BFE åren 1869—1871, Strängnäs och Västerås stift.

¹⁰ Örebro läns landstings protokoll år 1868.

¹¹ Ibid. 1868.

A. G. Bogren
1816—1895
lektor, folkskolinspektör
i Närke 1861—1886

H. J. Robson
1813—1872
kyrkoherde, folkskolinspektör
i Västmanland 1861—1866

IV. ÅREN 1861—1866. FOLKSKOLEVÄSENDET I RASK UTVECKLING.

Länets närkesdel.

Den 15 juni 1861 förordnades bland andra de folkskolinspektörer, som fick sin verksamhet förlagd till Örebro län. För Strängnäs stifts västra inspektionsområde, vilket utom landskapet Närke omfattade fyra kontrakt i Södermanland (se sid. 92), utsågs lektorn vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro

A. G. Bogren.

Anders Gustaf Bogren var född i Medåker, Västmanlands län, den 23 oktober 1816 och således vid mottaget förordnande knappt 45 år och en man i sin bästa kraft. Han hade blivit student i Uppsala år 1834 och promoverades där till filosofie magister 1848. Under sin studietid var han lärare vid Uppsala lyceums förberedande skola höstterminen 1841 — vårterminen 1847 och vid Uppsala realgymnasium höstterminen 1845 — höstterminen 1847. Sistnämnda termin blev Bogren vice kollega vid Karolinska högre lärdomsskolan i Örebro och ordinarie å samma befattning den 30 november 1849. Tio år senare utnämndes han av domkapitlet i Strängnäs efter läroverkets omorganisation till lektor i grekiska språket och behöll denna ställning till sin avgång med pension år 1888. Han avled den 27 mars 1895.¹

Av här nämnda data framgår genast, att uppdraget såsom folkskolinspektör vid åsyftade tid och för Bogrens del var en bisyssla, som kunde upprätthållas vid sidan av lektoratet. Dock var Bogren verksam såsom folkskolinspektör i mer än 25 år, men hans inspektionsområde minskades redan efter några år i geografiskt omfång till att omfatta endast landskapet Närke. Närmaste orsaken till denna förändring var, att Örebro läns landsting år 1868 trädde till

¹ K. Fr. Karlson: Blad ur Örebro skolas historia, femte häftet, sid. CCLXXXIV. — Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956, sid. 35. Sthlm 1956.

med ekonomiskt bidrag till arvode åt folkskolinspektionen och då satte som villkor, att inspektionsområdets gränser sammanföll med länets södra del.²

Om den instruktion för folkskolinspektören, som skulle reglera hans verksamhet, har en kort framställning lämnats å sid. 83—84. Instruktionen blev på grund av sin utformning även ett slags disposition för folkskolinspektörernas berättelser.

Folkskolinspektör Bogrens första samlade berättelse är daterad julaftonen 1863.³ Den omfattar ett femtiotal sidor i den tryckta samling om två band med tillhoppa 1.049 sidor, utgiven genom statsverkets försorg och utgörande en utomordentlig källa för kunskap om vårt lands folkskoleväsende vid den tid, då folkskolinspektionen kom till. Bogrens första berättelse till domkapitlet är utan datering, omfattar tiden den 15 juni 1861—den 31 december 1862 och inkom till domkapitlet den 22 augusti 1863.⁴ Någon annan berättelse för året 1863 än den, inspektören ingav till departementet, syns Bogren inte ha lämnat domkapitlet.

I sina berättelser såväl till domkapitlet som till ecklesiastikdepartementet börjar Bogren med ett meddelande, att han vid varje besök i skolorna fört "ett fullständigt protokoll enligt de rubriker, som i instruktionen förekomma".⁵ Sådant var i själva verket nödvändigt att göra, om föreskrifterna i instruktionen skulle bli tilllämpade i berättelsen.

Inspektören redogör utförligt för läget i skoldistriktet, det ena efter det andra. Med barnens skolgång var inte väl beställt. En del av de skolpliktiga, somligstades en stor del, lät helt enkelt bli att besöka någon skola, och Bogren skriver därom sålunda: "Svåriligen lärer någon församling kunna påträffas, uti hvilken alla i skolåldern varande barn, utan att utgöra sådana undantag, som längre ned i momenten bestämmas, i skola infinna sig; ty äfven i de församlingar, der föreskriften bäst iakttagas och efterlefves, finnas alltid några, hvilkas föräldrar icke inse vigten af barnens skolgång, utan om de sjelfva kunna lära dem nödtorftigt läsa innantill och sladdra upp catechesen, tro de flesta detta vara nog för att kunna läsa sig fram för presten, som de uttrycka sig angående beredelsen och admission till barnens första nattvardsgång."⁶

² Sammandrag av Örebro läns landstings protokoll år 1867.

³ BFE 1861—1863, del I sid. 57—107. Sthlm 1865

⁴ SDA: Inkomna handlingar juni—december 1863, diarierna: r 16.

⁵ Se t. ex. BFE 1861—1863, del I avd. Strängnäs stift sid. 57.

⁶ BFE 1861—1863 del I, avd. Strängnäs stift sid. 61.

Det anförda ger oss en hel liten tidsbild. Närke utgjorde ingalunda något enstaka exempel i fråga om klen skolgång, ungefär enahanda förhållanden som här rådde nästan överallt i vårt land vid samma tid. Inspektörernas berättelser lämnar talrika vittnesbörd om läget. Folkskolan hade inte hunnit med under de två årtionden, som gått från folkskolestadgans utfärdande, att växa ut till allmän egendom i tänkesätten.

Berättelsens första stycke hos Bogren bär emellertid jämlikt instruktionen rubriken "Om reglementet". I de flesta socknar hade man fått reglementen upprättade och stadfästa i den ordning, stadgan föreskrev. Men de saknades helt och hållet i Vintrosa, Tysslinge och Hammars skoldistrikt, förslag till reglementen hade uppgjorts i Asker och Kil, i Knista och Hidinge men ej blivit fastställda. I några fall hade skolstyrelserna uraktflåtit att söka fastställelse hos domkapitlet men ändock följt upprättade förslag till reglementen.⁷

Hardemo och Kumla socknar hade inte ansett sig behöva några nya reglementen, de hade ju äldre sådana och fastställda av Kungl. Maj:t (för Hardemo den 27 maj 1808, för Kumla den 23 juli 1805). Men inspektören var ej nöjd med detta utan menade med goda skäl, att 1842 års folkskolestadga hade upphävt bestämmelser, som vore i strid mot stadgans innehåll. Närmaste följden blev en del skarpa meningsbyten i Hardemo. Enligt riksdagsbeslut fick församlingarna tillgodoräkna sig en del av den s. k. skyddsavgiften för att använda till omkostnader för folkskolan.⁸ Hardemo församling hade även år 1847 till domkapitlet i Strängnäs ingivit anhållan att få använda vederbörlig andel av nämnda medel till underhåll för fattiga barn och till lön åt en ambulerande skolmästare.⁹ Men något beslut av domkapitlet i anledning av framställningen kände varken församlingen eller inspektören till. Den sistnämnde kunde emellertid konstatera, att i Hardemo skola förekom inte sådana undervisningsämnen som "historia, naturlära, linearteckning, modersmålets grammatik och gymnastik". Man får inte undra över att folkskolinspektören nu, sedan lång tid förgått utan att skoldistriktet visat sig vilja vidtaga åtgärder till efterlevnad av folkskolestadgan, ställde sig frågande och fann anledning uttrycka krav på ändring.¹⁰

⁷ Ibid. sid. 57—58.

⁸ Kungl. kungörelse den 13 mars 1846.

⁹ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 58.

¹⁰ Ibid. sid. 58.

Sina iakttagelser hade inspektören grundat på besök i Hardemo skola, det första den 1 oktober 1861, det andra den 13 maj 1862.¹¹ Skolan var inte bättre i maj än under föregående oktober. För detaljer i den skolstrid, som försiggick i Hardemo, har landsantikvarie Bertil Waldén lämnat en livlig och utförlig skildring, varför ytterligare beskrivning här är överflödig. Striden slutade med att skoldistriktet vidtog rättelse till åtlydnad av folkskolestadgan.¹²

Det är typiskt för de första folkskolinspektörernas berättelser, att dessa mycket öppenlydligt delar både ris och ros, där anledning ges. Inspektör Bogren nämner vid namn några socknar, vilka han ansåg bäst ha iakttagit föreskriften om allmän skolgång. För Närkes del kommer sålunda i ordning Hovsta, Bodarne, Snavlunda, Knista och Hidinge bland de främsta, "emedan i dessa församlingar om ej alla barn dock flertalet besöka skolan".¹³ Som exempel på socknar med dålig skolgång antecknar inspektören Hardemo med 242 skolpliktiga barn men endast 55 i skola, Kvistbro med 617 skolpliktiga och 384 i skola samt Lerbäck med 766 respektive 454 barn.¹⁴

En fullt säker uppgift om det totala antalet skolpliktiga barn vägar Bogren inte lämna. Det var omöjligt att då få exakta tal för sådant ändamål. Stundom saknades i vissa socknar förteckningar över barn i skolåldern, och hur dylika förteckningar skulle föras var ej bestämt genom allmänna föreskrifter. Varje skoldistrikt hade rätt att besluta för sin del, vid vilken ålder barn skulle intagas i skola och när skolåldern borde upphöra. Först år 1882 infördes i folkskolestadgan bestämmelser av enahanda beskaffenhet angående barns skolålder.¹⁵

Men vad kunde barnen få lära sig i folkskolorna vid början av 1860-talet? Här är med avsikt ordet "folkskolorna" använt, emedan småskolor i en senare tids mening fanns blott undantagsvis. Folkskolan tog därför emot barnen direkt från hemmen för skolgång på grundval av den förberedelse, barnen kunnat få genom föräldrars och målsmäns försorg, antingen sådan förberedelse ägt rum i hemmet eller genom hjälp av någon icke familjemedlem. Från de

¹¹ Ibid. sid. 69 och 70.

¹² Bertil Waldén: Hardemo, en sockenkrönika sid. 260—263. Uppsala 1955.

¹³ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 61.

¹⁴ Ibid. sid. 61.

¹⁵ SFS nr 8 år 1882.

"protokoll", som folkskolinspektör Bogren meddelar sig ha fört vid besöken i skolorna, lämnar han många detaljerade uppgifter.¹⁶

Så gott som alltid har varje skolinrättning till stor del blivit beroende av den eller de lärares personliga inställning till den utövning av läraruppgiften, som hos dem mer eller mindre medvetet tagit sig form. Så kommer nog också att förbli. Men ännu mera än i nutiden var detta händelsen, då inga detaljerade lärokurser fanns utarbetade, då endast folkskolestadgans allmänna och knapphändiga föreskrifter fanns till lärarens ledning vid val av läroämnenas inträde i kurserna och det omfång av lärokursen, som borde meddelas. Läraren var i sannskyldig mening "skolans själ". Därför rådde också stora olikheter mellan skolorna, även om dessa fanns inom ett och samma skoldistrikt. En sammanställning om antal skolor, lärjungar och läroämnen, allt enligt inspektörens uppgifter, har här försökts. Dessa uppgifter återfinns i *Bilaga 1*, sid. 285—286.

Även med knapphändig kännedom om folkskoleväsendets nuvarande ställning finner man lätt den stora skillnaden mellan tillståndet vid 1860-talets början och nära 100 år senare. All utveckling kräver jämte mycket annat också tid. Vad som för en nutida betraktare mest väcker undran inför refererade uppgifter, är att undervisningen i sådana ämnen som skrivning och räkning var förbehållen jämförelsevis få av lärjungarna. Än mera märkbart är läget i fråga om t. ex. ämnena geografi och historia. Endast i en knapp tredjedel av antalet skolor förekom undervisning i naturkunnighet.

Skolans viktigaste läroämnen var innanläsning, detta som utgångspunkt för lärjungarnas möjlighet att tillägna sig andra kunskaper, och kristendoms-kunskap. I dessa två ämnen deltog alla i skolan vid inspektionerna närvarande lärjungar, och det är rimligt antaga, att inga undantag förekom i sådant hänseende.

Om tillvägagångssättet vid undervisning i läsning är känt, att början gjordes med "stafning" för att följas av "renläsning", och att läraren nästan alltid använde äldre och mera försigkomna lärjungar som medhjälpare eller biträdande lärare (monitörer) vid den första undervisningen, i vissa fall även på ett senare stadium. Ofta användes tabeller med läsetexter, tryckta med frakturstil (kallad svensk stil) och klistrade på träskivor, i format och utstyrsel avpassade för upphängning å vägg framför den grupp av lärjungar, som undervisades. Bokstäverna nämndes först en och en i samma stavelse,

¹⁶ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 72—87.

och stavelserna fogades samman till ord (t. ex. p-a-p = pap, p-a = pa, p-a-p-p-a = pappa). Varje stavad rad på tabellen borde genast renläsas. Man började med enklare stavelser och ord men övergick ganska snart till svårare. Konsten blev att öva gång på gång, tills det behandlade stycket gick obehindrat. Stavningen blev ett slags exercis, och väl inplantad har den behållit sig i flera generationers hågkomst hos den svenska allmänheten.¹⁷

En mycket använd läsebok var "Hem-Skolan, Barnens Bok", av *Anders Oldberg*, som själv tecknade sig "Director för Folk-Lärare-Seminarium i Upsala". Första upplagan av denna bok var tryckt 1842, tredje upplagan fem år senare. Något längre fram kom i stället en läsebok av *Fredrik Sandberg*, rektor vid folkskoleseminariet i Stockholm. År 1861 utgav *P. A. Siljeström* (1815—1892) andra upplagan av sin "Läsebok vid de första innanläsningsöfningarne i skolan" och vände sig mot stavningsmetoden samt förordade i stället ett tillvägagångssätt, genom vilket barnet skulle lära sig att se hela ordet på en gång (ett slags ordbildsmetod). Den verkliga avlösaren av stavningsmetoden blev dock ljudmetoden eller en variant av denna, kallad ljud-skriv-läse-metoden.¹⁸

Det stora antalet lärjungar i varje läraravdelning blev ett hinder för god undervisning. Vad som i inspektörens berättelser nämnes skola var vid denna tid detsamma som en avdelning lärjungar, på en gång samlade i samma lärorum och under ledning av en och samma lärare. En bestämd klassindelning var ännu ovanlig i folkskolorna, men man började inse, att växelundervisningen inte gav det resultat, man väntat av den. Särskilt vid kristendomsundervisningen framstod olägenheter tydligt. Ett begrepp om vanskligheterna vid arbetet i skolorna och svårigheten att få en välordnad, med hänsyn till barnens behov anpassad undervisning får man vid inspektörens meddelande, att ungefär en tredjedel av skolorna saknade något så enligt nutida syn behövt som en vanlig läsordning. Dylik fanns, säger han, på många ställen ej "annat än i lärarens huvud", dvs. arbetets gång var helt beroende av läraren och tillfället.¹⁹

Av skolor, vid vilka stavning och innanläsning blivit väl inövade, nämner inspektör Bogren bl. a. Almby, Axbergshammar,

¹⁷ Se bl. a. C. O. Arcadius: *Bilder ur Svenska folkundervisningens historia*, sid. 77 o. f. Sthlm 1897. — L. Gottfrid Sjöholm: *Handledning vid modersmålsundervisningen del I* sid. 212 o. f. Sthlm 1932.

¹⁸ *Fredrik Sandberg: Smaskolan, andra upplagan. Sthlm 1870.*

¹⁹ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift, sid. 68.

Boo, Edsberg, Glanshammar, Hallsberg, Stora Mellösa kyrkskola och Vallby friskola i samma socken, Svartå skola i Kvistbro, Tång-eråsa och Örebro. Men "synnerligen bedröfligt är det med undervisningen i Ödeby, Mosjö och Kungsberg i Viby".²⁰

Vid kristendomsundervisningen intog katekesen främsta rummet. Av de 3.035 vid inspektionerna närvarande lärjungarna hade 2.348 läst katekes (934 "hela katekesen"), medan 1.552 undervisats i biblisk historia.²¹ Ej sällan lästes katekesen "utantill utan någon vidare förklaring".²² Men det fanns också skolor, där läraren enkelt och lättfattligt lämnade "styckenas upplösning i frågor, som af barnen besvaras, hvarigenom visas, huru de fattat det upplästa stycket". Så skedde t. ex. vid skolor i Bodarne, Breven, Garphyttan, Edsberg, Gällersta, Kräcklinge och Vintrosa.²³

Det är nödvändigt att här något beröra frågan om utanläsningen av katekesen. Den utgjorde för dåtiden ett verkligt problem. Bristande innanläsningskunskap hade i hemmen och vid konfirmationsundervisningen varit en av orsakerna till att katekesstycken inlärdes genom memorering utan förklaring från den undervisande. Den som utan att stappa kunde läsa ett stycke utantill med stöd av ett mekaniskt övat minne ansågs duktig. Växelundervisningsmetoden i skolorna bidrog till bibehållandet och befästandet av dylikt tillvägagångssätt. Men det hade sina betänkliga vådor, varför man sökte få en ändring till det bättre. I instruktionen för folkskolinspektörerna var också inryckt en punkt, som ålade dem att tillse, "huruvida innanläsningen i religionsundervisningen inskränkts till vad som varit nödigt" (jfr sid. 84). Föreskriftens tillämpning blev naturligtvis — med hänsyn till formuleringen — i hög grad beroende på personligt omdöme.

Folkskolinspektör Bogren har inga vidlyftiga kommentarer till frågan om kristendomsundervisningen men säger utom vad som redan anförts: "Religionsundervisningen lemnas, utom de kunskaper, som många barn få genom läsande av bibliska berättelser, genom utanläsning af den antagna catechesen, som på flera ställen läses korrekt och bra".²⁴ I sin berättelse för åren 1864—1866 tillägger han: "Ännu finnes väl en och annan skollärare, som ej kunnat slita sig lös från den gamla vanan att börja med katekesen; men

²⁰ Ibid. sid. 89.

²¹ Ibid. sid. 72—87.

²² Ibid. sid. 90.

²³ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 89—90.

²⁴ Ibid. sid. 89.

antalet har förminskats efter hvarje inspektion.”²⁵ Vad som i första hand eftersträvades var att få in bibliska historien såsom grundläggande moment i kristendomsundervisningen.

Ser man på Bogrens uppgifter rörande andra ämnens plats och behandling i skolorna, så faller strax i ögonen en väsentlig skillnad mellan förr och nu, mellan början av 1860-talet och senare.

Undervisning i ämnena skrivning och räkning meddelades i nästan alla skolor men visst inte för alla lärjungar. I skrivning hade ungefär 80 % av de vid inspektionen närvarande barnen fått delta, fastän deras övning till större delen fått äga rum på annat material än papper. Mest övades skrivningen på griffeltavlor. År 1866 kan inspektören säga: ”Den gamla sandbänken, som förr träffades i nästan alla vexelundervisningsskolor, är nu öfverallt bortskaffad — och griffeltaflan har intagit hans plats”.²⁶

För en nutida betraktare verkar det underligt, att ämnet räkning inte förekom allmänt. Av något mer än 3.000 lärjungar hade blott 1.889 fått någon övning i räkning. I gengäld fick för det mesta varje lärjunge gå vidare i ämnet, så långt förmågan och tiden medgav. Inspektören lämnar för flertalet skolor uppgifter om hur långt de mera försigkomna lärjungarna hunnit och nämmer t. ex., att i Hovsta en lärjunge lärt ”regula de tri”, tre lärjungar i Snavlunda hade hunnit lika långt, i Täby sysslade en elev med ”intresseräkning” o. s. v.²⁷

För sådana ämnen som geografi, historia och naturkunnighet var möjligheterna små. Dessa ämnen ansågs också av allmänheten mindre nödvändiga, stundom helt obehöfliga. Geografi förekom väl i de flesta skolorna, men kurserna var starkt begränsade och inskränktes ofta till Nordens eller Europas geografi efter en mindre lärobok. Kursomfånget i historia var ännu mindre och bildade sällan någon hel eller avslutad lärokurs utan kunde stanna vid ”Folkungaätten” (i Ekeby), Karl XI (i Lännäs) och endast i enstaka fall omfatta den svenska historien i helhet (Glanshammar, Örebro).²⁸

Än mera styvmoderligt behandlades ämnet naturlära, det förekom endast i 18 skoldistrikt (se Bilaga 1).²⁹

Särskild rättstavningslära hade förekommit endast i sju skolor (Edsberg, Gällersta, Hidinge kyrkskola, Lillkyrka, Ringkarleby och

Örebro). Gymnastik hade övats i något större antal skolor, då i form av fristående övningar med i något fall tillägg av marschövningar.³⁰ Om något som kunde kallas uppsatsskrivning finns ingen uppgift.

Folkskolinspektören sammanfattar sitt omdöme på följande ganska kritiska sätt:

”Skälet till dessa missgynnande resultater är i allmänhet den förvända metoden, att, utom räkning och skrifning samt innanläsning på de flesta ställen några andra ämnen ej förekommit för barnen i skolorna förr, än de kunna läsa catechesen helt och hållet utantill. Då först hafva de öfriga ämnena börjat inträda i undervisningen, och på de flesta ställen börjar ej heller läsningen af biblisk historia förr än efter hela catechesens inlärande; men sedan denna blifvit inlärd, inträffar vanligen, att föräldrarna taga barnen från skolan, och deraf kommer det sig, att så få, hvilka hafva föräldrar, som önska högre undervisning för sina barn, sysselsätta sig med geografi, naturlära, historia o. s. v. Detta fåtal är det också, som hunnit något i räknekonsten, ty äfven i denna disciplin, hvarmed flertalet visserligen sysselsättes, hafva framstegen i allmänhet ej varit stora.”³¹

Uttalandet blottar mycket om tillståndet i det begynnande 1860-talets folkskolor i närkesbygderna. Reflexer från den tidigare härskande hemundervisningen, vilken omfattat innanläsning och kristendoms-kunskap men ej mera, levde kvar och övade inflytande på skolornas beskaffenhet. Att på en gång förändra den allmänna meningen var inte lätt, början måste i flera fall göras med skolans lärare.

Om folkskolornas lärare inskränker sig inspektören till ett tämligen försiktigt uttalande, inte så underligt, då han i regel hunnit med blott ett enda besök hos de flesta. Av hans berättelse att döma torde antalet resdagar för inspektionsbesök ha utgjort under tiden juli 1861—december 1863 totalt 83, därav i Närke 49. Vissa dagar har mera än en skola blifvit besökt.³²

Folkskolestadgan medgav till en början rätt för skoldistriktet att behålla redan antagna lärare under villkor, att sådana lärare, även om de saknade föreskriven examen, skulle förbinda sig att bi-bringra sina lärjungar i stadgan föreskrivna kunskaper. Dock måste sådan lärare, om han inte kunde förete vitsord från Växelundervisningssällskapetets normalskola i Stockholm, underkasta sig prov inför seminarieföreståndare i närvaro av ledamot från vederbörande dom-

³⁰ BFE del I avd. Strängnäs stift sid. 72—86. Jfr uppgifterna i Bil. 1 till detta arbete!

³¹ Ibid. sid. 88.

³² Ibid. sid. 69—70.

²⁵ BFE 1864—1866 avd. I avd. Strängnäs stift sid. 67.

²⁶ BFE 1864—1866 del I avd. Strängnäs stift sid. 68.

²⁷ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 72—75.

²⁸ Ibid. sid. 74—76.

²⁹ Ibid. sid. 72—86.

kapitel.³³ I en berättelse från sin sista period som folkskolinspektör (1882—1886) säger Bogren, att "för 26 år sedan funnos inom området blott ungefär 40 examinerade ordinarie lärare".³⁴

Mot bakgrunden av nu omtalade förhållanden är det ej att undra över folkskolinspektörens yttrande: "Under det att vissa församlingar hafva förmånen att ega utmärkt skickliga lärare, hvilkas verksamhet ådagaläggas genom det tillfredsställande sätt, hvarpå undervisningen handhafves, äro bedröfligt nog andra församlingar i detta hänseende ganska vanlottade."³⁵

Jämlikt 8 § av folkskolestadgan ålåg det lärare i folkskolan att hålla förhör med sina lärjungar å tid, som skolstyrelsen bestämde, även med barn, som undervisades i hemmet. Förhör skulle också hållas i flyttande skolor i de rotar, där undervisningen ej pågick på grund av att skolan uppehölls i annan rote.

Förhör med barn från undervisning i hemmen hade förekommit endast i Askersunds stad och landsförsamling, i Lerbäck, Sköllersta och Örebro. Endast skoldistriktet Bodarne, Skagershult och Svennevad kunde visa, att roteförhör hållits. Ferialäsning med läxgivning och förhör användes i sju församlingar i Närke.³⁶

Skolväsendets anordning var på många håll bristfällig. Geografiska orsaker kunde ibland vålla svårigheter för organisationen, så i Axberg, Hidinge, Kräcklinge, Lillkyrka och Tysslinge. Nya skolor behövdes flerstädes. I berättelsen till ecklesiastikdepartementet räknar inspektören upp en lång rad av skoldistrikt, där han anser en bättre organisation nödvändig. Långa skolvägar och skolor med ända till 120 å 130 lärjungar lade hinder i vägen för en god undervisning. Som medel till förbättring anför Bogren först och främt: flera lärare, flera och bättre skollokaler.³⁷ Så här ger han uttryck åt sin uppfattning:

"Då nu små- och rotskolorna ej ännu lemna tillräcklig undervisning, utan blott afhjelpa det första behovet, samt hufvudskolan är öfverbefolkad eller för aflägsset belägen från en stor mängd barns hem, samt de föräldrar, som bo aflägsset, hafva lika stor rättighet, som de närmast boende, att få full undervisning åt sina barn, och hvilkas antal är så stort, att de kunna fylla dels en, dels flera fullständiga skolor, har jag ansett detta missförhållande ej på annat sätt böra och kunna afhjelpas

³³ 1842 års folkskolestadga § 1 mom. 3, § 6 mom. 1.

³⁴ BFE 1882—1886 del I avd. Strängnäs stift sid. 49—50.

³⁵ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 88.

³⁶ Ibid. sid. 61—62.

³⁷ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 64 o. f.

än genom upprättandet af en eller flera fullständiga skolor med fullt godkända lärare, som kunna lemna sådan fullständig undervisning, som skolstadgan bjuder böra barnen i en folkskola meddelas."³⁸

Ett av inspektören flera gånger använt uttryck "fullständig skola" tarvar måhända någon förklaring. Därmed avser han en folkskola med examinerad lärare och möjlighet att tillgodose stadgans fordringar.

En lång önskelista ställer inspektören upp i fråga om skolväsendets anordning.³⁹ Småskolor i egentlig mening fanns knappast, och där de kunde påträffas, var de vanligen av privat natur.⁴⁰ De som annars fanns utgjorde ett mellanting emellan folkskola och småskola. I detta hänseende behövdes ändring till "riktiga och ordentliga småskolor".⁴¹ Det skulle längre fram bli ett av folkskolinspektör Bogrens stora intressen att få goda småskolor till stånd.

Till önskemålen hörde också en god läsordning. Ett stort antal skolor, t. o. m. folkskolan i Örebro, hade ingen läsordning. Men där sådan fanns, kunde icke önskvärda egendomligheter påträffas. Skolan i Boo hade tolv avdelningar, skolan i Hallsberg åtta cirklar o. s. v. Vad gjorde inspektören för att nå förbättring i detta stycke? Han säger själv:

"På det rättelse härutinnan måtte med det snaraste beredas, har jag ansett mig pliktig att åskådligt för lärarne visa, huru ett skolschema bör uppställas, samt hållit en pedagogisk föreläsning om läroämnenas successiva följd m. m., samt om sättet för undervisningens meddelande."⁴²

Inspektörens reflektioner och åtgärder är ju inte överraskande, men väl vittnar de om intresse för den uppgift, han fått för folkskolorna. Läroverksmannen Bogren var van vid ordning från det läroverk, där rektor *Otto Joel Gumælius* i ett 30-tal år förde sin skola till en högt aktad ställning. Det sades om rektor Gumælius: "Att ordna, organisera och reda var hans älsklingsgöromål".⁴³ Något av samma anda tycks ha funnits även hos lektor Bogren.

En punkt i instruktionen gav folkskolinspektörerna till uppgift att undersöka, om skolan omfattades med förtroende av barnens föräldrar. I den delen har inspektör Bogren övervägande goda vits-

³⁸ Ibid. sid. 64.

³⁹ Ibid. sid. 63—68.

⁴⁰ Ibid. sid. 59—61.

⁴¹ Ibid. sid. 60.

⁴² BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 69.

⁴³ K. Fr. Karlson: Blad ur Örebro skolas historia, femte häftet, sid. CIII.

ord att meddela. Några svåra stridigheter rörande skolan har han inte omnämnt. Dock säger han, att skolan i Ödeby omfattas "med ringa förtroende" och att skolorna i Axberg, Askersunds landsförsamling, Eker och Mosjö mötas med "icke fullt förtroende".⁴⁴ Det är ett gott tecken, att länets befolkning i allmänhet ställt sig lugnt avvaktande gent emot folkskolan, då det är känt, att på en del håll i landet folkskolan och kravet på allmän skolgång möttes med utpräglad ovilja.

Om skollokalerna har inspektör Bogren en ganska omfattande redogörelse (sid. 93—102 i berättelsen år 1863). Samtliga skoldistrikt i Närke hade åtminstone ett skolhus, uppfört av distriktet. Främst i lokalhänseende stod Stora Mellösa med fyra skolhus färdiga och ett under byggnad, varjämte vid "Wallby by är af trä uppfördt ett bönehus i kyrkostil, hvilket begagnas till skollokal för den dervarande friskolan".⁴⁵ Det är baptistkapellet vid Vallby, som här åsyftas. Vid Brevens bruk användes brukskyrkan som skollokal, i Axberg och Bodarne fick sockenstugan tjäna tills vidare. På enskild bekostnad hade skollokalerna blivit uppförda i Bo, Kräcklinge, Kvistbro (vid Svartå bruk) och Stora Mellösa (vid Göksholm). För vart och ett av landskapets 44 skoldistrikt meddelar inspektören notiser om skollokalernas beskaffenhet, såväl förtjänster som brister. Beskrivningen har likhet med en inventering. Gång efter annan återkommer en påminnelse om bättre ventilation, om behovet av ändamålsenliga inventarier och allmän snygghet. Den som vill ha en god bild av skolhusbeståndet i Närke omkring år 1863 har i inspektörens redogörelse en ovanligt noggrann överblick med både dagar och skuggor väl insatta.

"Skall läraren på ett någorlunda tillfredsställande sätt kunna fullgöra sitt maktpåliggande kall, är det nödvändigt, att skolorna äro utrustade med någorlunda fullständig undervisningsmateriel", säger inspektör Bogren och tillägger: "Detta har dock ej i någon enda skola varit händelsen."⁴⁶ Mest kännbar var bristen på läseböcker. Nya testamentet var vanlig innanläsningsbok — flerstädes fanns knappt någon annan — men den boken förekom i flera olika upplagor i samma skola och alltid "tryckt med s. k. svenska stilar, så att barnen, der denna bok är en den enda innanläsningsboken, ej blifva vanda vid den latinska stilen derjemte".⁴⁷ Dyläk klagan för-

⁴⁴ BFE a. a. sid. 103.

⁴⁵ BFE a. a. sid. 98.

⁴⁶ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 94.

⁴⁷ Ibid. sid. 92.

nimmer man allmänt från folkskolinspektörerna vid samma tid, det är alltså ingalunda något enbart för Närke kännetecknande.

Tillgången på lämpliga läseböcker var för tiden mycket ringa. Statsverket hade föga utträttat för att främja läsebokslitteratur. Inspektören hade emellertid "föreskrivit" (!) inköp av ett antal läseböcker med blandad latinsk och svensk (antiqva och fraktur) stil, t. ex. av Schmidt, Cnattingius, Landgren och Bäckman.⁴⁸ Dessa böcker var utgivna av växelundervisningssällskapet eller tillkomna på enskilt initiativ. Riksdagen 1850—1851 anslag visserligen 12.000 rdr b:o till inköp av 15 årgångar av tidskriften "Läsning för folket" för kostnadsfri utdelning till folkskolorna, och Kungl. Maj:t prisbelönte år 1851 två för sin tid goda arbeten av professorn i kemi *N. J. Berlin*, det ena av dem "Läsebok i naturlära för folkskolor och folkskollärarseminarier", det andra "Läsebok i naturlära för Sveriges allmoge". (Av Berlins läsebok har den som skriver detta god hågkomst, det var en högtidsstund, då man fick låna den boken till läsning på egen hand.)

Första gången, riksdagen anslag medel till undervisningsmateriel för folkskolorna, var år 1858, då 12.000 rdr beviljades utan att särskilt villkor beträffande viss litteratur var fäst vid anslaget.

Sockenbibliotek fanns år 1863 i 29 skoldistrikt inom Närke. De var ofta nog rätt flitigt använda, men i nio församlingar befanns intresset svagt.⁴⁹ Socknar med bibliotek var följande: Almby, Asker, Askersunds landsförsamling, Axberg, Bo, Edsberg, Glanshammar, Gällersta, Götlanda, Hardemo, Hovsta, Kil, Kvistbro, Lerbäck, Lillkyrka, Långbro, Lännäs, Mosjö, Norrbyås, Rinkaby, Skagershult, Sköllersta, Stora Mellösa, Svennevad, Tysslinge, Viby, Vintrosa, Ånsta och Örebro stad.⁵⁰

I tre skoldistrikt, Askersunds stad, Knista (vid Villingsbergs skola) och Örebro stad, meddelades undervisning i handslöjd för flickor. Undervisning i slöjd för gossar fanns ingenstädes vid 1863 års slut. Vid Sahlefeldsta skolan i Kräcklinge lämnades någon undervisning i trädgårdsskötsel "vid lägliga tillfällen", i övrigt förekom ej sådan.⁵¹

Bogens berättelse till domkapitlet är i allt väsentligt av samma innehåll som den till ecklesiastikdepartementet, dock mera sammanträngd. Sina egna reflektioner om skolornas tillstånd och behov

⁴⁸ Ibid. sid. 92.

⁴⁹ BFE 1861—1863 del I avd. Strängnäs stift sid. 107.

⁵⁰ Ibid. sid. 106—107.

⁵¹ Ibid. sid. 107.

har inspektören flätat in i det sammanhang, som behandlar organisation, undervisning m. m. Därigenom skiljer han sig från flertalet samtida folkskolinspektörer, som ofta givit sina berättelser en avrundande betraktelse som slutord. Man får intrycket, att Bogren framför allt vill vara saklig och undvika fraser utan tillräckligt underlag. Hans berättelser är tydligt sanningspräglade.

Förestående skildring har beträffande folkskolinspektör Bogrens första period avsiktligt fått en viss bredd för att därmed åskådliggöra folkskolans läge i början av 1860-talet. En liknande utförlighet kan inte komma in fråga för varje avsnitt i Bogrens jämförelsevis långa tjänstetid som folkskolinspektör. Vissa betydelsefulla händelser bör dock behandlas med hänsyn till deras följdverkningar.

* * *

För vårt land var 1860-talet ett tidsskede, utmärkt av stora reformer i flera avseenden. Det blev en mognadstid för mycket av de livliga debatter och de förslag, som sysselsatt det allmänna intresset årtiondena närmast förut. Av större händelser bör främst erinras om tillkomsten av kommunallagarna den 21 mars 1862 med införandet av landstinget såsom helt ny kommunal institution samt om representationsreformen genom riksdagsordningen av den 22 juni 1866.

Den 1 augusti 1863 inträdde professor *F. F. Carlson* (1811—1887) i regeringen (Louis de Geers första ministär) såsom chef för ecklesiastikdepartementet. Han kom att öva stort inflytande på folkskolans utveckling och blev i många stycken en nydanare för vårt lands undervisningsväsende. Genom ett kungl. cirkulär den 22 april 1864 uppdrogs grundlinjer för en ny folkskolorganisation. Arbete för en bättre lärarutbildning än den folkskoleseminarierna i början kunde lämna hade påbörjats före Carlsons statsrådstitid, och han hade då som ledamot av riksdagen och statsutskottet medverkat till reformer, bl. a. till att lärokursen vid seminarierna utsträcktes till tre år och att villkor för en bättre undervisning vid seminarierna bestämdes genom det första reglementet för folkskoleseminarierna i vårt land (utfärdades den 21 mars 1862). Riksdagen 1862—1863 begärde emellertid ny utredning angående seminarierna. Resultatet därav kom i form av nytt reglemente för seminarierna av den 1 december 1865.⁵²

⁵² C. O. Arcadius: *Bilder ur svenska folkundervisningens historia* sid. 111—144. Sthlm 1897. — C. H. Rundgren: *Biografi i "Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886"*, del 2. Sthlm 1888.

Under hela 1860-talet pågick en ganska skarp strid, särskilt i riksdagen, om villkoren för statens och kommunernas andel i kostnaderna för folkskoleväsendet. Den kunde anses slutförd först år 1871.

Från början var, som förut nämnts, statens bidrag till folkskolorna ytterst ringa och avsett endast för fattiga kommuner (jfr sid. 71 och 82). För de nya bidrag, som 1856—1858 års riksdag beviljade för inrättandet av småskolor och höjning av löner för folkskollärarna, bestämdes dock särskilda villkor. Församlingarna skulle bidraga med två tredjedelar av kostnaderna utöver vad de förut utgivit för folkskoleväsendet. Därmed togs första steget till införande av en ny princip, men man bröt ej helt med den äldre. Församlingarnas folkmängd var fortfarande den avgörande faktorn för bidragets storlek.

Sedan riksdagen 1870 uttalat sig för en principiell ändring av dittills tillämpade grunder för statens bidrag och året därefter med någon ändring antagit ett förslag, som utarbetats i ecklesiastikdepartementet, utfärdades den 22 juni 1871 kungl. kungörelse om nya villkor. Denna kungörelse föreskrev, att den s. k. folkskoleavgiften skulle indragas till staten, att varje skoldistrikt skulle av staten erhålla ett årligt bidrag, motsvarande hälften av varje examinerad folkskollärares lön (bostad, bränsle och kofoder ej inräknade), dock med högst 250 kronor, samt bidrag med 75 kronor till lön åt varje lärare i småskola och sådan biträdande lärare i folkskola, som hade minst 150 kronor i årlig lön.⁵³

Minsta lönen för folkskollärare bestämdes genom kungl. kungörelse den 11 dec. 1863 till 400 kronor. Ålderstillägg å lönen infördes åren 1871 och 1875.

År 1863 anhöll riksdagen om utredning ang. en allmän pensionsinrättning för hela rikets folkskollärare, och den 30 nov. 1866 utfärdades reglemente för "Folkskolelärares pensionsinrättning", vilken år 1920 ingick i Statens anstalt för pensionering av folkskollärare m. fl. numera Statens pensionsanstalt.

Nya bestämmelser för de berättelser, skolråden hade att avgiva om folkskoleväsendet, tillkom genom ett kungl. cirkulär den 24 februari 1865, då äldre bestämmelser samtidigt upphävdes. Berättelserna skulle årligen avlämnas i två avdelningar, en i pedagogiskt och en i ekonomiskt hänseende samt avse kalenderår. Den pedagogiska berättelsen skulle insändas till folkskolinspektören, den ekono-

⁵³ Se härtill t. ex. Arcadius a. a. 126 o. f.

miska upprättades i två exemplar, av vilka det ena ingavs till domkapitlet och det andra till inspektören. Dessa bestämmelser kom att gälla t. o. m. år 1875.

* * *

Cirkuläret den 22 april 1864 inledde en genomgripande förändring i folkskolans arbetssätt och dess organisation. Växelundervisningsmetoden blev avlyst såsom olämplig. Den kunde likväl inte genast försvinna, emedan många lärare inte kände annan metod och behövde tid för att vänja sig vid ett nytt arbetssätt. De flesta folkskolorna hade också ett alltför stort lärjungeantal för att en omedelbar undervisning från lärarens sida skulle med fördel komma i stället för användningen av monitörer. Vidare förordades i cirkuläret en klassindelning och inrättandet av småskolor såsom underlag för folkskolan. Inte heller detta kunde genomföras på en gång, det dröjde ungefär ett årtionde, innan cirkulärets grundtema fick verklighet.⁵⁴

⁵⁴ Cirkuläret finns i tryck bl. a. i Strängnäs Dom-Capitels Circulaire N:o 5 år 1864. Det var ställt till rikets konsistorier, var kontrasignerat av statsrådet F. F. Carlson och efter sedvanlig ingress innehöll det följande: "— — — hvarjemte vi funnit godt anbefalla Eder att i afseende på den egentliga folkskolan anmoda Skolråden tillse:

1:o Att, sedan med ledning af de i Folkskole-Stadgans 8 § 6 mom. föreskrifna förteckningar å de barn inom distriktet, som i skolåldern inträdt, en fullständig skolmatrikel blifvit af Skolrådet upprättad, alla inom skolåldern varande barn vid hvarje lästermins början i skolan sig inställa, och de af dem, som åtnjuta undervisning i hemmet, i Skolrådets närvaro undergå det i Folkskole-Stadgan 8 § 3 mom. påbudna förhör, på det att Skolrådet må bestämma åt hvilka barn, enligt ofvan anförda § befrielse skall meddelas från skyldigheten att besöka skolan; börande Skolrådet genom förnyade besök i skolan föra noggrann tillsyn deröfver att nämnde skyldighet af de öfriga barnen fullgöres, äfvensom att öfver förekomna försummelse fullständig och noggrann förteckning införes i skolans matrikel;

2:o Att, så snart som det på ofvan sagda sätt blifvit bestämdt, hvilka lärjungar under den ingångna terminen komma att undervisningen begagna, skolbarnen, med afseende å deras olika framsteg, indelas i vissa klasser eller afdelningar, hvilka, så vidt möjligt är, af läraren omedelbart undervisas;

3:o Att intagning i skolan sker vid läseterminernas början, och endast då särskilda omständigheter dertill föranleda, samt efter af Skolrådets ordförande för hvarje sådant fall meddeladt tillstånd, under pågående lästermin;

4:o Att de läroämnen, som böra i Folkskolan förekomma, i en ändamålsenlig ordning inträda i undervisningen, så att ungdomen tidigt öfvas i skrifning och räkning till omvexling med läseöfningarna, undervisningen i Bibliska Historien icke inträder efter, utan föregår den kateketiska undervisningen, och att undervisningen i öfriga läroämnen ej uppskjutes utöfver den tid, då den med fördel för lärjungarna kan begynna;

5:o Att öfningarne i skolan hufvudsakligen afse utvecklingen af lärjungarnes själsförmögenheter, och att icke något lärostycke föresättes dem till arbete på

C. Ol. Odelberg

1811—1874

kyrkoherde, folkskolinspektör
i Västmanland 1867—1868

P. G. Anderson

1821—1882

folkskollärare, folkskolinspektör
i Värmland 1861—1876

Skolhus i Edsberg

uppfört 1866/67 under ledning av Olof Hedengren
(verandan av senare datum)

Byggnaden användes ännu år 1958 för folkskolan vid Edsbergs kyrka

Låt oss nu söka att få en bild av vad som med anledning av nyssnämnda cirkulär hände i Närkes folkskolor.

Folkskolinspektör Bogren säger i sin berättelse för åren 1864—1866: "För att bringa folkskolorna till någorlunda enhet och likformighet i undervisningen, sedan lancastermetoden blifvit öfvergifven, och för att få läroämnena in i skolan i bestämd ordning, har jag utarbetat och till folkskolorna öfverlemnadt en läse- och arbetsordning, upptagande 5 dagar i veckan. Den egentliga folkskolan är deri indelad i 3 afdelningar, hvartill i de skolor, der småskoleafdelning ej finnes, kommer en fjerde afdelning, kallad första klassen eller afdelningen. Denna läsordning har blifvit antagen och följd i de allraflesta skolor, oftast alldeles oförändrad, på ett och annat ställe med mindre modifikationer och jemkningar, men sjelfva hufvudplanen har ej blifvit rubbad."⁵⁵

Här griper således en ordnande hand in med syfte att åstadkomma "någorlunda enhet och likformighet". Det är av stort intresse att se, hur man nu sökte ordna undervisningen. En läsordning på denna tid var i själva verket något mera än vad i en senare tid förstås med en arbetsordning för skola eller klass. Vi får komma ihåg, att ännu fanns inte någon timplan eller kursfördelning bestämd i allmän författning för folkskolan. Läsordningen inbegrep därför även sådana moment.

Om man från Bogrens berättelse sammanställer hans uppgifter om läsordningen, blir en timplan av följande utseende synlig:

egen hand, som icke förut blifvit af läraren med dem genomgånget och förklaradt;

6:o Att den dagliga undervisningstiden i Folkskolan icke må utsträckas öfver sex timmar, med tjenliga afbrott mellan hvarje timme under så väl för- som eftermiddagen;

7:o Att, hvad de flyttande skolorna beträffar, vederbörande noggrant iakttaga den i Folkskole-Stadgans 9 § 2 mom. i afseende på roteförhörs anställande meddelade föreskrift;

8:o Att med de lärjungar, som vilja ur skolan afgå, en pröfning anställas för utrönande af deras gjorda framsteg, och att öfver det sätt, hvarpå denna utfallit, vitsord af läraren dem meddelas, i afseende å de barn, som på grund deraf erhållit tillstånd att lemna skolan, vitsord afgifvas jemväl öfver deras under skoltiden ådagalagda flit och uppförande; samt

9:o Att för de barn, som ur skolan utgått, beredes tillfälle att på bestämda tider under lärarens ledning dels underhålla redan förvärfvade kunskaper, dels ock deruti ytterligare förkofra sig."

⁵⁵ BFE 1864—1866 avd. Strängnäs stift sid. 69—70.

	Nedersta klassen	Mellersta klassen	Översta klassen
Kristendomskunskap	6½	5	4
Bibelläsning	2½	2½	2½
Innanläsning	5	2	—
Övning i välläsning	1	1	1
Rättstavning	3	1½	—
Diktamensskrivning	—	1	1
Grammatik, satsövningar	—	—	2
Rättskrivning	—	2	1½
Skrivning	6	—	—
Välskrivning	—	4	4
Räkning	5	5	6
Geometri	—	—	1
Geografi	1	2	2
Historia	—	2	2
Naturlära	—	2	2
Teckning	—	—	1
Summa timmar	30	30	30

I första hand uppmärksammar man, att ämnena kristendoms-
kunskap och modersmålet båda fått ett stort rum samt att särskilt sist-
nämnda ämne blivit splittrat på flera grenar. Bibelläsningen var ge-
mensam för skolans alla stadier. Räknar man in skrivningen i ämnet
modersmålet, så får detta sin tyngdpunkt med 15 veckotimmar eller
halva tiden i nedersta klassen, en från pedagogisk synpunkt ganska
väl försvarad anordning. Ämnet teckning, som i en nutida skola
har ett gott utrymme särskilt på lågstadiet, fanns med på 1860-talet
allenast på slutstadiet och med en enda timme i veckan. Tidigare
var det sällsynt att finna det ämnet använt i folkskolorna.⁵⁶

Om undervisningen meddelar inspektören även, att "för innan-
läsningens mekaniska inöfvande användas biträden af de äldre ele-
verna, hvilka äfven någon gång, då afdelningarna äro för stora,
hjälpa läraren vid räkneöfningarna".⁵⁷ I småskoleavdelningen eller
nedersta klassen fanns användningen av monitörer alltså kvar, växel-
undervisningen försvann inte på en gång.

Bestämt avgränsade lärokurser för skolans olika stadier var än-
nu ovanligt att finna. Inspektören bemödade sig om att få samtliga

⁵⁶ BFE 1864—1866 avd. Strängnäs stift sid. 70.

⁵⁷ BFE 1864—1866 avd. Strängnäs stift sid. 67.

läroämnen inpassade i en progressiv ordning och mera allmänt an-
vända, än vad tidigare skett. "Religionsundervisningen börjar nu-
mera med biblisk historia", säger han men tillägger, att en och an-
nan lärare har inte kunnat slita sig från den gamla vanan att börja
med katekesen. För sin del håller inspektör Bogren på att de första
berättelserna av gamla testamentet till och med lagens utgivande
skall vara genomgångna, innan katekesläsningen börjar.⁵⁸ I övrigt
bestämde nog lärokurserna mest av använda läroböcker. Den gamla
Lindblomska katekesförklaringen var ju ännu i bruk och föreskri-
ven att användas.

För innanläsningen började läseböcker finnas till, rättstavningen
övades "med och utan bok eller tabeller", skrivningen började, då
barnen lärt sig känna de första bokstäverna. Griffeltavla var vanlig
för skolbarnens ovana händer både vid skrivningen och räkningen,
men på papper skrev lärjungarna allmänt, då de hunnit till översta
avdelningen. För geografistudiet började kartor finnas i de flesta
skolorna.⁵⁹

Klassindelningen ter sig för vår tid rätt egendomlig, åtminstone
mindre rationell. Men förklaringen ligger i att nu skedde en över-
gång från en barnaskola utan indelning i årsklasser till en uppdel-
ning av lärjungarna i mån av deras ålder och framsteg. Växelun-
dervisningen rörde sig med ett stort antal grupper, vilka också kunde
växla till sammansättningen nästan när som helst. Då inspektör Bo-
gren i januari 1869 avgiver sin berättelse för åren 1867—1868,
kan han också meddela, att folkskolan varit "fördelad i 4 klasser",
"der småskolan antingen icke funnits eller också varit från folk-
skolan aflägsen". Då hade den lägsta avdelningen utgjort ett små-
skolestadium och undervisningen i denna skett med biträde av moni-
törer ur skolans tvenne övre avdelningar, "dock tagna så att t. ex.
om läraren undervisar i fjerde afdelningen, monitör tages från
tredje och tvärtom".⁶⁰ Helhetsintrycket av tillvägagångssättet blir,
att varken folkskolinspektör eller lärare förmått övervinna de nya
svårigheter, som skolan blivit ställd inför.

För att mildra svårigheterna tillgrip man här som i andra delar
av vårt land en utväg, vilken under lång tid framåt satte sin prägel
på svensk folkskola och i sin tur förde till en långvarig, på sina
håll en förbittrad strid om folkskolans organisation. Det var den

⁵⁸ Ibid. sid. 67.

⁵⁹ Ibid. sid. 68.

⁶⁰ BFE 1867—1868 avd. Strängnäs stift sid. 48.

s. k. avdelningsläsningen, senare kallad halvtidsläsning, och genom vilken skolans lärjungar delades upp i två grupper, av läraren undervisade var för sig på skilda dagar eller olika tider under läsåret.

Redan under inspektionsperioden 1867—1868 är Bogren inne på försök med att undvika monitörernas biträde. Han säger så här: "För att förekomma att man skall nödgas använda monitörer, har jag förordat afdelningsläsning, som också i många skolor blifvit införd, och kommer med sannolikhet att införas i ännu flera."⁶¹ Han fortsätter med att nämna, hur försök gjorts både med att barnen varit hemma från skolan vissa dagar och med att låta de äldre barnen få sin skoltid under den svårare årstiden, de yngre under den blidare delen av året (s. k. periodläsning).

Något längre fram är avdelningsläsningen nära nog allmän. I berättelsen till ecklesiastikdepartementet för åren 1869—1871 (odaterad) skriver folkskolinspektör Bogren: "Men för att undvika sammanblandning af äldre och yngre barn på olika kunskapsstadier, har i en mängd skolor, ja snart nog i de flesta, afdelningsläsning blifvit införd, i några kommuner med läsning på skilda dagar i veckan, i större antalet med skilda terminer för äldre barn och skilda för de yngre." Inspektören konstaterar med tillfredsställelse, att monitörers biträde förekommit endast i de skolor, där "läraren nödgats dragas med hela barnskaran på en gång" och "icke kunnat undgå att för småskoleafdelningen anlita äldre barns hjälp och biträde". Undervisningen i övrigt har varit omedelbart meddelad av läraren.⁶²

Man bör nog lägga märke till att inspektören fört in ett nytt skäl för avdelningsläsningen, nämligen det att undvika "sammanblandning av äldre och yngre barn på olika kunskapsstadier". Egentligen

⁶¹ Ibid. sid. 48—49.

⁶² BFE 1869—1871 avd. Strängnäs stift sid. 64 och 60. Å sistnämnda ställe lämnar inspektören ett längre utdrag från skrivelse till skolrådet i Gräve den 27 nov. 1871; han är missnöjd med skötseln av skolan och säger bl. a.: "Skolan är väl ej till, för att barnen skola blott för husförhårets skull lära sig några katekeslexor mera? Den är väl snarare till för att barnens vetande och intellektuella förmåigheter i allmänhet skola utvecklas och utbildas. Vidare bevisar tillståndet i skolan, att någon afdelningsläsning i egentlig mening, åtminstone uti Oktober och November, ej funnits till — icke ens någon ordnad undervisning. Skall afdelningsläsning finnas, och detta tillstyrker jag tills vidare, så länge ingen småskola finnes, så böra också hvardera afdelnings barn infinna sig i skolan på sina tider och för sina ändamål, och hvardera afdelnings terminer avslutas med offentlig examen; och denna terminafslutning med sitt förhör bör utgöra, att jag så må säga, för hösten barnens husförhör, då de skola redogöra icke endast för sina religiösa kunskaper utan äfven för sitt vetande i andra ämnen."

var det ofta alltför stora lärjungeantalet orsaken till införandet av avdelningsläsningen. Det saknades både lärare och skollokaler för en tillräckligt snabb övergång till lärarens omedelbara undervisning. I detta läge fick man som i så många andra besvärligheter "laga efter möjligheterna". Men troligen kunde ledande skolmän på 1860-talet inte överblicka konsekvenserna av den väg för skolorganisation, de då valde att gå.

Vilka skolor, som vid viss tid tillämpade avdelningsläsningen, är inte möjligt att säkert få veta. I de statistiska uppgifterna kom först senare sådant att beaktas, och andra uppgifter är svåråtkomliga, lämnar heller ingen fullständig överblick.

Vad tänkte och tyckte då barnens föräldrar om avdelningsläsningen i skolorna? På en dylik fråga lämnar folkskolinspektören ett indirekt svar, då han meddelar, att valet stått mellan inrättandet av flera nya skolor och att anordna avdelningsläsning. "För det stora barnantalets skull, som förefinnes i ganska många skolor, har varit nödvändigt att anordna afdelningsläsning på skilda tider. Det vore visserligen väl, om en sådan åtgärd ej behöfde vidtagas, emedan den borttager tid för barnen och fördröjer deras kvarstannande i skolan; men bättre är det, än att läraren skall hafva hela barnskaran på en gång i skolan, som han i sådant fall ej kan fullkomligt sköta. Den olägenhet, som afdelningsläsning sålunda medför, har emellertid åstadkommit ett godt, nemligen insigt hos folket, som ej velat hafva barnen hemmagående vissa tider, om behofvet af ytterligare utvidgande af folkskoleväsendet; hvilket haft till följd inrättandet af flere skolor, både småskolor och folkskolor."⁶³

Lärokurserna hade folkskolinspektören försökt att fixera och bringa i vad han själv kallar "ämnessuccession", m. a. o. ett logiskt sammanhang i fråga om läroämnenas inträde på skolans läsordning. "Tillämpningen af föreskrifterna i mom. 4 af kongl. cirkuläret den 22 April 1864 om genomförd ämnessuccession har öfverallt förekommit".⁶⁴

Ehuru inspektör Bogren ej uttryckligen anger sådant, är det tydligt, att tillämpade lärokurser — dvs. ett första förslag till sådana — formulerats av honom själv, ensam eller i samarbete med andra kan ej avgöras. Han delar upp dem i ett avsnitt för småskoleafdelningen, som tänkes utgöra ett helt för sig, och i ett annat för

⁶³ BFE 1872—1876 avd. Strängnäs stift sid. 82.

⁶⁴ Ibid. sid. 82. — BFE 1869—1871 avd. Strängnäs stift. sid. 64.

folkskolan, denna delad i tre klasser.⁶⁵ Kurserna utgör ett intressant exempel i strävandena att ernå någorlunda fasthet i folkskolans ämnesområde, innan något för hela riket gällande sådant fanns. Bogrens försök ter sig sålunda:

a) för småskoleavdelningen: ren och felfri innanläsning; de första grunderna för skrivning, huvudräkning, huvuddragen av religionsläran (tio Guds bud, trons artiklar, Fader vår, instiftelseorden till döpelsen och nattvarden utan de lutherska förklaringarne) samt bibliska historien, muntligt föredragen.

b) för folkskolan:

Första klassen.

Innanläsning; övning däri med redogörelse för innehållet. Biblisk historia: "Till och med lagens utgivande" av berättelserna ur gamla testamentet, och "till och med Jesu bergspredikan" ur det nya. Katekes: Första huvudstycket, genomgången och förklarad: Skrivning. Räkning: huvudräkning, samt på tavla addition och subtraktion. Geografi: det allmännaste av jordgloben.

Andra klassen.

Innanläsning: övning i välläsning och redogörelse. Biblisk historia: Nya testamentet och repetition av första klassens kurs. Katekes: första, andra och tredje huvudstyckena, genomgångna och förklarade. Skrivning: stilövning på papper. Räkning: de fyra enkla räknesätten, jämte huvudräkning. Modersmålet: rättstavningslära, skrivövningar. Historia: från Gustav I (gemensamt med tredje klassen). Geografi: det allmännaste av jordgloben och kartan över Europa samt Sverige, Norge och Danmark (gemensamt med tredje klassen). Naturlära: någon del av läroboken (gemensamt med tredje klassen).

Tredje klassen.

Innanläsning: välläsningsövningar. Biblisk historia: Det återstående av gamla testamentet samt repetition av det hela. Katekes: hela. Skrivning: skrivning på papper. Modersmålet: rättstavningslära, något av sats- och formläran, skrivning efter diktamen, samt fria uppsatser. Historia, geografi och naturlära: såsom i föregående klass. Räkning: repetition, decimalbråk o. s. v. Geometri: åskådningslära.

⁶⁵ Ibid. sid. 51—52.

Förslaget röjer liksom förut omnämnda timplaner (jfr sid. 114) en för nutidens syn alltför långt gående uppdelning av ämnet modersmålet, men samtidigt kan man med nöje finna, att sådan viktig del som fria uppsatser ingår i kursen. För ämnet sång liksom för teckning finns inga särskilda förslag.

Bogrens kursförslag blir av särskilt intresse vid jämförelse med vad folkskolinspektör *P. G. Anderson* ställer upp såsom önskemål för slutstadiet i folkskolan (se sid. 169).

Småskolan utgjorde länge ett verkligt problem i fråga om folkskolans organisation. Det berodde på bristen av lämpliga lärare, svårigheten att få en riktig avgränsning mellan folkskolan och småskolan samt en benägenhet, länge nog ganska allmänt förekommande, att låta småskolan bli en ersättning för en folkskola i bygder, där sådan saknades eller låg för avlägset för att tillåta ordnad skolgång för somliga barn.

I den första berättelse, folkskolinspektör Bogren avgav efter det att hans inspektionsområde blivit begränsat till ensamt landskapet Närke, meddelar han, att inom landskapet fanns 81 folkskolor samt 76 småskolor och mindre skolor.⁶⁶ Han erinrar också därom, att folkskolestadgan inte kände till mera än två slags skolor: folkskolor och småskolor. Så gör han en sträng sovringsgrund och delar upp de befintliga skolorna på följande sätt: Fasta folkskolor 60, av dessa 9 utan examinerade lärare, flyttande folkskolor 21, av vilka endast en med oexaminerad lärare, och småskolorna grupperar inspektören sålunda: småskolor som motsvara sitt ändamål 43, småskolor som ej motsvara sitt ändamål (med underhålliga lärare) 11, som egentligen utgör s. k. mindre skolor 9, enskilda mindre skolor 10 och enskilda småskolor 3, summa småskolor 76.⁶⁷

Det här anförda lämnar någon föreställning om småskolornas ställning och beskaffenhet, även om inspektörens indelning måhända är subjektivt utformad. Men inspektör Bogren var alls inte ensam om problemets svårighetsgrad. Man möter i samtida och något tidigare berättelser från folkskolinspektörerna en mycket brokig flora vid försöken att bestämma småskolornas art och plats i skolorganisationen.

Tydiligen har inspektören sökt stöd för sitt arbete att bringa ordning i förhållandet mellan folkskola och småskola. Efter en av

⁶⁶ BFE 1869—1871 avd. Strängnäs stift sid. 50—51.

⁶⁷ BFE 1869—1871 avd. Strängnäs stift sid. 51.

honom gjord framställning till domkapitlet i Strängnäs utfärdade detta den 15 november 1871 ett cirkulär till skolråden angående småskolans anordning.⁶⁸

Vid det sjätte allmänna svenska folkskolemötet, som hölls i Örebro 29—31 juli 1868 under ordförandeskap av dr *G. W. Gumælius*, förekom på andra mötesdagen en synnerligen livlig överläggning till ämnet: "Vilka undervisningsämnen böra i småskolan meddelas och var bör gränsen sättas för denna undervisning? Bör småskolan ovillkorligt först genomgås, innan inträde i folkskolan beviljas?" Frågan, egentligen två, rörde just vid kärnpunkter i pågående allmänna debatt om småskolan. Mer än 30 talare deltog i diskussionen om småskolan vid Örebro-mötet. Folkskolinspektör *Abr. Rundbäck* från Växjö ansåg småskolan böra vara en förberedande klass till folkskolan, major *C. J. von Schantz*, Hjälmarsnäs, menade, att småskolan vore en livssak för folkskolans utveckling, och prosten *C. A. Forssell*, Stora Mellösa, ansåg småskolan nödvändig. I sistnämnda synpunkt instämde folkskolinspektör *J. F. A. Sundler* men med tillägget, att småskolan vore ett nödvändigt ont "både från ekonomisk och religiös synpunkt", dr *Gumælius* invände, att småskolan är även ett nödvändigt gott, såvitt den motsvarar sin uppgift att taga hand om nybörjarna, varemot prosten och folkskolinspektören *L. Feuk*, Skåne, kallade småskolan "en kascherad skurk". Rektor *P. A. Siljeström*, Stockholm, ansåg ("med rop av bifall"): "Man hör tala väl med folket, arbeta sig fram genom betryck och svårigheter och genom att vinna folkets intresse och åtgärd för saken verka för det stora målet, folkskolans utveckling och fullkomning".⁶⁹

Under den fortsatta diskussionen yttrade kyrkoherde *F. Th. Hagberg*, Edsberg, troligen mera profetiskt än avsett: "Skulle småskolan såsom institution bli obligatorisk, så kommer väl efterhand en småbarnsskola och därefter en lekskola med sina anspråk." Enligt protokollet — mötets sekreterare var lektor *K. Fr. Karlson* — mottogs Hagbergs yttrande med stampningar, så att ordföranden måste äska tystnad, gav sedan talaren ordet på nytt, men denne avstod då. Under en föregående överläggning hade Hagberg sagt: "Jag är tveksam för vad staten och kommunerna till denna dag gjort för skolan men tror ej, att man bör betunga varken staten eller kommunen

⁶⁸ Ibid. sid. 52.

⁶⁹ Förhandlingar vid Sjette Allmänna Svenska Folkskolemötet i Örebro den 29, 30 och 31 Juli 1868 (berättelsen utgiven av mötesbestyrelsen). Örebro 1869.

med någon småskola." Något uttalande gjordes ej av mötet, därför var meningarna alltför olika.⁷⁰

Berättelsen från 1868 års skolmöte i Örebro är ett högligen intressant tidsdokument. I mötet deltog lärare och skolmän för första gången från de fyra nordiska länderna, bl. a. skolebestyrer *Jacob Erslev* och folkhögskoleföreståndaren *P. Bojsen*, Danmark, folkskolinspektör *Uno Cygnæus* ("finska folkskolans fader"), Hälsingfors, skolelærer *L. Michelsen* och skoleinspektör *Ole Irgens*, Norge. Från sistnämnda land räknade mötet 122 deltagare, från Danmark 43 och från Finland 8. De svenska deltagarna, omkring 140, representerade nästan alla i Sverige varande skolformer. Vid mötets avslutning höll dr *Gumælius* ett längre versifierat tal med anknytning till aktuella skolfrågor, och vid mötets början utfördes i Nikolaikyrkan kantat med text av fil. dr *V. E. Öman* och musik av organist *C. J. Leverth*. Kantatens text lydde så:

Hell dig, säningsman, du trogna, Du, som reder vettets tråde,
Du som utströr obemärkt Kornet, som en gång skall mogna,
Sanningens och ljusets säde Af Guds klara solsken stärkt.
Verka varm och oförtruten, Kunskap sprid och främja seder,
Ödmjuk sjelf, lär ödmjukhet! Då är bygd för bildning bruten,
Det är grund för magt och heder, Grund för ädel mensklighet.⁷¹

* * *

Ända fram till de senare åren av sin tjänstgöring såsom folkskolinspektör hade lektor *Bogren* en del svårigheter för att få till stånd välordnade småskolor. Dock utgjorde just undervisningen på småskolestadiet ett av föremålen för hans speciella omvårdnad.

De första tämligen säkra uppgifterna om antalet lärjungar i Närkes småskolor hänför sig till år 1868. Då uppges 2.540 barn undervisade i sådana skolor. Men i redovisningsrubriken "småskolor" inbegripes då även de skolor, som här och där i sitt lärjungeklientel hade barn även från det egentliga folkskolestadiet.⁷² För året 1876 lämnar inspektören den uppgiften, att 3.279 lärjungar funnits i små-

⁷⁰ Ibid. 31 o. f. — Om Hagberg finns en god skildring av hans dotterdotter *Ruth Holmbäck* i "Från gamla prästhem i Södermanland och Närke" av *Lönroth* och *Zetterstedt* sid. 162—170. Lund 1931.

⁷¹ Förhandlingar etc. Örebro 1868 sid. 78.

⁷² Sveriges officiella statistik: P) Folkundervisningen 1868 sid. 8.

skolorna och 444 lärjungar i mindre skolor.⁷³ Ser man efter, hurudant läget var år 1886, det var Bogrens sista år som folkskolinspektör, så visar det sig, att småskolorna hade 4.110 och de mindre folkskolorna, som de nu benämndes, 349 lärjungar.⁷⁴ Utvecklingen är tydligt genomgående.

Ett svårt hinder för en strävan att få goda småskolor utgjorde länge nog lärarbristen. För att avhjälpa denna tog Bogren initiativ och gjorde en berömvärd insats.

Den första impulsen i berörda hänseende kom från Södermanlands läns landsting. Hösten 1865 anslog detta landsting för västra delen av länet 100 riksdaler "för bildandet af lärare eller helst lärarinnor för småskolor" och ställde beloppet till folkskolinspektör Bogrens disposition. Med biträde av läraren vid Västra Vingåkers fasta folkskola *G. Jacobsson* hölls sommaren 1866 en utbildningskurs om fem veckor för elever, som önskade bli lärare vid småskolor. Från början fanns sex elever, men endast fyra fullföljde kursen. "De examinerade eleverne visade vackra framsteg och god förmåga att bibringa kunskaper åt de små elever, hvilka för detta ändamål blifvit utsedda till daglig undervisning i en småskola, som blifvit för tillfället inrättad och satt i omedelbar förbindelse med detta småskole-seminarium, om jag så får kalla den lilla undervisningsanstalten."⁷⁵

Det var en ringa början. År 1866 beviljade Örebro läns landsting efter motion av dr *G. W. Gumælius* 300 rdr för samma ändamål som grannlänet året förut. Följden blev, att en utbildningskurs anordnades i Örebro sommaren 1867 och en i Stora Mellösa i början av år 1868 med 17 respektive 18 elever. Vid kursavslutningarna erhöill 12 elever på vardera stället "behöriga betyg", dvs. de ansågs dugliga såsom lärare vid småskola.⁷⁶

Somrarna 1869 och 1871 upprepades försöken med utbildningskurser, då avsedda för hela länet. Kurserna leddes av rektor *Fr. Sandberg* från Stockholm, som första gången hade till medhjälpare folkskolläraren *L. G. Engström* från Norrköping och andra gången folkskollärare *Anders Rosander*, anställd vid Karlslunds folkskola i Långbro. Då hade elevantalet växt till 54 och 63.⁷⁷

Liknande utbildningskurser hölls vartannat år under 1870-talet,

⁷³ BFE 1872—1876 avd. Strängnäs stift sid. 79.

⁷⁴ BFE 1882—1886 avd. Strängnäs stift sid. 43.

⁷⁵ BFE 1864—1866 avd. Strängnäs stift sid. 65.

⁷⁶ BFE 1867—1868 samma avd. sid. 41.

⁷⁷ BFE 1869—1871 samma avd. sid. 55.

alla med anslag från landstinget. Slutligen fann 1879 års landsting tiden vara inne för att upprätta ett småskoleseminarium i Örebro med åtta månaders lärokurs, anslog 3.000 kronor årligen under fem år för ändamålet, dessutom 600 kronor för seminariets första utrustning med materiel m. m., och tillsatte styrelse av tre ledamöter och två suppleanter. Den första styrelsen bestod av lektorn och folkskolinspektören *A. G. Bogren*, Örebro, kyrkoherden och folkskolinspektören *J. E. Janson*, Näsby, och borgmästare *E. J. Wikander*, Örebro, med prosten *F. Wallin*, Viby, och rektorn *Lars Phragmén*, Örebro, såsom suppleanter.⁷⁸

Örebro läns landstings småskoleseminarium började sin verksamhet i januari 1880. Till föreståndare hade den 22 oktober 1879 utsetts folkskollärare *And. Rosander*, sedan 1874 ordinarie lärare vid Örebro stads folkskolor. Han kvarstod som seminariets föreståndare till den 1 augusti 1908. Lektor Bogren utsågs att å styrelsens vägnar utöva den närmaste tillsynen och ledningen av den nya läroanstalten, benämndes i denna egenskap studierektor, var tillika styrelsens ordförande intill år 1893. För seminariet nedlade Bogren stora förtjänster, man torde kunna säga, att det var ett av hans mest omhuldade intressen.⁷⁹

Småskoleseminariet i Örebro ägde bestånd till år 1932, då det indrogs i samband med att staten övertog utbildningen av småskollärarinnor. Dess siste rektor var *David H. Nissar*, åren 1932—1943 folkskolinspektör i Närkes inspektionsområde.⁸⁰

Som redan nämnts, visade lärjungeantalet i småskolorna en ganska jämnt förlöpande stegring från en början, då ovissheten om vad som skulle kallas småskola var stor. En motsvarande ökning försiggick i fråga om antalet lärare. År 1868 fanns i Närke 44 lärare anställda vid småskolorna, av dessa 21 manliga och 23 kvinnliga.⁸¹ Småningom inträder en annan proportion, så att det övervägande antalet lärare vid småskolorna blir kvinnliga. Skeendet illustrerar väl, vad friherre *H. A. Hamilton* uttryckte i en motion till 1867 års landsting, då han räknar med ett behov av "80 till 100 dylika småskolor, om allt skall blifva ordnad som sig bör", och

⁷⁸ BFE 1872—1876 samma avd. sid. 78. — BFE 1877—1881 samma avd. sid. 35. — Örebro Läns Landstings Protokolls-Sammandrag 1879. — David H. Nissar: Redogörelse över Örebro läns Landstings småskoleseminarium läsåret 1930—1931 jämte kort historik sid. 18—45. Örebro 1931.

⁷⁹ David H. Nissar: a. a. sid. 31 och 34.

⁸⁰ Sven Nylund: Småskollärarytbildningen i Sverige sid. 223—224.

⁸¹ Sveriges officiella statistik, P) Folkundervisningen den 31 December 1868 sid. 9. Sthlm 1870.

betonar, att helst lärarinnor bör tjänstgöra å småskolestadiet.⁸² Vid 1871 års slut hade antalet småskolor i Bogrens inspektionsområde växt till 76, men han anger då inte, huru många av dessa hade manliga eller kvinnliga lärare.⁸³ Emellertid minskades undan för undan antalet manliga lärare, så att 1886 fanns blott 6 sådana i tjänst, medan antalet lärarinnor i småskolorna samtidigt utgjorde 112 (småskolorna var då tillhoppa 118).⁸⁴ Hamiltons förutsägelse hade således blivit uppfylld, t. o. m. mera än han vågade tro.

Lärjunge- och lärarantalet, särskilt dess växlingar mot bakgrunden av folkmängdstalen, utgör i själva verket en ganska god mätare på folkskoleväsendets tillstånd och utveckling. Det är dock svårt att före år 1876, då undervisningsstatistiken lades om och blev fullständigare på grundval av ett kungl. cirkulär av den 31 dec. 1875, annat än undantagsvis få tillförlitliga uppgifter om skilda slag av skolor. Nomenklaturen blev säkrare fr. o. m. 1876, och man har från den tiden lättare att få en något så när tillförlitlig bild av skolväsendets tillstånd.

Enligt folkskolinspektör Bogrens uppgifter hade Närke år 1876 en folkmängd av 103.081 personer (uppgifterna är grundade på skolrådets berättelser). År 1881 utgjorde motsvarande tal 105.460 och år 1886 106.923. Förändringarna under tioårsperioden är således ganska små. Som orsak till stagnationen anger Bogren "den alltmer tilltagande emigrationen".⁸⁵ Det är också väl styrkt, att en stor utvandring även från Örebro län ägde rum från slutet av 1870-talet och med fortsättning under följande årtionde. Antalet barn i skolåldern — beräknad 7—14 år — blev också ganska konstant under samma skede. För åren 1876, 1881 och 1886 anger folkskolinspektören de skolpliktiga i inspektionsområdet till 17.477 respektive 17.221 och 17.733.⁸⁶ Procentuellt sett är dessa tal likväl ganska höga, så t. ex. för år 1881 är barnen i skolåldern 16,6 % av folkmängden.

Mot bakgrunden av här omtalade uppgifter om folkmängd och barnantal finns att avläsa en större rörlighet inom skolväsendet. Lärjungeantalet i folk- och småskolor i Närke växte under tioårs-

⁸² Arkivet å Boo slott, H. A. Hamiltons efterlämnade anteckningar.

⁸³ BFE 1869—1871 avd. Strängnäs stift sid. 50—51.

⁸⁴ BFE 1881—1886 avd. Strängnäs stift sid. 50.

⁸⁵ BFE avd. Strängnäs stift 1872—1876 sid. 79, 1877—1881 sid. 37 och 1882—1886 sid. 39.

⁸⁶ Ibid. 1872—1876 sid. 79, 1877—1881 sid. 36, 1882—1886 sid. 39.

perioden 1876—1886 från 13.508 till 14.447. Samtidigt sjönk antalet i hemmen undervisade barn från 1.608 till 445. Detta får nog tolkas som ett stigande förtroende till skolorna från allmänhetens sida, fastän man också bör komma ihåg, att i åtskilliga hem fann man det innebära en lättnad i att få överlämna omsorgerna för den första undervisningen till småskolan.⁸⁷

Än mera talande är några deluppgifter om skolväsendet. Främst iakttagar man, att flyttande skolor minskats i antal och ersatts av fasta skolor. Detta är fallet även för småskolorna, ehuru tillgängliga uppgifter inte medger exakta tal för dessa före år 1886. Följande sammanställning av folkskolinspektör Bogrens uppgifter torde med tillräcklig tydlighet visa utvecklingen:

	År 1876	År 1881	År 1886
Folkmängd den 31 december	103.081	105.460	106.923
Antal barn i skolåldern (7—14 år) ..	17.477	17.221	17.733
<i>Antal lärjungar:</i>			
i fasta folkskolor	8.486	8.651	9.662
i flyttande folkskolor	1.299	583	326
i fasta mindre folkskolor	} 444	} 276	273
i flyttande mindre folkskolor			76
i fasta småskolor	} 3.279	} 4.003	3.300
i flyttande småskolor			810
Summa antal lärjungar	13.508	13.513	14.447
<i>Antal lärare:</i>			
folkskollärare, ordinarie, manliga ..	93	109	112
» » kvinnliga ..	2	11	16
» extr. ord., manliga ..	7	4	} 6
» » » kvinnliga ..	2	2	
biträdande lärare i folkskolor, kvinnliga	—	—	5
lärare i mindre folkskolor, manliga ..	4	3	3
» » » kvinnliga ..	7	5	8
lärare i småskolor, manliga	13	14	6
» » » kvinnliga	62	93	112
Summa antal lärare	190	241	268

Härjämte fanns år 1886 övningslärare i slöjd, manliga 5 och

⁸⁷ Ibid. 1872—1876 sid. 79, 1882—1886 sid. 43—44.

kvinnliga likaledes 5, samt 1 lärare i sång och 1 med undervisningsskyldighet i sång och gymnastik.⁸⁸

Det ökade antalet lärare medförde den väsentliga förbättringen, att antalet lärjungar för varje lärarkraft kunde minskas till båtnad för undervisningen. Medan varje lärare år 1876 hade i medeltal 71 lärjungar, hade detta jämförelsetal år 1881 nedgått till 58 à 59 och år 1886 till 54. Sett från en senare tids uppfattning är ju talen ändock höga, men förändringen hade en gynnsam riktning. Vidare är att anteckna, det antalet mindre folkskolor är jämförelsevis litet. Till denna omständighet bidrog naturligtvis den för större delen av landskapet täta bebyggelsen, 26 inv./km² (för länet i dess helhet samma tid 20 inv./km²).

Skollokalerna hade under den tid, folkskolinspektör Bogren tjänstgjort, nästan helt och hållet förnyats. Han berättar själv, att år 1886 fanns inom inspektionsområdet 149 skolhus i skoldistriktens ägo, och av dessa hade 127 nybyggts under tiden 1861—1886. Likväl befanns dessa skolhus, tillhoppa inrymmande 214 lärosalar, otillräckliga, så att 64 skolrum var förhyrda år 1886. Mestadels var det småskolorna, som måste åtnöjas med hyrda, ofta nog otjänliga lokaler.⁸⁹

Skolornas inre arbete, d. v. s. själva undervisningen och den därmed förknippade fostrande verksamheten, var av många tecken att döma folkskolinspektör Bogrens främsta intresse. I sin egenskap av lärare var han språkman, och det framgår av många hans uttalanden, att han särskilt sökte främja modersmålets ans i folkskolorna. Kristendomsämnets handhavande synar han från en mera formell, sakligt oantastlig ståndpunkt. Till de livliga folkrörelserna i Närke ställer han sig neutral men försummar inte att under inspektionsresorna besöka de av baptisterna och andra religiösa sammanslutningar upprättade och underhållna skolorna. Enskilda skolor inrättades särskilt under 1860-talet på flera orter i Närke. (Se bl. a. Bogrens ber. 1869—1871 sid. 54.)

Under året 1878 inträffade två händelser av stor betydelse för undervisningen i folkskolorna. Den ena var utfärdandet av den första för hela riket gemensamma "Normalplan för undervisningen i folk- och småskolor", den andra den av Kungl. Maj:t den 11 oktober 1878 gillade "Kort utveckling" till Martin Luthers lilla kate-

⁸⁸ BFE 1882—1886 avd. Strängnäs stift sid. 50.

⁸⁹ BFE 1882—1886 avd. Strängnäs stift sid. 48—49.

kes. Folkskolinspektör Bogren går emellertid med tämligen lätt hand förbi bådadera. I berättelsen för perioden 1877—1881 säger han helt kortfattat, att tillämpning av normalplanen börjat hösten 1879, och i sin sista berättelse meddelar han, att "man nu sökt att få undervisningen stäld och anordnad efter de i normalplanen gifna föreskrifter, så vidt det varit görligt".⁹⁰ Som ett undantag nämner han, att första timmen varje dag "nästan i hvarje folkskola blifvit egnad såsom en gemensam undervisningstimme för hela skolan uti *kristendom* och icke splittrad genom någon annan undervisning, och derigenom hafva skolans alla klasser på en gång blifvit sysselsatta med religionsundervisning".⁹¹ Som följd av denna avvikelse från normalplanen hade blifvit nödvändigt att i mindre omfattning ändra timplanen för andra ämnen och kurser. I småskolan började undervisningen i kristendomskunskap efter år 1878 alltid med biblisk historia och mestadels genom lärarinnans muntliga berättande. Och år 1886 konstaterar inspektören, att den nya katekesutvecklingen nyttjas överallt för den kateketiska undervisningen.⁹² Några reflektioner till saken gör han inte.

I de flesta småskolorna begagnades, sedan Örebro småskoleseminarium kommit till, ljudmetoden "såsom första grundläggningen till modersmålets studium". På ett och annat ställe hade dock prästerskapet förbjudit användningen av metoden (orsaken till ett sådant förbud nämnes icke), och några äldre lärarinnor höll kvar vid bokstaveringsmetoden. Där ljudmetoden blifvit "använd och fullföljd der har den visat sin goda verkan och barnen snart nog kommit till ren innanläsning". I folkskolorna hade man till stor del hunnit över den blott mekaniska läsfärdigheten, men verklig välläsning fann inspektören blott i få skolor.⁹³

Undervisningen i räkning och geometri betecknas såsom ojämn. I somliga skolor sköttes den "utmärkt väl", i andra måste det dåliga tillståndet i ett så viktigt läroämne beklagas. Bäst syntes de yngre lärarna lyckas i detta ämne.⁹⁴

För ämnet geografi fanns i början av 1880-talet som hjälpmedel en karta över Örebro län av *N. Selander*, och inspektören betecknar den som ett fynd. Kunskaperna i historia var i allmänhet små. Naturkunnighet förekom i alla folkskolor, mest såsom beskrivning och

⁹⁰ BFE avd. Strängnäs stift 1877—1881 sid. 38, 1882—1886 sid. 45—46.

⁹¹ BFE 1882—1886 avd. Strängnäs stift sid. 46.

⁹² Ibid. sid. 46.

⁹³ Ibid. sid. 46—47.

⁹⁴ Ibid. sid. 47.

redogörelse för människokroppens byggnad, men också delar av fysiken behandlades, likaså läran om växterna.⁹⁵

Vad här nämnts om tillståndet under förra hälften av 1880-talet, det är den sista perioden av folkskolinspektör Bogrens verksamhet, visar ju otvetydiga framsteg i fråga om arbetet i skolorna. Att organisationen undergått en stor förändring, har här förut visats. Ämnen, som under 1860-talets början knappast fanns inom folkskolans intressekrets, hade vunnit en fast och någorlunda utvecklad ställning. Allra mest syntes detta kanske för ett sådant ämne som teckning. Det förekom inte alls år 1863 (se sid. 104—105), och i den av Bogren själv något senare föreslagna timplanen (se sid. 114) hade ämnet fått en enda timme under hela läsveckan. I vår tid är ju teckningen ett hjälpmedel för nästan alla grenar av undervisningen, inte minst på lågstadiet. Det ser också ut, som om småskolorna gick i täten, då teckningen vann terräng under senare delen av Bogrens tjänstetid. "Teckning förekommer i nästan alla folkskolor och i en mängd småskolor", säger inspektören i sin sista berättelse. Men den metod, som användes, var den för sin tid prisade och sedan fullständigt avlysta Stuhlmansska med rutnät och streck i långa räckor, ytterst sällan avbildningar av föremål. En och annan gång förekom övningar efter "Lindbloms fickbok" (*K. O. Lindblom* var lärare vid Karolinska läroverket i Örebro och utgav flera arbeten till tjänst för teckningsundervisningen). Även för sång och gymnastik anser inspektören sig kunna ytsorda framsteg.⁹⁶

Även slöjdundervisning hade vunnit insteg i folkskolorna, men av de vid Bogrens sista inspektioner närvarande lärjungarna hade sådan undervisning meddelats endast åt 302 gossar och 490 flickor.⁹⁷

* * *

I berättelsen för åren 1869—1871 har Bogren ett meddelande av stort intresse. Han skriver sålunda:

"Då tillfälle så ofta saknats för lärare, sedan de slutat sin seminariekurs, att se och afhöra någon annan undervisning än sin egen, att taga reda på, huru andra behandla olika ämnen, har en lärare-förening kommit till stånd för Nerikes folkskolelärare, på det de skola kunna vid sammankomster utbyta tankar och meddela hvarandra redan vunnen erfarenhet. Dessa sammankomster äro av två slag, allmänna årsmöten för hela pro-

⁹⁵ BFE 1882—1886 avd. Strängnäs stift sid. 47—48.

⁹⁶ Ibid. sid. 47.

⁹⁷ Ibid. sid. 45.

vinsen och kretsmöten för mindre delar deraf. De allmänna större mötena äro vanliga skolläraremöten med framställda överläggningsämnen. Som kretsmötena äro af mera egendomligt slag, torde en närmare redogörelse för dessa möten vara af nöden. Landskapet är fördelat i åtta mindre kretsar, hvilkas lärare sålunda inom sig bilda en mindre förening, som sammanträder en eller två gånger om året. Dessa kretsmöten ordnas tills vidare af folkskolinspektören, som utlyser mötet till någon skola inom kretsen under pågående lästermin. På bestämdt ställa samlas alla folkskole- och småskolelärare uti kretsen senast klockan 9 förmiddagen i den skola, der sammanträdet hålles. Denna skolas lärare har sina lärjungar samlade och får ej för dagen göra någon afvikelse från vanliga förhållanden. Hela förmiddagen undervisas barnen af sin lärare enligt för denna skola gällande läsordning i tre timmars tid, dock med vanliga mellanstunders ledighet mellan hvarje timme. På fjerde timmen, efter en liten rast, förekomma under kortare stunder ämnen, som ej enligt läsordningen varit till behandling. Detta fortfar till klockan ungefär ½ till 2. Då få barnen hemlof för den dagen. Under hela tiden sitta de församlade lärarne som åhörare af lektionerna. Eftermiddagen användes af inspektören och de församlade lärarne till offentligt samtal öfver det sätt, på hvilket undervisningen i de olika ämnena under förmiddagen blifvit bringad, och i öfrigt öfver det de hört, sett och erfårit. Genom denna samverkan hoppas jag mycket godt för framtiden för skolans framgång och för vinande af enhet i undervisningen."

I det här skildrade har inspektören visat sig mera öppen än annars och lagt i dagen något av sitt innersta. Han ville hjälpa sina lärare men hade samtidigt stora krav på deras uthållighet och intresse.

Folkskolinspektör Bogrens lynne tillät inga vittsvävande uttalanden, ej heller lyriska utgjutelser. Det är därför närmast förvånansvärt, att han i sin sista berättelse säger så här: "Då jag sänder en blick tillbaka på de 25½ år, under hvilka tillsynen öfver folkskolornas verksamhet uti Nerike varit mig anförtrodd, så huru mycket hafva ej förhållandena under tiden ändrats? Oaktadt alla de brister, som ännu vidlåda folkskoleväsendet och hvilka i en framtid småningom böra rättas och förbättras, är det dock med tillfredsställelse jag kan se skilnaden och finna, att folkskoleväsendet i det stora hela betydligt skridit framåt."⁹⁸ Eftervärlden kan se, huru riktigt och sannfärdigt han bedömde sin tid och ställningen vid såväl början som slutet av en lång tjänstetid.

⁹⁸ BFE 1882—1886 avd. Strängnäs stift sid. 49.

Länets västmanlandsdel.

I Västerås stift bildade vid folkskolinspektionens tillkomst de båda landskapen Västmanland och Dalarna var sitt inspektionsområde. Emellertid ägde omreglering av inspektionsområdena rum redan från den andra inspektionsperioden 1864—1866. Denna liksom senare regleringar hade ingen särskild betydelse för den del av Västmanland, som tillhör Örebro län, mer än att nämnda länsdel efter 1868 blev eget inspektionsområde (jfr sid. 147).

Under tiden 1861—1866 var såsom folkskolinspektör i Västmanland förordnad kyrkoherden och prosten i Arboga

H. J. Robson.

Henrik Julius Robson var född i Stockholm år 1813, blev student 1830, fil. mag. 1836 och prästvigd samma år, var vice kollega vid lärdomsskolan i Falun 1838 och vid högre elementarläroverket i Västerås 1839 och blev där ordinarie kollega 1840, varefter han år 1844 övergick till prästerlig verksamhet, först i Ängsö och från 1853 såsom kyrkoherde i Arboga. Robson avled år 1872.¹

Robson inledde den långa rad av prästmän, som under mer än ett halvsekel verkade som folkskolinspektörer i örebrolänets del av Västmanland.

Enligt vid domkapitlet i Västerås fört diarium har Robson varje år till domkapitlet insänt berättelse över sin verksamhet såsom folkskolinspektör.² Emellertid har några av dessa berättelser nu inte kunnat återfinnas i domkapitlets arkiv. Däremot har genom enskild persons bemedling två av Robsons berättelser påträffats, den ena för tiden 15 juli 1861—15 juli 1863, den andra för åren 1864—1866. Den förstnämnda av dessa är ordagrant lika med den, som är tryckt i den av ecklesiastikdepartementet utgivna samlingen "Berättelser om folkskolorna i riket för åren 1861—1863". Den andra är i huvudsak lika med motsvarande i samlingen för åren

1864—1866 men försedd med tillägg av en del uppgifter om vissa namngivna skoldistrikt.³

Liksom de flesta andra folkskolinspektörer från samma tid har Robson i stort sett för uppställningen av sin första berättelse följt bestämmelserna i för inspektörerna gällande instruktion (jfr sid. 83—84). Dock har han i syfte att vinna god översikt ställt upp den i jämsides löpande spalter, i ena delen redogörelse för "de mest väsentliga och allmännast förekommande bristfälligheterna i skolväsendets nuvarande anordning", i den andra uppgifter å "de åtgärder, hvilka synas mig egnade att afhjelpa eller borttaga de anmärkta bristerna".⁴ Denna uppställning medförde likväl ett stort obegagnat textutrymme. Troligtvis av denna anledning har Robson för sin andra berättelse till ecklesiastikdepartementet använt sig av vanlig löpande text. I det följande är här lämpligt att behandla Robsons tjänstetid med dess två perioder i ett sammanhang.

Örebrolänsdelen av Robsons inspektionsområde omfattade 13 skoldistrikt, i Fellingsbro kontrakt församlingarna Fellingsbro, Linde stad, Lindes bergsförsamling, Näsby, Ervalla och Ramsberg, i Nora kontrakt församlingarna Nora stad, Nora bergsförsamling, Järnboås, Hjulsjö, Ljusnarsberg, Grythyttan och Hällefors. Vikers kapellförsamling var då inte avskild från Nora bergsförsamling (blev eget skoldistrikt 1879).

Inom landskapet Västmanland och särskilt inom Västmanlands län fanns under Robsons inspektörstid ett märkbart livligt intresse för folkskolan och dess problem. Till stor del var folkskolläraren *Fr. Aug. Ekström* vid Stjärnvik i Gunnilbo socken (jfr sid. 73) med sin tidning orsak till livaktigheten. Men jämsides med honom arbetade föreståndaren eller prefekten, som hans officiella titel lydde, vid Västerås folkskolelärareseminarium *Per Pettersson* och läroverksadjunkten i Västerås fil. dr *Axel Peterson-Segelberg* för folkskolans sak. Segelberg var ledamot av Västmanlands läns landsting och tog där initiativ genom motion år 1864 till anslag för utbildning av lärare vid småskolor. Anslag beviljades med 300 rdr för år 1865 och förde med sig, att två kurser om vardera sju veckor hölls under sommaren nyssnämnda år.⁵ Dessa kurser omnämner

³ BFE avd. Västerås stift 1861—1863 sid. 1—25, 1864—1866 sid. 1—32. Sthlm 1865 resp. 1867.

⁴ BFE 1861—1863 avd. Västerås stift sid. 1.

⁵ Ivar Andrén: artikel om småskoleseminariet i Västerås, Västmanlands läns Tidning den 31 mars 1926. — Sven Nylund: Småskollärarytbildningen i Sverige sid. 91—92. — Georg Erikson: Folkskolans historia i Västmanlands län passim. Västerås 1942.

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 71. Sthlm 1956.

² Robsons berättelser till domkapitlet är diarieförda som nr 18/1863, 127/1864, 70/1865, 293/1866 och 432/1867. De inkom 10/1 1863, 13/2 1864, 25/1 1865, 18/4 1866 och 15/4 1867.

Robson helt kortfattat sålunda: "Redan år 1864 anslogos medel för småskolelärares (lärarinnors) bildning, men som dessa ställdes under disposition af en komité, kan jag därför icke redogöra".⁶ Detta yttrande syns tyda på någon diversion mellan folkskolinspektören och andra verksamma krafter. Efter en ny motion i landstinget av rådman *T. Elfstedt*, Arboga, beviljade landstinget anslag även för år 1866 men då med den skillnaden från året förut, att beviljade medel ställdes till folkskolinspektörernas disposition. Motionärens hemvist och folkskolinspektörens mening torde nu betyda samarbete. Robson fick på sin andel 150 rdr av anslaget och anordnade för detta ringa belopp ej mindre än sex kurser för utbildning av småskollärare.⁷ Om sin egen uppfattning bakom initiativet skriver Robson:

Då jag ansåg, att all möjlig lättnad borde beredas kommunerna för att vid undervisningsorten kunna med minsta kostnad underhålla de småskolelärare (lärarinnor), som redan vid småskolor äro anställda, men blott sjelfbildade, samt dem, som ännu icke anställdes vid skolor, ärna förbereda sig på lärarekallet, fann jag icke tjenligt koncentrera undervisningen på ett ställe, utan fördela henne på flera så belägna, att hvarje ort skulle hafva kort och lätt kommunikation med läroplatsen.⁸

Som man finner av här anförda, var frågan om småskolorna i Västmanland liksom i Närke och annorstädes ett stort problem, om vilket i Västmanland rådde skilda meningar. Bakgrunden till det påtagliga intresset var det alltmer uppenbara behovet av verkliga småskolor.

Ännu så sent som i sin berättelse för åren 1864—1866 säger folkskolinspektör Robson, att "småskolor uti egentlig mening såsom endast förberedande till folkskolan finns ännu icke", dvs. inom hans eget inspektionsområde.⁹ Villrådigheten om vad som skulle kallas småskolor avspeglar sig även i Robsons redogörelser. Han räknade år 1866 med 56 fasta och 18 ambulerande småskolor inom detta område.¹⁰ Enligt "Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser" kan man för örebro län delen av området räkna med ett antal av 34 skolor vid utgången av år 1866, alla dessa av inspektören angivna såsom småskolor men endast 6 närmare lokaliserade, och dessa i

⁶ BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 4.

⁷ Ibid. sid. 6.

⁸ Ibid. sid. 5.

⁹ Ibid. sid. 2.

¹⁰ Ibid. sid. 2.

Nora bergsförsamling (vid Bastnäs, Born, Fingerboda, Västgöthyttan, Ås och Östra Sund). Småskolor uppges vidare till 7 i Linde bergsförsamling, 1 i Näsby, 4 i Ramsberg, 1 i Nora stad, 7 utom ovannämnda i Nora bergsförsamling, 2 i Järnboås, 3 i Hjulsjö och 3 i Grythyttan. För dessa finns ingen uppgift om läge eller anordning. Antalet lärjungar i de sex namngivna småskolorna i Nora bergsförsamling uppges till 278, av dessa 223 närvarande vid inspektionen. Det ser ut, som om inspektören inte besökt övriga 28 småskolor.¹¹

Hur skall man kunna förena innehållet i de motstridiga uppgifterna från inspektören, dels att inga småskolor uti egentlig mening finns, dels uppgiften om 34 skolor, i tabellerna betecknade såsom småskolor?

En förklaring lämnar inspektören med följande ord: "Med småskolor inom detta distrikt måste således hufvudsakligast förstås sådana skolor, som handhafvas af oexaminerade lärare eller lärarinnor och der man undervisar till och med minimum."¹² Med andra ord och för vår tid mera begripliga, de s. k. småskolorna var vad som senare benämndes "mindre folkskolor" och under Robsons tid sköttes av lärare utan någon examen. Ett annat villkor sökte inspektören föreskriva: i småskolorna skulle ingen katekesläsning förekomma, övades sådan, så var skolan enligt inspektörens mening ingen småskola. Detta utslöt inte, att Robson arbetade för att få till stånd egentliga småskolor. Därom skriver han: "Jag har därför ifrigt dels muntligen, dels skriftligen hos skolråden eller deras ordförande, äfvensom vid afgifvandet af utlåtanden öfver skolreglementen för de församlingar, der småskola bort inrättas, yrkat, att småskolor skulle införas, som, enligt den kongl. författningens afsigt, endast lemna det första förberedande kunskapsmättet för nybörjare."¹³

Sin uppfattning om lärokurser för den egentliga småskolan anger Robson på följande sätt: "Detta förberedande kunskapsmätt, som i småskolan skall lemnas, har jag ansett böra inskränkas till: stafning, stafning utantill, så att barnen kunna efter diktamen sönderdela 3—4-stafviga ord enligt de enkla stafningsreglerna, färdighet i innanläsning af svenskt och latinskt tryck, insigt att med öppen bok i handen ur någon kortfattad biblisk historia besvara enkla

¹¹ Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser för åren 1864—1866, Félingsbro och Nora kontrakt. Sthlm 1867.

¹² BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 2.

¹³ Ibid. sid. 2—3.

frågor, säkerhet i enkel hufvudräkning af addition och subtraktion till 100 samt bokstafs- och sifferskrifning. Efter inhemtandet af allt detta, men ej heller något derutöfver, skola barnen uppflyttas i den egentliga folkskolan."¹⁴

En jämförelse mellan de båda folkskolinspektörerna Bogrens och Robsons försök att bestämma lämpliga lärokurser för småskolan (se sid. 118) visar bl. a., hur svårt man hade att komma till ett säkert grepp om problemet småskolan.

Folkskolinspektör Robson visar i sin första berättelse till eklestastikdepartementet, huru bristfälligt folkskoleväsendet är, inte minst i de vidsträckta bergslagssocknarna inom örebrolänsdelen. Men hans uttalanden rör sig mera om det allmänna läget än om lokalt bestämda fakta. Mest intresserar honom vad som sker i skolorna, hur undervisningen fortgår o. d. Redan före det kungl. cirkuläret av den 22 april 1864 är han i färd med försök att få till stånd en klassindelning i folkskolorna. En god bild av växelundervisningens olägenheter lämnar han i en beskrivning, som lyder så:

"De flesta skolor bestå af en allt för stor mängd lexlag, hvilka samtidigt läsa högljudt och derigenom i betydlig mån störa hvarandra. Den tid, läraren kan egna hvart och ett af dem, är så obetydlig, att på sin höjd ett flyktigt förhörande af utanlexorna, men icke någon förklaring kan komma ifråga."¹⁵

Som botemedel mot oskicket förordar Robson inskränkning av läslagens antal och skolans indelning i tre klasser, av vilka småskolestadiet bör utgöra en. Till småskolestadiet räknar han då alla barn, som vid inträdet i skolan inte kan läsa innantill. En mellanavdelning skulle bildas av alla de barn, "som läsa någorlunda innantill", till den tredje och övre avdelningen vill inspektören föra alla "de barn, som inhemtat minimum".¹⁶

Liksom Bogren har Robson den erfarenheten, att katekesläsningen har drivits för hårt och blivit ett hinder för skolans ändamålsenliga utveckling. Så här skriver Robson i sin andra berättelse:

Största svårigheten att få en ändamålsenlig inrättning af småskolor har legat och ligger deruti, att många barn börja, långt innan de kunna läsa innantill, mycket mindre säkert stafva, att i hemmen läsa katekesen utantill, hvilken, till följd af den bristande kunskapen i innanläsning, af

¹⁴ BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 3.

¹⁵ BFE 1861—1863 avd. Västerås stift sid. 16.

¹⁶ BFE 1861—1863 avd. Västerås stift sid. 16.

barnen på ett mekaniskt sätt läses, inläres och uppläses. — — — Nu kommer ett sådant barn till den s. k. småskolan, hvilken hittills oftast föreståtts af någon orkeslös man eller qvinna, som genom undervisningskallet, det de ofta betrakta blott såsom ett näringsmedel, mindre tungt faller fattigvården till last. Svensk stil kan läraren sjelf läsa, öfvar och derföre innanläsning deruti, men stafva efter de enkla stafningsreglerna kan han icke, lika litet skriva bokstäfver och siffror eller hufvudräkning, hvadan han i dessa förberedande ämnen icke förmår undervisa. Men för att förtjena sitt uppehälle, måste han vara flitig, och han vet derföre ock hvad han skall företaga sig. Det är att läsa med barnen innantill i psalmboken, utantill i katekesen och i bibliska historien, som väl på sådant sätt inläres i de flesta småskolor, vanligen sålunda att läraren uppläser de under styckena stående frågor, kanske ock blott den första, då barnet sedan läser hela sidan eller stycket utantill.¹⁷

Skildringen är målande nog. Men den visar också, att det ingalunda var något lätt arbete att lyfta folkundervisningen upp från en standpunkt, sådan som den beskrivna. Robson tillägger något längre fram, att många af de s. k. småskolornas lärjungar få aldrig annan undervisning eller högre kunskapsmätt än det omnämnda, "isynnerhet i de församlingar, der presterskapet till nattvardsskolan admitterar hvarje barn, som någorlunda kan läsa innantill, samt katekesen och måhända äfven bibliska historien utantill."¹⁸ Man må komma ihåg, att Robson själv var prästman men det oaktat riktar sin kritik mot en del av sina ämbetsbröder. Han nämner också, att av de senaste tre årens nattvardsbarn hade 331 saknat undervisning i biblisk historia, 529 i skrivning och 746 i räkning, detta enligt vederbörande pastorsämbetens uppgifter.¹⁹

Till tjänst för en bättre undervisning i folkskolor med examineerade lärare ivrar inspektör Robson för något, av honom kallat "tanke- och åskådlighetsövningar". Det var i själva verket ej annat än övningar under lärarens omedelbara ledning i skolans profana ämnen. En halvtimme om dagen borde ägnas åt dylika övningar: måndagar geografi, tisdagar ortografi och satslära, onsdagar trädgårdskötsel (genom innanläsning av Ekströms trädgårdsbok), torsdagar svensk historia och fredagar naturlära. "Barnen sitta härvid tysta och uppmärksamma i sina bänkar med öppna böcker i händerna; endast den tillfrågade af de äldre barnen får svara. De

¹⁷ BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 3.

¹⁸ Ibid. sid. 3—4.

¹⁹ BFE 1861—1863 avd. Västerås stift sid. 13.

yngres uppmärksamhet fästes dermed, att de, sedan svaret är gifvet, få, när så behöfligt kan anses, upprepa det.”²⁰

Huru inspektörens uppfattning i nämnt hänseende skulle realiseras i skolans dagliga liv, visar han genom ett förslag till läsordning. Det rör sig med fem läsdagar i veckan och fria lördagar, lektionstiden på dagen börjar klockan 8.45 f. m. och slutar kl. 4 e. m. En timmes måltidsrast mitt på dagen är inlagd i schemat, kortare lovstunder om femton minuter en gång på förmiddagen och en gång på eftermiddagen. Följaktligen blev lektionsstunderna ganska långa åt gången. Läsdagen börjas med snygghetsmönstring (ej ovanlig den tiden i både folkskolor och andra skolor), sång och bön, närmast följda av kristendomslektion under lärarens egen ledning. Efter den första lovstunden kom skrivning samt rätt- och välläsningsövningar med användning av böcker i ämnen, tillhörande ”tanke- och åskådningsövningarna”. Under eftermiddagen förekommer räkning, inbegripet huvudräkning och geometri, sång, en kortare kristendomslektion, läsning och ”allmänna begrepps- och åskådighetsövningar under direkt ledning af läraren”, en kvarts timme ägnas åt geväsexercis, och dagen avslutas med bön, sång och upprop.²¹ Förslaget till läsordning infördes också i den av folkskollärare Ekström redigerade tidskriften ”Föreningen” år 1863 (pag. 76).

Vad Robson försökte, visar bl. a., att han tagit intryck av de strömningar med åtföljande debatter, som på hans tid förekom såväl i vårt land som utomlands om folkundervisningen. Huruvida hans läsordningsförslag vann gillande och allmän tillämpning i skolorna, nämner han inte mycket om. Men i berättelsen 1866 har han lämnat en utförlig redogörelse om ”undervisningssättet i de särskilda ämnena” och upprepar sina erinringar om klassindelning m. m. Han menar även då, att s. k. ”allmänna tanke- och åskådningsövningar” borde införas och ”rätt samvetsgrant idkas” samt tillägger, att han mycket ivrat för dessa.²² Av ordvalet att döma, torde inspektörens ansträngningar i berörda stycke inte ha lyckats till hans fulla tillfredsställelse. Han konstaterar dock sitt förslag till läsordning vara ”mångenstädes antaget till schema, om äfven med några modifikationer”.²³

Om skolornas undervisningsmateriel och använda läroböcker läm-

²⁰ Ibid. sid. 13—14.

²¹ BFE 1861—1863 avd. Västerås stift sid. 15.

²² BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 10.

²³ Ibid. sid. 23.

nar Robson ganska utförliga upplysningar. Jämlikt ett av ecklesiastikdepartementet föreskrivet formulär skulle folkskolinspektörerna i sina uppgifter gradera beskaffenheten av skolornas materiel. Beträffande folkskolorna i örebro länsdelen av Robsons inspektionsområde finner man hans omdömen vara år 1866, att i fem skolor var materielen god, i 34 medelmåttig och i 15 skolor dålig. De fem skolorna med god materiel var folkskolorna i städerna Lindesberg och Nora samt skolorna vid Pershyttan, Skrekarhyttan och Dal Karlsberg i Nora bergsförsamling.²⁴

Växelundervisningssällskapets tabeller brukades i flertalet skolor vid den första undervisningen i läsning. Inspektören avstyrkte begagnande av Nya Testamentet och psalmbok såsom läseböcker, i stället började man använda läseböcker av Jonas Bäckman, A. J. D. Cnattingius, N. J. Berlin och Fr. Aug. Ekström m. fl. För ämnet räkning började kulramar komma till användning. Men inspektören klagar över för litet brukad huvudräkning och brister i inläran det av ”de olika räknesättens tabeller”. Han säger också, att ”svarta taflor, der de finnas, äro merendels en blott och bar väggprydnad, om man så får kalla dessa oftast små och i öfrigt tarfliga taflor”.²⁵

Folkskolinspektör Robson hade otvivelaktigt en stor fond av initiativ. Får man döma av hans egna berättelser, fanns dock inte i hans person tillräckligt av praktiskt handlag för att få en god och säker grund för de moment i undervisningen, som han ville främja och införa i skolorna. Han är långt mera fri i sin framställning än flera samtida inspektörer, också mera utförlig i skildringen av sina intryck och tankar om skolornas inre arbete. Arbetet för skolornas anordning och skolväsendets organisation i olika skoldistrikt torde för honom utom vad som framgått av hans resonemang om småskolorna ha varit en andrahandsfråga.

Härvidlag måste man komma ihåg, att örebro länsdelen av Västmanland bjöd på särskilda svårigheter vid försök att få ett gott skolväsen till stånd. Bergslagsbygderna var till stor del glest bebodda, näringslivet var starkt beroende av ofta växlande konjunkturer på bergsbrukets och handelns område vida utöver det egna länet, varför de ekonomiska förutsättningarna för en tillräckligt snabb utbyggnad av folkskolväsendet fanns blott otillräckligt.

Som följd av att Robsons berättelser till domkapitlet inte varit tillgängliga är det svårt att få en säker bild av folkskolornas till-

²⁴ Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser 1864—1866.

²⁵ BFE 1864—1866 avd. Västerås stift sid. 17—18.

stånd, då han började sin verksamhet. Däremot är det möjligt att från de av ecklesiastikdepartementet utgivna "Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser" få en ganska detaljerad bild av läget under åren 1864—1866.²⁶ Sammanställda visar dessa uppgifter ett svagt utvecklat skolväsende, stätt i en famlande början. Några fakta från nämnda tabeller må här anföras.

Antalet barn i skolåldern vid ovannämnda tid uppges för Fellingsbro och Nora kontrakt ha varit tillhoppa 9.698. Av dessa var 3.346 (34,5 %) inskrivna i skolorna. Då har inspektören dock inte räknat in barn i de s. k. småskolorna i andra fall än beträffande 6 småskolor i Nora bergsförsamling. Hela antalet småskolor angives till 33. Man måste således antaga, att de i skolor inskrivna lärjungarnas antal var åtskilligt större än 3.346, huru mycket går ej att exakt beräkna. Likväl torde ej mycket över hälften av de skolpliktigas antal vid denna tid ha tillhört någon skola. Detta antagande grundas på beräkning av medeltalet lärjungar i de skolor, för vilka inspektören lämnat specifika uppgifter. Uppgifter saknas för 7 folkskolor och 27 s. k. småskolor. Troligen har ingen inspektion förekommit vid dessa skolor under åren 1864—1866.

Av flera omständigheter att döma syns folkskolinspektörerna i Västerås stift ha tagit sin uppgift så bokstavligen från titeln, att de låtit bli att besöka många småskolor. Så framfördes också vid Kopparbergs läns landsting år 1869 en önskan, att folkskolinspektörerna måtte besöka även småskolorna.²⁷

De skolor, som Robson lämnar uppgifter om och vilka han besökt under tiden 1864—1866, utgör sammanlagt för Fellingsbro och Nora kontrakt 56. Av dessa fanns 7 i Fellingsbro skoldistrikt, 11 i Linde bergsförsamling, 6 i Ramsberg, 11 i Nora bergsförsamling, 2 i Järnboås, 4 i Hjulsjö, 4 i Ljusnarsberg, 3 i Grythyttan och 4 i Hällefors, därjämte 1 i vartdera av Linde stad, Näsby, Ervalla och Nora stad. Vid inspektionsbesöken närvarande lärjungar hade utgjort tillhoppa 2.456, som synes en ganska liten del eller något mera än 25 % av hela antalet skolpliktiga. Om beskaffenheten av den i skolorna meddelade undervisningen kan bifogade utdrag från nyssnämnda "Tabeller etc." lämna någon föreställning (se *Bilaga 2*).

Granskar man i nämnda bilaga anförda uppgifter något, så torde

²⁶ Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser för åren 1864—1866, Fellingsbro och Nora kontrakt. Sthlm 1867.

²⁷ Vendela Wester Wählström: Landstingsseminariet i Falun 1879—1929 sid. 46. Falun 1929.

man genast uppmärksamma, att de vidsträckta socknarna Linde och Nora bergsförsamlingar samt Ljusnarsberg haft särskilda svårigheter för sina barns undervisning. Allra mest har Ljusnarsberg med sin i viss mån heterogena befolkning, spridd över ett stort område, haft svårigheter, som inte kunnat övervinnas. Av över 1.000-talet skolpliktiga har där endast 137 barn varit inskrivna i skola.

Man ser också, att blott ett jämförelsevis litet antal barn fått undervisning i de s. k. orienteringsämnena geografi, historia och naturlära. Inte heller har alla lärjungar erhållit undervisning i räkning och skrivning, deras antal utgör endast omkring en femtedel av barn i skolåldern men likväl rätt stor procent av de i skolan närvarande (för räkning c:a 74 och för skrivning 97 %).

De flesta folkskolorna i bergslagsområdet var fasta, Hjulsjö och Järnboås hade endast flyttande skolor.

Det kan vara av intresse att se, var 1860-talets folkskolor var belägna inom de olika socknarna. Vid varje sockenkyrka fanns en folkskola, varvid man bör komma ihåg, att i Linde och Nora bergsförsamlingar var stadskyrkorna också sockenkyrkor. I Fellingsbro fanns fasta folkskolor vid Bergaby, Ekeby, Finnåker, Pilkrog, Rockhammar och Sverkersta. Linde bergsförsamling hade folkskolor vid Bohr, Fanthyttan, Fornaboda, Guldsmedshyttan, Högstaboda, Mårdsjöhyttan, Qvarnaberga, Rya, Vedevåg, Yxe och Öskevik. I Ramsberg var folkskolorna förlagda till Gammelbo, Klotten, Kårberg, Löa och Morskoga (en sjunde folkskola fanns men platsen för denna finns ej angiven av folkskolinspektören). I Nora bergsförsamling fanns folkskolor vid Dalkarlsberg (jfr sid. 43), Hammarby, Pershyttan, Ringshyttan och Skrekarhyttan. Ljusnarsberg hade tre av sina skolor vid Lilläng, Ställdalen och Östra Kumla, Grythyttan skolor vid Kärvingeborn och Älvestorp, Hällefors vid Sikfors, Silvergruvan och Sirsjön.²⁸

Största antalet inskrivna lärjungar fanns vid kyrkskolan i Fellingsbro, där läraren hade 133 disciplar att omhändertaga i sin varannandagsläsande skola, vid Rockhammar 108, vid Bohrs skola i Linde bergsförsamling och Dalkarlsberg i Nora bergsförsamling, vardera av de två sistnämnda skolorna hade 101 lärjungar. Minsta lärjungeantalet syns ha funnits vid Ställdalens skola med 21 inskrivna barn. Medeltalet av lärjungar vid de 56 inspekterade skolorna åren 1864—1866 utgjorde jämnt 60.²⁹

²⁸ Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser för åren 1864—1886.

²⁹ Ibid. för Fellingsbro och Nora kontrakt.

Inom Västerås stift skedde för inspektionsperioden 1867—1868, då ej mindre än 39 inspektörer utsågs för hela riket, en fullständig nybesättning av folkskolinspektörer, ävenså en mindre reglering av inspektionsområdena. Örebrolänsdelen berördes ej av sistnämnda ändring. Om orsakerna till det stora personskiftet är svårt att få en bestämd uppfattning. Kanske ägde det något samband med att biskop *C. O. Björling* (1804—1884) år 1866 tillträdde sitt ämbete i stiftet, alldenstund biskopen föreslog de personer, han ansåg lämpliga.

Som folkskolinspektör i den sydvästra delen av Västerås stift med de sex kontrakten Domprosteriet, Munktorp, Köping, Arboga, Fellingsbro och Nora förordnades för åren 1867—1868 kyrkoherden i Kolbäckes pastorat

C. O. Odelberg.

Carl Olof Odelberg var västmanlänning till börden, född i Skultuna år 1811, blev student 1830 och prästvigd 1834. Han hade som präst tjänstgjort i flera av stiftets församlingar, bl. a. varit pastorsadjunkt i Lindesberg 1840 och vice pastor där 1843—1846, domkyrkoadjunkt i Västerås 1847, blev komminister därstädes 1853 och kyrkoherde i Kolbäck 1861. Vid riksdagen 1859—1860 var han ledamot av prästeståndet. Odelberg avled år 1874.¹

Till åtlydnad av gällande föreskrifter har Odelberg avgivit berättelser dels till domkapitlet för vartdera av de två år, han var folkskolinspektör, dels till ecklesiastikdepartementet i för perioden sammanfattande uppställning. Berättelsen för 1867 finns ej nu i domkapitlets arkiv, och den befintliga där för 1868 är så gott som identiskt lika med berättelsen till departementet, båda daterade den 24 december 1868.² Innehållet är klart och konkret framställt samt följer instruktionens förebild.

År 1868 fanns inom den del av Örebro län, som tillhörde Odelbergs inspektionsområde, 36 fasta och 5 flyttande folkskolor samt

76 småskolor. För de sistnämnda påtalar inspektören liksom sin företrädare deras karaktär av att mera vara "ersättning för de från barnen aflägsnare folkskolorna" än att utgöra en förberedande skola. Han påvisar också en i sådant hänseende tydlig skillnad mellan slättbygden och bergsbygden. Småskolornas antal inom Fellingsbro och Nora kontrakt med 13 skoldistrikt var större än i de fyra övriga till inspektionsområdet hörande kontrakten med 39 skoldistrikt (där 71 småskolor).³

För utbildning av småskollärare och småskollärarinnor hade under de två åren kurser anordnats på tre orter inom örebrolänsdelen. Inspektören hade vid anordningen och ledningen av dessa tillämpat samma tillvägagångssätt som företrädaren Robson, alltså förlagt kurserna till skilda platser för att bereda lättnad för eleverna i ekonomiskt avseende. Företräde hade givits åt medelålders kvinnor och åt sådana, som någon tid verkat såsom lärare men "drifna af ifver för kallet" önskat förkovra sig i vetande och skolvana.⁴

Den årliga lästiden var i reglementen bestämd till minst 32 veckor i de fasta skolorna, men ungefär halva antalet sådana skolor hade en längre lästid, upp till 36 veckor. I de flyttande folkskolorna tilllämpades en lästid med 19 à 21 veckor på varje station, i småskolorna var den årliga lästiden mera varierande, från 24 upp till 42 veckor. Vanligen pågick undervisningen fem dagar i veckan med sex timmar om dagen i folkskolorna och fem i småskolorna. Regelbundna rastetider förekom nästan allmänt, för undantagsfallen hade inspektören yrkat förbättring till åtlydnad av kungl. cirkuläret den 22 april 1864.⁵

Inspektören säger sig ha "ifrigt sträfvat för att småskolan i vanliga fall måtte från folkskolan skiljas, samt att folkskolans klasser aldrig må blifva flera än tre". Varje klass borde såvitt möjligt sammanhållas i ett läxlag, och övningar, som kunde vara gemensamma för två klasser, borde så vara. S. k. tysta övningar förordas för ena klassen, medan läraren är sysselsatt med de andra. Om småskolebarnen måste undervisas tillsammans med folkskolans lärjungar, skulle småskolan bilda en särskild lägsta klass.⁶

Man finner således, att samma tankegång i fråga om skolans inre anordning, som hävdats av folkskolinspektör Robson, fortsattes av Odelberg, om än i något mera bestämd form. Regeln för klassin-

³ BFE 1867—1868 avd. Västerås stift sid. 1.

⁴ Ibid. sid. 3—4.

⁵ Ibid. sid. 8.

⁶ BFE 1867—1868 avd. Västerås stift sid. 9.

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 67 — Sthlm 1956.

² VDA diarierna: 148/1868 och 136/1869; BFE 1867—1868 avd. Västerås stift sid. 1—23. Sthlm 1869.

delningen var barnens kunskaper, inte deras ålder eller antalet skolår. Här och där tillgrip man nu särskilt i mindre skoldistrikt att använda varannandagsläsning, så att småskole- och folkskoleavdelningarna undervisades skilda dagar, stundom under olika tider av terminen. Om detta menar inspektören, att anordningen "alls icke visat sig förkastlig". Den var en av de utvägar, som försöktes för att motverka bristen på lärare och skollokaler här som på flera andra håll vid samma tid.⁷

Enskilda skolor fanns i städerna Lindesberg och Nora. Där var också slöjdundervisning för flickor anordnad, så också vid Dal Karlsbergs, Pershyttans och Hammarby skolor i Nora bergsförsamling.⁸

Om skolornas arbete i övrigt yttrar sig Odelberg med ganska stor tillfredsställelse. Innanläsning och rättstavning övas med framgång. Dock går det bättre att läsa rätt än att läsa väl. Man har tillgång till särskilda läseböcker och har sluppit ifrån att för sådant ändamål använda bibel och psalmbok. Den gamla striden mellan folkskolan och hemmen i fråga om katekesläsningen fortgick på flera orter. Föräldrarna hade kvar sin vana att mäta barnens kunskapsmått efter antalet lästa huvudstycken i katekesen och ville en långt driven utanläsning i folkskolan. En och annan lärare gav vika för sådan påtryckning. Räkning övades flitigt men ej alltid så grundligt som önskvärt. För skrivningen begagnades skiffertavlor, papper eller s. k. mönsterskrivböcker, stålpenor nästan allmänt. I det sammanhanget framkommer, att för barnen var ännu de s. k. långbänkarna vanliga i skolrummen. Inspektören påpekar, att de långa och trånga bänkarna inte medger möjlighet för läraren att lämna barnen erforderlig anvisning, och att bokbräderna är så smala och lutande, att barnens skrivställning inte kan bli god. Pessimistiskt tillägger han, att denna olägenhet "torde nog sent varda afhulpen".⁹

Av ämnena geografi och historia fick det förstnämnda brorslotten. Undervisningen i naturlära var ofta inskränkt till läsning av stycken av Berlins böcker. Sång övades flerstädes med framgång, både unisont och flerstämmigt, både koraler och lättare skolsånger. Psalmmodikon tjänade ibland som hjälpmedel, särskilt vid morgonandakten. Gymnastiken hade fått ett uppsving, vad det gällde gos-

⁷ Ibid. sid. 2 och 9.

⁸ Ibid. sid. 2. (I st. f. Pershyttan står i den tryckta berättelsen Presthyttan.) — Arvid Lennermark och G. V. Nordén: Nora stads och bergsförsamlings folkskolor 1842—1942 sid. 19—23 och 44—47. Nora 1942.

⁹ BFE 1867—1868 avd. Västerås stift sid. 10—13.

sarna, men för flickorna var det sämre. Endast i en församling hade inspektören iakttagit, att flickor deltog i gymnastikövningarna. Trägevår fanns vid de flesta folkskolor och användes vid exercisövningar. Skolan rönt vid denna tid intryck av den samtida rörelsen i vårt land för allmän fysisk träning, bl. a. genom skarp-skytterörelsen.¹⁰

Skolgången är dock inte tillfredsställande. En tidigare ovilja mot folkskolan har så gott som försvunnit, "vinden har, som det heter, kastat om", men i fråga om att för barnen begagna sig av skolan fanns ännu mycken liknöjdhet kvar. Som orsaker till ojämn skolgång nämner inspektören oförstånd, brist på ordningssinne och bristande allvar hos föräldrarna, men oftast är det fattigdom, som föranleder barnens uteblivande från skolan. Någon innerligare samverkan emellan skolan och hemmet är ännu icke i allmänhet att påräkna, menar inspektör Odelberg.¹¹

Som ett sammanfattande omdöme torde följande uttalande av inspektören få uppfattas: "Då undertecknad, som i närmare tretio år sysselsatt sig med nattvardsbarns undervisning, kastar blicken tillbaka på den första tiden af sin embetsverksamhet, då inga folkskolor ännu voro till finnandes, så måste han likväl, med glädje och tacksamhet erkänna, att allmogens barn nu för tiden kunna vida mera och ega vida mera förståndsutveckling än för ett eller annat tiotal år sedan."¹²

Med utgångspunkt från de av skolråden lämnade s. k. pedagogiska tabellerna beräknar Odelberg antalet lärjungar vid slutet av år 1867 inom örebro länsdelen av inspektionsområdet ha varit 3.411 i folkskolorna och 3.742 i småskolorna. Enbart dessa tal visar, att "småskolorna" mestadels var något annat, än vad som i senare tid förstods med årsklasserna 1—2, undantagsvis 1—3 av folkskolan som helhet. Hur många de egentliga småskolorna var är dock ej möjligt att få säkert veta. Om 50 barn uppges, att de saknade undervisning, 644 var lärjungar vid enskilda skolor, 97 vid allmänna läroverk och 2.401 undervisades i hemmen.¹³ De var vad som vid denna tid kallades "hemmaläsare". Om halten av deras undervisning saknas helt naturligt närmare uppgifter.

Nyssnämnda uppgifter korresponderar rätt väl med uppgifter för år 1868 i den officiella statistiken. Enligt denna fanns i Fellingsbro

¹⁰ Ibid. sid. 13—16.

¹¹ Ibid. sid. 6—7.

¹² BFE 1867—1868 avd. Västerås stift sid. 6.

¹³ Ibid. sid. 5.

kontrakt 3.327 lärjungar i folk- och småskolor samt i Nora kontrakt 4.610 lärjungar, av dessa 1.736 respektive 2.563 undervisade i småskolor. Från samma källa kan inhämtas, att inga flyttande folkskolor då fanns inom Fellingsbro kontrakt men att inom Nora kontrakt 518 barn undervisades i sådana skolor. Denna tids statistik skilde ej mellan fasta och flyttande småskolor. Lärjungeantalet i de fasta folkskolorna utgjorde sammanlagt 3.120.¹⁴

Om antalet lärare har inspektör Odelberg i sin berättelse mycket få uppgifter, alls inga deluppgifter för örebrolänsdelen. Statistiken upplyser oss om att i de båda kontrakten tjänstgjorde år 1868 vid folkskolorna 37 manliga lärare med vederbörlig examen och 3 manliga utan examen samt 1 examinerad och 1 oexaminerad lärarinna, de två sistnämnda i Nora kontrakt. Vid småskolorna var anställda 58 manliga och 19 kvinnliga lärare, av dem 33 respektive 11 i Nora kontrakt. Som synes var det manliga inslaget vid denna tid mycket dominerande. Men lärarnas anställning var oftast osäker. Endast 36 av de sammanlagt 119 lärarna och lärarinnorna hade ordinarie tjänst. Villkoren var också klena, vad det gällde avlöning. Minimilön — den var 400 rdr jämte husrum, bränsle och kofoder — hade 24 lärare, 11 hade över minimilön och 1 under minimum.¹⁵ Inspektör Odelberg säger också, att folkskollärarna i allmänhet var föga belåtna med sin ekonomiska ställning, varför flera sökt skaffa sig biförtjänster.¹⁶ Bäst lottade var de, som innehade förenade klockare-, organist- och lärarbefattningar.

I en av de första folkskolematriklar, som utgivits i vårt land, kan man få några uppgifter om vissa lärare just år 1868. Ett axplock kan vara av intresse. Vid kyrkskolan i Fellingsbro tjänstgjorde *F. Elgstrand*, född 1825 i Eskilstuna. Han hade avlagt folkskolläraryxamen i Stockholm 1844 och blivit musikdirektör där 1849 samt tillträtt i Fellingsbro 1852. Musikdirektörer var också organisten i Lindsberg *Carl Joh. Hellström*, organisten i Nora *Anders Gustaf Rosenberg*, som även var associerad ledamot av Musikaliska akademien, organisten i Hjulsjö *Erik Gustaf Korsgren*, likaså organisten i Ljusnarsberg *Gustaf Norderdahl*, denne och Hellström i Lindsberg födda i Nora.¹⁷

¹⁴ Sveriges officiella statistik avd. P) Folkundervisningen den 31 dec. 1868 sid. 10. Sthlm 1870.

¹⁵ Sveriges officiella statistik a. a. sid. 28.

¹⁶ BFE 1867—1868 avd. Västerås stift, sid. 17.

¹⁷ A. G. Sundberg-D. Th. Björkman: Matrikel öfver Rikets Orgelnister, Kantorer och Folkskolelärare, sid. 13—16. Växjö 1869.

Om läraren *C. M. Blomberg* i Fellingsbro har folkskollärare *Sven Björdin* i senare tid lämnat en god skildring. Blomberg var född 1833 i Ödenäs, Älvsborgs län, hade fått sin examen 1859 i Göteborg och kom till Fellingsbro 1863 med tjänstgöring vid Ytter Ekeby folkskola. Där stannade han till år 1895, då han avgick med pension. Hans intressen spände över en vid krets, han var ledare av en skarpskytteförening, duglig jordbrukare, bokbindare och bokspri-dare samt förenade det sistnämnda med att tjäna som predikant, därtill friluftsmänniska av god sort och spänstig ända in i sen ålder. Han avled i Stockholm år 1917.¹⁸

I Ervalla var infödde *J. F. Sundin*, född 1826, lärare, organist och klockare med lärarexamen 1846 i Västerås och organistexamen vid Musikaliska akademien 1850. Ramsberg hade fem examinerade folkskollärare: *Anders Törnblom*, *Joh. Vilh. Petersson*, *Frans Albin Stenberg*, *Lars Alfred Lindroth* och *Gustaf Strandberg*. Av dem hade Törnblom avlagt examen först år 1846 i Västerås vid 37 års ålder. Lärare i Nora stad var *Per Erik Schelin*, född 1827 och bemärkt såsom bokhandlare, rådman och kommunalt verksam.¹⁹ Nora bergsförsamling hade som Ramsberg fem lärare, samtliga med födelseår från 1830-talet och således i sin bästa ålder: *And. Gust. Köhler*, *Johannes Norén*, *Gust. Herm. Freding*, *Nils Gust. Ahlén* och *Vict. Bernh. Hartman*. I Grythyttan tjänstgjorde folkskollärarinnan *Christina Katharina Pettersson*, född i Karlskoga 1831 med examen från Strängnäs 1861. Jämte henne fanns i samma socken lärarna *Nils Örtlund* och *P. J. Källström*. I Hällefors tjänstgjorde *Johan Ludvig Rahm*, *Jonas Saxén* och *Johan Olof Tillman*, av dem den sistnämnde äldst med tillträde i Hällefors redan 1846.²⁰

Skolhusen var i bergslagen ofta byggda av slaggsten från hyttorna, därför fuktiga och osunda, säger folkskolinspektören. Samma omdöme kan en senare tid lämna. Under de två åren 1867/68 hade inom området 11 nya skolhus blivit uppförda.²¹

Till lärarlöner hade år 1867 inom örebrolänsdelen av inspektionsområdet utbetalts 38.219 rdr 14 öre, för underhåll av lokaler 8.146 rdr 40 öre och till undervisningsmateriel 2.425 rdr 76 öre. De

¹⁸ Sven Björdin: artikel "En bra byskollärare och framstegsman" i Arboga Tidning den 28 sept. 1951.

¹⁹ Arvid Lennermark-G. V. Nordén: Nora stads och bergsförsamlings folkskolor 1842—1942, sid. 16. Nora 1942.

²⁰ Sundberg-Björkman a. a. sid. 13—16.

²¹ BFE 1867—1868 avd. Västerås stift sid. 21.

totala omkostnaderna var dock avsevärt större, enär en del utgifter bestreds av enskilda personer, skolrotarna m. fl.²²

Det blev litet av kontinuitet för folkskolinspektionen inom Västerås stift under hela 1860-talet. Inför den fjärde inspektionsperioden — åren 1869—1871 — gjordes dels en ny reglering av inspektionsområdena, som ökades till fyra, dels blev som närmaste följd av Örebro läns landstings beslut att ekonomiskt bidra till folkskolinspektionen nytt ombyte av folkskolinspektör bl. a. för västmanlandsdelen av Örebro län. Samtidigt blev Västmanlands län eget odelat inspektionsområde.

Länets västmanlandsdelen som eget inspektionsområde.

Som villkor för utfäst bidrag till arvode åt folkskolinspektörerna hade landstinget i Örebro län begärt, att den västmanländska delen skulle få bilda ett särskilt inspektionsområde (jfr sid. 95). Landstingets beslut var utan tvivel väl motiverat. Innehållet i inspektörerna Robsons och Odelbergs berättelser bestyrker detta. Om en uppräckning av folkskoleväsendet var behövlig i Närke, och därom rådde ingen tvekan, så var en dylik minst lika nödvändig i bergslagsdelen av länet. Men allra först blev ett personskifte märkbart, helst borde ju folkskolinspektören vara boende inom det inspektionsområde, där han skulle ha sin verksamhet. Bland de 47 folkskolinspektörer, som förordnades den 31 december 1868, var för västmanlandsdelen av Örebro län kontraktsprosten och kyrkoherden i Nora pastorat

Oskar Bohm.

Oskar Bohm var född i Tillberga, Västmanlands län, år 1816, blev student 1833, prästvigd 1839 och avlade pastorexamen 1847. Han verkade som lärare (apologist) vid högre elementarläroverket i Falun från 1839 och blev kollega där 1841 samt tjänstgjorde 1859—1860 såsom vice rektor vid samma läroanstalt, var predikant vid kronoarbetarskåren 1844—1847, blev kyrkoherde i Nora 1862 och kontraktsprost i Nora kontrakt 1863. I samma pastorat kvarstod han till sin död år 1901.¹

Bohm har avgivit berättelser till domkapitlet i Västerås för varje av de sex år, han verkade såsom folkskolinspektör, samt till ekle-siastikdepartementet en sammanfattande berättelse för åren 1869—1871.² Då denna period i folkskolinspektionens historia var avslutad, förordnades Bohm den 5 januari 1872 att fortfarande vara folkskolinspektör under åren 1872—1876 men avgick på egen begäran med utgången av år 1874. Av denna anledning är den sammanfattande berättelsen för tiden 1872—1876 ingiven av hans efterträdare.

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 35—36.

² VDA ser. G II c. Bohms berättelser till domkapitlet är förtecknade i domkapitlets diarium som nr 166/1870, 200/1871, 178/1872, 203/1873, 217/1874 och 245/1875.

²² Ibid. sid. 23.

Som folkskolinspektör var prosten Bohm verksam under sex år. Han hade förmånen att redan från början äga en god kännedom om förhållandena i sitt inspektionsområde. Någon större förändring i den administrativa indelningen förekom inte, antalet skoldistrikt var som tidigare 13, därav 7 i Fellingsbro och 6 i Nora kontrakt. I sina berättelser framhåller Bohm upprepade gånger svårigheterna för att i de glest befolkade socknarna kunna få ett välordnat skolväsende.³ Bl. a. yttrar han i berättelsen till domkapitlet för år 1873:

Från skolrådets och menigheternas sida har jag likaledes rönt all beredvillighet att, så vidt tillgångarna sträckt sig, afhjelpa brister och främja den viktiga saken. De ökade utgifterna till lärarflöning, nya skolors inrättande, lokalernas utvidgande och uppbyggande, förbättrad inredning och undervisningsmateriel, jord till planteringsland m. m., har man utan knot underkastat sig. Att det oaktadt mycket ännu återstår att önska, bearbeta och bekosta, innan folkupplysningen i denna trakt, synnerligen i de vidsträckta skogs- och bergsbygderna, hinner samma ståndpunkt som i andra, tätare befolkade landsdelar, är hvarken att undra på eller bör verka nedslående.⁴

Till stor del mötte folkskolinspektör Bohm samma problem, som vållat hans företrädare oro. Men han skiljer mera bestämt mellan småskolor i egentlig mening och vad han kallar "ett mellanting, de med oexaminerade lärare försedda s. k. ersättningsskolorna (i embetsstil äfven benämnda småskolor med biträdande lärare)." Han fortsätter om samma skolor: "Flertalet af de barn, som undervisas i sådana skolor, kommer i verkligheten aldrig att besöka någon folkskola; och, under förutsättning att lärarene i allmänhet besutte erforderlig skicklighet, vore dermed icke heller någon skada skedd. I de stora och glest befolkade socknarne här i bergslagsorten har man haft och har ännu många skolor af detta mellanslag. Man har på det sättet hittills hjälpt sig fram, så godt ske kunnat. För bristerna och olägenheterna har man icke varit blind; men — nöden erkänner ingen lag."⁵

Här refererade uttalanden ger vid handen, att Bohm såsom folkskolinspektör hyste en redig och klar uppfattning om situationen, även att han trots besvärligheterna med viss frimodighet betraktade möjligheterna till förbättring. Han säger sig också med säkerhet hoppas, att det ökade statsbidraget till lärares avlöning, som

efter riksdagsbeslut och kungl. kungörelsen den 22 juni 1871 blivit tillgängligt, skulle uppmuntra skoldistriktet till att i ersättningsskolornas ställe "skaffa sig allt flera verkliga folkskolor med examinerade lärare".⁶

Med uttalandet om "småskolor med biträdande lärare" berör Bohm i själva verket en för samtiden rådande princip för folk- och småskolornas inbördes ställning. Såväl myndigheter som allmänhet, därför också lärarna själva, betraktade folkskolan såsom å ena sidan en skola, överordnad småskolan, å andra sidan som en skol-enhet, i vilken ingick alla de småskolor och skolor med oexaminerade lärare, som kunde sända lärjungar till en och samma folkskola. Det ingick i folkskolinspektörernas åligganden att utröna, "huruvida distriktets examinerade lärare infunno sig i småskolan, anställde förhör, meddelade råd och anvisningar".⁷ Den examinerade läraren skulle fungera som ledare och tillsyningsman inom sitt begränsade område. Detta sätt att se på relationen mellan folkskola och småskola, den sistnämnda fick t. v. ha vad namn som helst, höll sig kvar i tiden länge nog, långt efter det att skoltyperna fått en annan ställning. Det var av denna anledning inte sällsynt att finna både berättigad och oberättigad irritation, vilken otvivelaktigt var att härleda från här nämnda betraktelsesätt. Anordningen i fråga var från början kanske nödvändig men sällan tillämpad i enhetlig form och därför av småskolans lärare stundom känd som ett besvärande tryck på deras arbete. Under allt detta får man komma ihåg, att det knappast var möjligt att få en annan arbetsduglig regel för den lokala tillsynen över småskolornas första verksamhetstid, innan de fann sin plats som led i ett välorganiserat folkskoleväsende.

Folkskolinspektör Odelberg uppgav i sin berättelse småskolornas antal till 77 (jfr sid. 144). I den berättelse, folkskolinspektör Bohm år 1872 ingav till ecklesiastikdepartementet, skilde han mellan tre slag av skolor. I västmanlandsdelen av Örebro län fanns vid 1871 års slut enligt Bohms uppgifter 47 folkskolor, av vilka 7 flyttande, 40 ersättningsskolor (av dem 8 flyttande) och 40 småskolor, av dessa ej mindre än 21 flyttande. Dessa skolor var fördelade på de olika skoldistriktet sålunda:⁸

⁶ Ibid. sid. 28. — Vilhelm Gödel: Bergsmansliv sid. 174 o. f. Sthlm 1937.

⁷ Instruktion för folkskolinspektörerna den 15 juni 1861 ang. innehållet i redogörelse punkt A3.

⁸ BFE avd. Västerås stift sid. 28—29.

³ BFE avd. Västerås stift sid. 27. — VDA, Bohms berättelse för år 1872.

⁴ VDA ser. G II c: Bohms berättelse för år 1873.

⁵ BFE 1869—1871 avd. Västerås stift sid. 27—28.

Skoldistrikt	Folkmängd	Folkskolor		Ers.-skol.		Småskolor	
		Fasta flytt.	—	fasta	flytt.	fasta	flytt.
Ervalla	1.685	2	—	1	—	—	—
Fellingsbro	6.892	7	—	—	—	—	5
Grythyttan	4.451	2	1	1	2	—	3
Hjulsjö	2.471	2	2	—	—	4	—
Hällefors	3.741	3	2	2	—	1	2
Järnboås	1.893	2	—	—	—	—	3
Lindesbergs stad	1.272	1	—	—	—	1	—
Lindes bergsf:g	8.966	5	—	12	—	3	4
Ljusnarsberg	7.790	2	2	4	3	3	2
Nora stad	1.468	1	—	—	—	1	—
Nora bergsf:g	8.707	6	—	11	2	4	—
Näsby	1.204	1	—	—	1	—	—
Ramsberg	4.819	6	—	1	—	2	2
Summa	55.359	40	7	32	8	19	21

Som synes var det de större och mest folkrika församlingarna, som hade största antalet s. k. ersättningsskolor. På de tre socknarna Linde bergsförsamling, Ljusnarsberg och Nora bergsförsamling kom 32 eller fyra femtedelar av hela antalet. Det är inte oriktigt att se detta som ett exempel på de ogynnsamma verkningarna av villkoren för statsbidrag till folkskoleväsendet före år 1871.

Städerna Lindesberg och Nora hade som tidigare utom folk- och småskolor sina pedagogier kvar (jfr sid. 28—29).

Efter ytterligare tre år, d. v. s. det sista året för Bohms tjänstgöring som folkskolinspektör (1874), hade folkskolornas antal ökat till 57, av vilka 4 flyttande, och småskolorna till 49, medan de s. k. ersättningsskolorna hade minskats till 36. Av det sistnämnda slaget hade då Lindes bergsförsamling 10, Ljusnarsberg 11 och Nora bergsförsamling 7. Sannolikt har prosten Bohm satt in ett särskilt mått av energi för att i sitt eget pastorat åstadkomma en önskvärd förbättring.⁹

Barnens skolålder var ännu ett svävande begrepp. Enligt flertalet reglementen var den avsedd att inträda vid fyllda sex år, i andra vid sju år. Tiden för skolålderns slut "anses allestädes, äfven fastän intet derom ordas i reglementet, vara den, då barnen konfirmeras", meddelar Bohm.¹⁰ För egen del anser han fyllda sju år vara lämp-

⁹ VDA ser. G II c: Bohms berättelse för år 1874.

¹⁰ BFE avd. Västerås stift sid. 31.

lig ålder för barns inträde i skola, och han menar, att ett allmänt stadgande om skolålderns bestämmande från sju till femton år skulle för folkundervisningen vara en verklig vinst.¹¹

Om antalet barn i skolåldern och antalet lärjungar i skolorna finns jämförliga uppgifter av Bohm endast i berättelsen för året 1871. Då fanns 11.228 barn i skolåldern, denna beräknad efter skoldistriktens olika bestämmelser. Såsom undervisade i folk- och småskolor uppgavs 9.736, av dessa 4.482 i folkskolor samt 4.854 i ersättnings- och småskolor. Att få bestämda tal för vardera gruppen av de två sistnämnda slagen av skolor var som följd av gällande statistiska uppgifter inte möjligt. I hemmen undervisades 1.545 barn, 74 saknade undervisning. Endast få barn i området gick över till undervisning i högre skolor, 103 för år 1871. Anmärkningsvärt är, att nu kunde uppgift lämnas om antal barn, som erhållit avgångsbetyg från folkskolan. Ett skoldistrikt, Ljusnarsberg, hade dock uraktlåtit att lämna sådan uppgift. För de övriga inom inspektionsområdet angavs 818 lärjungar ha tilldelats avgångsbetyg, av dem hade 139 begagnat sig av den fortsatta undervisning, som stod till buds.¹²

"Folkskoleväsendet har under årens lopp hunnit bli föremål för en allmännare välvilja, emedan hvarje människa med sundt omdöme kommit till insigt af dess oumbärlighet."¹³ Så menar folkskolinspektör Bohm, när han samtidigt talar om en särskilt i norra delen av inspektionsområdet ojämn skolgång. Där gör han emellertid undantag för Hällefors socken, som visat god och tillfredsställande skolgång. Om orsaken till bristen i barnens närvaro i skolan säger Bohm, att den otvivelaktigt ligger mest i föräldrarnas okunnighet och liknöjdhet "jemte en för folklynnnet egendomlig själfrådighet, som ogera böjer sig för en ny ordning, vore den än så god".¹⁴ Bästa medlet för att nå ett bättre tillstånd torde vara att få goda skolor. Erfarenheten visar, att även i trakter, där det står sämst till, en väl skött skola har jämförelsevis många och trägna lärjungar.¹⁵ Det är samma synpunkt, som var en av drivfjädrarna till folkskolinspektionens inrättande.

I fråga om klassindelningen i folkskolan rådde fortfarande som praxis en fördelning på tre klasser. Endast i en skola, den i Nora

¹¹ Ibid. sid. 31.

¹² BFE avd. Västerås stift sid. 31.

¹³ Ibid. sid. 33.

¹⁴ Ibid. sid. 34.

¹⁵ Ibid. sid. 34.

stad, hade man försökt med en indelning i fyra klasser, men där var också en biträdande lärare anställd på folkskolestadiet.¹⁶

Mer och mer vanligt blev, att småskolan arbetade med två klasser och tvåårig lärotid. Vid undervisningen i modersmålet hade ljudmetoden i något enstaka fall blivit använd, då med framgång. Kännedom om metoden var ganska vanlig, närmast som en följd av de i Örebro anordnade utbildningskurserna (se sid. 122—123), men skolråds och föräldrars obekantskap med desamma gjorde, att den inte kom till användning.¹⁷

Samskolan var allmän. Med 1873 års ingång infördes dock i Nora stad en uppdelning i två läraravdelningar, en för gossar och en för flickor. Den sistnämnda fick kvinnlig lärare. En tidigare skillnad i lärokurser och kunskapsfordringar mellan gossar och flickor höll på att försvinna. Avdelningsläsning (halvtidsläsning) förekom i flera skolor, men då de statistiska uppgifterna från tiden ej gör någon skillnad varken mellan hel- och halvtidsläsande skolor eller fasta och flyttande småskolor ("ersättningsskolorna" inbegripna), är det inte möjligt att få säkert besked i hur stor utsträckning den användes.¹⁸

Den årliga lästiden var före år 1871 växlande för skilda skoldistrikter, högst 42 och minst 32 veckor. Genom den kungl. kungörelsen den 22 juni 1871 sattes som villkor för höjt statsbidrag till lärarens avlöning en årlig lästid av "minst åtta månader", vilket efter någon tids erfarenhet blev fixerat till 34½ veckor. Vanligen pågick undervisningen i skolorna under fem dagar i veckan med fria lördagar. De lediga dagarna skulle läraren i folkskolan använda för besök i småskolorna, men, om skolan var flyttande, till s. k. roteförhör å den skolstation, där skolan för övrigt var vilande.¹⁹

Här må några korta utdrag från det ganska omfattande kapitel om undervisningen, som Bohm har i berättelsen till departementet, anföras för att visa något av hans tankar i fråga om skolans inre arbete.²⁰

"I allmänhet har jag för lärarne framhållit angelägenheten af att göra undervisningen lefvande och bildande — —." — "För att utbilda den (= förmågan att läsa väl) är nödigt, ej blott att barnen turvis få uppträda som föreläsare, underkastade lärarens och kamraternas kritik, utan ock att läraren emellanåt föredrager ett stycke så, som det bör

¹⁶ Ibid. sid. 37.

¹⁷ Ibid. sid. 36.

¹⁸ BFE avd. Västerås stift sid. 37.

¹⁹ Ibid. sid. 35.

²⁰ Ibid. sid. 36—45.

läta" — "Vid behandlingen av ämnet välskrifning ligger mycken makt på ordentlighet och snygghet." — "Räkandet bör aldrig ske blott för att räkna, utan alltid för ett praktiskt ändamål, att lösa någon fråga, utreda något förhållande eller vinna någon afsigt." — "Af bibeln böra icke hela kapitel sträckläsas: det är för hvarje gång nog, om en mindre, avslutat del af bibelordet genomgås, enkelt utlägges och hjertligt tilllämpas." — "Först då, när fädrens jord blifvit en människa kärare än någon annan del af världen, börjar hon längta att lära känna dess genomgångna öden och de vägar, på hvilka dess folk komma till upplysning, frihet, kristliga lagar och ordning." — "Vid undervisningen i botanik har jag med nöje sett en och annan lärare låta barnen examinera lefvande växter, och jag har uppmanat alla att under somrarna bilda herbarier för sina skolor." — "Sång förekommer allmänt vid bönerna, då läraren föresjunger och barnen instämma efter gehör; till ytterligare ledning dervid har man orgelharmonium i fjorton skolor, psalmodikon i ännu flere och violin i en. Den egentliga sångundervisningen står deremot med några få tillfredsställande undantag på kläna fötter."

Vid de 127 skolorna i inspektionsområdet var vid 1871 års slut 129 lärare anställda. Av dessa hade 43 avlagt föreskriven examen. Såväl i folkskolorna som i ersättningsskolorna var flertalet lärare manliga, vid folkskolorna fanns tre, vid ersättningsskolorna sex lärarinnor. I småskolorna tjänstgjorde 15 manliga och 25 kvinnliga lärare. Sju ordinarie folkskollärare innehade samtidigt tjänst som klockare och organister.²¹

I de större skoldistrikten brukade samtliga lärare någon gång samlas till gemensamma överläggningar, och i Lindes båda församlingar fanns en lärareförening med regelbundna möten.²² Ett lärarmöte för hela inspektionsområdet hölls 1871 i Nora stad.

Skolhusens antal i kommunernas egen ägo eller ägda av skolrotarna utgjorde vid 1871 års slut 74. Av dessa ansåg inspektören 37 kunna kallas goda, 30 medelmåttiga och 14 under medelmåttan. Han liksom företrädaren erinrar om olägenheterna i de skolbyggnader, som blivit uppförda av hyttslag. I fem skoldistrikt bekostades skolhusen av rotarna, i övriga av den gemensamma skolkassan. För 46 skolor — de flesta av dem småskolor — hyrdes lokaler, ofta mindre tjänliga.²³

Under de sex år, folkskolinspektör Bohm verkade, hade enligt hans egna uppgifter 28 nybyggnader av skolhus ägt rum. Vid Vedevåg hade byggnadsföretaget bekostats av bruksägaren *C. H. Wedberg*,

²¹ BFE avd. Västerås stift sid. 47.

²² Ibid. sid. 48 och 30.

²³ Ibid. sid. 51.

som även skänkt 10.000 rdr rmt till en fond för uppmuntran åt flitiga och välartade skolbarn.²⁴ I flera hänseenden är Bohms meddelanden sådana, att man tydligt kan se, huru folkskolans ställning blivit förbättrad, och att skolan arbetade under mera gynnsamma villkor än tidigare.

* * *

För den tid, som stod kvar av inspektionsperioden 1872—1876, sedan prosten Oskar Bohm med slutet av år 1874 avgick såsom folkskolinspektör, förordnades kyrkoherden i Björskogs pastorat

Joh. Lundelius.

Johan Lundelius var till börden dalkarl, född i Falun 1808, blev student 1831 och prästvigd 1832. Han var pastorsadjunkt bl. a. i Arboga, rådmanskaplan och lärare vid lancasterskolan i samma stad 1837, blev vice komminister där 1843 och vice pastor 1844, två år senare komminister i Arboga landsförsamling, komminister i Lindesberg 1857, kyrkoherde i Möklinta 1867 och i Björskog 1870. Han avled 1878.

Endast under de två åren 1875—1876 tjänstgjorde Lundelius såsom folkskolinspektör. Det är redan av denna anledning självklart, att några stora förändringar i folkskoleväsendet inte kunde inträffa under hans tid. Han var ju också tämligen till åren kommen och bodde utom det inspektionsområde, där han skulle öva tillsyn och vård.

Det föll på Lundelius lott att avgiva berättelse till ecklesiastikdepartementet för hela perioden 1872—1876.¹ En berättelse till Västerås domkapitel från Lundelius finns bevarad för året 1875.²

I den sammanfattande berättelsen gör Lundelius en jämförelse med tillståndet för folkskoleväsendet år 1871 (se härtill sid. 150). Han kan därvid konstatera en ökning i folkskolornas antal till 63, av dessa endast 4 flyttande. Han räknar vidare med 30 s. k. mindre skolor (= vad folkskolinspektör Bohm i sina uppgifter kallade ersättningsskolor) och 50 småskolor.³

Bristen på en fast nomenklatur för skolväsendet gör, att inspektörernas uppgifter inte visar full överensstämmelse ens i de ut-

²⁴ VDA ser. G II c: Bohms berättelser för åren 1872—1874.

¹ BFE avd. Västerås stift sid. 13—20.

² VDA ser. G II c: Diarien: r 221/1876, Lundelius berättelse för år 1875.

³ BFE a. a. sid. 13.

gångspunkter, de tillämpat. Detta kommer att bli än mera synligt något längre fram. Alla hittills anförda uppgifter har dock ett obestridligt värde som jämförelsematerial, även om alla sifferuppgifter inte är helt exakta.

De flyttande skolornas antal hade under perioden 1872—1876 gått ned till 28 (36 vid utgången av år 1871). Ännu var många småskolor, ej färre än 18, kvar såsom ambulatoriska, av de mindre skolorna var 6 flyttande.⁴ Men nästan överallt hade man övervunnit olägenheterna med flyttningen på flera rotar än två.

Sina anmärkningar riktar folkskolinspektör Lundelius mest mot de stora skoldistriktet Grythyttan, Ljusnarsberg och Fellingsbro. ”Sämst står det till i Grythyttan”, säger han. Detta skoldistrikt beräknades ha omkring 1.200 barn i skolåldern, men av dem var blott 416 inskrivna i skolorna och 363 närvarande vid förrättad inspektion. Han säger också, att huvudorsaken till svagheten i distriktets skolväsen vore täta ombyten av vice pastorer under femton års tid, och att de flesta av dem ”lagt an på konventiklar men icke på verklig skolbildning”. Citatet här är citat även i Lundelius berättelse, men varifrån han hämtat det, är okänt.⁵

Ljusnarsberg med en folkmängd av 8.300 personer hade fem fasta folkskolor, men avstånd och brist på banade vägar gjorde det omöjligt för en stor del av barnen att komma fram till skolorna. Alla folkskolorna i Fellingsbro var överfyllda av lärjungar, men de skolpliktiga var inte till mer än två tredjedelar vid somliga skolor ens inskrivna i skolan. För detta skoldistrikt önskar inspektören, att småskolorna skall göras fasta och nya sådana inrättas. Förda överläggningar vid stämmorna har inte lett till resultat, och församlingen har ursäktat sig med väntan på nya normalritningar för skolhusbyggnader, meddelar inspektören.⁶

Folkskolornas lärare tyckte det vara obilligt, att de själva skulle bekosta skjuts eller gå långa vägar till de skolor, över vilka de hade tillsyn. Inspektören tycker detsamma. I Linde bergsförsamling och i Grythyttan hade man givit en särskild lärare uppdraget att ha uppsikt över ifrågavarande skolor, således en början till något slags överlärareinstitution.⁷

Om skolgången har Lundelius ganska hårda ord. Den är i allmän-

⁴ BFE avd. Västerås stift sid. 13.

⁵ Ibid. sid. 13. — I Grythyttan tjänstgjorde bl. a. H. J. Lundborg (1825—1867), en av stiftarna av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, såsom vice pastor 1862/67.

⁶ Ibid. sid. 14.

⁷ Ibid. sid. 16.

het mycket ojämn ”och försummas i synnerhet i bergslagsdistrikten. Icke blott att föräldrar, hvilka ännu ej kunna finna den nytta och det nöje själsodlingens arbete skänker, afhålla sina barn ifrån ordentlig skolgång för att draga nytta af deras små kroppskrafter; utan äfven husbönder till och med skolrådsledamöter taga, när de tycka, sina underhafvandes barn ifrån skolan till hvarjehanda göromål.”⁸

Man kan inte fränkänna Lundelius intresse och nit för uppgiften att vara folkskolinspektör. Dock är hans berättelser i somliga delar mindre väl balanserade och röjer brist på god kännedom om folkskoleväsendet. Hans korta förordnande om endast två år kunde ju inte heller räcka till för att bringa honom erforderlig vidsyn och tillräcklig kontakt med samtliga skolor. Själv syns han vara mera säker på sitt omdöme än många av hans samtida kolleger, något som gör hans skildringar sådana, att man läser dem med en inre reservation.⁹

För den sjätte inspektionsperioden, åren 1877—1881, förordnades av chefen för ecklesiastikdepartementet *F. F. Carlson*, som för andra gången blivit statsråd, 41 folkskolinspektörer, d. v. s. ett mindre antal än närmast förut. Även i annat hänseende inträdde en skillnad. Prästernas antal inom folkskolinspektionen blev inskränkt till nio, medan seminarielärare i stället bildade den största gruppen med 14 förordnade inspektörer. För flertalet var uppdraget alltjämt en bisyssla, inspektionsområdena var mycket växlande i storlek och omfattning. Fyra folkskolinspektörer hade sitt uppdrag såsom huvudsyssla, några åtnjöt därjämte ledighet från ordinarie tjänst för att kunna ägna hela sin tid åt inspektionen.¹

För västmanlandsdelen av Örebro län förordnades nu som tidigare en prästman, nämligen kyrkoherden i Näsby-Ervalla pastorat

J. E. Janson.

Johan Emil Janson var född i Kung Karl, Västmanlands län, år 1839, blev student 1857 och fil. kand. 1867. Han tjänstgjorde som vikarierande adjunkt vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro 1867 och 1870, blev kollega vid högre elementarläroverket i Eskilstuna 1870 och var vice komminister i samma stad 1870—1875, blev sistnämnda år kyrkoherde i Näsby, utnämndes till kontraktsprost 1891. År 1902 blev han kyrkoherde i Nyköpings östra församling. Han avled år 1915.²

Den här lämnade korta översikten av Jansons levnadsbana visar, att han hade förvärvat en icke obetydlig erfarenhet såsom lärare vid allmänna läroverk. Detta torde ha varit ett vägande skäl vid hans förordnande, ehuru han endast hunnit att under knappt två år vinna önskvärd bekantskap med den bygd, som blev hans verksamhetsområde för folkundervisningen. Sedan täta ombyten av folkskolinspektörer ägt rum inom örebro länsdelen av Västerås stift alltifrån inspektionens början, inträdde från och med år 1877 ett skede av mera stadga i personvalet.

Janson fick en lång tids tjänstgöring såsom folkskolinspektör,

⁸ BFE 1872—1876 avd. Västerås stift sid. 19.

⁹ Handlingar rörande prästmötet i Västerås 1886, minnesord av kyrkoherde C. Fr. Pettersson (i Sundborn) sid. 7.

¹ Folkundervisningskommitténs betänkande del II sid. 176. Sthlm 1913.

² Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 51. Sth 1956.

ända t. o. m. år 1901 eller hela 25 år. Hans övergång till annat stift avbröt fortsättningen. För fyra perioder om fem, fem, sex och sex år avlämnade han berättelser till ecklesiastikdepartementet.³ Enligt diariet i Västerås domkapitel ingav han dit årliga berättelser med undantag för åren 1886—1887, 1889—1892, 1894 och 1898—1901, då han troligen nöjt sig med föreskrivna statistiska redogörelser.⁴ Några av berättelserna till domkapitlet är inte mycket mera än kommentarer till de statistiska uppgifterna, andra däremot sakrika skildringar. I det följande upptages till belysning läget rörande folkundervisningen i västmanlanddelen närmast under åren 1877—1886, dvs. det första tiotalet år av Jansons verksamhet.

Den förnyade instruktionen för folkskolinspektörerna ålade dem att hålla sammankomster med lärarna inom mindre delar av inspektionsområdet för att därmed göra en insats i syftet att medverka till lärarnas fortbildning. Inspektörernas skyldighet att granska rekvisitioner av statsbidrag m. m. utsträcktes till att omfatta undervisningen i slöjd och fortsättningsskola, ävenså att före byggnad av skollokaler avgiva yttrande över lokalernas lämplighet.⁵

Inom inspektionsområdet avskildes Vikers kapellförsamling från Nora bergsförsamling och bildade eget skoldistrikt fr. o. m. år 1879.⁶

I sin första sammanfattande berättelse upptager Janson till granskning sina företrädares och skolrådets uppgifter om antalet skolor och kommer därvid i viss mån till annat resultat än i tidigare meddelanden. De egentliga folkskolorna hade ju varit lättast att hålla reda på. Däremot vållade de mindre skolorna (ersättningsskolorna) och småskolorna mera besvär. Janson räknar med ett större antal mindre skolor och ett mindre antal småskolor vid 1876 års utgång, än vad hans företrädare gjort. Det är svårt att avgöra, vem som har fullt rätt.

Enligt folkskolinspektör Jansons mening fanns vid 1876 års slut 63 eller 64 folkskolor inom området, därav 4 flyttande. De mindre skolorna måste — menar han — ha samtidigt varit flera än 40, emedan de vid 1881 års utgång befanns vara 49 och flera sådana skolor bevisligen blivit ändrade till folkskolor under femårsperi-

³ BFE avd. Västerås stift 1877—1881 sid. 31—48, 1882—1886 sid. 26—41, 1887—1892 sid. 28—47 och 1893—1898 sid. 27—41.

⁴ VDA ser. G II c: diariet: r 312—313/1877, 371/1879, 451/1880, 531/1881, 283/1882, 403/1883, 330/1884, 340/1885, 481/1886, 304/1889, 730/1894, 567/1896, 622/1897, 640/1898.

⁵ Folkundervisningskommitténs betänkande del III sid. 176.

⁶ BFE 1877—1881 avd. Västerås stift sid. 31.

den. Även småskolornas antal skulle för år 1876 ha uppgivits för högt, när 18 nya småskolor blivit inrättade till 1881 års utgång men hela antalet av dem då utgjorde 55.⁷ Troligt är, att de olika beräkningarna har sin orsak i den osäkerhet, som hela tiden hade funnits beträffande benämningen på skolor av annan typ än egentliga folkskolor (lika med skolor med examinerade lärare) intill år 1878, då den av ecklesiastikdepartementet utgivna "Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor" utkom den 11 oktober nämnda år. Genom densamma erhöles något säkrare grund för att bedöma, vad en skola skulle benämnas. Emellertid upptog 1878 års normalplan "ersättningsskolorna" endast i ett tillägg och gav dem namnet "mindre skolor" utan att likställa dem varken med folkskolor eller småskolor.

Nya folkskolor tillkom under femårsperioden 1877—1881 i Fellingsbro vid Korrvike och Östhammar, i Linde bergsförsamling vid Högstaboda, Ingelshyttan och Aspa, i Näsby vid Ullersäter, i Ervalla vid Klysna, i Ramsberg vid kyrkskolan (särskild avdelning för flickor), i Nora bergsförsamling vid Ås och Västgöthyttan, i Hjulsjö vid Ännenäs, i Ljusnarsberg vid Ställberg, Kloten och Norra Hörken samt i Grythyttan vid Älvestorp och Mosserud-Skarped. En folkskola vid Västgöthyttfors i Nora bergsförsamling hade förändrats till en mindre skola som följd av minskat lärjungantal.⁸

Under femårsperioden 1882—1886 tillkom 8 nya folkskolor, nämligen i Fellingsbro vid Fors, i Linde bergsförsamling vid Rya, i Nora bergsförsamling vid Bondby, i Järnboås vid Håkansboda, i Ljusnarsberg vid Bredsjöbäcken och Fattiggården, i Grythyttan vid Saxhyttan och i Hällefors vid Sävsjön. Fem av dessa hade förut varit mindre skolor.⁹

Om de mindre skolorna skrev folkskolinspektör Janson i sin första sammanfattande berättelse, sedan han nämnt, att några bygger var så avlägsna, att det bleve för stor uppoffring för skoldistrikten att där inrätta folkskola och att några mindre skolor sköttes väl av skickliga lärare: "Det oaktadt är ännu de mindre skolornas antal alltför stort, och enhvar, som önskar folkupplysningens höjande, måste ock önska att få deras antal så mycket som möjligt reduceradt." Han kallar den mindre skolan "en högst un-

⁷ BFE avd. Västerås stift 1877—1881 sid. 31—33.

⁸ Ibid. sid.31.

⁹ BFE 1882—1886 avd. Västerås stift sid. 26.

derhaltig form av bildningsanstalt” och anser, att den beror i sin tillvaro av den mindre kostnad, den tillskyndar kommunen, och likgiltiga föräldrars önskan att hellre tillgodose barnens bekvämlighet än deras förkovran i kunskaper.¹⁰

Ej mindre än 18 nya småskolor inrättades under Jansons första inspektörsperiod och 7 under åren 1882—1886.¹¹

Hela antalet skolor utgjorde vid tioårsperiodens slut (1886) 193, därav 87 folkskolor, 44 mindre skolor och 62 småskolor.¹² Jämfört med tillståndet år 1876 visar detta siffermässigt ett påtagligt framsteg, omkring 50 nya skolor med ökningen lagd på folkskolor och småskolor, vartill kommer den större redan i skolornas verkliga art.

Invånarantalet i inspektionsområdet var vid 1886 års utgång 59.947, de skolpliktiga barnens antal vid samma tidpunkt 10.807.¹³ Eftersom samtliga läraretjänster beräknades vara i det närmaste lika med skolornas antal eller noggrant räknat 196, betyder detta, att det fanns en lärarkraft för varje 55-tal barn i medeltal. Motsvarande medeltal för hela riket utgjorde 63, för Örebro län 62.¹⁴

Ökningen av antalet lärare var under åren 1881—1886 i själva verket tämligen ringa, endast 12 personer. Därav kom 7 på folkskolornas del och 8 på småskolorna, medan de mindre skolornas lärarantal hade minskats med 3. En annan förskjutning i lärarpersonalens sammansättning var dock mera anmärkningsvärd. De kvinnliga lärarnas antal hade växt från 90 till 112, d. v. s. till mera än hälften eller 57 %. Det är främst i småskolan, deras insteg gjorde sig märkbart. ”För småskolan är detta utan tvifvel till fördel”, säger inspektören men betvivlar, om man kunde säga detsamma för folkskolornas sak. Han uttrycker sin mening så: ”— — — nog äro kvinnorna som folkskolelärarinnor samvetsgranna och nitiska, mången gång till och med mer än de manliga lärarne, och under de första åren af sin lärareverksamhet utveckla de kraft och duglighet, men i folkskolans tjänst blir deras kraft vanligen i förtid utnött”.¹⁵

Om resultatet av verksamheten vid det år 1880 nybildade småskoleseminariet i Örebro har inspektör Janson goda vitsord. Ett 30-tal lärare utexaminerades årligen där från åtta månaders lärokurs och gav ett gott tillskott för lärarkrafterna vid småskolorna. För

Grupp av elever

vid utbildningskurs i Örebro 1873 för småskollärarinnor
Kursen började 1 juli, slutade 16 augusti

¹⁰ BFE 1877—1881 avd. Västerås stift sid. 33.

¹¹ BFE 1882—1886 avd. Västerås stift sid. 26.

¹² Ibid. sid. 26.

¹³ Sveriges officiella statistik år 1886, P) Undervisningsväsendet, folkskolorna tab. 2 och 3.

¹⁴ Se not 13.

¹⁵ BFE 1882—1886 avd. Västerås stift sid. 35.

Oskar Bohm

1816—1901

kyrkoherde, folkskolinspektör
i västra Västmanland 1869—1874*Olaus Törneblad*

1840—1909

seminarieadjunkt, folkskolinspektör
i Värmland 1877—1908

de mindre skolorna var deras utbildning otillräcklig, säger han med ett bestämt tonfall i uttalandet. Ett annat intressant yttrande om småskollärarinnorna, belysande inspektörens personliga syn på tidens företeelser, får man i följande: "Önskligt vore dock, utom för dem själfva äfven för deras verksamhet såsom uppfostrare för en i allmänhet fattig befolknings barn, att de mera föreginge dessa med exempel af flärdfrihet i klädedrägt."¹⁶

Med särskild kraft ingrep Janson i strävanden att förbättra lärjungarnas skolgång. Året 1881 distribuerade han till 183 lärare ett av honom utarbetat formulär för att fylla i med uppgifter om anledningar till barnens frånvaro i skolorna. Det är det första försöket i inspektionsområdet att gå statistiskt tillväga för att få säkra belägg till problemet. Svar kom in från 161 lärare "de öfrige lärarne hafva undandragit sig besväret härmed", skriver inspektören. Inkomna uppgifter bearbetades för varje särskilt skoldistrikt, och i sin berättelse införde inspektören en översiktstabell om resultatet.¹⁷ För inspektionsområdet i dess helhet gav undersökningen följande del-siffror: frånvaro på grund av sjukdom hade förekommit i 3,84 %, brist på kläder eller skodon hade förorsakat frånvaro i 1,27 %, vallgång eller skogssådd 1,12 %, frånvaro för arbeten i hemmet 3,86 % och för vård av yngre syskon 1,20 %, en annan som giltig anedd anledning 4,64 % och av okänd eller icke giltig anledning 3,41 %, summa total frånvaro för hela läsåret 19,34 % av antalet läsdagar, d. v. s. nära en femtedel av skoldagarna var försummade av olika anledningar. Det kallar inspektören "ett bedröfligt resultat", och man måste hålla med honom därom.

Ett par orsaker till frånvaron får anses såsom tämligen små i förhållande till det hela. Brist på kläder eller skodon hade orsakat endast 1,27 % frånvaro, vilket kanske får tolkas som ett tecken till att allvarlig fattigdom inte var alltför svår. Vården av yngre syskon var heller inte någon större anledning. Vad som lärarna ansett för "annan giltig anledning" till lärjungarnas frånvaro undandraget sig närmare bedömning. Rent personliga faktorer går ej att undvika vid dylika bestämningar.

Janson fortsatte sina undersökningar om skolgången och kunde i berättelsen för 1882—1886 redovisa detaljer från varje skoldistrikt. Under året 1886 hade några skoldistrikt fortfarande en stor frånvaroprocet, så Nora bergsförsamling 21,2 dagar, Ramsberg 20,8 och

¹⁶ Ibid. sid. 36.¹⁷ BFE 1882—1886 avd. Västerås stift sid. 33—34.

Lindesbergs stad 20,4 dagar, allt i medeltal för varje lärjunge. Ehuru siffran ser bättre ut, var läget dock inte bättre i Linde bergsförsamling med 18,3 dagars frånvaro, emedan de flesta skolor i detta distrikt hade avdelningsläsning och följaktligen ett mindre antal läsdagar för varje barn. Bästa skolgången visade denna gång Nora stad med 9,5 dagars frånvaro, Hällefors med 8,1 samt Näsby och Ervalla med 5,1 respektive 5,0 frånvarodagar i medeltal. De bägge sistnämnda skoldistrikten utgjorde ju inspektörens eget pastorat.

Såvitt den sistnämnda undersökningen var vittnesgill, kunde inspektören glädja sig åt en ganska stor förbättring i lärjungarnas skolgång. Att i medeltal få ned frånvarodagarna med ungefär en fjärdedel av antalet fem år tidigare, är inte så enkelt, som det kan se ut. Han ansåg själv, att de försummade skoldagarna för året 1886 kunde beräknas ha varit i medeltal 12 per barn. Skall man göra en jämförelse med nutida förhållanden, bör man komma ihåg, att det totala antalet läsdagar för varje barn med hänsyn till skolornas anordning med avdelningsläsning m. m. inte kunde beräknas högre än i medeltal 130 för läsår och barn.¹⁸

Ansvar för skolgången lägger inspektör Janson "till allra största delen på skolrådets ordförande". Om denne i tid upprättat förteckningarna över de skolpliktiga barnen och tillställer lärarna desamma samt med hjälp av tillsyningsmän och lärare beivrar varje uteblivande från skolan utan giltigt skäl, "så låta nog frukterna snart skönja sig i ett hos enhvar och isynnerhet hos skolrådsledamöterna lifliga intresse för skolan och en större villighet att bära de bördor hon kräver".¹⁹

I fråga om skolbyggnader blev det vid denna tid vanligare, att nya skolhus fick två, stundom flera lärosalar. Det utgör ett tecken till småskolans inträde som nödvändig del i organisationen. Långbänkarna i skolsalarna fick till efterträdare vanligen tvåsitsiga, stundom ensitsiga skolbänkar. De gamla höga katedrarna, där läraren skulle ha sin plats, ersattes av enkla bord. I de flesta folkskolorna och i en del mindre folkskolor hade man orglar till hjälp vid sångundervisningen, skåp för förvaring av materiel blev en vanlig inredningsdetalj.²⁰

Vid ett par tillfällen berör folkskolinspektör Janson det tryckta

¹⁸ BFE 1882—1886 avd. Västerås stift sid. 34.

¹⁹ Ibid. sid. 34.

²⁰ Ibid. sid. 40.

ekonomiska läget för bergslagens näringsliv, som bevisligen rådde under senare delen av 1870-talet och följande årtionde. För folkundervisningen betydde detta betryck en åtstramning av skoldistrikten vilja och förmåga att i samma takt som förut göra uppoffringar för skolväsendet.

Genom kungl. kungörelse den 11 september 1877 hade skoldistriktet erhållit möjlighet att med särskilt statsunderstöd inrätta skolor för fortsatt undervisning åt från folkskola avgångna elever. Ända från folkskolestadgans första tid var uppmärksamheten inriktad på att åstadkomma sådan undervisning. Men det gick trögt att förverkliga innehållet i stadgans 10 § 2 mom. om söndagsskolor för ändamålet. Dyliska skolor blev aldrig populära, kom på många håll aldrig till stånd, och endast på orter, där man sökte annan form för dem, blev de varaktiga (jfr om Örebro stad sid. 69). En annan väg än den ursprungligt tänkta måste därför försökas. Att helt förbise värdet av en fortsatt undervisning för de många, som inte kunde gå över till högre skolor, var ju inte möjligt, det hade man bokstavligen inte råd till.

År 1882 var man hunnen så långt i västmanlandsdelen av Örebro län, att fortsättningsskolor, inrättade i enlighet med ovannämnda kungörelse, fanns i Ervalla, Grythyttan, Hällefors, Nora stad, Näsby, Ramsberg och Viker, tillhoppa 15 skolor. Svårigheterna för att få dyliska skolor till stånd hade visat sig mestadels bestå i att få tid till dem utanför folkskolans årliga lästid (författningen medgav möjlighet att delvis förlägga fortsättningsskolans lästid inom folkskolans med avkortning för sistnämnda). Av intresse är, att inspektör Janson påpekar, att fortsättningsskolornas tillvaro inverkat fördelaktigt på skolgången i den egentliga folkskolan.²¹

Även slöjdundervisningen började få insteg här och där. För gossar hade sådan anordnats år 1882 i Ramsberg och Viker, förflickor i Järnboås, Lindesbergs stad, Ljusnarsberg, Nora stad och bergsförsamling samt i Viker. För år 1886 meddelar inspektör Janson, att intresset för slöjdens införande i folkskolorna varit synnerligen livligt. Då fanns i området 21 slöjdvärdningar för gossar och 40 för flickor. Av anslag från Örebro läns landsting hade för sådan undervisning utbetalts 2.870 kronor.²²

En jämförelse mellan folkskoleväsendets tillstånd i början av folkskolinspektionens tillvaro och under förra hälften av 1880-talet vi-

²¹ BFE avd. Västerås stift 1877—1881 sid. 34, 1882—1886 sid. 28—29.

²² Ibid. 1877—1881 sid. 34. 1882—1886 sid. 28—29.

sar en väsentlig skillnad. Omkring år 1863 var ett fåtal folkskolor i verksamhet — ännu år 1868 fanns i inspektionsområdet endast 40 folkskolor, av vilka 6 flyttande²³ — övriga skolor befann sig i sådant skick, att man kunde vara mer än tveksam om grupp, till vilken de kunde räknas. Hur organisationen växt ut under tjugofem års tid, kan man se av folkskolinspektör Jansons rapporter om sina resor och besök vid skolorna (*bilaga 3*). Han talar om nära det dubbla antalet folkskolor, därtill om mer än 50 författningsenligt anordnade småskolor och en grupp av 26 mindre folkskolor såsom rest av de talrika by- och roteskolor, vilka ej från början kunde bestämmas varken till antal eller beskaffenhet. Allt som allt, folkskoleväsendet i länets bergslagsdel av Västmanland började få stadga och befann sig i ett utvecklingsstadium, som borde lova gott. Det skall dock visa sig, att ett skede av mindre hastig utveckling kom att inträda av orsaker, om vilka blir anledning att tala mera i ett följande avsnitt.

²³ Sveriges officiella statistik 1868, P) Undervisningsväsendet sid. 10.

Länets värmlandsdel.

Karlstads stift kom vid folkskolinspektionens inträde att i sin helhet bilda ett enda inspektionsområde (jfr sid. 92). Såsom folkskolinspektör i detta område förordnades folkskolläraren i Karlstad

P. G. Anderson.

Per Gustaf Anderson var född år 1821 i Ölseruds församling, alltså infödd värmländing. I en för samtiden mera ovanlig grad blev han en självbildad man. Efter att i ungdomen ha arbetat som skräddare i hemsocknen och i Karlstad avlade han år 1845 vid seminariet i Karlstad folkskollärarexamen och erhöll senare rätt att utan avlagd studentexamen eller andra högre studier söka och inneha tjänst som adjunkt vid nyssnämnda seminarium. Av sjukdom blev han hindrad att avlägga föreskrivet prov för adjunkturen och förblev därför folkskollärare, först i Ölserud, där han var född, sedan å ordinarie tjänst i Eskilsäter 1850, i Åmål 1852 och i Karlstad 1859, där han blev s. k. förste lärare (överlärare). Av biskoparna *C. A. Agardh* och *A. N. Sundberg* erhöll han sådan rätt att medverka vid gudstjänst, som följer av *venia concionandi*. År 1868 var han lärare och föreståndare vid den första av Värmlands läns landsting — efter initiativ av honom själv och biskop Sundberg — anordnade utbildningskursen för småskollärare. Anderson avled år 1882.¹

Endast sparsamma underrättelser om Andersons personliga egenskaper finns att tillgå, men man torde av hans karriär inom folkskolan ha rätt att se honom äga sådana egenskaper, som berättigade det förtroende, han åtnjöt. Hans berättelser jävar inte ett sådant antagande. I dem träder han fram som en för sin uppgift varmt intresserad man med en på innerlig, kristlig livsåskådning grundad övertygelse. Sin uppfattning om folkskolans ändamål och arbetssätt framställer han fast och tydligt. Hans erfarenheter såsom lärare

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956, sid. 31. Sthlm 1956. — Karlstads Dom-Capitels Circular (Embets-Memorial) N:r 10/1861. — Sven Nylund: Småskollärarytbildningen i Sverige sid. 86—87. Sthlm 1942. — Årsböcker i svensk undervisningshistoria volym 65 sid. 212. Lund 1942.

hade tvivelsutan medverkat till den insikt och saklighet, han ådaga-lägger.

Från och med året 1873 inskränktes inspektionsområdet för Anderson till enbart landskapet Värmland. Med utgången av år 1877 avgick han på grund av ohälsa från sin tjänst såsom folkskolinspektör. Sammanfattande berättelser finns från Anderson för inspektionsperioderna 1861—1863, 1864—1866, 1867—1868, 1869—1871 och 1872—1876.²

Folkskoleväsendet i Karlstads stift företedde vid tiden omkring år 1860 en på det hela taget svag organisation. Inom stiftets 136 skoldistrikt fanns vid 1863 års slut 205 folkskolor med lika många lärare (av dem 6 oexaminerade). Ett stort antal folkskolor var flyttande, endast 22 kunde enligt inspektörens mening räknas såsom fasta skolor. Flertalet av de flyttande skolorna rörde sig på mera än två rotar, och det fanns skolor (20 till antalet) med mer än fem rotar. För lärjungarna betydde detta en till några få veckor om året inskränkt lästid. I 68 församlingar fanns sammanlagt 162 s. k. småskolor. Relativt många enskilda skolor var inrättade. På sex orter hade man anordnat undervisning i slöjd för flickor.³

De tre skoldistrikten Bjurtjärn, Karlskoga och Nysund, vilka bildade värmlandsdelen av Örebro län, utgjorde ju blott en liten del av det jämförelsevis stora inspektionsområdet. Det är ej heller möjligt att i folkskolinspektörens berättelser hämta mycket mera än enstaka notiser, någon gång dock ganska fylliga, om skolväsendet i vad det avser Örebro län.

I den första berättelse, Anderson lämnar till ecklesiastikdepartementet, daterad den 30 september 1863, nämner han, att i Karlskoga fanns ett på enskild bekostnad inrättat barnhem och en enskild skola "för större och mindre barn" under ledning av kolportören *C. J. Nyvall*. Skolrådet i Karlskoga hade fått en framställning om inrättandet av två nya folkskolor, medan Bjurtjärns och Nysunds skolråd fått mottaga liknande framställning om var sin ny folkskola. Endast i Bjurtjärn hade verkan av framställningarna visat sig före 1863 års slut.⁴

Det omtalade barnhemmet hade ursprungligen grundats av *C. J. Nyvalls mor*, änkan *Maria Nilsson* (1811—1870), mera känd un-

² BFE avd. Karlstads stift 1861—1863 sid. 1—45, 1864—1866 sid. 1—63, 1867—1868 sid. 1—31, 1869—1871 sid. 1—30 och 1872—1876 sid. 1—30.

³ BFE 1861—1863 avd. Karlstads stift sid. 3—5.

⁴ Ibid. sid. 3—5.

der namnet "Mor i Vall". Hon började med att hålla söndagsskola vid Björkborn, och denna hennes verksamhet utvecklades snart nog till både barnhem och skola, vilken sistnämnda periodvis hade examinerad lärare anställd. En av dem var *Jan Gustav Nyvall*, sedermera lärare i Nora stad, en annan *K. J. Malmberg*, som vid påsktiden 1865 inbjöd skolrådets ordförande i Karlskoga, kontraktsprosten *Claes Wahlund* att bevista en examen vid skolan.⁵

Karlskoga skoldistrikt hade år 1860 fyra folkskolor, tre av dem flyttande, och sju småskolor, alla flyttande. Lärare vid kyrkskolan (den fasta skolan) var folkskolläraren *H. A. Hjorth*, vald den 8 februari 1852. Vid småskolorna fanns endast lärare utan annan utbildning än den, som lärare Hjorth på uppdrag av skolrådet gav dem under helt kortvariga kurser före deras anställning. På bekostnad av vederbörande bruksägare uppehölls enskilda skolor vid Karlsdals bruk sedan år 1847 och från år 1858 vid Valåsen. Läraren vid Karlsdal var tillika brukspredikant.⁶

Den nytillkomne läraren i Bjurtjärn hette *Olof Olsson* och började sin tjänstgöring där 1862.⁷

Folkskolinspektören hade i sin promemoria till Nysunds skolråd föreslagit dels att en tredje ordinarie lärare skulle anställas, dels att till varje skolstation skulle höra en småskola och att skolhus behövdes i de folkrikare rotarna. Lärare vid den i klockargården inrymda skolan var *J. E. Palmqvist*, vid den s. k. Wallenstamska skolan *And. Gust. Lindskog*. (Dennes son *Hjalmar Lindskog* blev i början av 1900-talet klasskamrat vid folkskoleseminariet i Karlstad med den, som skriver detta.) År 1866 uppfördes i närheten av Nysunds kyrka nytt skolhus med en lärosal, som rymde 120 barn, jämte lärarbostad om två rum och kök.⁸

Liksom på andra orter var "småskolorna" i Värmland oftast ett försök att ge någon ersättning för folkskolor, alltför avlägset belägna för att möjliggöra barnens skolgång till dem. För folkskolinspektör Anderson inställde sig därför — som för andra hans kolleger vid samma tid — nödvändigheten att göra småskolorna till vad de enligt kungl. kungörelsen den 23 april 1858 skulle vara. Genom kungl. brev den 26 augusti 1859 hade statsunderstöd beviljats för sju nya småskolor i Karlskoga med 500 rdr rmt, för fem

⁵ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 47—48, Karlskoga 1925. — David Nyvall: Min faders testamente sid. 24 o. f. Sthlm 1929.

⁶ Gralén a. a. sid. 35, 32 och 37.

⁷ Uppgift i brev från Sara Larsson, Karlskoga, den 10 maj 1957.

⁸ Axel Höglind i Minnesskrift Nysunds socken sid. 118.

nya småskolor i Bjurtjärn med 386:67 och för fyra nya småskolor i Nysund med 300 rdr rmt.⁹

Folkskolinspektör Anderson dröjde inte med att taga itu med arbetet för småskolorna. Han var i detta stycke före sina samtida kolleger i länet. En jämförelse ligger närmast till hands med folkskolinspektören i Växjö stift, den verksamme riksdagsmannen och lektorn *Abraham Rundbäck* (1827—1893), som också i sin första berättelse ägnar stort intresse åt småskolans organisation och lärokurser m. m.¹⁰ I Karlstads stift hade inspektör Anderson gott stöd av domkapitlet, där man bevarade något av den omtanke, biskop *C. A. Agardh* (1785—1859) ägnade åt folkundervisningen och bildningssträvanden i olika hänseenden.¹¹ Genom ämbetsmemorial av den 31 december 1862 yttrade domkapitlet bl. a.: ”Småskolans undervisning må icke utsträckas utöfver dess ändamål att vara endast en förberedande skola till den egentliga folkskolan, såvida icke lokala förhållanden göra undantag från denna regel nödvändiga”.

Som bilagor till sin berättelse för åren 1861—1863 har folkskolinspektör Anderson fogat ett ”Allmänt förslag till ordnande af folkundervisningen”, omfattande ung. 15 sidor i trycket och fördelat i anvisningar dels för småskolan, dels för folkskolan samt med formulär för inskrivnings- och huvudbok för folkskola.¹² Förslaget distribuerades i 500 ex. till skoldistriktet i stiftet, intogs också i domkapitlets cirkulär december 1862. Förslaget är alltför vidlyftigt för att kunna fullständigt refereras här, men några antydningar om dess innehåll är av intresse.

För småskolestadiet ställer inspektören upp som kunskapsmåt (lärokurser) någorlunda ren och säker innanläsning av såväl latinsk som svensk stil, i kristendoms-kunskap innanläsning av Luthers lilla katekes och någon kort, lättfattlig bibliska historia (han nämner

⁹ Karlstads Dom-Capitels Cirkulär n:o 15/1859.

¹⁰ BFE 1861—1863 avd. Växjö stift sid. 8—10 och 76—77 m. fl. ställen.

¹¹ I ämbetsmemorial N:o 4 den 2 juli 1851, alltså nära ett årionde före folkskolinspektionens inrättande, skrev biskop Agardh: ”Särskildt vill jag förklara min önskan, att — — — Herrar Contracts-Prostar behagade, efter skedd pålysning, anställa Visitationer i Folkskolorna, ingalunda i ändamål att pröfva lärjungarnas framsteg, hvilket ensamt tillhör Pastor och Skolestyrelsen, utan hufvudsakligen Folkskolelärares fortfarande nit och skicklighet i utöfningen af deras ansvarsfulla kall; hvarmed således Visitationer, under föräldrars, målsmäns och anhörigas närvaro, hvilka äfvenledes böra vara kallade, låter Skolläraren själf undervisa barnen efter den method, som af honom följes, samt efter slutad för rättning, inför Pastor och Skolestyrelsen, men ingalunda inför en större församling, meddelar såväl de anmärkningar, som de uppmuntringar och förmaningar, hvilka synas vara af behovet påkallade. — — — Äfven öfver sådana förrättningar införfäntar jag det Protocoll, som jag önskar dervid måtte hållas.”

¹² BFE 1861—1863 avd. Karlstads stift sid. 31—45.

exempelvis läroböcker av P. Pettersson, J. Fr. Åkerblom och Oscar Roos), enkel huvudräkning inom talområdet 1—50, skrivning på tavla av bokstäver och siffror samt sång med ledning av psalmodikon. Utanläsning av katekes eller biblisk historia skulle icke få förekomma i småskolan. Den dagliga lästiden borde vara fem timmar. För den årliga lästiden är anspråken små, minst sex veckor.

För folkskolan föreslår Anderson samma klassindelning, som för tiden är typisk, d. v. s. tre klasser, men före inträdet i folkskolan skulle barnet antingen i hemmet eller småskola ha inhämtat någorlunda färdighet i innanläsning. Förslaget till lärokurs för folkskolans tredje klass lämnar en inblick i vad förslagsställaren ansåg lämpligt att uppställa som slutmål i dåtidens folkskola. Utom katekes och biblisk historia, bibelspråk och psalmverser medtogs rättsskrivning efter diktamen, skrivning av brev, räkningar o. d. på papper utan föreskrift och linjer, räkning av sorter, allmänna bråk och decimalbråk, regula de tri samt ”geografi, svensk och allmän historia, kyrkohistoria, svensk språklära, naturlära”, därtill trädgårdsskötsel ”åtminstone teoretisk om lokala förhållanden ej medgiva praktisk”. Såsom minsta lästid för folkskolan anges tre månader i flyttande skolor jämte regelbundna repetitionsförhör, i fasta folkskolor nio månader.

Ett särskilt kapitel med ej mindre än nitton punkter ägnar Anderson åt ”läsordning”, egentligen metodiska anvisningar. Den praktiskt erfarne läraren röjer sig genomskinligt nog. Tysta övningar förordas, men monitörers hjälp är inte utesluten. Som anmärkningsvärt för tidsläget må följande punkter citeras:

”16) På det att undervisningen, hvilken under lärotimmarna bör bedrivas med all möjlig kraft och liflighet (icke hårdhet och häftighet) ej må blifva för barn och lärare öfveranstängande, bör intet läroämne oafbrutet öfvas öfver $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ timma; hvarjemte sittandet under öfningarna bör emellanåt på hvarje lärotimma få omvexla med stående.

17) Då läraren bör vara den egentligen undervisande i skolan, så bör ock undervisningen så ordnas och bedrivas, att han dervid, såvidt möjligt är, kommer att stå i omedelbar beröring med alla skolbarnen, förmedelst en rätt ordnad samläsning.”¹³

Det är för den första tiden i folkskolinspektionens tillvaro utmärkande, att folkskolinspektörerna låter sin personliga uppfattning av varjehanda frågor komma väl till synes. Deras åskådning blir ej sällan så utpräglad, att man utan svårighet kan se, hur de var på

¹³ BFE 1861—1863 avd. Karlstads stift sid. 38.

sitt håll sökt komma fram till en självständig hållning inför aktuella spörsmål. För den centrala myndighet, som skulle överblicka det hela, innebar detta självfallet en fördel men också en anledning till överväganden. Detta framgår även av de frågor och förslag, som chefen för ecklesiastikdepartementet överlämnade till de under några årtionden ofta återkommande inspektörsmötena (1862, 1864, 1867, 1870, 1875, 1877, 1881, 1894).¹⁴ Däremot torde något annat samarbete inspektörerna emellan ej ha förekommit än helt sporadiskt.

Redan år 1862 beslöts på sockenstämma i Karlskoga "utan att en enda röst höjdes däremot, att en så kallad Högre Folk-Skola med akademiskt bildad lärare härstädes skulle tillsättas".¹⁵ Om denna skola, vilken dock kom i verksamhet först i maj år 1865, meddelar inspektör Anderson, att han vid där den 5 april 1866 verkställd inspektion funnit den nybildade skolan ha 25 elever (16 gossar och 9 flickor), den yngste på 10:e och den äldsta på 20:e året. Skolan var delad på två avdelningar med skilda lärokursen. I den högre avdelningen hade bl. a. undervisats i geometri (första boken av Euclides jämte särskilda geometriska problem för de mera försigkomna lärjungarna) och linearteckning, i tyska språket "efter Lyths grammatik och Svedboms elementarkurs" samt i trestämmig sång efter noter, gymnastik hade däremot icke förekommit. Skolan var försedd "med goda kartor, bord, bänkar och stolar samt en nottafla hvarjemte en mindre orgel blifvit för insamlade medel inköpt". Som lärare var anställd förutvarande vik. adjunkten vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro *A. A. N. Randel*.¹⁶

Den högre folkskolan i Karlskoga blev den enda i Örebro län, ehuru försök gjordes för att få liknande till stånd på andra orter. Vid 1867 års landsting väckte friherre *Hugo Adolf Hamilton* motion om anslag med 500 kronor till kommuner i länet, som inrättade högre folkskola, men "förslaget blev icke av Landstinget bifallet".¹⁷ Särskilt verksam för tillkomsten av högre folkskolan i Karlskoga var förre talmannen i bondeståndet *Anders Ericsson* och riksdagsmannen *G. Hultman*. Skolan bestod intill utgången av år 1882.¹⁸

¹⁴ Viktor Fredriksson m. fl.: Svenska folkskolans historia del III sid. 15.

¹⁵ Karlskoga kyrkoarkiv: Sockenstämmans protokoll den 1 juni 1862. — Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 44—46.

¹⁶ BFE 1864—1866 avd. Karlstads stift sid. 60—61.

¹⁷ Örebro läns landstings Protokolls-Sammandrag 1867. — H. A. Hamilton. Motion i Örebro läns landsting 1867 (koncept i Boo slottsarkiv).

¹⁸ Gralén a. a. sid. 77.

En påtaglig skillnad i tillvägagångssättet vid den första allmänna utbildningen av lärare för småskolorna finner man inom länets tre delar. Folkskolinspektör Robson fann bästa lösningen ligga i små, decentraliserade kurser (jfr sid. 132), i Närke hölls kurser med ett större antal elever och mestadels förlagda till Örebro, medan den första kurs, som anordnades i Värmland, avsåg hela Karlstads stift och samlade 110 elever, av vilka två från Örebro län. Föreståndare vid denna kurs, som hölls i Karlstad år 1868, var folkskolinspektör Anderson.¹⁹

Sedan 1872 års landsting lämnat anslag för ändamålet inrättades från år 1873 ett småskoleseminarium med åtta månaders lärokurs för Värmland och förlagt till Karlstad. Föreståndare blev rektorn vid folkskoleseminariet i samma stad *Carl Kastman* (1832—1912), han kvarstod som sådan till år 1880. Bland lärarna märktes seminarieadjunkterna *Carl Lind* (föreståndare 1880—1894) och *Olaus Törneblad* (sedermera folkskolinspektör). Styrelsens ordförande var från början biskopen i stiftet *Claes Herman Rundgren* (1819—1906). Som synes var Värmlands län åtskilliga år före Örebro län med anordnandet av bildningsanstalt för småskolans lärare (jfr sid. 122—123).²⁰

I sin berättelse av december 1871 har folkskolinspektör Anderson lagt upp ett särskilt kapitel om förbättringar i skolväsendets anordning. Där har han dock ett mindre glädjande meddelande genom att nämna, hur ett beslut i Karlskoga om byggnad av 15 skolhus efter besvär blivit upphävt. Han är heller inte nöjd med roteindelningen i detta skoldistrikt. År 1869 fanns i Karlskoga 2.056 barn i skolåldern, och följande år hade av de inskrivna lärjungarna där 304 över en halv mils skolväg.²¹

Det upphävda beslutet angående 15 skolhus hade tillkommit på en sockenstämma den 2 februari 1868, då grundat på utredning av en kommitté, bestående av brukspatronerna *A. Wijkander*, *Nils Sundin* och *Carl Lindberg*, förre talmannen *Anders Ericsson* och bergsmannen *Erik Olsson*. Byggnaderna skulle vara färdiga enligt stämans beslut till år 1874 och kosta 75.650 kronor oberäknat utgifter för tomter, skolträdgårdar och uthus. Mot beslutet anfördes besvär av en representant för de stora bruken, som vid denna tid började få märkbart kommunalt inflytande, och av formella skäl blev be-

¹⁹ BFE 1867—1868 avd. Karlstads stift sid. 5—8.

²⁰ BFE 1872—1876 avd. Karlstads stift sid. 4. — Sven Nylund: Småskolläraryt utbildningen i Sverige sid. 86—88.

²¹ BFE 1869—1871 avd. Karlstads stift sid. 25.

slutet upphävt av Kungl. Maj:t den 30 juli 1869. Därmed gick ett storslaget projekt om intet.²²

Nytt beslut tillkom å stämman den 21 mars 1870. Då stannade man vid att åstadkomma tio nya skolbyggnader, som skulle stå färdiga 1875. Fullt så snabbt blev beslutet ej verkställt, men år 1877 kunde det sista av de tio skolhusen avsynas och tagas i bruk.²³

Ordförande i Karlskoga skolråd var under 1870-talet kyrkoherde *Erik Tullius Hammargren* (1814—1899), som i egenskap av förutvarande lärare målmedvetet och med intresse deltog i arbetet för skolväsendet.²⁴

Huru det vid tiden omkring 1870 kunde tillgå i en "småskola" i Karlskoga, omtalar år 1925 folkskollärarinnan *Lovisa Karlsson*, född i Karlskoga år 1868:

Fem år gammal började jag skolan. Den hölls i en brygghuskammare, som annars användes till drängstuga. Där bodde också lärarinnan, Sax-Kristin kallad. Hon var låghalt och brukade för det mesta virka granna röda och vita vantar, som sedan såldes. Det kanske också behövdes, ty någon lön hade hon inte, utan föräldrarna betalade två skilling om dagen för varje barn. Mycket ojämn var också skolgången, ty somliga dagar var det endast tre eller fyra elever, andra dagar kunde det vara tio till tolv.

Varje barn hade med sig testamente och psalmbok, vilka användes som läseböcker, samt katekes och griffeltavla. Nybörjare använde abc-bok. — — — Jag kunde läsa innantill, då jag började skolan, varför jag genast fick långa katekesläxor. Allt gick bra, tills jag kom till tredje artikeln, men då fick jag den enda middagsläxa, jag någonsin haft. Den sorg och förtvivlan, jag då kände, har jag aldrig glömt. Men så lärde jag mig också hela katekesen med hustavlan och althanasie symbolum före terminens slut.

Somliga läxor lärde vi oss i skolan. Därvid läste vi alla högt, var och en på sin läxa, och då vi kunde, fick vi gå fram och läsa upp.

Om någon av pojarna bråkade, togs han ut i brygghuset, och det största karet stälptes över honom. Där fick han sitta länge och betänka sig, innan han fick vända åter till ljuset. Ett annat vanligt straff var att stå framför fönstret med uppräckt armar och hålla en kvast i vardera handen. Det var nog svårt, men värst var ändå skammen, då de förbigående kanske skrattade åt stackaren, som stod i fönstret.²⁵

²² BFE 1872—1876 avd. Karlstads stift sid. 23. — Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 50—53.

²³ Gralén a. a. sid. 56 och 122.

²⁴ Ibid. sid. 69. — C. V. Bromander: Kyrkoherde Erik Tullius Hammargren i Karlskoga (art. i Karlstads stifts julbok 1927). Karlstad 1927. — Selma Lagerlöf: Erik Tullius Hammargren (art. i "I Karlskoga bergslag" sid. 183—194. Uppsala 1926.

²⁵ Gralén a. a. sid. 40.

Vid slutet av 1860-talet uppfördes skolhus vid Karlsdal på bekostnad av bruksägaren där. I Bjurtjärn byggdes omkring 1870 två nya skolhus, det ena vid Allkvättern, det andra i Kväggens skolrote. Nysunds skoldistrikt fick sin tredje folkskola år 1872.²⁶

Från och med år 1873 delades Karlstads stift i två inspektionsområden, varvid Värmland blev det ena. Därigenom minskades folkskolinspektör Andersons område i fråga om antalet skolor med omkring en fjärdedel. Men alltfört var det stora antalet flyttande skolor kännetecknande för området.²⁷

Inspektören gör i berättelsen för perioden 1872—1876 en del jämförelser mellan tillståndet för skolväsendet då och tidigare. I det hela kan han anteckna påtagliga framsteg. Ett gott resultat låg i en förbättrad skolgång. Hur anspråkslöst man då för tiden såg på en så betydelsefull faktor för undervisningen, framgår bl. a. av de procenttal, folkskolinspektören anför. År 1875 hade 33 % av lärjungarna i de fasta skolorna bevistat skolan 1—60 dagar, 44 % 60—120 dagar och blott 22 % mer än 120 dagar. I de flyttande skolorna nådde samtidigt endast 30 % av lärjungarna över 60 dagars skolgång (hela antalet lärjungar i dessa skolor utgjorde då 47.767).²⁸

För den högre folkskolan i Karlskoga syns inspektören ha hyst stort intresse. Under åren 1872—1876 besökte han denna skola sju gånger. Verksamheten fortgick där efter enahanda linjer som förut med *Anders Törner* såsom lärare. I november 1875, sista gången inspektören var där, hade skolan 35 lärjungar.²⁹

Med tillfredsställelse antecknar inspektören, att "elva större skolhus med boställslägenheter för lärare hade blivit uppförda" i Karlskoga, och att folkskolan vid kyrkan där fått en biträdande lärare. Vid Degerfors hade bruksägarna inrättat både folk- och småskola samt anställt två lärarinnor, Bjurtjärns skoldistrikt hade nu fyra skolhus och lika många folkskolor, Nysund kunde räkna med fyra skolhus, av vilka ett vid Ölsboda, varjämte sex småskolor där fanns i verksamhet.³⁰

Tvingad av ohälsa avgick folkskolinspektör *P. G. Anderson* från sin tjänst med utgången av år 1876. Sista året av sin tjänstgöring

²⁶ BFE 1872—1876 avd. K:s stift sid. 23—24. — Axel Höglind: Skolväsendet i Nysunds församling (art. i Nysunds socken sid. 109). Örebro 1938.

²⁷ BFE 1872—1876 avd. Karlstads stift sid. 1.

²⁸ Ibid. sid. 9.

²⁹ Ibid. sid. 20—21.

³⁰ Ibid. sid. 23—24. — Höglind a. a. sid. 119.

var han oförmögen att gå utan hjälp av krycka men hade det året likväl besökt 342 skolor, medan tidigare omkring 400 skolavdelningar varit hans årliga pensum under tjänsteresorna. Slutorden i Andersons sist avgivna berättelse, präglade på en gång av vemod och framtidsblick, formar han själv sålunda: "Och härmed får undertecknad under djup känsla af tacksamhet för åtnjutet förtroende och för gunstbenäget öfverseende under den femtonåriga inspektionsverksamheten, vördsammast avsluta denna slutredogörelse under innerlig önskan, att allt måtte hafva tjent och tjena till befordrande av folkskolans ändamål: sant kristlig och medborgerlig bildning!"³¹

För inspektionsperioden 1877—1881 blev Karlstads stift delat på tre inspektionsområden av sinsemellan starkt varierande storlek. Det västra området, som omfattade Dalsland och två kontrakt i Värmland, räknade vid 1877 års ingång 200 skolor. Där erhöll komministern i Åmål *Carl Gillgren* (1843—1894) nytt förordnande som folkskolinspektör.¹ Uppdraget att vara folkskolinspektör i det mellersta och minsta området, enbart Nors kontrakt med 62 skolor, blev en bisyssla för seminarierektorn i Karlstad *Carl Kastman*.² I det östra och största området med 453 skolor förordnades den 24 november 1876 som efterträdare till folkskolinspektör P. G. Anderson seminarieadjunkten i Karlstad

Olaus Törneblad.

Olaus Törneblad var född i Lur, Bohuslän, den 6 augusti 1840, avlade mogenhetsexamen vid latinläroverket i Göteborg 1867 och blev student i Lund 1868. Teoretisk teologie examen avlade han där 1874 och erhöll 1880 dispens från praktisk teol. examen. Han var 1867—1868 anställd såsom extra lärare i Laholm och blev den 30 november sistnämnda år adjunkt vid Karlstads folkskoleseminarium. Sitt förordnande som folkskolinspektör uppehöll Törneblad med tjänstledighet från adjunkturen vid seminariet. Han avled år 1909.³

Under den långa tiden av 32 år utövade Törneblad verksamhet såsom folkskolinspektör. Ehuru inspektionsområdena för hans del emellanåt ändrades till omfång, förblev dock värmlandsdelen av Örebro län alltjämt inom hans verksamhetskrets. Närmast kommer här att beröras händelser under tiden t. o. m. år 1886.

Sammanfattande berättelser ingav Törneblad till ecklesiastikdepartementet för tiden t. o. m. år 1904.⁴ För de tre åren 1905—

¹ BFE 1877—1881 avd. Karlstads stift sid. 37—53.

² BFE a. a. sid. 21—36.

³ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 80. — Edv. Köllgren: Matrikel öfver Rikets allmänna läroverk och seminarier m. fl. sid. 579—580. Vimmerby 1905.

⁴ BFE avd. Karlstads stift 1877—1881 sid. 1—19, 1882—1886 sid. 1—27, 1887—1892 sid. 1—24, 1893—1898 sid. 1—29 och 1899—1904 sid. 1—20.

³¹ BFE 1872—1876 avd. Karlstads stift sid. 30.

1908 har efterträdaren lämnat berättelse.⁵ Till domkapitlet i Karlstad har Törneblad ingivit berättelser i föreskriven ordning, ehuru hans uppgifter stundom inskränkt sig till de rent statistiska.

Några siffermässiga uppgifter för de tre skoldistrikten, om vilka här blir fråga, må komma först för att så medgiva en bättre överblick av läget.

I Bjurtjärns skoldistrikt hade man år 1879 realiserat ett beslut av den 25 maj 1866 av innebörd att bygga sex skolhus. Därmed fanns lokaler för de tre folkskolor och tre småskolor, som distriktet hade vid 1880-talets ingång. Samtliga skolor var flyttande på två rotar. Vid dem tjänstgjorde tre ordinarie folkskollärare och tre småskollärarynnor. Den så tillkomna organisationen blev bestående till året 1887.⁶

En av lärarna i Bjurtjärn, *Karl Anton Westerlind* (1855—1940), förtjänar omnämmande för sin insats i socknens utveckling. Vald till lärare i Bjurtjärn den 10 augusti 1879 kom han att i 40 år ägna sin kraft åt kommunen. Han avgick som lärare den 30 juni 1919, hade då tjänstgjort längsta tiden vid Ladufallets skola. Stort förtroende åtnjöt Westerlind såsom kommunalman, var bl. a. ordförande i kommunalfullmäktige, kassaförvaltare i kyrko- och skolråd, landstingman m. m. År 1935 erhöll han Pro Patrias guldmedalj för sina omsorger till det allmännas bästa.⁷

Från 1880-talets början inträdde i Karlskoga kommun behov av skolväsendets utveckling som följd av en växande industri vid Bofors och Degerfors järnbruk. Jämsides med de problem, som följde av ökad befolkning och ökat antal skolpliktiga barn, fanns en strävan efter att få bättre skolor. År 1880 var sex av distriktets folkskolor fasta, vid Karlskoga kyrka, Granbergsdal, Karlsdal, Kedjeåsen, Knutsbol och Lonnhyttan. Flyttande skolor fanns då vid Degernas-Strömtorp, Linnebäck-Nyttorp och Sibbo-Immetorp.⁸

Vid Degerfors erbjöd sig brukets ägare att bekosta lokal för skolan, om skoldistriktet åtog sig avlöning för lärare. På sådana villkor anställdes år 1881 en folkskollärare och en småskollärarinna vid Degerfors (barnen från bruket hade förut bevistat Agens skola). Året efteråt kom ett skolhus till vid Loviselund, avsett att mottaga barn från Bofors bruksområde. I samband härmed avlöstes det rote-

⁵ BFE 1905—1910 avd. Karlstads stift sid. 1—35. Sthlm 1912.

⁶ Linus Brodin: Bjurtjärn, kyrkan — socknen 300 år, sid. 93—94. Kristinehamn 1945.

⁷ Ibid. sid. 94.

⁸ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 70—71.

J. E. Janson

1839—1915

kyrkoherde, folkskolinspektör
i västra Västmanland 1877—1901

Två småskollärarynnor

år 1875

Louise Hellström (t.v.)
i Edsberg

Ida Engvall (t.h.)
i Vintrosa
båda födda 1856

Byggnad för småskola

uppförd år 1876 vid Binninge i Edsberg

Byggnaden kan sägas vara ganska vanlig för sin tid i fråga om exteriör och plan. Ingång och förstuga var gemensamma för lärarinna och lärjungar, förstugan utan eldstad. Kapprum fanns inte. Till vänster i byggnaden låg skolsalen med fönster åt tre sidor. Den fick vintertid sin uppvärmning genom en gjuten järnkamin av typ, som var allmän i Örebro läns bergslag. Lärarinnans bostad bestod av två rum och kök. Köket låg mitt fram från förstugan och hade öppen spis med häll, bostadsrummen var försedda med kakelugnar. Vinden, dit trappa ledde från förstugan, var oinredd. Vatten för skolan och lärarinnan hämtades från brunn å skoltomten. En mindre uthusbyggnad skymtar till höger å bilden. Skolans lärarinna syns i förgrunden — Invigningen av skolhuset förrättades av kyrkoherde F. Th. Hagberg, som vid skolmötet i Örebro 1868 var tveksam om småskolans nytta.

system för skolhusens byggnad och underhåll, som förut tillämpats i Karlskoga.⁹ År 1885 inrättades en ny småskollärartjänst vid Lonnhyttans skola, året därpå förändrades Brickegårdens skola till fast och heltidsläsande sådan, så också skolan i Knutsbol. Samtidigt blev Sibbo folkskola fast skola, men där behöll man halvtidsläsningen tills vidare.¹⁰

Även i Nysund genomfördes förbättringar i skolväsendet. Å en av Svartå bruk skänkt tomt uppfördes år 1878 nytt skolhus vid Fågelåsen, vid Högberg byggdes nytt skolhus år 1885, detta också å fritt upplåten tomt. Samtliga skolor i Nysund var dock flyttande med undantag för Åtorps skola.¹¹

Om lärarna *J. E. Palmqvist*, som även var organist och klockare, och *A. G. Lindskog* berättas, att de båda gjorde en god och långvarig tjänst i Nysunds skoldistrikt men var i mångt och mycket varandra helt olika. Palmqvist skall ha varit tystlåten, lugn och betänksam, djupt allvarlig och utrustad med utpräglat ordningssinne. Lindskog var livlig och energisk, hade knappt tid att stanna vid möte med någon utan började ett samtal långt före mötet och fortsatte det efteråt, under det han gång på gång vände sig om.¹²

Sockenbibliotek inrättades i Nysund redan år 1859 och följande år i Karlskoga. Medel till bibliotekets vård och underhåll togs i Karlskoga att börja med från "Bränvins MinuteringsCassan", varjämte hundskattemedel en följd av år användes till "folkundervisningens förbättrande".¹³

En lärareförening bildades i Karlskoga den 1 februari 1879 med folkskolläraren *J. Hedin* som ordförande. Ett par år senare sammanslöt sig lärare i Rudskoga pastorat, dit Nysunds församling hörde, till en förening, benämnd Rudskoga pastorats lärareförening. Dess förste ordförande var folkskolläraren *G. Hempel* vid Åtorps skola (senare under lång tid lärare vid Mariedams folkskola i Lerbäck).¹⁴

Bland de lärare, som vid här behandlade tidsskede kom till Karlskoga, förtjänar *Gabriel Norlin* (1852—1928) ett särskilt omnämnande. Han blev lärare vid Karlskoga folkskolor år 1878, förordnades år 1893 till förste lärare vid Bofors-Kyrkbyns skolor och till

⁹ Gralén a. a. sid. 70—72.

¹⁰ Ibid. sid. 72—73.

¹¹ Höglind: Skolväsendet i Nysunds församling sid. 119.

¹² Höglind a. a. sid. 124—125.

¹³ Höglind a. a. sid. 126. — Gralén a. a. sid. 42.

¹⁴ Gralén a. a. sid. 90. — Höglind a. a. sid. 123

överlärare år 1904. Å sistnämnda befattning kvarstod han till utgången av år 1919. Sin syssla som överlärare skötte han med undantag för den sista terminen samtidigt med oavkortad undervisningsskyldighet såsom lärare i folkskolan. Med stor organisatorisk kraft och skicklighet fullgjorde han sina uppgifter, och han fick se Karlskoga skolväsende utvecklas från en blygsam ståndpunkt till en för sin tid välordnad undervisningsanstalt.¹⁵

Folkskolinspektör Törneblad lämnar i sina berättelser för perioderna 1877—1881 och 1882—1886 endast få direkta uppgifter om skolor i de tre till Örebro län hörande skoldistriktet inom hans inspektionsområde. I berättelsen för den förstnämnda av här ovan angivna femårsperioder nämner han, att i Karlskoga inrättats två nya folkskolor och två nya småskolor samt i Bjurtjärn en ny folkskola.¹⁶ För den senare perioden antecknas, att tre nya småskolor kommit till i Karlskoga men en sådan blivit indragen i Nysund, där dock liksom i Karlskoga en ny folkskola inrättats. Den högre folkskolan i Karlskoga blev nedlagd år 1882. Som ersättning för denna skola anordnades fortsättningsskolor med början år 1881 på fyra platser (Immetorp, Granbergsdal, Knutsbol och Agen).¹⁶

Undervisning i kvinnlig slöjd började bedrivas efter enskilt initiativ vid kyrkskolan i Karlskoga och år 1885 vid Loviselunds skola, där enligt inspektörens meddelande undervisningen sköttes av "skollärarens hustru", m. a. o. fru *Edla Norlin*.¹⁷ Slöjd för gossar började år 1882 vid Granbergsdals folkskola. Undan för undan fick båda grenarna av slöjdundervisning plats vid de olika skolorna.¹⁸

Som följd av att domkapitlet i Karlstad under november 1879 offentliggjorde ett s. k. normalreglemente, upprättat i anslutning till 1878 års normalplan för folk- och småskolor, förekom under närmast följande tid ett allmänt arbete med nya reglementen för skoldistriktet. Karlskoga erhöll nytt reglemente år 1880, Nysund vid samma tid. Om det sistnämnda skoldistriktet säger Törneblad, att där aldrig förut funnits något i vederbörlig ordning stadfäst reglemente. Dock må ihågkommas, att Kungl. Maj:t den 14 december 1833 fastställde reglemente för Nysunds folkskola.¹⁹

Under 1880-talet börjar tryckta ekonomiska konjunkturer bli allt-

¹⁵ Gralén: Karlskoga folkskolor, läsåret 1919—1920, sid. 18. Karlskoga 1920.

¹⁶ BFE 1877—1881 avd. Karlstads stift sid. 2.

¹⁷ BFE 1882—1886 avd. Karlstads stift sid. 7.

¹⁸ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 77—79.

¹⁹ BFE 1877—1881 avd. Karlstads stift sid. 6. — Gralén a. a. sid. 75.

mer kännbara i det allmänna livet och därmed även för skolväsendet. Inspektör Törneblad erinrar om detta med följande ord:

"På stor hänförelse för förslag, som kräfva ökade utgifter, får man ej räkna, allra minst om dessa utgifter äro nära förestående. — — Tålmod får man visa helst under tider sådana som de närvarande, då de ekonomiska förhållandena mångenstädes äro ganska bekymmersamma. Att folkmängd och barnantal aftager, och att fattigdom och fattigvårdstunga tilltager, det får man ofta höra till någon del äfven se bekräftadt. Under sådana förhållanden må med tacksamhet erkännas, att det tillmötesgående och den beredvillighet flere kyrkostämmor visat icke varit ringa."²⁰

I själva verket inträder omkring mitten av 1880-talet en avmattning inte blott i här berörda orter utan i så gott som hela vårt land med hänsyn till det uppsving, som 1870-talet kan visa i fråga om folkundervisningen. Folkskolan hade väl fått fast fot, men utvecklingen gick långsammare än förut, och på sina håll kunde motstånd eller likgiltighet förmärkas. Det blir anledning att något längre fram taga upp sådana synpunkter till belysning, som dem folkskolinspektör Törneblad påtalat.

²⁰ BFE 1882—1886 avd. Karlstads stift sid. 14.

Frivilliga insatser för folkundervisningen.

Jämte det statligt påbjudna och kommunalt anordnade arbetet för folkundervisningen framkom i Örebro län liksom på många andra håll en frivillig verksamhet till förmån för ökad folkbildning. Den tog sig olika former. Ett av de mest betydande inslagen avsåg *folkhögskolan*.

Tanken på en folkhögskola inom Örebro län dryftades omkring 1870 både man och man emellan och i ortens tidningar.¹ Vid ett sammanträde med Östra-Nerikes hushållningssällskap, hållet i Pålshoda i september 1872, togs ett förslag om folkhögskola upp till allvarlig överläggning. Som ett första resultat antecknades, att kammarjunkaren, godsägaren *Adolf Coyet* förklarade sig villig att för en tid av fem år kostnadsfritt som lokal för en blivande folkhögskola ställa till förfogande manbyggnaden å egendomen Vrana i Sköllersta socken. Vidare utsågs en kommitté för att undersöka möjligheten att realisera tanken på folkhögskola. Kommitterade blev — jämte nyssnämnde Coyet — bruksägaren *Robert Montgomery-Cederhielm*, kammarherren, friherre *Nils Gabriel Djurklou*, direktör *Anders Pehrsson*, Kävesta, kronolänsman *N. G. Sahlin* och major *C. J. von Schantz*.²

Ungefär samtidigt, d. v. s. i september 1872, fördes frågan om en folkhögskola fram i länets landsting genom motion av direktör *Anders Pehrsson* och nämndeman *Carl Jansson* i Dammsätter. Landstinget upptog saken välvilligt och tillsatte även det en kommitté med uppdrag att "uppgöra förslag till inrättande af en folkhögskola i länet".³ I denna kommitté insattes direktör *Anders Pehrsson* (han tillhörde således båda de förberedande kommittéerna), lektor *A. G. Bogren*, telegrafkommissarie *Arvid Gunnælius*, kammarherren friherre *Carl G. Leijonhielm* och borgmästare *E. J. Wikander*.⁴

De båda kommittéerna förenade sig om ett gemensamt sammanträde i Örebro den 4 december 1872, då friherre *C. G. Leijonhielm*

fungerade som ordförande. Denne blev också till sin död 1876 ordförande i den blivande skolans styrelse, direktör *Pehrsson* dess ekonomiförvaltare. Teckningslistor kringsändes för teckning av frivilliga bidrag, och den 1 april 1873 hade tecknats sådana till ett belopp av 5.400:— kronor. Sedan kallades bidragstecknarna till möte i Örebro den 26 april 1873. Då beslöt man dels att bilda en folkhögskoleförening, dels att till föreståndare för en blivande folkhögskola kalla fil. dr *P. A. Gödecke* (1840—1890), föreståndare vid Östergötlands folkhögskola åren 1869—1873. Han antog kallelsen och var den nya skolans "rektor" till år 1876.⁵

Skolans ekonomi tryggades väsentligt genom anslag för en femårsperiod från såväl länets landsting som länets hushållningssällskap. Den 3 november 1873 öppnades Örebro läns folkhögskola å Vrana med 36 elever (71 sökande hade anmält sig, men alla kunde av lokala förhållanden ej mottagas). Utom föreståndaren anställdes löjtnant *W. Nauckhoff* som andre lärare och folkskollärare *K. E. Eklind*, Ekeby, som biträdande lärare.⁶

I skolans stadgar intogs följande om arten av skolans verksamhet: "All folkhögskolans undervisning skall vara kärnfull, flärdlös och lättfattlig, samt åsyfta att genom hjärtats värmande, förståndets skärpande och inbillningens renande lif samt genom karaktärens härdande på en gång till ödmjukhet och fasthet göra ynglingen till en fullmogen man, kunnig arbetare och framåtsträfvande medborgare."⁷ Bakom de ideellt formade ordalagen lyser viljan att göra skolan till en anstalt, värdig att motsvara förtroendet hos den stora allmänheten.

Som föreståndare vid skolan efter dr *Gödecke* inträdde hösten 1873 dåvarande fil. stud. *Gunnar Norlander* och kvarstod å denna sin befattning intill år 1885, då fil. lic. *J. V. Jonsson* blev föreståndare.⁸

År 1878 flyttade folkhögskolan från Vrana, där lokalerna visade sig bli för små, till Kävesta i Sköllersta, varest nybyggda lokaler togs i bruk. Vid Kävesta har Örebro läns folkhögskola sedan blivit bofast, särskilt vad angår den manliga avdelningen i skolan.⁹

Helt naturligt sökte man tidigt få lika möjligheter för kvinnlig ungdom som för manlig att få utbildning vid en folkhögskola. Men

¹ Se bl. a. Nerikes Allehanda årg. 1870—1872.

² [J. V. Jonsson]: Örebro läns folkhögskola 1873—1898 sid. 39—40. Örebro 1898.

³ Örebro läns landstings protokoll 1872.

⁴ Ibid. 1872.

⁵ J. V. Jonsson a. a. sid. 42—46.

⁶ Ibid. sid. 43.

⁷ Ibid. sid. 44.

⁸ Ibid. sid. 72.

⁹ J. V. Jonsson: a. a. sid. 49, 72 och 79.

först år 1880 kom dylik önskan att kunna förverkligas och då som ett försök, förlagt till länets norra del vid Öskevik i Linde bergsförsamling. Symtomatiskt nog hade själva saken förts fram redan läsåret 1876—1877 av eleverna vid Vrana, år 1880 togs frågan upp vid folkhögskoleförbundets årsmöte och i skolans styrelse vid sammanträde den 3 april s. å. Styrelsen inbjöd några i ärendet intresserade damer att verka för en kvinnlig folkhögskola, och en av de så inbjudna, fru *Mina Bäckström* (död 1881) blev föreståndarinna för den första årskursen. Denna tog sin början den 19 maj 1880 med 30 elever. Bland lärarinnorna märkes fröken *Anna Sandström*, senare känd som pedagogisk författarinna under pseudonymen "Uffe" och skolföreståndarinna i Stockholm.¹⁰

Efter tre års verksamhet vid Öskevik flyttades den kvinnliga folkhögskolan för ett år till Vrana för att följande läsår, 1883—1884, förläggas till Kävesta, d. v. s. samma plats som för den manliga skolan. Emellertid fick man oberäknade svårigheter för att erhålla lämplig föreståndare för den kvinnliga kursen, varför läsåren 1884—1887 förgick utan någon kurs för kvinnlig ungdom. Först sommaren 1888 upptogs ånyo den kvinnliga folkhögskolan, då under ledning av den nye föreståndaren J. V. Jonsson och med 24 elever. Därmed var ett första skede — "grundarskedet" — i Örebro läns folkhögskolas tillvaro avslutat, och skolan trädde in i en säkrare och mera tryggad utveckling.¹¹

Kanske får läsaren av den här starkt sammanträngda skildringen av folkhögskolans första årtionden intrycket, att skolans idéer bars upp och fördes fram av jämförelsevis socialt högtstående personer. Sant är, att flertalet av förgrundsfigurerna intog en bemärkt samhällsställning och inte tillhörde de s. k. djupa leden, men det var tänkesättet hos dem, inte deras titlar o. d., som bestämde insatserna. I vårt län som på andra håll i riket togs folkhögskolan i början emot med viss undran och betänksamhet hos många. Skolan sprang fram som uttryck för ett medvetet behov av ökade kunskaper och vidgad syn hos den växande ungdom, som ej haft annat underlag än folkskolan för sin strävan att öka sina insikter, att därmed också gagna sig själv och sitt yrke. Främst tänkte man därvid på landsbygdens ungdom. Den var i dåtiden ett flertal — industrien hade inte någon förgrundsställning i arbetslivet — vidare var möjligheterna för ungdom å landsbygden att gå till de högre skolorna ofta

¹⁰ Ibid. sid. 59, 72 och 79.

¹¹ Ibid. sid. 52—54. — H. Odhner: Svenska folkhögskolan 1868—1918 sid. 138.

mycket små av rent ekonomiska skäl. Jag vågar här tala av egen erfarenhet.

Ursprungligen formulerades tanken på en ny skolform i ordet "bondehögskola".¹² Bland dem som i riksdagen verkade för folkhögskolan var den närkesfödde ledamoten av andra kammaren på stockholmsbanken, "braständaren" *S. A. Hedin* (1834—1905). Han yttrade i ett anförande vid diskussion i Stockholm december 1868, alltså ganska tidigt i folkhögskolans historia: "Bland bönderna skall det intresse för saken sökas och väckas, som giver livskraft åt företaget".¹³ Under samma år utgjorde fråga om folkhögskolan ett av överläggningsämnen vid det sjätte allmänna folkskolemötet i Örebro. Ämnet var ordrikt formulerat, men kärnpunkten var: "Erkännes denna högre allmogeskola verkligen vara behöfvlig och nödvändig?" Inledare vid överläggningen då — den hölls å Karolinska läroverket — var den danske folkhögskoleföreståndaren *P. Bojsen*. Samtliga talare i diskussionen gav ett jakande svar till den framställda frågan.¹⁴

Att företaget i portgången för folkhögskolans start ej tillät någon lätt och bekväm fart, vittnar *P. A. Gödecke* i ett yttrande år 1888, sedan han lämnat sitt föreståndarskap vid Örebro läns folkhögskola: "Om ni varit med på den tiden, då den första stenbrytningen skedde, skulle ni fått smaka på andra dagar, än som nu levas. Det var att vapenlös dock få stå rustad till tänderna."¹⁵

* * *

Intressena för frivilliga insatser på undervisningens område var länge främst inriktade på småbarnsstadiet. De egentliga småskolorna kom ju jämförelsevis sent in i vårt offentliga skolsystem, men bristen sökte man tidigare avhjälpa på enskild väg. I sin bok "Förskoleåldern som pedagogiskt problem" har folkskolinspektören, fil. dr *Albin Warne* ingående behandlat vad som i vårt land ägde rum i dylikt hänseende.¹⁶ Relationerna mellan småbarnsskolorna och skolundervisningen har Warne ägnat ett särskilt kapitel i sin bok.¹⁷

¹² H. Odhner: Svenska folkhögskolan 1868—1918 sid. 23—24.

¹³ Ibid. sid. 25.

¹⁴ Bestyrelsen för det Sjette Allmänna Svenska Folkskolemötet i Örebro den 29, 30 och 31 Juli 1868 sid. 48—51. Örebro 1869.

¹⁵ H. Odhner a. a. sid. 33.

¹⁶ Albin Warne: Förskoleåldern som pedagogiskt problem. Sthlm (Helsingfors) 1951.

¹⁷ Warne a. a. sid. 58—69.

Ofta gick utvecklingen därhän, att småbarnsskolorna, från början avsedda företrädesvis för barn i ålder 3—7 år eller under den egentliga skolåldern, övergick till s. k. barnträdgårdar (Kindergärten) — i senare tid kallade förskolor — efter idéer från den tyske pedagogen *Friedrich Fröbel*.

En av de första småbarnsskolorna i vårt land, kanske den första utom huvudstaden, grundades år 1838 i Nora stad efter initiativ av överste *Carl Gustaf af Forsell* (1783—1848), biträdd av sin maka. Forsell, till yrket kartograf för väg- och vattenbyggnader, var en man med stora intressen för humanitära och sociala strävanden.¹⁸ En annan småbarnsskola med livslängd längre än många liknande inrättades hösten 1840 i Örebro stad. Förslagsställare då var assessorskan *Hedda Dahlgren*. Hon tog upp saken vid ett sammanträde å Örebro slott den 8 januari 1840, vilket hölls under ledning av dåvarande landshövdingen *E. J. Bergenskjöld*. Såvitt man nu kan bedöma, är det småbarnsskolan, som kyrkoherden i Örebro, professor *P. O. Gravander* omnämmer i sin berättelse till Strängnäs domkapitel år 1844 (jfr sid. 49). Den första lärarinnan i samma skola hette *Charlotte von Engelbrecht* (av Gravander kallad von Engelbrechten). Skolan ägde bestånd till år 1886, då den ombildades till barnhem.¹⁹

Å sid. 90 av detta arbete har nämnts den av "Mor i Vall" inrättade skolan i Karlskoga. Ett liknande initiativ finns från samma kommun genom "Karlskoga fruntimmersförening", som år 1877 inrättade en flickskola, avsedd för föräldralösa eller annars i uppfostringshänseende vanlottade flickor i ålder 6—15 år. Denna skola var ordnad som internat, och alla utgifter för den bestreds från början med frivilliga bidrag. Fr. o. m. år 1890 lämnade kommunen anslag med varierande belopp, vanligen beräknat efter 60 kronor för varje intaget barn i skolan. Antalet skyddslingar utgjorde i regel 16. År 1907 övertogs den fastighet, skolan ägde, av Karlskoga kommun, och efter ombyggnad av lokalerna inrättades där barnhem för både gossar och flickor.²⁰

* * *

Bland de skolor, folkskolinspektör Bogren i sin första samman-

¹⁸ Warne a. a. sid. 116. — Lennermark-Nordén: Nora stads och bergsförsamlingens folkskolor 1842—1942 sid. 7.

¹⁹ Warne a. a. sid. 70—103.

²⁰ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 96—97.

fattande berättelse meddelar sig ha besökt, nämner han "Friskolan i Vallby" inom Stora Mellösa socken.²¹ Vad menar han med friskola? Alla våra folkskolor var ju fria skolor i den meningen, att de lämnade tillträde för alla barn i skolåldern, även för andra och äldre isynnerhet under deras första tid. I det här fallet menar inspektören en skola, anordnad på frivillighetens grund, icke av kommunen utan av den baptistförsamling, som fanns i Stora Mellösa. Det är inte ovanligt, att i Närke med dess markanta inslag av religiösa strömningar just vid den tid, då folkskolinspektionen började, finna skolor, inrättade av övervägande religiösa eller humanitära skäl, stundom på grund av missbelåtenhet med skoldistriktens i målsmännens tycke bristande omsorg om undervisningen.

Friskolan vid Vallby besöktes av folkskolinspektör Bogren första gången den 7 oktober 1862.²² Den hade då 78 inskrivna och 66 närvarande lärjungar. Samtliga lärjungar fick undervisning i läsning och skrivning, 41 i katekes och 39 i räkning, men endast 20 i biblisk historia, dessa hade dock läst hela läroboken. För ämnet sång har inspektören antecknat "små sånger och psalmer". Undervisningen i geografi, historia och naturkunnsighet var "obetydlig" eller ingen. En jämförelse med övriga skolor i Stora Mellösa vid samma tid visar knappast någon skillnad, såvitt framgår av dessa här nämnda uppgifter. Jo, en skillnad fanns, den hade flera lärjungar än någon av de övriga tre skolorna i socknen: Kyrkskolan 44, Egeby 70 och Göksholm med 30 lärjungar. Om skillnaden var tillfällig eller konstant, är numera ej möjligt att avgöra. Mot slutet av den frivilliga skolans tillvaro minskades lärjungeantalet och blev en av orsakerna till dess nedläggande.

Inspektör Bogren nämner sedermera inte mycket om de enskilda skolor, som särskilt under 1860-talet fanns på flera orter i Närke. Om skolan i Vallby inskränker han sig till att nämna, att den är "en så kallad friskola, som ej af församlingen underhålles".²³ Det är mycket sannolikt, att han med full avsikt uraktlät att blanda sig i de slitningar, som stundom uppstod till följd av en del målsmäns missnöje och önskan att få en enligt deras mening bättre undervisning än i de vanliga folkskolorna. Orsak till upprättandet av enskilda skolor var också otillräckligheten hos somliga kommunalt anordnade skolor, exempelvis i Örebro stad, eller långa skolvägar för

²¹ BFE 1861—1863 avd. Strängnäs stift sid. 80—81.

²² Ibid. sid. 70.

²³ BFE 1861—1863 avd. Strängnäs stift sid. 68.

avlägset boende barn. Ofta blandades dylika motiv med varandra och väckte önskan att få en skola till stånd.

Skolan vid Vallby började redan år 1856 med 43 elever. Protokollet vid det sammanträde, då beslutet om skolan tillkom är skrivet av klockaren och folkskolläraren *Johannes Palmqvist* och förvaras f.n. bland Stora Mellösa baptistförsamlings arkivalier. Redan vårterminen 1859 hade skolan 123 elever. Åt 36 av dessa lämnades »fri middagsspisning varje dag» under terminen, som pågick 15 mars—30 juni. Liksom skolans övriga verksamhet bestreds utgifterna genom sammanskott av enskilda personer. Den första lärarinnan hette *Kerstin Larsdotter*, hemmahörande i Egeby av samma socken. Vid höstterminens slut den 23 november 1864 hölls i skolan offentlig examen. (Dessa uppgifter lämnade den 13 nov. 1958 av pastor Georg Odenmarck, Stora Mellösa.)

En liknande skola som den vid Vallby i Stora Mellösa men av långt större varaktighet inrättades i Askers socken av därvarande baptistförsamling. Som församlingsföreståndare och lärare vid skolan kallades dit år 1860 folkskolläraren *Claës Fredrik Pira* (1831—1887), förut lärare, organist och klockare i Håtuna, Uppland.²⁴ Pira blev en inflytelserik man i vida kretsar inom Närke. Åt skolan ägnade han stor omsorg. Den hade tidvis 50 à 60 lärjungar och upprätthölls även efter Piras död, nedlades först år 1905. Efter initiativ av Pira, som en tid tänkte sig kunna åstadkomma en högre skola — enligt uppgift på grund av den behandling, lärjungar från baptistiskt sinnade hem stundom rönte i Karolinska läroverket i Örebro — anordnades år 1868 i Asker en skola för unga flickor under ledning av fröken *Malin Keventer*, en bildad och musikaliskt begåvad kvinna. Samtidigt fanns i Asker en lantbruks- och bokhålleriskola på egendomen Labbetorp med ägaren *C. J. Lindeberg* som föreståndare. Även denna skola var föremål för Piras intressen.²⁵

Det kan vara av värde att taga kännedom om de ekonomiska villkor, baptistförsamlingen i Asker kunde bjuda sin lärare Pira. Hans lön bestämdes den 15 november 1863 på följande sätt: "6 tunnor råg, 1 tunna vete, 1 tunna malt, 1 tunna korn, 1 tunna ärter, 4 tunnor blandsäd, 15 tunnor potatis, 6 famnar ved, 4 lass hö och 3 lass halm samt pengar i förskott för varje månad under året 36 Rdr och 8 skilling rmt".²⁶ Det kan sägas vara betecknande, att na-

²⁴ Byström, J.: En frikyrklig märkesman sid. 41. Sthlm 1928.

²⁵ Byström a. a. sid. 153—154. — Lagergren, Claes: Mitt livs minnen sid. 286—287. Sthlm 1922.

²⁶ Byström a. a. sid. 60.

turaförmånerna bildade den större parten i löneförmånerna, och det stämmer väl inte blott med tidens sedvanor utan också med de möjligheter, en befolkning i den bördiga Askersbygden hade lättast att utvinna.

Jämsides med de officiellt anordnade folkskolorna fanns under 1860-talet enskilda skolor i flera socknar, t. ex. i Bo, Norrbyås och Vintrosa.²⁷ Att så var fallet även i staden Örebro hade flera orsaker.

Om skolförhållandena i Örebro ger ett skolrådsprotokoll av den 19 april 1862 god upplysning. Prosten *G. W. Gumælius* hade tagit initiativ till en utredning med syfte att ordna skolväsendet. Man hade konstaterat att 236 barn i skolåldern inom staden då saknade undervisning, varför nya lärartjänster behövdes. Så kommer följande upplysning i sak: "Åtskilliga mindre skolor finnas dessutom i staden t. ex. småbarnsskolan, barnskolan i Bährska huset, baptistiskolan i deras bönehus, samt pensioner och undervisningsanstalter, som hållas af enskilda."²⁸

Småbarnsskolan var i detta fall densamma, som här omnämnts å sid. 184. Baptisternas skola i Örebro hade under senare delen av 1860-talet som lärare en folkskollärare *Klas Österholm*, förut anställd i Rekarne socken men uppsagd där, då han anslöt sig till den baptistiska uppfattningen i dopfrågan. Han skall ha varit en kunnig och duglig lärare. Livligt intresserad för sång bildade han år 1870 en sångförening, troligen den första inom Örebro första baptistförsamling. När Österholm efter några års verksamhet i Örebro emigrerade till Amerika, upphörde den av honom ledda skolan, om vilken sägs, att den "åtnjöt ett allmänt förtroende".²⁹

Den skola i "Bährska huset", som omtalas i ovannämnda protokoll, var anordnad av Örebro Evangelisk-Lutherska missionsförening. Den började sin verksamhet år 1861 och var tillgänglig mot en veckoavgift av 25 öre för varje lärjunge. "Bährska huset" låg å nuvarande tomten Nygatan 25. Efter något år flyttades skolan till det då nybyggda Lutherska bönhuset vid Kungsgatan 11. Skolans första lärarinna syns ha varit diakonissan *Sofia Sjögren*, som efterträddes av *Charlotte Lundgren*, även hon sannolikt diakonissa. Andra lärarinnor var *Maria Carlqvist* och fru *Hanna Bodström*.

²⁷ SDA kartong Bo: Visitationsprotokoll den 22 juni 1884.

²⁸ Bromander, Axel: Örebro folkskoleväsen och dess utveckling sid. 280. Örebro 1925.

²⁹ Hammar, Wilhelm: Ett halfsekelminne. Kort historik öfver Första baptistförsamlingens i Örebro 50-åriga tillvaro 1854—1904, sid. 28—36. Örebro 1904.

Undervisning meddelades i samma ämnen som i de vanliga folkskolorna, lancastermetoden användes, och lärjungeantalet var någon tid ända till 90. År 1869 upphörde denna skola.³⁰

Ett belysande exempel rörande tillkomsten av en enskild skola har överläraren i Kumla landskommun *Josef Svensson* tagit fram från äldre handlingar angående Hörsta skola i Kumla. Enligt vad han visar gick det vaknande allmänna intresset för samhällsangelägenheter efter tillkomsten av 1862 års kommunallagar och den religiösa väckelsen hand i hand för att praktiskt förverkliga önskan att få en skola.³¹

Jämmt på dagen tjugo år efter utfärdandet av folkskolestadgan samlades den 18 juni 1862 sex personer från Hörsta och Vallersta byar för att rådslå om skola å deras ort. En av de sex var hemmansägaren *Jonas Larsson d. y.* i Hörsta, själv ledamot av skolrådet i Kumla. De sex kom överens om att utfärda ett uppprop, vilket började så:

”Det har sedan en tid tillbaka för oss undertecknade och flera andra varit klart, att det för denna trakt behöfves för barnens Christliga Danning en Christlig Scholinrättning med tillräckligt stort utrymme. Denna trakts aflägsenhet ifrån sockenscholan vållar, att endast ett jämförelsevis ringa antal barn härifrån kan komma att besöka denna Schola, och det undervisningstillfälle, som för barnen erbjöd sig i Schollärare Lindströms Schola, finnes icke numera, sedan Lindström genom döden för alltid gått hädan, men barnskaran är stor, och den är i behof af Christlig undervisning och klarligen ljuder i ordet den gode Herdens röst: 'Föd mina lamm' . . .”³²

Uppropet gav resultat. År 1863 började man bygga ett skolhus i Hörsta. De som inte kunde skänka penningar, hjälpte till med dagsverken. Den 2 februari 1864 fanns en skolförening, som då antog stadgar. I den första paragrafen skrevs bl. a.: ”I ditt namn o Herre, så hafva vi byggt ett skolhus. Det är ämnat för små barns kristliga undervisning — — —. Ingen oupplyst eller världsvis skollärare får antagas, utan den som af Gud född är och har den rena evangeliska förkunnelsen.”³³

År 1865 togs det nya skolhuset i bruk. Det var mycket enkelt,

³⁰ Westman, Joh. S.: Örebro Ev. Lutherska Missionsförening genom 75 år 1860—1935, sid. 27—28. Örebro 1935.

³¹ [Ekdahl-Svensson]: Bilder ur Kumla skolors historia sid. 10.

³² Ekdahl-Svensson a. a. sid. 10.

³³ Ibid. sid. 11.

inrymde en skolsal utan förstuga, i nedre våningen därjämte ett litet boningsrum och kök, på vinden ett gavelrum.³⁴

Den 5 juli 1862 hade folkskolinspektör Bogren tillställt skolrådet i Kumla en längre skrivelse med åtskilliga förslag rörande skolväsendet. Av det skolrådsprotokoll, som fördes vid behandlingen av Bogrens skrivelse framgår, att då fanns i socknen skolhus byggda av rotarna även vid Byrsta och Mossby, såvitt man kan förstå utan initiativ från skolrådet. Men man fann lämpligt att använda de befintliga skolhusen och därtill söka få ytterligare ett vid Säbylund. Två ”skicklige, nitiske och gudfruktige lärare” skulle nyanställas samt ambulera vardera på två rotar. Därmed blev ett första steg taget för att bringa socknens alla skolor under enhetlig ledning.³⁵

Här anförda exempel på enskilda skolor och deras tillkomst må vara nog. Liknande fall av initiativ finns från flera orter inom länet. Tillsammans visar de, att hos mången var intresset för en god barnaundervisning levande.

³⁴ Ibid. sid. 12.

³⁵ Ibid. sid. 13—21.

Landstinget fortsätter med stöd åt folkundervisningen.

I föregående särskilda avsnitt har behandlats de åtgärder, Örebro läns landsting vidtog dels för folkskolinspektionen före år 1869 (sid. 95—96), dels till ärenden angående utbildning av lärare för småskolestadiet (sid. 122—124) och även för dess hållning till folkhögskolorna (sid. 180—183). Men landstingets intressen sträckte sig vidare än till dessa större uppgifter. Snart blir tydligt, att nya områden för undervisningen drogs in under landstingets handläggning. Här skall i korthet nämnas något om händelser av sådan natur under tiden före år 1887.

Utbildningen av lärare för folkskolan var till en början ofullständig. Det visade sig snart önskvärt, att i synnerhet äldre lärare behövde förnya sitt vetande och taga direkt kännedom om nya undervisningsmetoder. För sådant ändamål ordnades genom statsverkets försorg särskilda kurser vid folkskoleseminarierna. År 1869 beviljade länets landsting ett anslag med 450 rdr att fördelas i stipendier à 75 rdr till sex ordinarie lärare eller lärarinnor vid folkskolor inom Örebro län för att "de under minst fyra veckor hvar för sig genomgå en öfningskurs vid något af Rikets Seminarier".¹ Av stipendierna skulle fyra förbehållas lärare från närkesdelen och två åt lärare från västmanlandsdelen av länet. Folkskolinspektörerna fick i uppdrag att utse stipendiaterna.

Beslut om anslag för nyssnämnda ändamål upprepades år 1870, höjdes för åren 1873—1874 till 750 rdr men minskades år 1875 till 600 kronor och år 1880 till 300 kronor, då ändamålet angavs med orden "för att vid seminarium genomgå öfningskurs i det der använda undervisningssättet".² Efter 1880 syns liknande anslag ha ansetts obehövt.

En förut tämligen främmande undervisningsgren kom också år 1869 in i blickpunkten för landstinget. Då kom för första gången "Understöd åt de församlingar, som vilja meddela ändamålsenlig undervisning åt flickor i de nödvändigaste qwinliga handaslöjder, såsom sy, sticka, spinna, wäfwä och dylikt, på det sätt, som hvarje

församling finner lämpligast, mot följande wilkor: Församlingen förbinder sig att hålla en för undervisningen tjenlig och tillräcklig lokal, samt att för öfrigt ombesörja och utreda de derfor utöfwer det meddelade anslaget erforderliga kostnader".³ Anslaget fördelning skulle omhänderhas av förvaltningsutskottet i länets hushållningssällskap. Tillsyn över de skolor, som blev inrättade för slöjdundervisningen, uppdrogs åt samma förvaltningsutskott, varjämte länets folkskolinspektörer anmodades "att öfwer ordningen och undervisningen hafwa närmaste uppsigten, isynnerhet der den kan komma att ställas i förbindelse med den öfriga skolundervisningen".⁴

Motionär i ärendet hade varit dr *G. W. Gumælius*, som även i denna fråga visade sig äga framtidssyn. Han hade redan på 1830-talet i Viby väckt förslag och tagit initiativ till bildande av en s. k. hushållningsförening, i vars program också ingick hemslöjdens förbättrande. Denna förening anordnade år 1836 i sin hemsocken den första slöjdställningen inom Örebro län.⁵

Genom beslutet år 1869 började länets landsting ett betydelsefullt arbete för att stödja slöjdundervisningen. Försök att främja sådan undervisning hade på enskildas initiativ förekommit på flera orter inom länet. Vid den år 1831 med tillträde för flickor utvidgade folkskolan i Örebro stad (jfr sid. 39) upptogs genast undervisning i övning att sy, spinna och sticka. Första året hade denna skola 52 lärjungar.⁶ En slöjdskola för flickor inrättades på 1840-talet i Nora av fru *Louise Wedberg* d. ä., och i mars 1851 öppnade *Hedda Kristina Ekenmark* en vävskola i Örebro. Därefter bleknade det allmänna intresset för hemslöjden ett par årtionden framåt.⁷ Omkring år 1870 väcktes det till nytt liv. Det dröjde ej länge, förrän landstingets anslag till slöjdundervisningen höjdes från 300 rdr till 900 (år 1872) och 1.200 kronor (år 1875), allt detta för den kvinnliga slöjden. Men gav man understöd åt slöjd för flickor, så fann man sig också böra fortsätta för gossarnas räkning. Efter motion av dåvarande kaptenen, sedermera generalmajoren *John Lilliehöök* beslöt landstinget att genom särskild kommitté utreda fråga om "slöjd-

³ Örebro läns landstings Protokolls-Sammandrag 1869.

⁴ Ibid. 1869.

⁵ Wahlfisk, Joh.: Hemslöjden i Örebro län under 100-årsperioden 1803—1902 (i Örebro läns Kongl. Hushållningssällskaps historia 1803—1902, andra delen sid. 202—203.) Örebro 1902. — Wahlfisks utförliga och värdefulla skildring sid. 187—287 innehåller talrika uppgifter även om slöjdundervisningen i folkskolorna.

⁶ Wahlfisk a. a. sid. 199.

⁷ Ibid. sid. 213.

¹ Örebro Läns Landstings Protokolls-Sammandrag 1869.

² Ibid. åren 1870, 1872, 1875 och 1880.

skolor eller läroverkstäder för gossar”. Kommitterade blev jämte motionären kontraktsprosten *Oskar Bohm*, lektor *A. G. Bogren*, bruksägaren *H. M. Eriksson* i Ramsberg och fastighetsägaren *D. B. Andersson* i Svinnersta.⁸

Följande år — 1873 — beviljade landstinget anslag med 1.500 kronor för att understödja syftet med Lilliehööks motion. Det dröjde inte mer än ett år, innan anslaget ökades till 2.000 kronor.⁹ Därmed var slöjdundervisning åt gossar erkänd ock likställd med den för flickor, bådadera inrymda i landstingets omsorger för undervisningen.

De första kommuner i länet, som erhöll landstingets bidrag till undervisning i slöjd för flickor, var Asker, Nora stad, Nora bergsförsamling och Örebro stad, vardera med 75 kronor. År 1875 fanns sådan undervisning i fjorton kommuner: utom i de nyss nämnda i Askersund och Lindesberg, Almby, Ekeby, Gällersta, Kvistbro, Snavlunda, Tångeråsa, Viby och Ånsta-Långbro.¹⁰ Samma år förekom undervisning i slöjd för gossar i åtta kommuner: Asker, Askersunds stad, Edsberg, Hidinge, Nora bergsförsamling, Snavlunda, Viby och Örebro stad.¹¹

Av allt att döma var man i Örebro län som på andra håll i riket till en början ganska tveksam om slöjdundervisningens inriktning och ändamål. Man såg främst ett medel i nyttans tjänst. Den livliga, på sina håll lidelsefulla diskussion om slöjdundervisningens införande i folkskolan, som förekom i andra län, syns här ha varit mindre framträdande.¹² Med kungl. kungörelsen den 11 september 1877 blev steget taget fullt ut för stöd åt vad i senare tid blivit kallad ”pedagogisk slöjd”, m. a. o. en undervisning med det dubbla syftet att befordra handens skicklighet och samtidigt tjäna som ett uppfostringsmedel. Landstingets anslag till slöjdundervisningen i länet utgjorde år 1886 jämnt 5.000 kronor.¹³

För att främja trädgårdsskötseln lämnade landstinget anslag till länets trädgårds- och trädplanteringsförening, första gången år 1866. Till detta anslag fogades år 1870 det villkoret, att föreningen under varje av fem följande år skulle lämna växter till folkskolor för 100 kronor. Samma år beslöt landstinget att inköpa 100 ex. av

⁸ Örebro läns landstings Protokolls-Sammandrag 1872.

⁹ Ibid 1874 och 1875.

¹⁰ Wahlfisk a. a. sid. 250.

¹¹ Wahlfisk a. a. sid. 251.

¹² Wahlfisk a. a. sid. 252—254. — Gralén: Folkskolinspektionen i Gävleborgs län II sid. 34—37. Örebro 1955.

¹³ Örebro läns landstings Protokolls-Sammandrag 1886.

den avhandling av *Olof Eneroth*, som han utgav om folkskolan. Den skulle genom folkskolinspektörerna delas ut till sockenbiblioteken.¹⁴

Prosten Gumælius var ofta färdig med initiativ i undervisningsärenden. År 1872 väckte han motion om inrättande av skola för dövstumma. Utredning blev beslutad — en av utredningsmännen var folkskolinspektör Bogren — och anstalten kom till i beslut år 1874.¹⁵ Fyra år senare beslöt man utredning om anstalt för vård av sinnesslöa barn, men först år 1885 kom landstingets beslut att övertaga en förut av enskild person upprätthållen vårdanstalt, vilken tidigare fått understöd från landstinget.¹⁶

Lägger man till den redogörelse, som här kunnat lämnas, ett beslut av landstinget år 1873 att anslå 1.020 kronor till en kurs om sex veckor sommaren 1874 ”uti ritkonsten” för lärare och lärarinnor, så torde framgå, att Örebro läns landsting vid 1886 års utgång hade iklätt sig ansvar för många uppgifter på undervisningens område. Trots detta behövde landstinget icke under hela tiden göra någon uttaxering i form av landstingsskatt. Sådan kom först år 1900, vid det nya seklets ingång, och då med 10 öre per skattekrona.¹⁷

¹⁴ Ibid. 1872.

¹⁵ Ibid. 1872 och 1874.

¹⁶ Ibid. 1878 och 1885.

¹⁷ Ibid. 1873 och 1900.

V. ÅREN 1887—1914. FOLKSKOLEVÄSENDET UNDER ETT SKEDE AV SOCIALA STRÖMNINGAR.

En inledande översikt.

Det är sällan möjligt att få en god insyn i vad som händer inom ett lokalt begränsat område utan att samtidigt äga kännedom om vissa förhållanden i ett större sammanhang. Så också vad det gäller folkundervisningen. Här må därför erinras om några större och avgörande händelser från statsmakternas sida i vårt land under tiden 1887—1914.

För folkskolans organisation och arbetssätt blev de s. k. normalplaner, som utfärdades från ecklesiastikdepartementet åren 1889 och 1900, av stor betydelse. De fick tjäna som mönsterbilder. Man ansåg i dem upptagna skolformer såsom fullt legala och sökte så gott som överallt att lokalt anpassa sitt skolväsende i linje med dem. Även för skolans inre arbete blev normalplanerna vägledande men samtidigt utsatta för hård kritik, det sistnämnda särskilt i fråga om 1889 års normalplan.¹

Folkskolestadgan blev tvenne gånger omarbetad. Nya editioner av densamma utfärdades dels den 20 januari 1882, dels den 10 december 1897.² I sistnämnda stadga upptogs två nya skolformer, folkskolans högre avdelning och ersättningsskola. Som nytt ämne i undervisningen kom då huslig ekonomi (längre fram benämnt husligt arbete och ingår f. n. delvis i ämnet hemkunskap enligt kungl. kungörelse den 4 juni 1954).³

Löneregleringar för lärare vid folk- och småskolor ägde rum vid skilda tillfällen i större eller mindre omfattning. År 1886 hade den kontanta grundlönen för folkskollärare blivit höjd till 600 kronor, år 1898 beviljades statsmedel till två ålderstillägg à 100 kronor, och år 1903 utbyttes kofodret in natura mot en bestämd ersättning i

¹ Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor. Sthlm 1889. — Normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor, af Kongl. Maj:t i nåder godkänd den 7 december 1900. Sthlm 1901.

² SFS nr 8/1862. SFS nr 108/1897.

³ SFS nr 570/1954.

penningar med 100 kronor.⁴ Vid 1906 års riksdag beslutades en något fullständigare lönereglering för folkskollärarna, en åtgärd som i sina konsekvenser mottogs av många med skepsis och ovilja. Grundlönen höjdes då till 900 kronor, men för tre ålderstillägg efter fem, tio och femton års tjänstgöring bestämdes olika belopp för manlig och kvinnlig lärare. För de manliga lärarna blev tillägget bestämt till 150 kronor, för de kvinnliga till 100 kronor vardera. Den skillnad, som därmed uppstod i kostnader för skoldistriktet, skulle helt besörjas av statsmedel.⁵

Småskolläraernas lönevillkor var från början små och otillräckliga. Från och med 1877 blev deras lön bestämd till 300 kronor med villkor, att de visat sig äga visst kunskapsmått. Samma bestämmelser utsträcktes tre år senare till lärare vid mindre folkskolor. Först år 1904 höjdes grundlönen till 350 kronor. Genom lönereglering år 1908 bestämdes lönen till 500 kronor jämte tre ålderstillägg à 60 kronor.⁶

Sedan statsmedel första gången anslogs år 1877 till undervisning i slöjd för gossar, dröjde det ända till år 1896, innan statsbidrag medgavs till undervisning i slöjd för flickor.⁷

Efter utredning genom en kungl. kommitté, i vilken såsom ledamöter ingick kontraktsprosten *K. E. Edlund*, Örebro, och folkskolinspektören *Alfr. Fridén*, Linköping (förutvarande lärare vid Örebro folkskolor), utfärdades på grundval av riksdagsbeslut särskild lag om folkskoleväsendet i vissa städer.⁸ Därmed överfördes folkskolans angelägenheter i de samhällen, där den nya lagen kom att tillämpas, från kyrkostämman till stadsfullmäktige, alltså från den kyrkliga till den borgerliga kommunen, och till en av stadsfullmäktige vald folkskolstyrelse. Det dröjde ej länge, förrän lagen kom i tillämpning för Örebro stad.

Den 17 november 1905 infördes i folkskolestadgan bestämmelse om lärarpersonalens representation i distriktets skolstyrelser.⁹

Av stor betydelse för folkundervisningen blev det utredningsarbete, som den 13 november 1906 igångsattes av Kungl. Maj:t efter föredragning av dåvarande ecklesiastikministern *Hugo Hammar-skjöld*. Då tillsattes en kommitté med det till en början begränsade

⁴ Se bl. a. kungl. kungörelser 27 maj 1898 och 1 juni 1900 samt Viktor Fredriksson: Svenska folkskolans historia del III sid. 291—295. Sthlm 1942.

⁵ Svenska folkskolans historia del IV sid. 274—281. Sthlm 1940.

⁶ Ibid. sid. 285—286.

⁷ Ibid. del II sid. 427 och 446.

⁸ Kungl. kungörelse den 25 juni 1909.

⁹ SFS nr 71/1905, folkskolestadgan 8 §.

uppdraget att utarbeta förslag rörande lärarutbildningen. Ordförande i denna kommitté blev förutvarande statsrådet *Fridtjuv Berg* (1851—1916), en man, vars arbete för svensk folkskola är allmänt känt.

Undan för undan fick nämnda kommitté nya uppdrag och nya ledamöter. Den antog år 1909 namnet folkundervisningskommittén. Dess första större betänkande kom den 20 december 1911 och avsåg folkskoleseminarierna. Sedan följde den 20 december 1912 betänkande angående överstyrelse för folkundervisningen, den 13 januari 1913 om förändrad anordning av folkskolinspektionen och den 1 augusti 1914 betänkanden om folkskolan och fortsättningsskolan.¹⁰

Till behandling av 1913 års riksdag lämnade Kungl. Maj:t propositioner angående såväl folkskoleseminarierna som skolöverstyrelsen och folkskolinspektion. Ärendet om särskild överstyrelse resulterade i att riksdagen beslutade inrätta en folkskolöverstyrelse (fr. o. m. år 1920 sammanslagen med läroverksöverstyrelsen till gemensam skolöverstyrelse). Riksdagen fattade också beslut om nyordning av folkskoleseminarierna, och ny seminariestadga utfärdades den 3 juli 1914.¹¹

Förslaget om ändrad folkskolinspektion återförvisades till regeringen för att bereda den nytillkomna folkskolöverstyrelsen tillfälle att avgiva yttrande till saken. Med små förändringar återkom propositionen till 1914 års riksdag, då framlagd av statsrådet *K. G. Westman*. Riksdagens beslut blev nu positivt. Kungörelser om den nyordnade folkskolinspektionen, som från och med år 1915 helt övertogs av staten, utfärdades den 9 oktober och den 15 december 1914. Med utgången av sistnämnda år inträder i mycket ett nytt skede i den svenska folkskolans utvecklingshistoria.¹²

* * *

Låt oss även söka få några uppgifter om tillståndet mera lokalt sett beträffande Örebro län vid mitten av 1880-talet.

Först fästes vår uppmärksamhet vid den omständigheten, att det allmänna ekonomiska läget var svagare än ett årtionde tidigare. Här om säger Konungens Befallningshafvande i berättelsen för åren 1881—1885: "Beträffande frågan, om inom Örebro län råder nå-

¹⁰ Svenska folkskolans historia del IV sid. 52—59.

¹¹ Ibid. sid. 59—72, 233—248.

¹² Ibid. sid. 72—81.

gon allmän klagan öfver ekonomiskt betryck, måste Konungens Befallningshafvande, såväl på grund af egen erfarenhet, som med ledning af inkomna yttranden (till '1886 års ekonomiska komité') obetingadt besvara samma fråga jakande. Starkast och högljuddast höres denna klagan å landsbygden, företrädesvis från dem, hvilka idka jordbruk, bergs- och brukshandtering samt skogshushållning, men äfven inom städerna förspörjes samma klagan." Något längre fram i samma berättelse gör dock länsstyrelsen ett undantag för Örebro stad, varifrån klagan "i det närmaste uteblifvit".¹³

Orsakerna till det bekymmersamma ekonomiska läget fanns till större delen utanför länets eget område, dock inte helt och hållet. En handelspolitisk kris i större skala hade förekommit redan mot slutet av 1870-talet, ehuru verkningarna av den kändes kraftigare först senare. Inom länet var skörderesultaten under 1880-talet mestadels ganska klena. Året 1881 jämfördes i sådant hänseende med missväxtåren 1867—1868. Endast åren 1882 och 1887 hade skörden i Örebro län en beskaffenhet av god eller riklig.¹⁴ Gruv- och bruksdriften led av utländsk konkurrens, delvis som följd av nyuppfunna metoder för framställning av järn och stål.¹⁵

Länets folkmängd förblev under hela 1880-talet ganska konstant. Enligt mantalslängderna fanns här en befolkning vid 1880 års slut av 182.038 personer, den var år 1885 182.205 och vid 1890 års slut var 182.557 personer mantalsskrivna i Örebro län.¹⁶ Förändringarna var som synes mycket små. Emellertid hade folkmängden i städerna ökat men minskat å landsbygden. Här började alltså en företeelse, vilken sedan har fortgått in i vår egen tid. Örebro stad hade år 1885 nått upp till 13.018 invånare, Nora hade 1.430, Askersund 1.578 och Lindesberg 1.583 invånare.¹⁷

En anledning till stagnationen i befolkningshänseende var den pågående emigrationen till Amerikas Förenta stater. Under 1880-talet utvandrade från Örebro län 14.026 personer, de flesta åren 1881, 1882 och 1887, under vartdera av dessa år över 2.000 per-

¹³ Kon. Befallningshafvandes i Örebro län femårsberättelse 1881—1885 sid. 4—5. Sthlm 1886.

¹⁴ J. V. Jonsson: Örebro läns Kongl. Hushållningssällskaps historia 1803—1902, tab. sid. 248—249. Örebro 1902.

¹⁵ Se bl. a. J. Jalmar Furuskog: De värmländska järnbruken sid. 345. Filipstad 1924.

¹⁶ Kon. Befallningshafvandes i Örebro län femårsberättelser 1881—1885 och 1886—1890.

¹⁷ Kon. Befallningshafvandes i Örebro län femårsberättelse 1881—1885, tab. No 1.

soner. Det var företrädesvis folk i arbetsför ålder, som lämnade hembygden. Emigrationen får ses som ett tecken på svårigheterna att här få tillräckliga utkomstmöjligheter.¹⁸

Priser å tjänster och förnödenheter var visserligen något högre än på 1860-talet (jfr sid. 88) men fortfarande låga. Ett mansdagsverke kostade 1885 sommartid 1.40 à 1.50 kronor, vintertid 0.50 à 1.00 krona, ett kvinnsdagsverke betalades med 70 à 80 respektive 50 öre. Årslönen för en dräng i husbondens kost var 140 à 150 kronor, för piga 70 à 80 kronor. En famn barrved kostade 6 till 10 kr, björkved 10 à 15 kronor.¹⁹

Däremot hade en betydande skillnad vid jämförelse med 1860-talet inträtt i fråga om samfärdsmedel. Järnvägar fanns inom länets gränser till en längd av 482 km, postförbindelserna var avsevärt förbättrade, telegraf och telefon hade kommit i användning, dock inte allmänt.²⁰

Religiöst och intellektuellt hade stora förändringar ägt rum. Nästan som en stormvåg hade väckelsen från 1850-talet gått fram och runt om i länet vunnit terräng. År 1885 ägde frikyrkliga samfund och föreningar 75 samlingslokaler — bönhus kallas de t. o. m. i officiellt sammanhang — enbart å länets landsbygd. Det är allmänt känt, att landskapet Närke blev en av de mest frikyrkligt präglade bygderna i vårt land. En ny riktning, egentligen utan samfundsbildning med namnet Helgelseförbundet, stiftat den 25 mars 1887, leder sitt ursprung från Kräcklinge socken i Närke.²¹ Ökad spänning och brytning mellan olika meningsgrupper följde med viss nödvändighet.

I spåren av den religiösa väckelsen kom nykterhetsrörelsen. Godtemplarloger var vid 1880-talets mitt bildade i 22 av länets kommuner. Som exempel å anslutningen kan nämnas, att nykterhets-

¹⁸ Ibid. sid. 4 och berättelse 1886—1890 sid. 8. — Från min farfars familj å Grävsta Sörgård nr 2 i Edsbergs socken reste tre döttrar och två söner till USA på 1880-talet, av dem blev fyra kvar i Amerika för sin återstående livstid. — Joh. Johansson i Noraskog nämner i sina "Dagboksanteckningar" (utgivna av Erik Holmkvist, Uppsala 1957), att han den 19 aug. 1869 vid ett besök i Nora stad såg ett 100-tal emigranter avresa till Amerika.

¹⁹ Ibid. 1881—1886 sid. 14 och 19.

²⁰ Ibid. sid. 25—32.

²¹ Kon. Befallningshafvandes i Örebro län femårsberättelse 1881—1885 sid. 8—10. — U. L. Ullman: Ämbetsberättelse vid prestmötet i Strengnäs 1897 (i "Protokoll och handlingar vid Prestmötet i Strengnäs den 25, 26 och 27 Augusti 1891" sid. 81—92). Strängnäs 1891. — Ragnar Redelius: Närke i religiöst hänseende, Statistisk översikt. Ny förändrad upplaga. Eskilstuna 1922. — Minneskrift vid Helgelseförbundets fyrtioårsjubileum i juni 1927. Askersund 1927.

föreningen "Hoppets Här" i Askers socken räknade omkring 800 medlemmar.²²

Något längre fram i tiden tog arbetarrörelsen fart. Den vann framgång särskilt i industriorterna inom länet. De första fackföreningarna i Örebro stad bildades vid mitten av 1890-talet och utgjorde mot slutet av samma årtionde ett tiotal med omkring 1.500 medlemmar. Örebro arbetarkommun daterar sin verksamhet från året 1898.²³

Folkrörelserna förde med sig ett rikt förgrenat föreningsliv, som gav medlemmarna tillfällen till tankeutbyten och vidgade intressen. Detta i sin tur betydde också ett mera allmänt deltagande i rådslag om kommunernas, länets och statens angelägenheter.

I den rörliga tid, varom här är fråga och som sträcker sig på ömsidor om sekelskiftet 1900, starkt kännetecknad av brytningen mellan gammalt och nytt, utformades vårt folkskoleväsende till en i det allmänna tänkesättet småningom alltmera fast förankrad institution. Processen försiggick i ständig växelverkan mellan samhället, folkrörelserna och skolan. Man kan ofta fråga, vilken av de agerande krafterna kan nämnas orsak eller verkan. Ej sällan bytte de roll sinsemellan. Skolan är ju en levande faktor, i flera stycken mottaglig för påverkan utifrån, men samtidigt en av samhällets uppbyggande krafter.

²² Kon. Bef.-Hafvandes i Örebro län femårsberättelse 1881—1885 sid. 8—10.

²³ Bernhard Forssell: Örebro och dess utveckling, senare bandet sid. 170—171. — V. Öhman: Örebro arbetarekommun 1898—1923. Örebro 1923.

Länets närkesdel.

Den 10 december 1886 förordnades av chefen för ecklesiastikdepartementet 52 folkskolinspektörer för åren 1887—1892, d. v. s. för sex år, en längre period än någon gång förr. Samma dag utfärdades ny och till stor del omarbetad instruktion för folkskolinspektörerna.¹ Av inspektörerna var 23 prästmän, 16 seminarielärare, 6 läroverkslärare, 3 folkhögskolemän, 1 folkskollärare och 3 utan annan befattning.

För landskapet Närke förordnades efter förslag av biskop *A. Th. Strömberg* (1820—1889) lektorn vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro

C. H. Jacobsson.

Carl Henrik Jacobsson var född i Leksand den 19 juni 1846, avlade mogenhetsexamen vid Falu läroverk 1865, blev fil. kand. i Uppsala 1871 och fil. dr 1872 samt genomgick provårskurs i Falun läsåret 1872—1873. Han innehade anställning som lärare vid Uppsala privata elementarläroverk 1873 och vid Zelma Krooks läroanstalt för flickor i Uppsala 1873—1876, tjänstgjorde som vice lektor vid Linköpings högre allmänna läroverk 1876—1880 och utnämndes den 1 december 1880 till lektor i modersmålet och filosofisk propedeutik vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro och började sin tjänstgöring här med vårterminen 1881. Fr. o. m. den 1 juli 1889 blev han rektor vid Härnösands högre allmänna läroverk och kvarstod där till sin död år 1909.²

Om Jacobsson finns följande karaktäristik: "— — en centralfigur i den tidens läraruppsättning. En temperamentsfull, känslig och godhjärtad man, som satte en i hög grad personlig prägel på sin undervisning. — — — Lade ner mycket arbete på granskningen af svåra uppsatser, och jag tror ej att det är någon öfverdrift att säga, att Örebroarna tack vare honom 'skrefvo bättre

svenska' än vid de flästa andra läroverk i Sverige. God sångare och musikalisk, skald till husbehof."³

Till följd av Jacobssons flyttning till Härnösand blev hans verksamhet som folkskolinspektör i Närke kortvarig. För åren 1887 och 1888 föreligger berättelser, av honom ingivna till domkapitlet i Strängnäs.⁴ Någon annan berättelse för inspektionen finns ej från honom.

Får man döma av innehållet i nämnda berättelser, torde Jacobsson redan från början ha föresatt sig att bringa ordning och reda inom inspektionsområdet. Troligen har han ock fått taga i arv från företrädaren en del oavgjorda ärenden. Den 4 september 1887 lämnade han på en gång utlåtanden till ej mindre än 23 reglements-förslag för skoldistrikt, dvs. för mer än halva antalet sådana i Närke.⁵

I sin första berättelse, avlämnad den 1 februari 1888, meddelar Jacobsson, att han dittills besökt samtliga skolor i 27 skoldistrikt och en del av skolorna i andra 10 distrikt. Sina iakttagelser och erinringar har han redovisat gruppvis. Han börjar med att tala om skollokalerna, som "på många ställen" ännu är dåliga. Särskilt gäller denna anmärkning småskolorna, "som här och där äro inrymda i ganska usla kyffen". Han nämner som exempel skolor i Bo, Hallsberg, Kvistbro, Lerbäck och Täby. Så följer ett betecknande tillägg: "Det nuvarande ekonomiska betrycket gör dock, att jag f. n. ej hyser något synnerligt godt hopp om att vinna vederbörande skolråds öra för mina förslag om nybyggnader."⁶

Skolråden hade i allmänhet visat sig tillmötesgående — med ord och löften, "huruvida de gjort det i handling kan jag bedöma först, då jag för andra gången genomgått mitt distrikt", säger inspektören. I Lerbäck fann han skolväsendet försummat, i Bo, Bodarne och Ödeby finner han skolråden sakna självständig hållning.

De flesta folkskolorna var överbefolkade, fortsätter inspektören. För att avhjälpa sådant önskar han få biträdande lärarinnor, men lokaler saknas för att vid skolorna få plats för nya läraravdelningar. Av sådan anledning "har avdelningsläsning blifvit införd", i hur många fall nämns inte.

Skolgången var i allmänhet oregelbunden, inte blott i socknar med långa skolvägar utan också i slättbygdssocknar med "beqvämt be-

³ Bernhard Forssell: Örebro och dess utveckling sid. 84. Örebro 1912.

⁴ SDA: Diarien:r 4/1888 och 20/1889.

⁵ SDA: Diarien:r 200/1887.

⁶ SDA: Diarien:r 4/1888, berättelse från C. H. Jacobsson för år 1887.

¹ Folkundervisningskommitténs betänkande del III sid. 188—190. Sthlm 1913.

² SDA: Strängnäs domkapitels protokoll 23 aug. 1886 § 26. — Lars Phragmén: Redogörelse för Karolinska h. a. läroverkets verksamhet under läsåret 1880 Augusti — 1881 Juni, sid. 22. Örebro 1881.

lägna skolor, t. ex. Stora Mellösa". Bäst befanns skolgången vara i Götlunda.

Så övergår inspektören till att tala om undervisningens beskaffenhet. Han hade just inga glädjebudskap att meddela. Katekesundervisningen var alltför slentrianmässig, rättskrivningen mycket illa tillgodosedd, undervisningen i naturlära i många distrikt rent av underhållig, förnämligast av brist på undervisningsmateriel, gymnastiken befann sig nästan överallt på en synnerligen outvecklad ståndpunkt, och intresset för slöjdundervisning syntes svagt, flertalet skolråd förhöll sig reserverade mot en sådan undervisning.⁷ Allt detta ljuder inte väl.

Fortsättningsskolor med understöd av statsmedel förekom endast i ett fåtal fall, på Närkes landsbygd endast sex skolor år 1887. Vid klassflyttningar och avgångsexamina syntes alltför stort tillmötesgående inför föräldrarnas önskan ha fått göra sig kännbart. Särskilt i Tysslinge hade sådant tryck på lärarna varit otillbörligt starkt, menar inspektören.⁸

Det är ingen ljus bild, den nye folkskolinspektören tecknar i sin första berättelse. Ett gott ord kommer dock till slut. Han hade fått ett angenämt intryck vid sin första bekantskap med skolornas lärare, "deras tillmötesgående och förtroende — tydligen ett arf från min företrädare — ger mig godt hopp om att, åtminstone i hvad som rör undervisningen, kunna något uträtta."⁹ Därmed avslutas Jacobssons första berättelse, daterad Örebro den 18 februari 1888.

Jacobssons andra berättelse, avgiven den 7 januari 1889, är den första ganska lik. Han påpekar nästan samma företeelser som året förut. En sträng vinter hade vållat oregelbunden skolgång, slapp tillsyn från skolrådets sida fanns kvar, och denna gång nämns Edsbergs och Hackvads skoldistrikt såsom icke önskvärda exempel. I flera skoldistrikt hade likväl reformer kunnat genomföras i fråga om fortsättningsskolorna. Berättelsen är kort och hållen i sammanträngd stil.¹⁰

Det intryck, folkskolinspektör Jacobsson lämnar åt en sentida läsare av hans två berättelser, är en man med god vilja att något uträtta, energi och målmedveten strävan för att få bättre skolor. Mest syns hans arbete ha inriktats på att höja undervisningens kva-

⁷ SDA: Diarien:r 4/1888.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ SDA: Diarien:r 20/1889.

litet. Hans verksamhetstid blev för kort för att medgiva stora resultat. Intimt samarbete med skolråden tycks ha så gott som uteblivit. Möjligen var hans helhetssyn på folkskolan, dess villkor och arbetsätt för mycket bestämd av egna erfarenheter från läroverken.

Några stora förändringar i skolväsendet är ju inte att vänta från en så kort tid som ett par år. Men en översikt av läget visar, att något stillestånd från år 1886, då folkskolinspektör Bogren avgick (jfr sid. 125), var det inte fråga om. För år 1888 kan följande uppgifter hämtas från den officiella statistiken för Närkes inspektionsområde:

Folkmängd den 31 december	107.490
Antal barn i skolåldern (7—14 år)	17.715
Antal <i>lärjungar</i> :	
i fasta folkskolor	9.819
i flyttande folkskolor	252
i fasta mindre folkskolor	473
i flyttande mindre folkskolor	130
i fasta småskolor	3.209
i flyttande småskolor	540
	Summa antal lärjungar 14.423
Antal <i>lärare</i> :	
folkskollärare, ordinarie, manliga	115
» » kvinnliga	18
» extra ordinarie, manliga	5
» » » kvinnliga	1
biträdande lärarinnor i folkskola	8
lärare vid mindre folkskolor, manliga	3
» » » » kvinnliga	14
lärare vid småskolor, manliga	6
» » » » kvinnliga	115
	Summa antal lärare 285

Som lärare i övningsämnen, företrädesvis slöjd, tjänstgjorde 8 manliga och 6 kvinnliga lärare.¹¹

Skedda förändringar visar sig egentligen i att de mindre folkskolorna fått något ökat antal lärjungar och lärare (från 349 till

¹¹ SDA: Strängnäs domkapitels sammandrag av statistiska uppgifter ang. folkskoleväsendet i Närkes inspektionsområde år 1888.

603 respektive 11 och 17) samt att medeltalet lärjungar för varje lärarkraft minskats från 54 (år 1886) till 51.

* * *

Som C. H. Jacobssons efterträdare i egenskap av folkskolinspektör i Närke förordnades fr. o. m. den 1 juli 1889 en annan av lärarna vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro, läroverksadjunkten

Arvid Sundblad.

Gustaf Arvid Sundblad var född i Arboga år 1842, blev student 1860, fil. kand. 1869 och genomgick provårskurs år 1870. Därefter tjänstgjorde han som vikarierande adjunkt vid Karolinska högre allmänna läroverket i Örebro åren 1871—1872 och blev ordinarie adjunkt vid samma läroanstalt sistnämnda år.¹

Läroverksadjunkt Sundblad gjorde sig tidigt uppmärksam som en dugande lärare och administrativ kraft. År 1880 blev han justitieministerns ombud i Örebro för tryckfrihetens vård, blev stadsfullmäktig i Örebro år 1883 och ledamot av länets landsting år 1889, från samma tid ledamot av styrelsen för Örebro läns landstings småskoleseminarium samt var fr. o. m. 1895 ordförande i denna styrelse. Såsom folkskolinspektör erhöll han två gånger nytt förordnande och kvarstod i detta uppdrag till sin död den 12 september 1904, alltså i något mera än femton år.²

Om Sundblad i hemmet, i skolan och i offentliga värv för övrigt har hans dotter *Valborg Sundblad* lämnat en belysande skildring i arbetet "Från det gamla Örebro". Ännu lever en och annan kvar av Sundblads egna lärjungar och kan berätta om honom. Hans ämnen var svenska, tyska och latin. Han beskrives som "en imponerande personlighet, sträng och fordrande, ej minst mot sig själv".³ En av hans elever från åren 1887—1888 nämner honom "en sträng men rättvis lärare".⁴ Själv har jag ett mera obestämt minne av Sundblad från min egen folkskoletid i Edsbergs kyrkskola, som han inspekterade i början av 1890-talet. Jag ser inspektören sitta i en av min lärare välplacerad karmstol framför lärjungaskaran och betrakta oss genom sina glasögon (Sundblad var

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 76. Sthlm 1956.

² Nerikes Allehanda den 12 sept. 1904, nr 212.

³ Bernhard Forssell: Örebro och dess utveckling sid. 86. Örebro 1912.

⁴ F. d. trafikchef Oscar Lindwall, samtalsvis den 22 jan. 1957.

närsynt) samt höra på våra lektioner, granska skrivböcker m. m. Alla vi skolepiltar kände, att vi fått besök av en man, som t. o. m. blev respekterad av vår annars rätt så barske lärare.

Regelbundet ingav Sundblad sina årliga berättelser till domkapitlet i Strängnäs, den första i augusti 1890, den sista av hans hand i januari 1904.⁵ Två sammanfattande berättelser hann Sundblad lämna till ecklesiastikdepartementet för perioderna 1887—1892 och 1893—1898.⁶

I ett avseende skiljer sig Sundblads berättelser märkbart från företrädarens. Han inrymmer nämligen ganska mycket av statistiska uppgifter i berättelsernas text och nöjer sig inte med att blott hänvisa till samtida, separat insända uppgifter. Därigenom lägger han fram en lätt tillgänglig översikt rörande skolväsendets organisation i Närke. Annat innehåll i berättelserna visar också, att Sundblad särskilt hyste intresse för skolornas anordning.

Längre fram skall här göras en jämförande framställning om skolväsendet under Sundblads inspektorat. Nu må blott nämnas, att från år 1886 till år 1892 hade folkskolornas antal ökats till 129, de mindre folkskolorna till 22 och småskolorna till 123. Endast fem flyttande skolor fanns kvar.⁷ Den totala ökningen i skolornas antal var 30.

I *bilaga 4* återfinns det väsentliga av Sundblads uppgifter angående lärjungar, skolor och lärare i Närke år 1892. Man kan exempelvis jämföra uppgifterna av folkskolinspektör Bogren år 1863 (*Bilaga 1*).

Emellertid, allt var ej väl beställt. År 1892 hade 499 barn i skolåldern av olika anledningar saknat undervisning, och för 195 barn i motsvarande ålder saknades uppgifter. En del av dessa barn skrevs inte in i skolorna förrän efter sju års ålder, emedan de hade lång skolväg eller var svagt utvecklade, andra fick avgå från skolan, innan de genomgått folkskolan. Särskilt graverande anmärkningar har inspektören mot skoldistriktet Edsberg och Hackvad, där barnen fick i förtid avgå från folkskolan för att delta i konfirmationsundervisningen. Det hade i Hackvad gått så långt, att läraren där inte haft någon sista årsklass att undervisa.⁸

Med här nämnda uppgifter av folkskolinspektören bör jämföras en uppgift från kyrkoherden i Edsberg-Hackvads pastorat (F. Th.

⁵ SDA: Diarien:r 7/1890 och 41/1904.

⁶ BFE avd. Strängnäs stift 1887—1892 sid. 19—42 och 1893—1898 sid. 14—39. Sthlm 1894 resp. 1900.

⁷ Ibid. 1887—1892 sid. 19—20.

⁸ BFE 1887—1892 avd. Strängnäs stift sid. 24.

Hagberg) till biskopens ämbetsberättelse vid prästmötet i Strängnäs år 1891. Den lyder så: "Skolgången mönsterigill genom premier vid examen af $\frac{1}{2}$ öre för dag utaf Smedbergiska donationen; deremot plikt af 10 öre för dag vid oloflig frånvaro, som dock efterskänkes, ifall den öfverskjuter examenspremien för närvaro."⁹ Refererade händelser sammanfaller med min egen skoltid i Edsberg, dock har jag ingen hågkomst av $\frac{1}{2}$ -örespremier för god skolgång.

Som glädjande tecken annoterar folkskolinspektören ökat intresse för slöjdundervisningen. "Nya slöjdskolor uppstå årligen i den mån dugliga slöjdlärare hinna utbildas", skriver han.¹⁰ Kurser om fyra veckor för utbildning av slöjdlärare anordnades av hushållnings-sällskapet. För den kvinnliga slöjden fick eleverna vid småskoleseminariet i Örebro undervisning i den s. k. Schallensfeldtska metoden (senare i vårt land kallad Hulda Lundins metod).¹¹

I de flesta fall var skolornas läsår fördelat på höst- och vårtermin. Avslutningen av läsåret var förenad med offentlig examen, till vilken barnens anhöriga infann sig ganska allmänt.¹²

Den sista flyttande skolan i Närke upphörde med år 1897 (i Skagershult).¹³ Av småskolorna år 1898, till antalet 125, var 106 anordnade såsom tvåklassiga med samtidig undervisning, 7 småskolor var treklassiga med heltidsläsning — i två sådana skolor var två lärarinnor anställda — de flesta återstående småskolor hade växelvis undervisning med tre timmar per dag för varje barn.¹⁴

Småskola fanns år 1904 i samtliga skoldistrikt utom Ödeby. Norrbyås fick sin småskola år 1895.¹⁵

De mindre folkskolorna — tidigare benämnda "mindre skolor" — var år 1892 till antalet 22 för att år 1904 vara 24 med växlingar inom skoldistriktet, som delvis kan utläsas av bilagorna 4 och 5. De förekom huvudsakligen i skogsbygderna. Ett skoldistrikt som Lerbäck hade år 1904 ej mindre än en fjärdedel av hela antalet dylika skolor inom landskapet Närke. Medeltalet lärjungar i dessa skolor höll sig så högt som 32, varför halvtidsläsning tillämpades vid flera i form av varannandagsläsning.¹⁶

⁹ Protokoll och handlingar vid Prästmötet i Strängnäs 1891 sid. 113. Strängnäs 1891.

¹⁰ BFE a. a. sid. 25.

¹¹ BFE a. a. sid. 25.

¹² BFE a. a. sid. 34.

¹³ BFE 1893—1898 avd. Strängnäs stift sid. 14—15.

¹⁴ BFE a. a. sid. 15—16.

¹⁵ BFE 1893—1898 avd. Strängnäs stift sid. 15.

¹⁶ BFE 1899—1904 avd. Strängnäs stift sid. 42.

Nybildning av folkskolor skedde ej i samma takt som före år 1887 men var heller inte utesluten. Det totala antalet sådana ökades från 121 år 1886 till 142 år 1904. En bild av folkskolornas anordning kan man få genom följande sammanställning: enligt A-form fanns 3 folkskolor (1 i Askersund och 2 i Örebro), 16 skolor var inrättade enligt B-form (i Asker, Edsberg, Götlunda, Hallsberg, Hammar, Kil, Lillkyrka, Rinkaby, Snavlunda, Viby och Örebro), 21 skolor hade C-form, det större antalet 83 var anordnade enligt E-form, 3 skolor enligt D-form och 16 skolor enligt F-form.¹⁷

Ovanstående betyder, att skolor enligt Litt. C och F hade endast fyra månaders undervisning för varje barn (halvtidsläsning), de övriga åtta månader (heltidsläsning). C-skolorna fanns mest i Kumla och Lerbäck, i dessa socknar tillhörde samtliga folkskolor denna skolform.¹⁸

Fortsättningsskolorna hade mer än fördubblats i antal från år 1898 till år 1904, från 20 till 52 och fördelade på 18 skoldistrikt. Därjämte fanns 14 s. k. repetitionsskolor, i vilka undervisning pågick vårterminens första läsmånad med 143 lärjungar år 1904, vanligen tillsammans med folkskolans högre årsklasser. Denna skolform var stadd på avskrivning.¹⁹

Slöjdundervisningen utvecklades raskare än någon gång tidigare. Läsåret 1904/05 arbetade 92 slöjdavdelningar för gossar vid 62 skolor, fördelade på 28 skoldistrikt, samt 126 slöjdavdelningar för flickor vid 115 skolor, fördelade på 37 skoldistrikt. Antalet slöjdande gossar var 2.077, flickor 4.363. Endast sex skoldistrikt saknade år 1904 undervisning i någon form av slöjd (Edsberg, Hackvad, Hallsberg, Hardemo, Hidinge och Ödeby).²⁰

Även undervisning i hushållsgöromål hade gjort sitt inträde med början i Örebro stad sedan år 1900, då i särskild anordnad lokal. En hushållsskola fanns vid Lassåna i Bodarne med fyra månaders årlig undervisning på bekostnad av Lassåna bruk och Steuchska

¹⁷ Ibid. sid. 42—44. — A-form = fyra årsklasser, vardera klassen undervisad av särskild lärare, B-form = fyra årsklasser delade på två avdelningar med var sin lärare, C-form = fyra årsklasser, av vilka två klasser undervisas av samme lärare på skilda tider, D-form = tre årsklasser, samtidigt undervisade av en lärare, E-form = fyra årsklasser, samtidigt undervisade av samme lärare, F-form = sex årsklasser (både små- och folkskolavdelningarna), undervisade av en lärare på skilda tider.

¹⁸ Ibid. sid. 43.

¹⁹ Ibid. sid. 44.

²⁰ BFE 1899—1904 avd. Strängnäs stift sid. 45.

fonden. Länets hushållningssällskap hade inrättat flyttande skolkök fr. o. m. år 1902, vilka mest anlätades vid industricentra.²¹

Endast fem skoldistrikt, nämligen Bodarne, Gräve, Hallsberg, Kumla och Lerbäck, började läsåret med vårterminen. I Kumla användes en ovanlig lästid med början den 1 maj. Sedan småskolans lärjungar gått sina två år, fick de vid flyttning till folkskolan börja sin skolgång där omedelbart dagen efter slutad småskoletid. Då halvtidsläsning tillämpades, blev barnens skolgång på en gång splitt-rad och likväl sammanträngd i tiden. Det skulle ej dröja lång tid, innan ändring vidtogs.²²

Så gott som undantagslöst fick normalplanerna tjäna till efter-följd i fråga om undervisningsämnen och lärokurser. Läsordningar (arbetsordningar) upprättades för varje läraravdelning på grundval av samma planer (i 1900 års normalplan fanns 20 olika exempel för läsordningar, i 1889 års ej mindre än 57 sådana).

Folkskolinspektören säger i övrigt inte mycket om det mottagande, normalplanerna rönte hos lärare och skolråd. Det förefaller, som om förhållandena i Närke skulle ha medgivit en på det hela taget lugn övergång från en äldre till en nyare anordning. Men Sundblad vänder sig med skärpa mot förslaget i 1889 års normalplan att för vissa skolformer — bland dem den på landsbygden vanliga med fyra årsklasser och en lärare — utsträcka timtalet per vecka till 33. Han anser en begränsning till 30 lektionstimmar i veckan "högst nödvändig".²³ Han vänder sig också emot kursfördelningen för de halvtidsläsande skolorna och resonerar logiskt nog, att man bör hin-na med en större kurs med åtta månaders lästid än vid fyra måna-der.²⁴

Om lärarnas arbete och deras arbetssätt i skolorna yttrar sig in-spektören erkännamt och vitsordar deras lojalitet, nit och intresse. Kunskapsnivån kan vara växlande, särskilt mellan äldre och yngre. Det var ibland en konst för äldre lärare att ordna med läxlag och sköta tysta övningar. Skrivning på griffeltavlor användes för myc-ket, skrivböcker för litet. En i många skolor invand sed, att läraren ställde sina frågor till lärjungar, som med ivrig handuppräknig ville göra sig påmind, har inga sympatier hos inspektören, han reagerar bestämt däremot i berättelser både 1893 och 1899.²⁵

²¹ Ibid. sid. 45 och 48.

²² Ibid. sid. 50.

²³ BFE 1887—1892 avd. Strängnäs stift sid. 30.

²⁴ Ibid. sid. 29.

²⁵ Ibid. sid. 37, 1893—1898 sid. 29.

"Men bortser man från nu nämnda förhållanden, är det mig en verklig tillfredsställelse att kunna intyga den stora lärarepersona-lens duglighet, nit och pligtrohet vid skötandet af sitt kall och i det stora hela äfven som uppfostrare. Med ifver sträfva de också att föröka sina kunskaper och tillgodogöra sig nyare rön inom pedago-giken. Derfor infinna de sig äfven talrikt vid universitetens och folkhögskolornas sommarkurser och vid de större och mindre möten, der skolfrågor komma på tal. Och visst är, att en sådan lifaktighet inom kåren haft och måste hafva stor betydelse för folkskolans fort-gående utveckling".²⁶ Så kunde inspektören skriva efter tio års be-kantskap med folkskolornas lärare.

En god bild av livaktigheten inom lärarkåren får man genom att taga del av berättelser och referat från de allmänna lärarmöten, som för Örebro län hölls i Karlskoga 1898, i Kopparberg 1901 och i Örebro 1904. Vid det sistnämnda tjänstgjorde inspektör Sundblad som sektionens ordförande.

Berättelsen för 1904 års länsskolmöte är avgiven av dåvarande folkskolläraren i Örebro *Alfred Fridén*, mötets sekreterare. Han blev året därpå kommunalt anställd folkskolinspektör i Linköping och hade i Örebro förtjänstfullt ordnat folkskolexpeditionens ar-bete för staden.

Länsskolmötet 1904 pågick tre dagar, 9—11 juni. Det var förenat med en utställning av undervisningsmateriel. I mötets förhandlingar ingick föredrag och överläggningar om folkskolebyggnader, om folk-skoleundervisningens förhållande till näringarna, särskilt åkerbruk och skogsskötsel, om fortsättningsskolans organisation, folkbildnings-arbetet, pedagogiskt bibliotek för Örebro län och om en svensk na-tionaldag. Dessa ämnen kan nog sägas vara typiska för sin tid. Till somliga knöt sig en livlig diskussion. Bland dem, som deltog i den, märks några av de mest kända av länets lärare.²⁷

Där fanns folkskolläraren i Kumla *Edvin Aspling*, senare över-lärare i Strängnäs och livligt verksam som föreläsare i folkbild-ningsfrågor, *Julius Blomberg*, lärare i Örebro och känd bl. a. för sina arbeten för teckningsundervisningen samt som slöjdlärare å

²⁶ Ibid. 1893—1898 sid. 29.

²⁷ Alfr. Fridén: Örebro läns sjunde folkskolläraremöte i Örebro den 9, 10 och 11 juni 1904. Örebro 1905.

J. Blomberg och M. Tengvall: Ritkurs. Örebro 1903. Julius Blomberg: Lärarin-nans och lärarens hjälpreda vid undervisningen i hembygds-kunskap och teck-ning. Sthlm 1915. — K. O. Sjölander: Nerike, västra Västmanland och Karl-skoga. Sthlm 1893.

Näas, *R. G. Gustavsson*, även han lärare i Örebro, livfull debattör och verksam i nykterhetsrörelsen, *Axel Holmberg* i Tysslinge, känd även som kommunalman, *Andreas Linder*, föreståndare för länets småskoleseminarium 1908—1919, *Karl Rikard Linderholm*, sedermera överlärare i Örebro och några år föreståndare för ett slöjd-lärarseminarium i Chile, *Julius Norelius*, under lång tid stadsbibliotekarie i Örebro, *K. O. Sjölander* i Asker, bl. a. känd som läroboksförfattare och utgivare av den första hembygdsskildringen över Örebro län, *Matilda Tengvall*, folkskollärarinna i Örebro, och som representanter för länet och staden landshövdingen, borgmästaren m. fl. Mötesdeltagarnas antal var 323. Så gott som alla här nämnda deltog i mötet's överläggningar.

Mötesberättelsen visar tydligt nog, att folkskolans målsmän och lärare hyste varmt intresse för spörsmål, som hörde samman med tiden och skolans uppgifter. Till ej ringa del avspeglades också verkningarna av folkrörelsernas inflytande. Ett av resultaten blev bildandet av Örebro läns pedagogiska bibliotek, som kort efteråt fick ekonomiskt bidrag från länets landsting.²⁸

Inspektör Sundblad synes på det hela taget haft ett förtroende-fullt samarbete med sina lärare. Visade sig svårigheter, gav han dem ofta sitt stöd. En småskollärarinna i en av slättbygdssocknarna hade råkat ut för missnöje och inte alltför milda förebråelser från modern till en av lärarinnans elever, som fått stanna kvar i skolan för att mottaga undervisning i läsning, sedan dagens lektioner var slutade i öfrigt. Detta hade inspektören fått veta och gav den lilla flickan en tillsägelse ungefär så: "Du skall hälsa till din mamma, att hon skall vara tacksam för att lärarinnan arbetar med dig mer än hon är tvungen till, så att du skall kunna bli lika duktig som dina kamrater!" Då dagböckerna granskades under inspektionsbesöken i skolorna, brukade inspektören ropa upp barn, som varit försumliga i sin skolgång, och varna dem samt erinra dem om hur farligt det kan vara att redan i barndomen vänja sig vid att slarva med åliggande plikter.²⁹

Skolgången var i vanliga fall mycket förbättrad. I en översikt i berättelsen för åren 1899—1904 har inspektören lämnat specifiserade uppgifter för ett stort antal folkskolor och visat, att blott ett fåtal skolor hade stor frånvaro utan giltigt förfall för lärjungarna. Några påfallande undantag fanns dock. I kyrkskolan vid Norrby-

²⁸ BFE 1899—1904 avd. Strängnäs stift sid. 63—64.

²⁹ Ibid. sid. 52.

ås med 51 lärjungar hade procenten av frånvarodagar utan giltigt förfall varit 3,65, i Svennevads kyrkskola 3,10 av samma anledning, vid Bergs skola i Lerbäck (56 lärjungar) 7,35, men värre hade tillståndet varit vid Viby kyrkskola med 10,90 och vid Hackvads kyrkskola allra sämst med 16,20 % frånvaro utan laga förfall. Även Via skola i Hackvad hade dålig skolgång med 7,00 % frånvaro av nämnda anledning.³⁰

Många faktorer tyder likvisst på att folkskolan under inspektör Sundblads tillsyn och ledning visar en god utveckling, om icke snabb så dock lugnt och säkert. 1880-talets ekonomiska depression släppte småningom men efterlämnade åt följande årtionde en allmän stiltje i arbetet för folkundervisningen, som gjorde sig känd på olika sätt och särskilt i bemödanden att göra folkskolans s. k. minimikurs allmänare tillämpad. Dyingarna av sådana strömningar märktes t. o. m. i riksdagen. Mot slutet av 1890-talet pågick en ganska häftig fejd i en del tidningar om folkskolans uppgifter och ändamål.³¹ Genom ny formulering av den omtvistade § 48 i folkskolestadgan — den fick ändrad lydelse den 10 december 1897 — erhöles ett förtydligande, så att skillnad i villkor för avgång från skolan föreskrevs för svagt begåvade och för fattiga barn. Kvar stod dock möjligheten för sistnämnda grupp av lärjungar att få avgå efter inhämtad minimikurs.³²

Glädjande nog syns Närke ha varit mindre berört av nämnda stridigheter än andra delar av vårt land. Hur folkskolinspektören såg på händelserna vid sekelskiftet år 1900, framgår av hans berättelse till domkapitlet i Strängnäs för nämnda år, och vilken till viss del återfinnes i avskrift såsom *bilaga 6* till detta arbete.³³ Man får genom densamma god insyn i vad som vid sekelskiftet tilldrog sig det största intresset hos folkskolans målsmän och särskilt hos en folkskolinspektör, som själv var skolman med erfarenheter från annan läroanstalt än folkskola.

En överblick av folkundervisningens tillstånd vid slutet av de tre perioder i folkskolinspektionen, under vilka Sundblad tjänstgjorde, får man genom följande siffermässiga sammanställning:

³⁰ Ibid. sid. 53—56.

³¹ Göteborgs Aftonblad, Vårt Land och Svensk Läraretidning år 1898.

³² Svenska folkskolans historia, del II sid. 126—134. — J. Franzén: Sveriges allmänna folkskollärareförening 1880—1930 sid. 125—126. Sthlm 1930.

³³ SDA: Diarien:r 23/1901.

	År 1892	År 1898	År 1904
Folkmängd den 31 december	108.807	116.558	121.105
Antal barn i skolåldern (7—14 år)	18.000	19.079	20.038
<i>Antal lärjungar:</i>			
i fasta folkskolor	9.800	10.411	10.983
i flyttande folkskolor	44	—	—
i fasta mindre folkskolor	650	748	771
i flyttande mindre folkskolor	61	—	—
i fasta småskolor	4.094	4.372	4.734
i flyttande småskolor	107	—	—
Summa antal lärjungar	14.756	15.531	16.488
<i>Antal lärare:</i>			
folkskollärare, ordinarie, manliga ..	118	120	127
» » kvinnliga ..	24	32	41
» extra ord., manliga ..	4	5	9
» » » kvinnliga .	—	3	5
biträdande lärarinnor vid folkskola ..	11	17	18
lärare vid mindre folkskolor, manliga .	3	3	2
» » » » kvinnliga	19	21	22
lärare vid småskolor, manliga	5	5	4
» » » » kvinnliga	132	145	168
Summa antal lärare	316	351	396

Stagnationen i folkmängd inom landskapet under 1880-talet hade förbytts i en ganska kraftig befolkningsökning, som följd därav också en ökning i antalet skolpliktiga barn och antalet lärjungar i skolorna. Efter år 1897 fanns inga flyttande skolor i Närke. Än mera markant är det ökade antalet lärare, särskilt i fråga om kvinnliga lärare (57 % år 1892, 64 % år 1904). Lärarantalets ökning medförde ett minskat medeltal i fråga om antalet lärjungar för varje lärarkraft, det nedgick från 47 år 1892 till 44 sex år senare och 42 år 1904. Dessa medeltal visar mer än något annat, att en genomgående förbättring försiggått inom folkskoleväsendet i Närke.³⁴

Från och med år 1901 blev lärotiden vid Örebro läns landstings småskoleseminarium utsträckt till tre terminer, fördelade på ett och ett halvt år, detta för att bereda en förbättrad utbildning av småskolans lärare.³⁵

* * *

³⁴ BFE avd. Strängnäs stift 1887—1892 sid. 32 och 35, 1893—1898 sid. 24 och 28, 1899—1904 sid. 51 och 57.

³⁵ Ibid. 1899—1904 sid. 57. David Nissar a. a. sid. 25.

Som redan nämnts inföll min egen lärjungetid i folkskolan under folkskolinspektör Sundblads första tjänstgöringsår. Mitt avgångsbetyg från folkskolan vid Edsbergs kyrka är daterat den 13 juli 1892.

I småskolan, då förlagd till Edsbergs sockenstuga, tillbragte jag en termin. Lärarinnan där hette *Anna Josefina Holmgren*, den ordinarie läraren i folkskolavdelningen *Johan August Höglund* (1840—1910). Kyrkoherde i församlingen var samtidigt fil. dr *F. Th. Hagberg* (1814—1903), självskrivnen ordförande i skolrådet. Till följd av den ordinarie lärarens upprepade tjänstledigheter hade jag under folkskoletiden ej mindre än fem olika lärare.

Småskolan var anordnad med två årsklasser, folkskolan med fyra. Skolhuset, där jag fick min första undervisning utom hemmet, finns ännu kvar i användning (uppfört åren 1866—67 under ledning av godsägare *Olof Hedengren*). Folkskolans lärosal var stor: 12,70 m lång, 10,20 m. bred och 3,50 m. hög. Möbleringen var enkel. Två rader långbänkar utan ryggstöd med plats i vardera av dessa för sju elever — tillsamman var vi omkring 60 — upptog större delen av golvytan. Pojkarna satt i högra raden, flickorna i den vänstra från katedern räknat. Runt väggarna fanns fasta bänkar såsom sittplatser för åhörare vid examina. Men bänkarna närmast dörren var försedda med låda och lock för att tjäna som plats för skolbarnens matsäckar (kapprum saknades). Sin matsäck bar pojkarna i läderväska med rem att hänga över ryggen, flickorna hade sin matsäck i flätade korgar eller väskor av tyg, stillsamt burna i handen. För skolsalens uppvärmning vintertid fanns en kakelugn, placerad vid väggen längst från ingången, och det torde vara lätt att förstå, att den inte räckte till för det stora rummet. Vi frös ofta, isynnerhet om fötterna, emedan underliggande lokal oftast stod oeldad.

Vår lärare var fordrande, stundom sträng. Men ett älsklingsämne syntes historia vara för honom. Då han gav sig tid att berätta detaljer t. ex. från Folkungatiden — han var själv född östgöte — lyssnade vi med spänning. Var han vid gott lynne, kom han också till vår bänkplats för att hjälpa oss med lösningen av något räkneexempel. Då ställde han snusdosan på bänkhörnet, lade den stora mångfärgade näsduken bredvid och gav oss sina anvisningar. Övning i uppsatsskrivning minns jag från en enda gång och då på griffeltavla, varför skriften hastigt blev utplånad.

Vid folkskolinspektör Sundblads hastigt timade frånfälle i september 1904 återstod blott något mer än tre månader av den tid, för vilken han var förordnad. Den 30 september samma år förordnades för återstoden av året som folkskolinspektör i Närke föreståndaren vid Kävesta folkhögskola

J. V. Jonsson.

Johan Vilhelm Jonsson var född i Ljungby, Kalmar län, år 1852, blev student 1871, fil. kand. 1875 och fil. lic. 1883. Han var andra lärare vid Önnestads folkhögskola 1876—1885 och föreståndare vid Kävesta folkhögskola och lantmannaskola 1885—1917. Då Svenska folkhögskolans lärareförening bildades 1907, blev han dess första ordförande och tjänstgjorde såsom sådan till år 1913, åren 1913—1920 var han ledamot av styrelsen för Örebro läns landstings småskoleseminarium i Örebro och 1917—1920 denna styrelses ordförande. Från trycket har han bl. a. utgivit "Örebro läns folkhögskola 1873—1898" och "Örebro läns Kongl. Hushållnings-Sällskaps historia 1803—1902" i två band. Jonsson avled år 1936.¹

Förordnande för Jonsson att vara folkskolinspektör i Närke förnyades för perioden 1905—1910 samt för de följande åren t. o. m. 1914.²

Till domkapitlet i Strängnäs har folkskolinspektör Jonsson avlämnat berättelser för åren 1905—1909 och 1911—1913, till eklestiasastikdepartementet för åren 1905—1910, även till följd av företrädarens dödsfall för perioden 1899—1904, ehuru Jonssons tjänstgöring då omfattade endast tre månader.³

Den till tradition gränsande sedvänjan, att folkskolinspektören i Närke skulle vara lärare, upprätthölls, fastän skolmannen vid Jonssons förordnande togs från en annan skola än förut. De elever, som sökte sig till länets folkhögskola i Kävesta, hade till det stora flertalet vanlig folkskola som underlag för fortsatta studier. Däri-

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 52. — David Nissar: Redogörelse för Örebro läns landstings småskoleseminarium läsåret 1930—1931. Örebro 1931.

² BFE 1899—1904 avd. Strängnäs stift sid. 40. — Ibid. 1905—1910 sid. 60.

³ SDA: Diarien:r 51/1906, 95/1907, 4/1909, 36/1914 m. fl.

genom hade Jonsson fått många tillfällen att lära känna, i vad mån folkskolorna gav önskvärda resultat av sin verksamhet.

Som av det följande nog kommer att framgå, hade folkskoleväsendet i Närke under de tio år, Jonsson där verkade som folkskolinspektör, inträtt i ett skede av stabilisering. Sett från dåtida synpunkter fann man skolväsendet utbyggt till i det närmaste motsvarande befintligt behov, ehuru här och där åtgärder för att erhallå bättre skolformer, bättre skollokaler och ny undervisningsmateriel befanns vara av nöden. Inspektören yttrar själv: "— i det jämförelsevis tätt befolkade lilla Närke äro med undantag av skogsbygderna i Kilsbergen och södra Närke avstånden relativt små och skolornas antal redan så stort, att föga behov förefinnes för upprättande av nya skolor. Däremot hava i stället flera skolor bra stort lärjungeantal, och detta har föranlett till den glädjande företeelsen, att skolor med flera än en lärare under perioden mer än fördubblats, nämligen från 19 till 39, och denna strävan att förändra skolor av E- eller C-typ till B-skolor är fortfarande ganska livlig."⁴

Med detta uttalande har inspektören givit sin och den stora allmänhetens syn på läget.

Dock — här fanns uppgifter även för en nyorientering. En inre utveckling av skolorna var behövlig och skulle också taga sig uttryck. Som inledningsvis blivit nämnt (sid. 196), vittnade igångsatta utredningar om behovet av förnyelse i flera hänseenden. En äldre syn på folkskolans uppgifter började vika för önskan att kunna lämna barn och ungdom bättre utrustning, inte minst för sådana krav, som arbets- och näringslivets utveckling förde med sig. Det dröjde inte mer än ett par år efter folkskolinspektör Jonssons inträde i direkt arbete för folkskolan, när en folkskolans högre avdelning inrättades i Örebro stad såsom frivillig för lärjungar med håg att vinna ökade kunskaper.⁵ I nästan alla folkskolor växte fram behovet av vidgat utrymme för ämnen som slöjd, teckning, hushållsgöromål, gymnastik med lek och idrott samt för en praktisk tillämpning av undervisningen i skolans realämnen, bl. a. räkning, geometri och geografi. Jämsides med sådana strävanden gick väl synliga och lika behövliga insatser med fostrande syften.

Om skolornas anordning finns detaljerade uppgifter dels i Jonssons berättelse för perioden 1905—1910, dels i en av efterträdaren,

⁴ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 63.

⁵ M. Nordell: Örebro stads folkskolor 1908.

folkskolinspektör *Hjalmar Lindén* (1867—1949) i augusti 1915 till domkapitlet i Strängnäs avgiven berättelse för år 1914.⁶ I båda fallen har inspektören använt de beteckningar, som återfinnes i 1900 års normalplan, för att angiva de olika skolformerna. Helt bilden blir en ganska brokig sammanställning av ej mindre än tolv olika skoltyper. Av särskilt intresse är att få kunskap om skolväsendets organisation vid utgången av år 1914 eller den tidpunkt, då folkskolinspektör Jonsson lämnade sitt förordnande. I sammandrag ter sig bilden sålunda:

Kontrakt	Antal skolor enligt skolformerna											
	A	B	C	D	E	F	H	I	a	b	c	d
Örebro	3	4	—	—	13	1	3	—	5	13	—	—
Asker	—	10	—	1	20	2	3	1	2	27	1	—
Glanshammar ..	—	5	—	—	12	4	2	1	—	18	—	—
Kumla	4	17	2	—	17	1	11	1	7	36	—	—
Edsberg	2	9	—	2	17	3	4	—	2	25	1	1
Summa	9	45	2	3	79	11	23	3	16	119	2	1

Det övervägande antalet skolor var som synes anordnade för folkskolestadiet med fyra årsklasser samtidigt undervisade av en lärare (E-form) och för småskolestadiet med två årsklasser och en lärare (b-form). Folkskolorna hade också B-formen ganska talrikt företrädd. Beteckningarna H och I avse mindre folkskolor, a—d småskolor.⁷ Samtliga skolor var fasta skolor.

Totalt uppgick lärjungeantalet i skolorna till 18.362 mot 16.488 tio år tidigare.⁸ I folkskolor undervisades 12.032 lärjungar, i mindre folkskolor 627 och i småskolor 4.746 lärjungar. För att fullständiga bilden kan nämnas, att av de skolpliktiga barnen var 438 elever i högre allmänna läroverk, 355 erhöill undervisning i enskilda skolor och 67 i hemmet.⁹

⁶ SDA: Diarien:r 664/1915.

⁷ Se 1900 års normalplan sid. 3—5! Skolformer, betecknade med små bokstäver, avse småskolor: a-form = varje årsklass undervisad av en lärare, b-form = två årsklasser samtidigt undervisade av en lärare, c- och d-former i härvarande sammanhang = tre årsklasser samtidigt undervisade av en lärare.

⁸ SDA: Lindéns berättelse för år 1914.

⁹ SDA: Uppgifter till undervisningsstatistiken från folkskolinspektör Lindén för år 1914.

Det många gånger hörda talet om dålig skolgång förbyttes slutligen i uttryck av tillfredsställelse. Inspektör Jonsson meddelar i berättelsen för 1905—1910 i tabellform uppgifter för flertalet folkskolor, och genomgående är skolgången bättre än tidigare. Även de skolor, som förut visat svag ställning, hade ryckt upp sig avsevärt. I Norrbyås folkskola fanns ingen frånvaro utan giltigt förfall, samtliga skolor i Lerbäck visade liten procentuell frånvaro (närvaroprocenten var lägst 92,99 vid Lugnets skola och högst 97,85 vid Ladängs skola), även Viby kyrkskola hade bättre jämförelsetal än år 1904 men dock en frånvaro utan giltigt förfall med 5,45 % (det högsta bland samtliga), och Hackvads kyrkskola hade gått ned från sin höga frånvaroprocent till 2,19 utan giltigt förfall, Via skola i samma socken hade ingen förfalllös frånvaro.¹⁰

Småskolorna visade i allmänhet bättre skolgång än folkskolorna. Endast mot en småskola (Bäcklunda i Kvistbro) finner Jonsson anledning till erinran.¹¹

För året 1914 säger inspektör Lindén, att skolgången varit god, och att medeltalet närvarodagar synes utgöra 95 % av hela antalet läsdagar och tillägger: "ett mycket gynnsamt tal".¹² Det under årtionden fortsatta arbetet med syfte att göra skolgången jämn och därmed undervisningens resultat bättre hade alltså burit frukt.

Fortsättningsskolor fanns år 1910 i 25 och år 1914 i 28 skoldistrikt. Deras lärjungeantal höll sig omkring 800.¹³

Manlig slöjd fanns år 1910 införd i 35 av Närkes 44 skoldistrikt och kvinnlig slöjd i alla utom Ödeby. Undervisningen i detta ämne hade pågått i 143 avdelningar för gossar och 235 för flickor med 2.707 respektive 4.831 lärjungar. Gosslöjden omfattade vanligen träslöjd, i Örebro och vid Skirbrätens folkskola i Askersunds landsförsamling förekom även metallslöjd, vid Ljungås skola i sistnämnda församling gavs undervisning i skolagning. Flickornas slöjd bestod av sömnad, stickning m. m., någon gång vävnad.¹⁴

Skolans bistånd i social omvårdnad av barn, av olika anledningar i behov av sådan vård, kommer som ett inslag i verksamheten, till en början blygsamt och oftast efter enskildas initiativ. I samband med undervisningen i hushållsgöromål meddelades i Örebro stad fria måltider åt en del av skolans lärjungar, uttagna med hänsyn

¹⁰ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 76—81.

¹¹ Ibid. sid. 76.

¹² SDA: Lindéns berättelse för år 1914.

¹³ Ibid. sid. 67—69, Lindéns nyssnämnda berättelse.

¹⁴ Ibid. sid. 70—72.

till hemmens ekonomi eller andra omständigheter. För att bereda kläna barn sommarvistelse å landsbygden anordnades från Örebro s. k. skollovskolonier, förlagda till bergslagssocknar i Västmanland. I arbetet av detta slag gjordes beaktansvärda insatser från lärare och lärarinnor med personliga uppoffringar.

De enskilda skolorna för barn i skolåldern var vid denna tid fåtaliga. I Fjugesta stationssamhälle inom Knista skoldistrikt upprättades en tid en privatskola för flickor.¹⁵ Genom landstingets försorg tillkom år 1911 ett s. k. skyddshem för gossar vid Åkerby i Nora bergsförsamling. Uppfostringsanstalten för andesvaga barn blev förlagd till Askersund.¹⁶ För svagt begåvade barn fanns fr. o. m. år 1906 s. k. hjälpklass i Örebro stad.

Den årliga lästiden i folkskolorna var allmänt den för statsbidrag bestämda eller 34½ veckor. Efter omdaning av skolorna i Kumla och Lerbäck började läsåret överallt med höstterminen. Till övervägande del fick lärjungarna åtta månaders undervisning, endast i de skolor, som i det föregående (sid. 216) betecknats vara inrättade enligt C-, F-, I-, c- och d-former eller tillhoppa 19 skolor var lästiden inskränkt till fyra månader om året, dock i några fall med avvikelser till längre tid även där.¹⁷

Beträffande lärarpersonalens sammansättning finns följande uppgifter:

	År 1910	År 1914
folkskollärare, ordinarie, manliga	135	143
» » kvinnliga	52	67
» extra ord., manliga	19	8
» » » kvinnliga	14	14
biträdande lärarinnor vid folkskola	29	40
lärare vid mindre folkskolor, manliga	1	1
» » » » kvinnliga	22	25
lärare vid småskolor, manliga	2	—
» » » » kvinnliga	190	196
Summa antal lärare	464	494

Lärare i övningsämnen (sång, teckning, gymnastik, slöjd och

¹⁵ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 70.

¹⁶ Ibid. sid. 72.

¹⁷ Ibid. sid. 73—74.

hushållsgöromål) var år 1910 9 manliga och 20 kvinnliga, år 1914 12 manliga och 22 kvinnliga.¹⁸

Två faktorer är kännetecknande för lärarkärens fortskridande sammansättning: ett ökat inslag av kvinnliga lärare och särskilt bland dem det ökade antalet biträdande lärarinnor vid folkskola. Procentuellt förhöll sig antalet manliga och kvinnliga lärare vid 1914 års slut som 31 till 69. Den starka ökningen av biträdande lärarinnor sammanhänge med pågående ombildning av folkskolor med stort lärjungeantal — vanligen skolor av C- och E-former — till skolor av B-form. För undervisningen i de två lägre årsklasserna på folkskolestadiet anställdes då en biträdande lärarinna. Därigenom blev utgifterna för omdaning av skolorna mindre, än om nya folkskollärartjänster skulle ha inrättats. En liknande rörelse i rekryteringen av lärarbeståndet kan iakttagas snart sagt i hela vårt land vid samma tid.

Upprepade gånger talar folkskolinspektören om brist på folkskol-lärare. Så i berättelse till domkapitlet år 1910 och 1914 samt i berättelsen till ecklesiastikdepartementet 1905—1910.¹⁹ Lärartillgången var inte tillräcklig för att uppehålla vakanser och vikariat av annan anledning med fullt behöriga lärare, i några fall hade mindre folkskolor kommit till i stället för folkskolor. Till viss omfattning bidrog lärarbristen till den vidgade anställningen av biträdande lärarinnor.

Om lärarnas nit och intresse ger folkskolinspektör Jonsson allmänt goda vitsord. "Fall finnas dock", säger han, "där intresset för t. ex. politik, nykterhet eller andra sociala intressen varit så övervägande, att skolan blivit lidande; i ett par fall, där skolarbetet avsevärt eftersatts, har jag till och med ansett mig nödsakad för vederbörande lärare påpeka, att skolan måste vara livsuppgiften framför allt — —."²⁰

Undervisningens innehåll och resultat är föremål för ganska utförliga omnämmanden i inspektionsberättelserna. Kristendomsundervisningen är "ofta väl torr och förståndsmässig. — — — Medges må dock, att mången gång, då läraren själv är genomträngd av kristlig anda, lektionen synbarligen verkar lyftande på barnen — —." Innanläsningen är vanligen ganska felfri och säker, åt-

¹⁸ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 82. — SDA: Lindéns berättelse den 30 aug. 1915, diarienumr. 664/1915.

¹⁹ SDA: Diarienumr. 7/1910 och 36/1914, BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 82—83.

²⁰ Ibid. sid. 83.

minstone i de högre klasserna, verklig välläsning mindre vanlig. Rättskrivning och uppsatsskrivning övas allmänt flitigt, undervisning i språklära ej så allmän som önskvärt. Det ämne, som bedrivs med största intensitet, torde vara räkning. De "slamrande grifeltavlorna" håller på att försvinna.

Geografiundervisningen har förbättrats. Bidragande orsak till detta anser inspektören vara, att lärarna genom självsyn mera än förr lärt känna vårt eget land och läst mera litteratur i ämnet. Historieundervisningen håller för mycket av kronologiska uppräknings, för litet av historiska vyer, ägnade att väcka fosterlandskärlek i barnens hjärta. Själv var Jonsson livligt intresserad av såväl geografi som historia. I zoologi och botanik skattar undervisningen för mycket åt systematik, inspektören önskar koncentration till moment av betydelse för barnens framtida verksamhet. Brist på erforderlig materiel lägger hinder i vägen för god undervisning i fysik och kemi. Undervisningen i teckning och välskrivning sker nästan överallt efter förebilder, i Örebro och enstaka landsbygdsskolor förekommer teckning efter verkliga föremål, färgkritor ha alltmer kommit i bruk. Sång övas överallt, stundom genom lektionsbyte lärare emellan. Orglar finns i folkskolorna, ibland även i småskolorna.²¹

Av läroböcker nämner Jonsson följande: i biblisk historia av Liljeholm-Andersson, Bäckman och Norlén-Lundgren, för småskolan läseböcker av Rodhe, Rosenborg och Kastman, för folkskolan finns utom Läsebok för folkskolan (vanligen 9:e uppl.) Nils Holgerssons underbara resa, Svenskarna och deras hövdingar samt Svensk vers, alltså de läseböcker, som tillkom på initiativ av *Alfr. Dalin* och *Fridtjuv Berg*, för modersmålets skrivning fanns läroböcker av J. J. Dalström, D. A. Sundén, Cederschiöld-Olander m. fl. För ämnet räkning var böcker av Larsson-Lundahl och Alfr. Berg förhärskande, i geografi användes böcker av Sigfrid Almqvist, Carl Lind och Fridtjuv Berg, i historia av C. Th. Odhner, Carl Grimberg och H. Larsson. Som lärobok i ämnet naturkunnighet var den av Berg-Lindén så gott som ensamrådande. För teckningen tjänade ritkurser av Blomberg-Tengvall ofta som hjälpmedel, ibland också sådana av typen "Svea". Heikes skrivkurs blev mest använd för välskrivningen (under första årtiondet av 1900-talet pågick bland skolfolk en mycket livlig debatt om undervisningen i välskrivning, den rörde sig bl. a. om upprättstående eller lutande stil).²²

²¹ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 85—88.

²² BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 84—88.

I fråga om undervisningsmateriel börjar en ny tid sakteliga göra sig förmärksam. En del nyheter finns, zoologiska och botaniska planscher, bibliska planscher av Julius Kronberg, rikhaltigare uppsättning av kartor, materiel för nykterhetsundervisning o. s. v. Den dyrare materielen för fysik och kemi är ej så vanlig, den anses ofta alltför dyr att köpa till skolor med endast en eller två lärare. Omkostnaderna för undervisningsmateriel uppgick år 1910 till 17.644 kronor eller ung. 96 öre per lärjunge.²³

Biblioteksverksamheten var på det hela svagt utvecklad. Vid 1914 års slut fanns i Närke 21 statsunderstödda folkbibliotek och 12 skolbibliotek.²⁴ År 1910 hade endast Glanshammar och Snavlunda skol-distrikt sökt statsbidrag till skolbibliotek. Här och där fanns förenings- och studiecirkelbibliotek, som hjälpte upp tillståndet, gav ökad möjlighet till lån för personer med läslust. En del församlingsbibliotek var så när förfallna, säger inspektör Jonsson.²⁵

Åtskilliga nya skolbyggnader kom till vid den tid, varom här är fråga, flerstädes företogs också större ombyggnader av skollokaler. År 1904 fanns 196, år 1910 209 och år 1914 213 skolhus i distriktens egen ägo. De förhyrda lokalerna var sistnämnda år 34. Större omsorg än förr ägnades åt inredning, lokalernas utformning och åt inventarier. Man kunde konstatera, att de gamla långbänkarna var totalt försvunna och ersatta av vanligen tvåsitsiga skolbord, men också ensitsiga. Om de senare säger inspektör Jonsson: "Ur såväl pedagogisk som hygienisk och moralisk synpunkt vore de önskvärda i alla skolor". Man har uppmärksamheten fäst även på de s. k. svarta tavlorna, som förr var små och fristående, numera ofta ersatta av större och vägghasta. Förvaringen av undervisningsmateriel och andra skolans tillhörigheter göres mer ändamålsenlig och främjande för ordning och snygghet. Till och med städningen i skolorna ägnas omsorg med användning av avlönad personal — sådan finns "allestädes" år 1910 — uppvärmning och ventilation av skollokaler är inte längre blott en bisak. En och annan lärare söker pryda sin skola med reproduktioner av konst eller någon tavla av karaktär att tilltala barnen och väcka deras intresse.²⁶

Örebro län fick också vid denna tid särskild gymnastikinspektör och hade lyckan att i den uppgiften finna en lämplig man, kaptenen

²³ Ibid. sid. 88—89.

²⁴ SDA: Diarien:r 664/1915.

²⁵ BFE ibid. sid. 89.

²⁶ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 90—93.

Sam Adrian (1882—1956), som verkade både med nit, insikt och utomordentligt intresse. Hans arbete var att börja med nog så hårt, gymnastiklokaler var ännu sällsynta utom i några få fall, men med friskt mod gick gymnastikinspektören till attack mot betänksamhet och likgiltighet, där sådan fanns. Frukterna av hans verksamhet skulle visa sig längre fram, i en tid, som ligger utanför här behandlade avsnitt.²⁷

Egendomligt nog har ämnet trädgårdsskötsel i närkesdelen av Örebro län haft svårt att få tillbörligt rum. Visserligen delar Närke denna ställning med många andra delar av vårt land, men vid jämförelse med västmanlandsdelen står Närke åtminstone vissa tider sämre till än bygden norröver.

Tillsynen vid skolorna ålåg skolråden, d. v. s. i flertalet fall blev det skolrådets ordförande, som hälsade på i skolorna emellanåt och inte alltför ofta. Från och med år 1901 hade Örebro stad egen kommunalt anställd folkskolinspektör som ledare av stadens skolväsen. I några större skoldistrikt anställdes överlärare. Om sin egen inspektionsverksamhet säger Jonsson, att han använt en à två dagar i veckan och 75 à 80 dagar om året åt inspektionsresor. Under loppet av tvenne år hade samtliga skolor i inspektionsområdet blivit besökta åtminstone en gång. Besöken hade nästan undantagslöst ägt rum utan föregående underrättelse. För kontroll av skolgången begagnade Jonsson ett system likt det av folkskolinspektör Janson använda (jfr sid. 161) med tryckta formulär, som utdelades till lärarna och av dem återlämnades med uppgifter om barnens närvaro och frånvaro i skolan för varje termin.²⁸

Vid sina besök i skolorna uppträdde Jonsson mera som rådgivare och vägledare än som enbart kontrollant. Hans person var märkt av enkelt och ej sällan gemytligt väsen, en vändning med dragning åt det humoristiska låg inte fjärran. För egen del har jag ett livligt minne från ett av hans besök vid Örebro småskoleseminarium, där jag tjänstgjorde som timlärare åren 1911—1917. Den lektion, inspektören då bevittnade, avsåg att klargöra de grammatiska momenten om ackusativ- och dativobjekt. Jag använde — som jag själv tyckte — ganska flitigt exempel både muntligt och skriftligt inför eleverna. Av någon orsak sade inspektören efter lektionens slut: ”Ja, dativobjektet, det brukar jag kasta i den där skräpkorgen, som kallas adverbial.” Jag höll dock före, att så kunde man göra i folk-

²⁷ Ibid. sid. 93—94.

²⁸ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 94—95.

högskolan, för en blivande lärare vore det nödvändigt att veta något även om dativobjektet. Och han delade den åsikten.

Det vore önskvärt att till här lämnade notiser även kunna anföra exakta uppgifter om folkskoleväsendets ekonomi, men att så göra ställer sig mer än svårt. Det urkundsmaterial, som finns att tillgå för syftet, är egentligen blott de statistiska uppgifterna från skolråden, sammanställda av folkskolinspektören enligt givna formulär. En undersökning av de skilda kommunernas primärräkenskaper är ett för vidlyftigt företag i detta sammanhang. Av mångårig erfarenhet vet jag, att de statistiska uppgifterna lämnar blott ett ungefärligt besked om skolväsendets finanser. Men ej heller sådant är utan värde. För år 1910 meddelar Jonsson, att skoldistriktens uppgifter för avlöning till lärare utgjorde 570.320:94 kronor, varemot svarade statsbidrag med 285.949:53 kronor. Till utgifter för byggnader och inventarier m. m. åtgick 80.007:07 och till andra ändamål, undervisningsmateriel ej medtaget, kronor 207.240:86. Den totala årskostnaden uppgick till 875.212:94 kronor, d. v. s. för varje lärjunge i distriktens egna skolor en medelkostnad av 50:22 kronor, därav 16:45 kronor av statsmedel.²⁹

Nu anförda uppgifter kan jämföras med de deluppgifter, som återfinns i härtill fogade *Bilagor 7 och 8*, utgörande sammanställningar rörande skolväsendet i varje skoldistrikt inom länet vid 1914 års slut.

²⁹ BFE 1905—1910 avd. Strängnäs stift sid. 95—96.

Läntes västmanlandsdel.

Vid 1886 års utgång hade kyrkoherden i Näsby-Ervalla pastorat

J. E. Janson

redan ett tiotal år tjänstgjort såsom folkskolinspektör i Nora-Fellingsbro kontrakt eller västmanlandsdelen av Örebro län. Han skulle komma att kvarstå i samma uppdrag ytterligare 15 år, t. o. m. år 1901.

Under denna tid synes Janson ha avlämnat berättelser till domkapitlet i Västerås för åren 1888, 1893 och 1895—1897, för övrig tid av hans tjänstgöring saknas f. n. berättelser i domkapitlets arkiv.¹ Sammanfattande berättelser för perioderna 1887—1892 och 1893—1898 har han avgivit till ecklesiastikdepartementet, medan redogörelsen för åren 1899—1901 ingår i berättelse av hans efterträdare för åren 1899—1904.²

Folkskolinspektör Janson inleder sin berättelse för åren 1887—1892 med följande korta men nog så sakrika skildring: "Äfven under den nu tilländalupna sexårsperioden hafva konjunkturen för bergsbruket i detta till största delen af bergslag bestående inspektionsområde varit mindre gynnsamma, en mängd hyttor och bruk äro nedlagda, folkmängden har sjunkit från 59,947 till 58,715 och de skolpligtiga barnens antal i ungefär samma proportion från 10,807 till 10,595. Det är då icke underligt, om skoldistriktet, äfven då de insett och behjertat behovet av nya skolor och skolhus, varit något tveksamma."³

Det ekonomiska betrycket under 1880-talet kändes svårare i bergslagsdelen av länet än i Närke. Verkningarna därav kvarstod också längre.

Emellertid kunde inspektören redovisa en del förändringar till skolväsendets fromma. Fem nya folkskolor hade tillkommit och sju nya småskolor, de mindre folkskolorna hade minskats med åtta.

Huru organisationen tedde sig vid 1892 års slut, framgår av sammanställningen i *Bilaga 5* (sid. 292).

Man behöver inte stor uppmärksamhet för att vid läsningen av de båda i bilagan refererade tabellerna se, att de inte i allt är kongruenta. Den första upptager 195 skolor, den andra blott 186. Skillnaderna finns i fråga om folkskolor och mindre folkskolor, om vilka inspektören säger, att de inte kunnat hänföras till någon av normalplanens skolformer. Till dem räknar han 2 folkskolor i Linde bergsförsamling, 2 i Nora bergsförsamling och 1 i Ljusnarsberg, i vilka skolor lägre folkskolavdelningen visserligen erhöll åtta månaders undervisning om året men halva tiden tillsammans med småskolavdelning och halva tiden tillsammans med övre folkskolavdelningen. Några mindre folkskolor sände lärjungarna från folkskolestadiets två högsta klasser till närmaste folkskola och hade följaktligen ingen gång sex årsklasser samtidigt.⁶

Här som i Närke var folkskolor av E-form och småskolor av b-form vanligast, de bildade ganska lång tid landsbygdens mest använda skolform. Anmärkningsvärt kan vara, att ingen enda folkskola av A-form fanns inom hela inspektionsområdet, inte ens i städerna. Den mindre folkskola, som redovisas för Nora stad, var i själva verket en skola med småskolans andra klass och flickor från folkskolans lägsta klass sammanförda till en undervisningsavdelning, dvs. någonting annat än en egentlig mindre folkskola.⁷

En annan egendomlighet i folkskolinspektörens sammanställning finns i hans uppställning av folkskolor av G-form delade på fasta och flyttande, de sistnämnda här förda i kolumn G². Enligt normalplanen var skolor av nämnda form flyttande skolor på två stationer, hur de fasta skolorna av denna form var beskaffade anger inte inspektören närmare. Han har också fått fram nio mindre folkskolor av F-form, fastän normalplanen räknar skolor av denna form enbart till folkskolor. Det går inte att få fullständig klarhet i dessa angelägenheter, som inte får anses alltför viktiga, vid en jämförelse med Jansons uppgifter för år 1892 till domkapitlet i Västerås, i vilka han eljest har många detaljerade upplysningar.⁸

För lärokurser och läsordningar fick normalplanen här som anorstädes tjäna till ledning, det var ju dess egentliga syfte. Till tjänst för lärare och skolråd lät inspektör Janson trycka läroplaner

¹ VDA: Diarien:r 304/1889, 730/1894, 567/1896, 622/1897 och 640/1898.

² BFE avd. Västerås stift 1887—1892 sid. 28—47 och 1893—1898 sid. 27—41.

³ BFE 1887—1892 avd. Västerås stift sid. 28.

⁶ BFE 1887—1892 avd. Västerås stift sid. 35.

⁷ Ibid. sid. 35.

⁸ VDA: Statistiska uppgifter från folkskolinspektör J. E. Janson för år 1892.

för de vanligaste skolformerna, fogade till dem anvisningar för kursväxling i skolor med flera än en årsklass och fick dessa läroplaner antagna av alla skolråd med undantag för Nora pastorat. Där tycks en del lärare ha ogillat 1889 års normalplan, upprättat egna förslag till läsordningar och — som inspektören helt stillsamt men tydligen utan tillfredsställelse anmärker — ”fått dem af skolrådet godkända”.⁹ I bergslagen var man av detta att döma mera självständig gentemot normalplanen än t. ex. i Närke.

Endast tio folkskolor och tolv mindre folkskolor hade nu kortare årlig lästid för lärjungarna än åtta månader. Undervisningen pågick de fem första söckendagarna i veckan med fria lördagar, den dagliga lästiden var i folkskolorna sex timmar, vanligast kl. 9—12 och 13—16, i småskolorna fem timmar med skoldagen slutad kl. 15.¹⁰ Läsåret sammanföll överallt med kalenderåret.

En tredjedel av de mindre folkskolorna fanns i Lindes bergsförsamling, ofta med stort lärjungeantal, ända till 75 barn säger inspektören, och en del utan att vara berättigade med tillämpning av folkskolestadgans villkor. I Ljusnarsberg hade man ordnat en sommarkurs för lärarinnorna i de mindre folkskolorna och höjt deras lön till 350 kronor, ett förslag om liknande utbildningskurs i Lindesberg blev däremot avslaget. De tre församlingarna Grythyttan, Lindes bergsförsamling och Ljusnarsberg hade enligt inspektörens mening det svagaste skolväsendet.¹¹

Fortsättningsskolorna var få, år 1892 endast 7, av vilka två i Hällefors och Grythyttan samt en i vardera av Lindesberg, Grythyttan, Näsby och Ramsberg. I slöjd undervisades 488 gossar och 1.238 flickor i 28 respektive 55 avdelningar. Till avlöning åt lärare och lärarinnor i slöjd användes 7.264 kronor, därav i statsbidrag 2.100 och från landstinget 3.035 kronor.¹²

Angående sockenbiblioteken kunde inspektören glädja sig att dylika fanns i samtliga församlingar utom i Lindesberg, men i flera fall var de litet anlitade, bäst i Nora, Grythyttan och Ljusnarsberg.¹³

Sitt nit för god skolgång behöll folkskolinspektör Janson, och det ser verkligen ut, som om han haft goda skäl därtill. Han får av sina undersökningar och från lärarnas uppgifter resultatet, att medeltalet försummade skoldagar 1892 uppgått till 14,1 för varje lär-

⁹ BFE 1887—1892 avd. Västerås stift sid. 34 och 36.

¹⁰ Ibid. sid. 36—37.

¹¹ Ibid. sid. 30—32.

¹² Ibid. sid. 33.

¹³ Ibid. sid. 30—32.

junge. Detta var dock något bättre än år 1886 (då 15,4).¹⁴ För året 1898 lämnar han ingen uträkning för hela området men väl för varje skoldistrikt, högsta förfallolös frånvaro visar då skolorna i Järnboås och Ramsberg.¹⁵

Från flera synpunkter sett skulle det vara av värde att kunna lämna konkreta uppgifter med ortsbestämningar angående förändringar eller nytillkomna skolor i de olika socknarna. Det ställer sig dock nära omöjligt att få säkra sådana uppgifter för en tid, som ligger inom förra århundradet. I enstaka fall går det. Linde bergsförsamling hade under perioden 1893—1898 fått fyra nya folkskolor, nämligen vid Bohr, Björkhyttan, Torphyttan och Vasselhyttan, samt fyra nya småskolor, i Grythyttan hade en folkskola inrättats vid Kärvingeborn i st. f. en förutvarande mindre folkskola och i Hällefors hade en flyttande skola utbytt mot två fasta folkskolor vid Björkhöjden och Sikfors.¹⁶

Inspektören meddelar i berättelsen för 1893—1898, att Linde bergsförsamling åstadkommit en betydlig förbättring av sitt skolväsende. Medeltalet lärjungar för varje lärarkraft hade nedgått till 41, endast Ramsberg hade samtidigt ett lägre medeltal (36).¹⁷

Om lärarkåren finns följande uppgifter att hämta:

	År 1892	År 1898
folkskollärare, ordinare, manliga	76	81
» » kvinnliga	17	16
» extra ord., manliga	1	3
» » » kvinnliga	—	1
biträdande lärarinnor vid folkskola	2	8
lärare vid mindre folkskola, manliga	6	4
» » » » kvinnliga	30	27
lärare vid småskola, manliga	3	—
» » » » kvinnliga	68	78
Antal lärare	203	218

Den tidigare starka tillväxten i lärarantalet hade stannat av och förbytts i en långsammare takt i ökningen, endast sju nytillkomna lärartjänster åren 1887—1892 och ett tiotal under närmast följande

¹⁴ BFE 1887—1892 avd. Västerås stift sid. 39.

¹⁵ Ibid. 1893—1898 sid. 34.

¹⁶ Ibid. 1893—1898 sid. 27.

¹⁷ Ibid. sid. 20—29.

sexårs-period. Detta kan innebära, att man började anse skolornas antal tillräckligt.¹⁸ Man räknade oftast lika många skolor som lärare. Men en annan och ganska trolig anledning till återhållsamheten var kommunernas mindre goda ekonomi. Den tvingade till sparsamhet med nya utgifter, och i sådana tider fick skolväsendet ofta nog en jämförelsevis kännbar inskränkning, under andra och bättre villkor inte ifrågasatt. Längre fram, under 1910-talet, blir ställningen annorlunda.

I fråga om skolväsendets organisation är i övrigt att lägga märke till, hur folk- och småskolor ökade i antal men de mindre folkskolorna blev färre, en tendens, som får anses ändamålsenlig. Så här skrev inspektören: "Så länge fortfarande inga anstalter för utbildande af lärare i de mindre folkskolorna finnas, måste omdömet om dessa lärare, trots deras lofvärda sträfvanden, utfalla ogynnsamt."¹⁹ Om lärarinnorna i småskolan uttalar sig inspektören med större tillfredsställelse. Han är egentligen endast mindre belåten med att de gärna ville byta platser, något som på grund av lärarbrist och ganska god tillgång på tjänster var förklarligt. "Önskligt vore dock", säger han, "att de kostade något mindre på sin dräkt och något mer på en sund och närande föda."²⁰ På sådant sätt röjer sig den faderliga omsorgen.

För lärarna vid folkskolorna har inspektören också ett gott vitsord men med en för tidsläget och inspektören-prästmannen betecknande inskränkning. Den blev så formulerad: "Några lärare ådagalägga ock ett mindre kyrkligt sinne, och af dessa egnar en del för mycket av de krafter, som odelade borde egnas åt skolan, åt en predikoverksamhet, hvars goda frukter äro mycket tvifvelaktiga." Endast en enda lärare kännetecknas som för mycket inblandad i politiska angelägenheter.²¹

Efter år 1892 ökade intresset för fortsättningsskolor, så att sex år senare fanns 18 dylika skolor (mot 7 år 1892). Och år 1898 beslutade Fellingsbro skoldistrikt att från följande år inrätta 9 nya fortsättningsskolor. I Ljusnarsberg gjorde man försök med en teknisk aftonskola.²²

Slöjdundervisningen gick raskare framåt. Vid 1898 års slut fanns 55 slöjdvadlingar för gossar och 70 för flickor. En folkskollä-

¹⁸ BFE 1887—1892 avd. Västerås stift sid. 40—41, ibid. 1893—1898 sid. 35—36.

¹⁹ Ibid. 1887—1892 sid. 41.

²⁰ Ibid. sid. 41.

²¹ Ibid. sid. 41.

²² BFE 1893—1898 avd. Västerås stift sid. 29.

rarinna hade med sådan framgång undervisat i gosslöjd, att hennes avdelning erhöll första pris vid utställning i Örebro 1897. Så livligt hade intresset blivit, att inspektören säger sig tro, att med mindre snäva villkor för statsbidraget skulle kvinnlig slöjd bli införd i varanda folkskola.²³

Emot slutet av Jansons inspektörstid började man införa läsning sex dagar i veckan i skolorna. Den med femdagars-läsningen erforderliga sjätte timmen på dagen visade ett dåligt arbetsresultat, både lärjungar och lärare blev för trötta. Men man var inte överallt benägen för övergång till sex dagars undervisning. En och annan lärare ville behålla sin lördagsledighet, en del föräldrar önskade få barnens hjälp med sysslorna i hemmet.²⁴

Folkmängden i inspektionsområdet var år 1892 något lägre än år 1886 och utgjorde den 31 december 1892 58.715 personer, d. v. s. en minskning med 1.232 personer. Antalet barn i skolåldern (7—14 år) hade också minskats i ungefär motsvarande proportion, från 10.807 till 10.595. Av de skolpliktiga undervisades år 1892 i fasta folkskolor 5.339 och i flyttande folkskolor 187 lärjungar, i fasta mindre folkskolor 1.035 och i flyttande sådana skolor 312, i fasta småskolor 1.873 och i flyttande småskolor 232 lärjungar. Räknar man in även över- och underåriga lärjungar, var det totala lärjungeantalet i inspektionsområdets skolor 9.716, av dem i skolåldern 8.978. Sistnämnda jämförelsetal visar, att ännu på 1890-talet hade en ganska stor del av lärjungarna hunnit över den föreskrivna skolåldern, innan de slutade sin skolgång.²⁵ Blott en mindre stegring i de skolpliktigas antal förekom under närmaste tiden efter år 1892.

I Västmanland liksom annorstädes började omkring år 1890 en ombildning av halvtidsläsande folkskolor med stort lärjungetal genom anställning av biträdande lärarinnor för de lägre årsklasserna. År 1892 fanns två sådana lärare i inspektionsområdet Nora-Fellingsbro kontrakt, år 1898 fanns åtta och år 1904 tretton. (Jfr sid. 227.)²⁶ Vid sådan åtgärd blev skolformen efter ombildningen vanligen den i 1900 års normalplan benämnda B-formen (i 1919 och 1954 års undervisningsplaner kallad B1-form).

För de mindre folkskolorna, vilka inspektör Janson ansåg icke kunna undvikas inom glest befolkade bygder, önskade han bättre

²³ Ibid. sid. 30.

²⁴ Ibid. sid. 32—33.

²⁵ VDA: Uppgifter till undervisningsstatistiken från folkskolinspektör J. E. Janson för år 1892.

²⁶ Se även BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 27.

utbildning för lärarinnorna och en högre avlöning. Endast i Ljusnarsberg fick han sistnämnda önskemål infriat, lärarinnornas utbildning förblev lika som förut, i de flesta fall inhämtad vid småskoleseminariet i Örebro. Under 24 år (1879—1902) tillhörde Janson styrelsen för detta seminarium.²⁷

Ett relativt stort antal nya skollokaler kunde inspektören omtala i berättelsen för åren 1893—1898. Nybyggnader, i flertalet fall med två lärosalar, hade tillkommit i Fellingsbro vid Korrvike, i Nora bergsförsamling vid Kåfalla och Bohyttan, i Linde bergsförsamling vid Vasselhyttan, Gusselby och Björkhyttan, i Hjulsjö vid Bredsjö och Havsjön, i Ljusnarsberg vid Rällsö, Sigfridstorp, Högfors, Stjärnfors och Kumlan samt i Hällefors vid Laxhöjden och Sikfors. I sex av dessa nybyggda hus inrymdes särskilda slöjdsalar.²⁸

Skolornas inventarier förbättrades. ”De gamla långbänkarna höra numera till sällsyntheterna”, skriver inspektören för år 1898. För slöjdskolorna hade anskaffats ändamålsenlig och i allmänhet tillräcklig materiel, säger han samtidigt. Han ser med glädje, att vid de flesta folkskolor kan den svenska flaggan hissas på högtidsdagar. Vanligen hade stång och flagga kommit till genom enskildas samanskott.²⁹

Om kostnader för skolväsendet har Janson i den senaste berättelse, som finns tillgänglig från honom och avfattad i december 1899, gjort en sammanställning för de sex åren 1893—1898. Han visar, att kostnader för lärarlöner kontant och in natura ökats från ungefär 138.000 kronor 1893 till 155.000 kronor 1898, att statsbidragen, som 1893 utgick med nära 66.000 kronor, året 1898 utgjorde ungefär 78.000 kronor samt att ”övriga utgifter” belöpt sig i medeltal till 33.000 kronor om året (alla uppgifter här givna i avrundade tal). Landstinget hade bidragit med växlande belopp, högst 3.185 kr år 1897 och lägst 1.967 kr år 1895. Inspektören beräknar den årliga medelkostnaden för varje skolpliktigt barn till 20 kronor och 58 öre.³⁰

Inom varje skoldistrikt var folkskoleväsendet helt naturligt mycket beroende av den hållning, skolrådet och dess ordförande intog. I Grythyttans skoldistrikt hade tjänstgjort en av distriktet avlönad

²⁷ BFE 1893—1898 avd. Västerås stift sid. 35—36. David H. Nissar: Redogörelse för Örebro läns landstings småskoleseminarium läsåret 1930/31 sid. 34.

²⁸ BFE 1893—1898 avd. Västerås stift sid. 38.

²⁹ Ibid. sid. 39.

³⁰ BFE 1893—1898 avd. Västerås stift sid. 41.

inspektör med uppgift att övervaka skolgången och besöka skolorna. Med lokalt utsedda tillsyningsmän hade inspektören stått i förbindelse vid fall av skolförsummelse, dock mestadels utan stor verkan.

Så här tolkar folkskolinspektör Janson, sannolikt med riktig uppfattning, läget för skolväsendet och dess kommande utveckling:

”Skolrådets ordförande är fortfarande och blir väl alltid den, på hvilken det hufvudsakligen beror, på hvilken ståndpunkt skolväsendet befinner sig. Om han af intresse eller åtminstone af pligtkänsla fullgör denna isynnerhet i större församlingar mödosamma och tidsödande del af sitt embete, så går det framåt; är han likgiltig, så blifva öfriga skolrådsledamöter det också, och denna likgiltighet meddelar sig gerna åt lärarne, då de härigenom sakna den uppmuntran de från detta håll så väl behöfva.”³¹

³¹ Ibid. sid. 41.

Då kyrkoherde J. E. Jansson till följd av sin flyttning till annat stift och län erhöll begärt entledigande med utgången av år 1901, förordnades till hans efterträdare såsom folkskolinspektör i västmanlandsdelen av Örebro län utnämnde kyrkoherden i samma pastorat, som Janson lämnade,

C. A. Eklund.

Carl August Eklund var västgöte till börd, född i Ekby, Skaraborgs län, år 1852, blev student 1873, prästvigd 1878 och avlade pastoralexamen 1881. Han blev kyrkoherde i Gunnilbo av Västerås stift 1883 och i Näsby-Ervalla 1903 samt utnämnd till kontraktsprost i Fellingsbro kontrakt samma år.¹

Eklund erhöll nytt förordnande som folkskolinspektör för perioden 1905—1910. Hans verksamhet avbröts dock efter sju och ett halvt år å denna befattning, då han avled den 20 juli 1908.²

Jämlikt gällande instruktion har Eklund för åren 1903—1906 avgivit årliga berättelser till domkapitlet i Västerås, men desamma kan för närvarande ej återfinnas i domkapitlets arkiv, orsaken obekant.³ I tryck föreligger hans berättelse till ecklesiastikdepartementet för åren 1899—1904.

Inspektionsområdet var till storlek och indelning lika som under Eklunds företrädares tid. Det omfattade 14 skoldistrikt med en sammanlagd folkmängd vid 1904 års slut av 60.035 personer.⁵ I det hela hade ingen nämnvärd förändring inträffat i befolkningshänseende, en minskning med 122 personer från år 1898 får närmast ses som ett tecken på att näringslivets mindre goda villkor inte lämnat bergslagen utan ännu lade sordin på utvecklingen. Det är mot bakgrunden av den rådande stiltjen i nämnda hänseenden, som Eklunds arbete i egenskap av folkskolinspektör får ses.

Eklunds enda f. n. tillgängliga berättelse är emellertid översiktligt och klart framställd samt försedd med en del konkreta notiser.

Från hans hand finns också i Västerås domkapitels arkiv bevarade uppgifter till undervisningsstatistiken, genom vilka det är möjligt att få belysande detaljer till hans i berättelsen mera resonerande framställning.

Allra först ger Eklund en tabell med jämförelser angående skolorna i de fjorton skoldistrikten inom inspektionsområdet för dels året 1898, dels år 1904. Större värde har för eftervärlden hans uppgifter för år 1907, d. v. s. hans sista verksamhetsår. Under sexårsperioden 1899—1904 hade skolornas antal, enligt vad han konstaterar, ökats med endast 5 från 201 till 206.⁶ Det är totalt sett den minsta förändring, som inträtt under någon period från och med folkskolinspektionens början, vad angår västmanlandsdelen av örebro länet. Något hade det dock rört sig inom helheten. De flyttande skolorna hade minskats från 13 till 9, en ny folkskola hade tillkommit, småskolorna hade blivit 4 mer än förut, och de mindre folkskolorna hade också ökats med 4. Av sistnämnda skoltyp hade Linde bergsförsamling och Ljusnarsberg fortfarande de flesta skolenheter, 8 respektive 11 av totalt 35. Av flyttande folkskolor fanns 2 kvar i Grythyttan och 1 i Hjulsjö, flyttande mindre folkskolor hade Järnboås, Hjulsjö och Näsby var sin, och flyttande småskolor fanns 2 i Grythyttan och 1 i Hjulsjö. I förhållande till skoldistriktens storlek hade således Hjulsjö de flesta flyttande skolorna.⁷

Det ingår mer och mer i folkmedvetandet, att de flyttande skolorna måste försvinna, säger inspektören.⁸ Nya vägar och vägförbättringar gör en sådan utveckling möjlig, menar han själv.

För fortsättningsskolorna hade situationen ändrats till ett ökat antal skolor (från 32 år 1900 till 38 år 1904) men ett minskat lärjungeantal (i medeltal 16 resp. 12,5). Orsakerna till detta kunde sägas vara dels motvilja hos en del föräldrar, dels alltför snäva villkor för statsbidrag till dessa skolor. De ledande personerna i kommunerna var i allmänhet välvilligt stämnda inför fortsättningsskolorna. För första gången möter man i inspektörsberättelser från länet ett uttalande av innebörd, att fortsättningsskolan borde bli obligatorisk och tvåårig samt medgiva större frihet i ämnesval för att nå praktisk inriktning. Så skrev folkskolinspektör Eklund år 1905.⁹ Försök med skolor utan statsbidrag och med annat ämnes-

¹ Sigurd Paradis a. a. sid. 40.

² BFE 1903—1910 avd. Västerås stift sid. 13.

³ VDA: Diarien: r 8/1903, 12/1904, 59/1905, 26/1906 och 13/1907.

⁴ BFE: 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 19—35.

⁵ Ibid. sid. 19.

⁶ BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 20.

⁷ Ibid. sid. 20—21.

⁸ Ibid. sid. 22.

⁹ BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 22.

val än det, som gällde för statsbidrag, hade förekommit i Ervalla och Näsby, d. v. s. i inspektörens eget pastorat, och i Ljusnarsberg fortsatte en teknisk aftonskola.¹⁰

Slöjdundervisning pågick år 1904 i 68 avdelningar för gossar och 83 för flickor. Den hade fått ökad utbredning. I gosslöjden tillämpades metoder från Aug. Abrahamsons stiftelse å Nääs och en av statens slöjdinstruktör *J. Wallander* utarbetad serie, den sistnämnde en tid lärare i Linde bergsförsamling. För flickornas slöjd följde man den vid undervisningen i Örebro småskoleseminarium tillämpade serien av arbeten (egentligen Hulda Lundins metod). Man var vid denna tid angelägen om att få bestämd och progressiv ordning i svårighetsgrad vid slöjden, vilket dock ej hindrade en ganska skarp strid om de grundläggande momenten.¹¹ Intresset för slöjden var i tillväxt både hos lärare, lärjungar och målsmän.

Under de sista åren av Eklunds inspektörstid blev rörligheten i skolväsendet något livligare än förut. Antalet skolor steg från 206 till 217, samtidigt genomfördes en del förbättringar i organisationen. De flyttande skolorna minskades till 5, av vilka Grythyttans och Hjulsjö skoldistrikt hade vardera 1 flyttande folkskola och 1 flyttande småskola samt Järnboås en flyttande mindre folkskola. Inom Fellingsbro kontrakt fanns ingen flyttande skola kvar. De mindre folkskolorna hade i flera fall ombildats, folkskolorna hade visserligen blott ökats med två (nu 97), men småskolorna hade ökats i antal från 76 till 87. Man får också veta, att 19 folkskolor (9 i Fellingsbro och 10 i Nora kontrakt) hade flera än en lärare, d. v. s. var anordnade enligt A- eller B-form. Alla övriga skolor hade allenast en lärare.¹²

Den dagliga lästiden i området folkskolor började vanligen klockan 9 f. m. samt fortsatte med middagsrast kl. 12—1 till kl. 4 e. m. Där läsningen fortgick alla söckendagar i veckan, blev skoldagen förkortad en timme. Småskolorna hade också en timme kortare läsning än folkskolavdelningarna.

De skolpliktiga barnen utgjorde 10.218 år 1907. Vid samma tid var antalet lärjungar av barn inom skolåldern och i de olika distrikternas skolor:¹³

¹⁰ Ibid. sid. 23.

¹¹ Ibid. sid. 23.

¹² VDA: Folkskolinspektör Eklunds uppgifter till undervisningsstatistiken för år 1907.

¹³ VDA: Uppgifter till undervisningsstatistiken för år 1907.

Skoldistrikt	Folkskolor		Mindre folkskol.		Småskolor	
	fasta	flyttande	fasta	flyttande	fasta	flyttande
Ervalla	176	—	—	—	68	—
Fellingsbro	778	—	—	—	285	—
Grythyttan	395	46	78	—	101	20
Hjulsjö	248	67	62	—	94	32
Hällefors	449	—	60	—	162	—
Järnboås	145	—	—	19	64	—
Lindesberg	160	—	—	—	95	—
Linde bergsf:g	848	—	100	—	351	—
Ljusnarsberg	1.056	—	380	—	417	—
Nora	130	—	—	—	60	—
Nora bergsf:g	563	—	75	—	215	—
Näsby	191	—	—	—	82	—
Ramsberg	275	—	62	—	86	—
Viker	263	—	—	—	80	—
Summa	5.677	113	817	19	2.160	52

I skolor med heltidsläsning pågick undervisningen 34 veckor om året, i skolor med halvtidsläsning — för dessa använder inspektören ännu termen avdelningsläsning — var den årliga lästiden utsträckt till 39 veckor. Inalles var detta fallet i 20 skolor: i Hällefors 2 folkskolor, i Järnboås 1 folkskola, i Linde bergsförsamling 3 folkskolor, 5 mindre folkskolor och 1 småskola, i Ljusnarsberg 1 folkskola, i Nora bergsförsamling 1 folkskola och 2 mindre folkskolor, i Ramsberg 2 mindre folkskolor och i Viker 2 folkskolor.¹⁴

Om antalet lärare lämnar inspektören följande upplysningar:

	År 1898	År 1904	År 1907
folkskollärare, ordinarie, manliga	81	78	77
» » kvinnliga	16	21	18
» extra ord., manliga	3	3	3
» » » kvinnliga	1	2	2
biträdande lärarinnor vid folkskola	8	13	18
lärare vid mindre folkskola, manliga	4	4	3
» » » » kvinnliga ..	27	31	30
lärare vid småskolor, manliga	—	—	—
» » » » kvinnliga	78	87	103
Summa antal lärare	218	239	254 ¹⁵

¹⁴ BFE: 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 25.

¹⁵ Ibid. sid. 27. — VDA: Uppgifter till undervisningsstatistiken för år 1907 av folkskolinspektör C. A. Eklund.

Anförda uppgifter visar en ganska grundlig omgestaltning av lärarpersonalens sammansättning. Totalt har kåren ökat under tioårsperioden med 36 personer (ung. 17 %), en ökning, som helt och hållet faller på det kvinnliga inslaget. De manliga lärarna hade i stället minskat från 88 till 83, medan lärarinnornas antal stigit från 130 till 171, detta huvudsakligen av lärarinnor med småskollärarexamen. Folkskollärarinnorna bildade blott en mindre del av hela kåren, år 1907 endast 20 till antalet. Procentuellt hade lärarinnornas inslag i lärarkåren ökat från 60,0 % år 1898 till 67,3 % år 1907.

Bakom en så snabb och relativt stor förändring måste ligga särskilda orsaker. Den är bl. a. ett tecken på att det rådande tidsläget i ekonomiskt hänseende gjorde skoldistriktet benägna, stundom tvingade att vid nybesättning av lärartjänster välja den minst kostsamma utvägen. En annan orsak, ej mindre tvingande, var bristen på folkskollärare. Inspektör Eklund säger att tillgången på småskollärarinnor varit så god, att även skolor med ogynnsamt läge lockat sökande till lediga tjänster vid småskolor och mindre folkskolor, däremot var bristen på examinerade folkskollärare mycket kännbar.¹⁶ Liknande synpunkter möter man vid denna tid från nästan alla inspektionsområden i riket.

Av lärare i övningsämnen fanns år 1907 inom västmanlandsdelen av Örebro län fem manliga och fem kvinnliga lärare. De var anställda i Linde bergsförsamling, Ljusnarsberg, Nora stad och Nora bergsförsamling, Ramsberg, som hade fyra av de manliga övningslärarna, och i Viker.¹⁷

Hur stod det nu till med undervisningens innehåll och kvalitet? Därom yttrar sig inspektör Eklund med viss försiktighet och anger som orsak sin jämförelsevis korta tjänstgöringstid. Hemläxor utan förberedelse lämnas inte, och den blotta minnesläsningen, förr vanlig, är nästan försvunnen. Men "rättskrifningen är ett ämne, som ligger efter i ganska många skolor, och skrifböckerna se bedröfliga ut".¹⁸ Han vill se ett botemedel mot detta i en flitigt övad avskrivning ur bok. Ett dylikt uttalande är inte förvånande, om man vet, att just vid tid, som då var inne, hyste ett stort antal lärare och forskare den uppfattningen, att avskrivningen vore ett särskilt gott

¹⁶ BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 28.

¹⁷ Ibid. sid. 28.

¹⁸ BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 29.

hjälpmedel i modersmålsundervisningen. Man reagerade mot den tidigare nästan alltid ensamt brukade diktamensskrivningen.

Som en nyhet av värde omtalar inspektören, att skolbarnen ganska allmänt biträder med frösådd och plantering av skog å därför avsedda dagar under lärarens ledning. Domkapitlet i Västerås hade anmodat skolråden att årligen ordna åtminstone en sådan planteringsdag.¹⁹

Med ordning och tukt, d. v. s. skolbarnens uppförande, är inspektör Eklund inte helt nöjd. Är det någon, som känner igen från vår egen tid följande omdöme: "— — — ett stort hinder för tukten ordentliga handhavande i skolan utgör den tuktlöshet, hvari många barn nu för tiden fostras i hemmen"? Och inspektören fortsätter med att beklaga, hur en del föräldrar lämna plikten att fostra sina barn ensamt åt skolan. De visar sig t. o. m. otacksamma mot lärare, som vill hålla god ordning i sin skola.²⁰

I själva verket var det så, att under folkskolans uppbyggnadstid kom intresset för organisation och kunskapsmeddelelse att få huvudparten av omsorger från skolornas ledning och lärare. Det är ett tidstypiskt drag, att man börjar lägga vikt även vid skolans fostrande verksamhet. Dock tillägger inspektör Eklund här: "I hvad mån skolan utöfvat en i djupare mening fostrande, varaktigare inverkan å lärjungarna, vågar jag icke uttala något omdöme om." Han säger sig dock sakna anledning antaga annat, än att lärarna gjort, vad man skäligen kunde begära.²¹

Liksom sina företrädare menar Eklund, att den drivande kraften för skolväsendets lokala utveckling är skolrådets ordförande. Där denne är nitälskande, möter mindre svårigheter, bl. a. när det gäller att få anslag till skolornas behov av undervisningsmateriel. I inspektionsområdet användes år 1904 sammanlagt ett belopp av 25.268:30 kronor för inköp av undervisningsmateriel. Med hänsyn till antalet lärjungar hade Ramsbergs, Järnboås och Hjulsjö skoldistrikt gjort de mest kostsamma utläggerna med 4,53 respektive 4,00 och 3,79 kronor per lärjunge. Medeltalet för sådan utgift låg vid 2,81 kronor.²²

En början till skolbibliotek, omnämnd av folkskolinspektör Janson redan år 1899, hade fortsatts i Fellingsbro, där man ordnat ett vandringsbibliotek i fem serier med omkring 150 band. Nya skol-

¹⁹ Ibid. sid. 29.

²⁰ Ibid. sid. 30.

²¹ Ibid. sid. 30.

²² BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 31.

bibliotek hade blivit inrättade i Nora stad och i Hällefors, Näsby och Ervalla hade förmerat sina bibliotek.²³

Under sexårsperioden färdigställda nybyggnader för skolorna kunde inspektören redovisa i ganska stort antal, också detta ett tecken till att det ekonomiska trycket i bergslagen inte kändes så tyngande som en tid förut. Nya skolhus hade uppförts i Hällefors vid bruket, i Linde bergsförsamling för en mindre folkskola vid Nyberget, i Ljusnarsberg för folkskolor vid Högfors, Lomberg och Riggards samt för en mindre folkskola vid Örtjärn, i Nora bergsförsamling vid Borns folkskola, i Ramsberg vid Almhöjdens mindre folkskola och i Viker vid Dalkarlsbergs folkskola. Utom behövliga klassrum hade vid folkskolorna särskilda slöjdsalar inrymmts i byggnaderna. Ej mindre än sjutton olika byggnadsföretag vid skolor var vid tidpunkten för berättelsens avgivande (december 1905) i gång eller redan färdiga. Fellingsbro byggde vid Bergaby, Kåfalla och Spannarboda, Ramsberg vid Klotten, Löa och Ramshyttan, Ljusnarsberg vid Hörken, Sandsjön och Ställdalen. Inspektören lovordar särskilt Ljusnarsbergs kommun för dess villighet att åta sig uppoffringar för skolväsendet och nämner, att stor förtjänst därvid inlagts av skolrådets nitiske ordförande. I Lindesbergs stad blev ett större nytt skolhus uppfört.²⁴

Flera tecken tyder på att en ny syn på skolans ställning och skötsel höll på att taga sig rum. Så hade t. ex. skollokalernas städning och uppvärmning eller "eldning" blivit vad inspektören kallar "en brännande fråga". Från föräldrahåll började man kräva, att skolbarnen skulle slippa bestyret med eldning och städning i skolrummen "och det med rätta", tillägger inspektören. Det hade på ett ställe gått så långt, att föräldrarna nekat sina barn att lägga hand vid sådana sysslor, alltså ett slags skolstrejk fastän av speciell funktion. Här och där anställde man nu särskild personal för städning m. m. i skolorna.²⁵ Men sådant var ännu ej allmänt genomfört.

De gamla obekväma långbänkarna dröjde kvar i en och annan skola med få lärjungar. Tvåsitsiga bänkar var den vanligaste typen.²⁶

För gymnastik med lek och idrott — ämnet kallades inte så ännu — saknades särskilda lokaler och anordningar allestädes. Dock öva-

²³ Ibid. sid. 31.

²⁴ Ibid. sid. 32—33.

²⁵ BFE 1899—1904 avd. Västerås stift sid. 33.

²⁶ Ibid. sid. 33.

des gymnastik vid alla skolor, så gott sig göra lät i skolrummen och under den blidare årstiden på skolgården. Ordnade lekar omfattades med intresse av både lärare och lärarinnor, mest av yngre lärarinnor. Gamla folklekar var omtyckta, i synnerhet om de utfördes under sång. Flickorna syntes mera tilltalade av dylikt än gossarna.²⁷

Medelkostnaden för varje barns undervisning i folk- och småskolor utgjorde år 1904 33:45 kronor, vilken kostnad med 10:78 kronor gäldades av statsmedel, övrigt av kommunerna. Uttaxeringen för skolväsendet var samma år högst 24,5 öre per fyrk, lägst 4,5 öre och i medeltal 17,37 öre per fyrk. Kommunernas utgifter för folkskoleväsendet inom inspektionsområdet beräknades för år 1904 till i runt tal 315.000:— kronor.²⁸

²⁷ Ibid. sid. 33—34.

²⁸ Ibid. sid. 35.

Efter kontraktsprosten C. A. Eklunds något överraskande frånfälle uppstod en tids vakans å befattningen för folkskolinspektör i västmanlandsdelen av Örebro län. Det dröjde omkring en månad, innan ny innehavare av befattningen blev utsedd. Liksom några gånger tidigare blev den nytillträdande boende utom inspektionsområdet, något ej ovanligt i flera andra fall både här och annorstädes. Den 28 augusti 1908 förordnades som folkskolinspektör i Fellingsbro och Nora kontrakt för tiden intill 1910 års utgång, alltså till slutet av pågående inspektionsperiod, dåvarande komministern i Arboga landsförsamling

E. Th. Hedelin.

Ernst Theodor Hedelin var liksom företrädaren västgöte till börd och född i Gringri socken av Älvsborgs län år 1866. Han hade avlagt studentexamen 1888 och blivit prästvigd 1893. Sistnämnda år tog han även folkskollärarexamen och torde sålunda redan då haft tjänstgöring såsom lärare i hågen. Efter prästerliga förordnanden å skilda håll i Västerås stift blev Hedelin år 1899 komminister i Arboga landsförsamling, innehade anställning såsom lärare vid Arboga elementarskola för flickor åren 1899—1908 och blev kyrkoherde i Medåkers pastorat 1910. Några år senare, nämligen 1917 efter det han lämnat sitt uppdrag som folkskolinspektör, flyttade Hedelin över till Örebro län såsom kyrkoherde i Guldsmedshyttan och kvarstod där till år 1938. Han var kontraktsprost i Fellingsbro kontrakt åren 1930—1938. Efter kort tid såsom emeritus avled Hedelin år 1940.¹

Det har visat sig svårt att få tillräckligt med uppgifter från Hedelins verksamhet såsom folkskolinspektör för att på grundval av sådana få en god bild av folkskoleväsendets tillstånd, särskilt under hans senare tid eller åren 1911—1914. Enligt i Västerås domkapitel fört diarium har Hedelin avlämnat berättelser till domkapitlet för åren 1910, 1911 och 1912, men för de två sista åren av hans inspektörstid finns inga uppgifter av sådant slag förtecknade.² Be-

Arvid Sundblad

1842—1904

läroverksadjunkt
folkskolinspektör i Närke
1889—1904

(Tecknad bild efter svagt fotografi)

C. A. Eklund

1852—1908

kyrkoherde, folkskolinspektör
i västra Västmanland
1902—1908

Bilden å följande sida är faksimil av s.k. provsida, skriven av 12-årig lärjunge. Provsidorna lades fram för allmänheten vid examina och brukades i folkskolorna under den tid, då griffeltavlorna allmänt användes för skrivning och skriftlig räkning.

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 47.

² VDA diarien: r 54/1911, 222/1912 och 775/1913 å dag 15/9 1911 resp. 30/3 1912 och 23/10 1913.

Flitig var! och du skall vinna hälsa,
 minsta partet av bröd; någon till sin pynta fin
 va rå nj luktmar utlar vör. Men här t ordning
 tago vara på hvad fliten samlat har; var betänkt om skärf att spara
 för din sena ålders dar! Och var from! Det är det bästa, första utaf alla
 ljud; ty om världen all vi mista, hafve dock vi allt i Gud.
 Carlsbergs saluhållare i juli 1895. Gunnar af Sahlin, Sunneberg.

klagligt nog har heller ingen av hans berättelser till domkapitlet nu kunnat återfinnas i arkivet. Så gott som enda källan av betydelse — utom vad som finns i riksarkivet av statistiska uppgifter — blir därför den berättelse, Hedelin ingav till ecklesiastikdepartementet i december 1911 och avseende perioden 1905—1910.³

Hedelins förordnande förnyades tvenne gånger, först för tiden 1911—1913 och senare under avvaktan på folkskolinspektionens nyordning för året 1914.

I den instruktion, som utfärdades till folkskolinspektörernas efterlevnad i samband med förordnandena den 11 november 1904, infördes några viktiga nyheter. Inspektörerna ålades tillse, att ändamålsenliga gymnastiklokaler eller gymnastikanordningar funnes inom varje skoldistrikt, de skulle också vid besök i skolorna tillse, att gymnastiska övningar och lekar anordnades och bedrevs på ett för barnens kroppsliga utveckling lämpligt sätt, varjämte de i sina berättelser skulle redogöra för gymnastik- och lekanordningar i skolorna. Vidare hade inspektörerna att verka för att "där icke medelöshet eller lokala förhållanden lägga hinder i vägen, barnen må erhålla så lång undervisningstid, som i folkskolestadgan avses". De fick också uttalad skyldighet att inspektera skolbibliotek, församlings- och föreningsbibliotek. Deras handläggning av ansökningar om statsbidrag till olika grenar av skolväsendet blev genom nya författningar ganska väsentligt utökad. Arvodet till folkskolinspektörerna utbetalades fr. o. m. år 1905 kvartalsvis (förut två gånger om året).⁴

Vad man av tillgängliga handlingar i första hand kan lägga märke till för tiden omkring 1910 är, att den för Västmanlands bergslag långvariga depressionen (jfr sid. 197 och 224) övergått till lugnare och mera stabila förhållanden. Folkmängden i inspektionsområdet, länge utan större förändringar, var vid 1904 års slut 60.035 personer och hade intill 1910 års slut ökats något till 60.559 personer.⁵ Någon större skillnad i fråga om antalet barn i skolåldern var ej heller att anteckna, den förändring, som inträffat, bestod i att de skolpliktiga barnens antal minskats från 10.728 år 1904 till 10.166 år 1910.⁶

En fortgående förbättring av folkskoleväsendet kunde inspektören rapportera. De flyttande skolorna höll på att försvinna från

³ BFE avd. Västerås stift 1905—1910 sid. 13—30. Sthlm 1912.

⁴ Folkundervisningskommitténs betänkande del III sid. 217—218. Sthlm 1913.

⁵ BFE a. a. sid. 14.

⁶ BFE a. a. sid. 20.

inspektionsområdet. Endast två sådana skolor, en folkskola och en småskola, fanns kvar vid 1910 års slut, båda i Grythyttans skoldistrikt, vilket alltså hade en del svårigheter att övervinna för att nå fram till en god skolorganisation. Inspektören ansåg sig kunna skriva så: ”— — — vid innevarande periods slut kunna de flyttande skolorna betecknas som ett övervunnet stadium inom detta inspektionsområde”.⁷

I tabellform har Hedelin lämnat specifikation för varje skoldistrikt inom området ang. antalet skolor m. m. med jämförelse mellan åren 1904 och 1910.⁸ Ett utdrag från dessa uppgifter får följande utseende för år 1910:

Skoldistrikt	Folkmängd	Folkskolor	Mindre folkskolor	Småskolor
Ervalla	1.676	3	—	3
Fellingsbro	6.978	11	—	12
Grythyttan	3.821	8	3	5
Hjulsjö	2.954	6	2	5
Hällefors	4.467	7	2	5
Järnboås	1.622	3	1	4
Lindesbergs stad	2.778	1	—	1
Linde bergsförs:g ..	9.291	18	6	13
Ljusnarsberg	11.551	12	13	11
Nora stad	2.061	1	—	1
Nora bergsförs:g	5.321	13	3	13
Näsby	2.014	3	—	3
Ramsberg	4.136	7	4	6
Viker	1.889	5	—	4
Summa	60.559	98	34	86

Med undantag för vad som ovan nämnts rörande Grythyttans skoldistrikt var samtliga skolor inom inspektionsområdet fasta skolor. Vid 1914 års slut var ingen flyttande skola kvar.

Redan en relativt flyktig granskning av uppgifterna visar, att villkoren för en fullgod skolorganisation var långt ifrån densamma inom olika skoldistrikt. I medeltal räknat fanns en skola av något slag för varje grupp av 278 personer. Fellingsbro med sin jämfö-

⁷ BFE 1905—1910 avd. Västerås stift sid. 14—15.

⁸ BFE a. a. sid. 14.

relsevis täta bebyggelse hade kunnat ordna ett ganska gott skolväsen och utan mindre folkskolor med endast 23 skolor för i medeltal 303 personer. Linde bergsförsamling hade funnit sig behöva 37 skolor, av dem 6 mindre folkskolor och en skola för varje grupp av 251 invånare, Grythyttan hade en skola för varje medeltal av 288 personer o. s. v. Största svårigheten syns ha mött i Ljusnarsberg med dess 36 skolor, av vilka 13 mindre folkskolor. Totalt hade antalet skolor ökats från 205 till 218.

Man måste vid den tid, varom här är fråga, lägga märke till att skolornas antal ej längre räknades lika med antalet lärare utan med hänsyn till deras anordning enligt gällande normalplan. En folkskola av A-form kunde ha minst fyra men också fler lärare, en B-skola hade två lärare liksom en småskola av a-form, medan skolor av annan anordning än här nämnda vanligen hade var sin enda lärare.

Folkskolinspektören har också gjort en översikt angående skolornas anordning enligt 1900 års normalplan. För år 1910 visar denna, att av folkskolorna var då 3 organiserade enligt A-form, 17 enligt B-form, 1 enligt B2-form, 3 C-form, 56 E-form, 17 F-form och 1 enligt G-form, den sistnämnda således en flyttande skola. De 34 mindre folkskolorna var alla av samma anordning, nämligen enligt litt. H, d. v. s. fasta skolor med sex årsklasser. Av småskolorna fanns 8 anordnade enligt a-form, 77 enligt b-form och 1 enligt g-form (sistnämnda flyttande).⁹

Som av förestående framgår, övervägde i antal ganska starkt folkskolorna av E-form och småskolorna av b-form, d. v. s. folkskolor med fyra årsklasser och en lärare, småskolor med två årsklasser och en lärare. Ett tecken på att skolorganisationen höll på att närma sig det önskemål, som fanns redan under folkskolinspektionens första tid, är att finna i den omständigheten, att antalet småskolor var endast något mer än ett tiotal mindre än antalet folkskolor.

Fortsättningsskolor fanns år 1910 till ett antal av 47 med 512 lärjungar. Liksom sin företrädare yrkar inspektör Hedelin på en mera praktiskt ordnad fortsättningsskola. Närmast behöves, menar han, i sådant syfte ändrade författningsbestämmelser för den fortsatta undervisningen.¹⁰

Intresset för slöjdundervisningen befanns stigande både hos barn

⁹ BFE 1905—1910 avd. Västerås stift sid. 16.

¹⁰ BFE 1905—1910 avd. Västerås stift sid. 16—17.

och föräldrar. Under år 1910 hade ett 70-tal slöjdvadlingar för gossar varit i verksamhet samt omkring 110 avdelningar för flickor. Särskilt undervisningen i slöjd för flickor hade hastigt vunnit utbredning, sedan statsbidrag medgavs för dylik. I flera av skoldistrikten hade skolköskurser blivit anordnade, men en mera permanent skola i huslig ekonomi vid Hällefors hade måst upphöra av brist på elever.¹¹

Beträffande undervisningens innehåll i områdets skolor yttrar inspektören: "Ofta medhinnas de fastställda kurserna med en ordentlighet, som med hänsyn till läroämnenas mångfald och kursernas omfattning samt lärotidens knapphet är beundransvärd. Men lika ofta visar det sig ogörligt att utan uppoffrande av grundlighet fullständigt genomgå kurserna. Många lärare hava därför inskränkt kurserna i ett eller flera ämnen. Andra genomgå de fastställda lärokurserna, oaktat ett oproportionellt stort antal av skolans eller avdelningens barn — ibland de flesta — icke kunnat följa med."¹² Av utslutna ämnen nämns geometri i de mindre folkskolorna, sång i några och trädgårdsskötsel i ett stort antal skolor.

I samband med notiser om lärotider meddelar inspektören, att läsåret började med höstterminen i tio och med vårterminen i fyra av områdets fjorton skoldistrikt. Detta innebar en allmännare övergång till ett numera vanligt läsår. Undervisningen förlagd till veckans fem första söckendagar var mest förekommande, i städerna och i ett landsbygdsdistrikt (ej namngivet) pågick undervisningen alla sex söckendagarna och då med fem timmar om dagen. Vid femdagarsläsning var skoldagen sex timmar. Småskolorna hade kortare daglig lästid. Där lördagsläsning brukades, slutade undervisningen som regel klockan tolv på dagen. Typiskt för strävanden i tiden var, att man började använda s. k. samlad läsdag med måltidsrasten förkortad ned till en halv timme.¹³

År 1910 undervisades i områdets egentliga folkskolor 5.838 av de skolpliktiga barnen, 774 i mindre folkskolor och 2.230 i småskolor. Endast 39 lärjungar, 24 på folkskolestadiet och 15 i småskola, tillhörde flyttande skolor. Skolgången var så förbättrad, att frånvaro utan giltigt förfall utgjorde i medeltal icke fullt 0,7 dag för varje barn. Klassflyttning och avgångsprövning ägde rum vid läsårets slut, intagning i skola vid läsårets början. Man hade kommit över

¹¹ BFE a. a. sid. 17—18.

¹² BFE a. a. sid. 17.

¹³ BFE 1905—1910 avd. Västerås stift sid. 21.

till ett betydligt mera regelmässigt tillstånd än förr i skolornas tillvaro och verksamhet.¹⁴

Inom inspektionsområdet fanns vid nyssnämnda tidpunkt 266 lärare, av dem 83 manliga och 183 kvinnliga. De 104 lärartjänsterna vid småskolor uppehölls uteslutande av lärarinnor. Vid mindre folkskolor var anställda 2 manliga och 32 kvinnliga lärare, vid folkskolorna 81 manliga och 47 kvinnliga, av de sistnämnda 19 biträdande lärarinnor. Lärarbrist gjorde, att ordinarie lärartjänster måste till ett jämförelsevis stort antal uppehållas av icke behöriga vikarier.¹⁵

Inspektören gör sig mödan att nämna befintliga bibliotek var för sig. I allmänhet var dessa inte skolbibliotek men tillgängliga även för skolornas elever. Följande bibliotek fanns år 1910: Ervalla kommunbibliotek, Fellingsbro kommunbibliotek, Grythyttans kommunbibliotek (i denna kommun också ett skolbibliotek), Hällefors kommunbibliotek, Järnboås kommunbibliotek, Lindes folkbibliotek, Ljusnarsbergs församlingsbibliotek, Nora stadsbibliotek, Nora sockens vandringsbibliotek, Näsby församlingsbibliotek, Ramsbergs kommunbibliotek och Vikers församlingsbibliotek. Dessutom hade tre föreningsbibliotek — Rockesholms föreningsbibliotek, Sikfors ungdomsförenings bibliotek och Älvestorps nykterhetsvänners bibliotek — blivit förklarade likställda med kommunbiblioteken i fråga om statsbidrag. "Om bibliotekens betydelse som folkbildningsmedel har jag gjort några ingående iakttagelser", säger inspektören. "Det stora flertalet boklån vittnar om allmänhetens intresse. Mest läses romaner och skönlitterära skildringar. Böcker av Topelius, Aug. Blanche, Starbäck, Selma Lagerlöf o. d. sakna aldrig läsare. Historiska böcker och reseskildringar röna också stor efterfrågan."¹⁶

Bibliotekens skiftande namn och inspektörens uttalande låter oss se, hur en ny tid började skönjas. Folkrörelserna hade trängt fram och givit impulser till en frivillig bildningsverksamhet.

En ganska livlig byggnadsverksamhet hade visat sig flerstädes. Nya skolhus hade uppförts vid Ervalla kyrka, i Fellingsbro vid Bergaby, i Grythyttan vid Grythytted och Rockesholm, i Hjulsjö vid Hjulsjöby, i Lindesbergs stad ett större skolhus, i Linde bergsförsamling vid Björka, i Näsby vid Frövifors, i Ramsberg vid Löa samt i flera andra kommuner. Ett tidens tecken på byggnadsområ-

¹⁴ BFE a. a. sid. 21.

¹⁵ BFE a. a. sid. 22.

¹⁶ BFE 1905—1910 avd. Västerås stift sid. 26.

det var, att man började ordna lärarbostäder i fristående byggnader.¹⁷

Dock — särskild gymnastiksal fanns blott i ett enda fall. Även andra anordningar för gymnastik saknades "så gott som överallt", vilket stod i dålig samklang med inspektörsinstruktionen. Från och med år 1910 var särskild gymnastikinspektör verksam.¹⁸

Om sitt eget arbetssätt meddelar Hedelin, att han i regel företagit sina inspektioner utan föregående anmälan. Där anledning funnits, hade erinringar till läraren framställts vid enskilt samtal efter slutad inspektion, i andra frågor hänvändelse muntligt eller skriftligt gjorts till skolråden och deras ordförande. Nästan utan undantag hade inspektörens framställningar blivit gynnsamt mottagna.¹⁹

Bevarade dokument visar, att ett förtroendefullt samarbete mellan inspektör, lärare och skolråd fanns inom inspektionsområdet och att där pågick ett framåtsyftande arbete för folkundervisningen.

En sammanställning för år 1914 rörande folkskoleväsendet i örebro länets västmanlandsdel återfinns i *bilagor 7 och 8*, vartill hänvisas.

¹⁷ BFE a. a. sid. 27.

¹⁸ BFE a. a. sid. 28.

¹⁹ BFE a. a. sid. 29.

Länets värmlandsdel.

Ej mindre än fyra gånger, nämligen för perioderna 1887—1892, 1893—1898, 1899—1904 och 1905—1910, erhöll seminarieadjunkten

Olaus Törneblad

förnyat förordnande att vara folkskolinspektör. Hans inspektionsområde undergick flera förändringar i omfång, men under hela tiden ingick den del av Värmland, som tillhörde Örebro län, i det område, inom vilket Törneblad skulle öva tillsyn.

Sin befattning som folkskolinspektör lämnade Törneblad med utgången av år 1908, då hunnen till 68 års ålder. Föreskrivna berättelser har han lämnat till ecklesiastikdepartementet för varje av ovannämnda perioder med undantag för den sista, emedan han avgick, innan denna utlöpte. Ifrågavarande berättelser är daterade tämligen lång tid efter periodernas utgång, nämligen den 13 december 1893, den 31 januari 1900 och den 22 februari 1906.¹

Om samtliga här nämnda berättelser gäller, vad tidigare anförts i detta arbete (sid. 178), att endast få konkreta uppgifter rörande skolväsendets organisation i örebro länets del finns att hämta. Detta kan vara förklarligt nog redan av den omständigheten, att de tre skoldistrikten Bjurtjärn, Karlskoga och Nysund utgjorde blott en liten del av hela inspektionsområdet. De borde rättmätigt inte få något större rum i inspektörens redogörelser. Men det är också ganska tydligt, att Törneblad ofta undviker att i berättelserna direkt namngiva skoldistriktet och hellre använder sådana uttryck som "i ett skoldistrikt", då t. ex. jämförelse sker med "ett annat skoldistrikt". För eftervärlden innebär tillvägagångssättet, att man mera undantagsvis kan lokalisera sakuppgifterna, ehuru sådana visst inte saknas. En översiktlig redovisning för inspektionsområdet som helhet finns naturligtvis.

Emellertid är följande att finna i Törneblads berättelser. I Karl-

¹ BFE avd. Karlstads stift 1887—1892 sid. 1—24, 1893—1898 sid. 1—29, 1899—1904 sid. 1—20.

skoga inrättades under tiden 1887—1892 tre nya folkskolor och tre nya småskolor. Vidare tillkom två nya läraravdelningar vid befintliga skolor, så att antalet nya lärartjänster uppgick till 8. Folkskolan vid Bofors (nuvarande Loviselund) hade hunnit en sådan utveckling, att den blivit anordnad enligt litt. A i 1889 års normalplan, d. v. s. med en lärare för varje årsklass.² Under nästföljande sexårsperiod sågs enligt Törneblads berättelse ha tillkommit två lärartjänster vid folkskolor och en vid småskola.³

Karlskoga skoldistrikt fick nya reglementen stadfästa av domkapitlet i Karlstad dels den 13 december 1893, dels den 9 november 1904.⁴ Enligt det förstnämnda av dessa fanns då i distriktet 15 folkskolor, alla fasta men i övrigt av växlande anordning. De var förlagda till Agen, Bofors, Brickegården, Degerfors, Granbergsdal, Högåsen, Karlsdal, Kedjeåsen, Kyrkbyn, Linneback, Lonnhyttan, Sandmo, Sibbo, Strömtorp och Östersjö (sistnämnda senare Knutsbol). I anslutning till de flesta folkskolorna hade småskolor inrättats, flertalet fasta men fyra flyttande: 1 i södra delen av Kedjeåsens skolområde, 1 för rotarna Lersjötorp-Våtsjötorp, 1 Rosensjökällmo och 1 Östervik-Ölsdalen. I 1904 års reglemente nämns två nytillkomna folkskolor vid Skranta och Stenbäcken, av de 15 småskolorna var då endast två kvar såsom flyttande (Brickegården-Granbergsdal och Knutsbol-Ölsdalen), övriga fasta skolor. Den som något känner Karlskogabygdens skolgeografi ser genast, att redan vid tiden för sekelskiftet hade organisationen blivit ungefär densamma som ett par årtionden senare. År 1910 tjänstgjorde i Karlskoga 16 manliga och 8 kvinnliga folkskollärare, 6 biträdande lärarinnor vid folkskola, 24 småskollärarinnor och 1 manlig småskollärare samt 2 lärarinnor i hushållsgöromål.⁵

Fullt så raskt som i Karlskoga med dess rikare resurser gick inte utvecklingen i Bjurtjärn och Nysund, där möjligheterna var mindre. Bjurtjärn fick ett skolreglemente fastställt den 4 augusti 1897 och hade före år 1899 3 folkskolor och 3 småskolor men alla flyttande mellan två rotar. Före år 1904 var dessa ombildade till 4 fasta folkskolor och 2 mindre folkskolor, även dessa fasta skolor.⁶ De sistnämnda ombildades senare till folkskolor, och Bjurtjärn hade

² BFE 1887—1892 avd. Karlstads stift sid. 3—4.

³ Ibid. 1893—1898 sid. 1—2.

⁴ Utgivna i tryck Karlskoga 1894 och 1905.

⁵ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 87.

⁶ BFE 1899—1904, avd. K;ds stift, sid. 3.

ganska länge sex skolor: vid Alkvättern, Dalbäcken, Ladufallet, Mörkviken, Åtorp och Västernäs.⁷

I Nysunds skoldistrikt fanns före år 1890 endast en fast folkskola, den vid Åtorp i sockenkyrkans närhet. En omorganisation till bättre skolformer försiggick småningom, dock var den sista flyttande skolan i Nysund å rotarna Fågelåsen-Ölsboda, en småskola, kvar till år 1919, då två fasta småskolor inrättades i stället.⁸

Som tidigare nämnts, blev den högre folkskolan i Karlskoga indragen år 1882. Som en ersättning inrättades i stället fortsättningskolor, de första redan år 1881 vid fyra platser (jfr sid. 178). År 1890 var 10 fortsättningsskolor i verksamhet och år 1910 hade antalet stigit till 18.⁹ Ungefär vid samma tid som i Karlskoga började den första fortsättningsskolan i Nysund (år 1883), medan Bjurtjärn dröjde till år 1897, då en flyttande fortsättningsskola där sattes i gång.¹⁰

Slöjdundervisningen fick ett i åtskilliga stycken likartat utvecklingsschema som fortsättningsskolorna, först kom slöjd för gossar, något senare även för flickorna, båda slöjdarterna i anslutning till folkskolorna.

Om skolgången, som inspektör Törneblad finner "ej fördelaktig", har denne ett särskilt yttrande beträffande Karlskoga i berättelsen för 1887—1892: "Särskildt inom Karlskoga skoldistrikt har skolrådet utvecklat mycken vaksamhet och energi och i några fall äfven gjort bruk av 51 paragrafens hela allvar och stränghet och, som jag hoppas, till varaktig nytta."¹¹ En invändning, då det blev fråga om bättre skolgång, mötte inspektören från föräldrahåll i form av påståendet, att barnen var till den grad föräldrarnas privategendom, att varken skolråd eller annan myndighet hade med dem att skaffa.¹² Samma argument har mött många gånger på andra orter i vårt land. Mot slutet av 1890-talet yppades i bruksorterna så goda arbetsförtjänster även för ungdomen, att inspektören ansåg denna omständighet förorsaka en sämre skolgång.¹³ Man får inte bli förvånad, då klagomål rörande tilltagande slapphet i utövandet av föräldrmyndigheten med åtföljande oarter hos barnen kommer till synes. Dyligt är inte enbart ett nutidens ämne för betraktelser. Folk-

⁷ Linus Brodin: Bjurtjärn, Kyrkan — Socken 300 år, sid. 95. Khmn 1943.

⁸ Axel Höglind i "Nysunds socken" sid. 120. Örebro 1938.

⁹ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 77.

¹⁰ Höglind a. a. sid. 120. Brodin a. a. sid. 95.

¹¹ BFE 1887—1892 avd. Karlstads stift sid. 17.

¹² Ibid. sid. 17.

¹³ BFE 1893—1898 avd. Karlstads stift sid. 16.

skolinspektör Törneblad skrev år 1900, sedan han påtalat föräldrarnas hållning: "Hvad man i den vägen får höra, är ofta af den art, att man skäligen kan förundra sig öfver, att barn och ungdom icke äro sämre och i högre grad förvildade, än de i allmänhet äro."¹⁴ Varje tidsskede har anledning att med uppmärksamhet följa både goda och mindre goda företeelser på uppfostrans område såväl i skola som hem.

Det är inte svårt att från folkskolans genombrottstid få exempel och händelser, som mest må räknas till kurios. Att lokaler och undervisningsmateriel var bristfälliga, är väl känt. Men lärares uppfinningsrikedom var emellanåt ganska stor. Då läseböcker saknades, fick man taga till vad som kunde fås. Så använde en lärare i Karlskoga på sin tid Krönikeböckerna i bibeln såsom diktamina för rättskrivning och gamla handlingar, t. ex. lagfartsbevis, bouppteckningar m. m., som lektyr för innanläsning. Kanske kom något av historia och samhällskunskap med på köpet vid bruket av sådan materiel, åt vilken man nu kanske har blott ett medlidsamt löje.

Av de skolhus, som i Karlskoga tillkom under 1870-talets stora byggnadsperiod, fanns vid 1900-talets inbrott sju kvar i bruk, dock flera av dem om- eller tillbyggda. En ny sådan byggnadsperiod bildades av de första årtiondena på 1900-talet. Under tiden 1900—1914 uppfördes inom Karlskoga skoldistrikt 12 nya skolanläggningar. Den största av dem blev skolhuset i Kyrkbyn, förlagt till krönet av Rävåsen med vid utsikt över omgivningen och sjön Möckeln. Det kom till år 1912.¹⁵ Vid denna tid började man också för lärarbostäderna uppföra fristående byggnader, så t. ex. vid Granbergsdal i Karlskoga och Dalbäcken i Bjurtjärn.¹⁶ Längre tillbaka var sådant här ganska sällsynt.

Året efter det han tagit avsked avled folkskolinspektör Törneblad. Till hans efterträdare för de två år, som återstod av inspektionsperioden 1905—1910, förordnades för östra Värmlands sex kontrakt dåvarande pastoratsadjunkten i By och Säffle

O. A. Gunnelius.

Otto Alfred Gunnelius var värmländing, född i Sunne 1869, blev student 1891 och prästvigd 1895 samt avlade folkskollärarexamen samma år. Han blev andra komminister i By m. fl. församlingars pastorat 1898 och pastoratsadjunkt där från och med år 1909. Gunnelius fortsatte som folkskolinspektör först under tiden till och med 1914 i samma område, som han började, och var efter inspektionens omorganisation folkskolinspektör först i Värmlands inspektionsområde 1915—1919 och följande år i Värmlands mellersta område. År 1920 blev han kyrkoherde i sin hemförsamling Sunne och kontraktsprost i Fryksdals kontrakt 1922. Han avled 1944.¹

I sin berättelse för åren 1905—1910 räknar Gunnelius Nysunds skoldistrikt som tillhörande Värmlands län.² Egentligen var socknen före år 1923 delad mellan Värmlands och Örebro län, Letälven utgjorde gräns emellan de båda sockenhälfterna. Kyrkan låg inom Örebro län.³

Folkskolinspektör Gunnelius gav för perioden 1905—1910 en mera detaljerad redogörelse för skolornas anordning, än vad hans företrädare brukat göra, och samlar sina uppgifter kontraktsvis med specifikation för varje skoldistrikt. Inom Visnums kontrakt, dit örebrolänsdelen hörde, var vid 1910 års utgång 91 skolor i verksamhet. Av dessa fanns 6 i Bjurtjärn, nämligen 4 folkskolor enligt litt. F och 2 mindre folkskolor enligt litt. H (samtliga alltså halvtidsläsande). Karlskoga räknades äga 35 skolor, därav 16 folkskolor, de övriga småskolor. Av folkskolorna var 5 anordnade enligt litt. A, 4 enligt litt. B, 5 enligt litt. E och 2 enligt litt. F, små-

¹⁴ Ibid. sid. 17.

¹⁵ Gralén a. a. sid. 98.

¹⁶ BFE 1905—1910 avd. Karlstads stift sid. 30.

¹ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 34. — H. Th. Ohlsson: Statistisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1925 sid. 11.

² BFE 1905—1910 avd. Karlstads stift sid. 2.

³ Axel Höglind: Skolväsendet i Nysunds församling sid. 7 (artikel i "Nysunds socken", minnesskrift) utgiven Örebro 1938.

skolorna betecknades sålunda: 8 litt. a, 10 litt. b och 1 litt. g. Om Nysund meddelas, att där fanns 8 fasta skolor: 1 folkskola enligt litt. C och 3 enligt litt. F, 3 mindre folkskolor enligt litt. H och 1 småskola enligt litt. c, således alla skolorna i socknen med halvtidsläsning. I Karlskoga var 2 folkskolor (litt. F) och en småskola (litt. g) halvtidsläsande, den sistnämnda småskolan även flyttande på två rotar.⁴

Trots här nämnda oregelbundenheter i skolornas anordning yttrar inspektören, att skolorganisationen inom Visnums kontrakt "är den bästa inom hela inspektionsområdet, i det att ej mindre än 51,7 % av skolorna äro heltidsläsande . . ." Uttalandet visar bl. a., att Värmlands skolväsen som helhet var jämförelsevis svagt utvecklat vid ifrågavarande tidpunkt, och att inspektören kunde hysa tillfredsställelse inför en relativt god anordning, även om den inte håller måttet inför en senare tids fordringar. Det möter ingen svårighet för att finna kontraktets goda standard huvudsakligen hänföra sig till staden Kristinehamn och socknen Karlskoga.⁵

Av intresse är, att inspektör Gunnelius gör ett principiellt uttalande beträffande folkskolor enligt litt. E (= B2 enligt nu gällande organisationsplaner). Uttalandet bär visserligen spår av det rådande tidsläget och allmänt rådande tänkesätt men avviker också från mångas samtida uppfattning. Gunnelius anser nämligen ett lärjungeantal av 35 böra sättas som maximum i en läraravdelning, bestående av fyra årsklasser. Även bland folkskolinspektörerna fanns åsikten, att gränsen för elevantalet kunde sättas högre. Härtill yttrar Gunnelius, att lärjungeantalet har avgörande betydelse, då det gäller att bedöma skolor med fyra stora och samtidigt undervisade klasser, samt tillägger: "Det överskrider även den dugligaste lärares förmåga att kunna på ett tillfredsställande sätt sköta dem. Även den mest praktiska begåvning och rutin står här mången gång maktlös."⁶

Det kan uppmärksammas, att Karlskoga år 1910 hade inrättat ersättningsskola för barn, som lämnat folkskolan med avgångsbetyg efter 48 § av folkskolestadgan. Utom i Karlskoga var sådan skola i verksamhet blott i Karlstad inom inspektionsområdet.⁷

Några deluppgifter för skoldistriktet inom örebroländs delen angående antal lärjungar och lärare finns inte i de värmländska folkskolinspektörernas berättelser. Vanligen saknar sockenkrönikorna

⁴ BFE 1905—1910 avd. Karlstads stift sid. 4.

⁵ Ibid. sid. 4.

⁶ Ibid. sid. 8.

⁷ BFE 1905—1910 avd. Karlstads stift sid. 14.

också uppgifter, vad det angår lärjungarna, däremot har man ofta i sådana skildringar visat stort intresse för lärarna. Det har varit lätt nog att bringa fram upplysningar om lärarpersonligheter, vilka på olika sätt gjort sig kända eller bemärkta. Däremot har det vållat mera arbete och ibland oöverstigliga svårigheter att få säkra uppgifter om hur många lärjungar, som vandrat in och ut i de allt flera skolorna.

Här må några få uppgifter om lärjungeantal i Karlskoga få rum. År 1830, då socknens folkskola var frivillig både för kommunen och lärjungarna, deltog i undervisningen omkring 130 barn. År 1866, då socknens folkmängd var omkring 9.000, fanns 2.106 barn i skolåldern, men av dem var endast 893 inskrivna i skolan. Gör man ett långt språng i tiden fram till år 1920, så hade då socknens invånarantal stigit till 18.895, de skolpliktigas antal till 3.268, och i distriktets folk- och småskolor undervisades 2.445 lärjungar.⁸

Om lärarbrist talar inspektör Gunnelius liksom andra samtida. Ett ganska stort antal lärartjänster vid folkskolor hade måst uppehållas av pensionerade lärare och småskollärarinnor, särskilt var så händelsen vid svaga skoltyper. För undervisningens beskaffenhet, omfång och halt syns inspektören ha hyst livligt intresse. Han nämner både goda och dåliga exempel på tillvägagångssätt, som han mött. Han påtalar bristen på undervisningens åskådlighet och barnens självverksamhet. Skarp blir hans kritik mot en åskådningsundervisning i småskolan, vilken mest får bestå i att barnen upprepar, vad lärarinnan föresäger. Teckningsundervisningen börjar ofta för sent, på en del håll ej förr än i folkskolan, i geometri förekommer för mycket av teori, för litet av mätning och beräkningar o. s. v. Men så har inspektören också träffat på även överraskande exempel på god och insiktsfull handledning från lärares sida. Om räkneundervisningen lämnar han det vitsordet, att den i det stora hela bedrivs väl, ämnet historia behandlas i de flesta folkskolor tillfredsställande.⁹

Innehållet i det ganska utförliga kapitel, Gunnelius ägnar åt "lärare, undervisning, ordning, tukt och skolförhör", bjuder för en senare tid en ganska tydlig bild av folkskolinspektörens egen uppfattning om centrala spörsmål i tidens skolfrågor. Han visar sig ha rönt påverkan av strömningar till förmån för en praktisk tillämpning av pedagogiska rön och psykologiska iakttagelser, han påmin-

⁸ Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 93.

⁹ BFE 1905—1910 avd. Karlstads stift sid. 22—27.

ner om Pestalozzis krav på barnens självverksamhet i undervisningen, vill ha bort "minnesplugg och förståndsdressyr" och erinrar om betydelsen av intressets roll hos både lärare och lärjungar.¹⁰ Uttalanden av lärare, som på sin tid fick besök av inspektör Gunnelius i sina skolor, har också visat, att han förstod att ingjuta intresse för olika uppgifter, som mötte i skolornas verksamhet.

Om sitt eget arbetssätt säger Gunnelius bl. a., att inspektionerna företogs "med ytterligt få undantag utan föregående anmälan vare sig till skolrådsordförandena eller lärarpersonalen".¹¹

* * *

Den som skriver detta, har personligen sammanträffat med de båda inspektörerna Törneblad och Gunnelius. Den förstnämnde mötte jag då och då under min egen elevtid 1901—1905 vid Karlstads folkskoleseminarium. Gunnelius var en gång examensledare vid Örebro småskoleseminarium, medan jag tjänstgjorde där som timlärare. Han åhörde mina förhör med seminariets elever i ämnena modersmålet och naturkunnighet, och jag minns, att den ena lektionen rörde sig om E. G. Geijer och hans diktning, den andra behandlade ett parti ur elektricitetsläran. Senare hade jag nöjet sammanträffa med Gunnelius bl. a. vid en överläggning om landstingsseminarierna i Värmlands och Örebro län. Det intryck, som starkast kvarstår av den resliga och krafigt byggda mannen, var hans ärliga och rättframma uppträdande.

VI. KOMMUNAL FOLKSKOLINSPEKTION I ÖREBRO STAD.

Under senare hälften av 1800-talet hade flera svenska städer, även av mindre storlek än Örebro, för sitt skolväsende anställt särskild folkskolinspektör. Frågan om att så göra upptogs på allvar i Örebro först mot slutet av nittonde seklet. Själva saken hade väl under en och annan form varit uppe inom skolrådet, dock endast genom att lämna visst uppdrag åt dess egna ledamöter. År 1893 uppdrog skolrådet åt tre sina ledamöter att öva närmare tillsyn över undervisning och ordning vid folkskolorna. En av dem skulle ha att övervaka folkskolan för gossar, en andra folkskolan för flickor, och en tredje skulle ha tillsyn över småskolan. Skolrådets ordförande skulle dessutom ha tillsyn över kristendomsundervisningen i folkskolornas två högsta klasser.¹

Det blev snart nog tydligt, att ett sådant system som ovannämnda i längden inte räckte till för sitt syfte. Så tillsattes en kommité med uppdrag att undersöka, om särskild inspektör borde anställas för stadens folkskolor. Kommitterade blev bokhandlare *A. P. Brydolf*, kapten *Josef Hedengren* och läroverksadjunkten fil. dr *H. F. Linder*, samtliga tillhörande skolrådet.²

På våren 1900 framlade kommitterade sin utredning och slutade med att föreslå skolrådet ingå till kyrkostämman med förslag att för stadens folkskolor tillsätta särskild folkskolinspektör. Enligt förslaget skulle denne vara akademiskt bildad, tillsättas för en tid av fem år och åtnjuta årlig lön av 4.000:— kronor med två ålders-tillägg à 500 kr efter fem och tio års tjänstgöring. Förslaget motiverades i huvudsak med den utveckling stadens folkskoleväsen nått, och att antalet läraravdelningar blivit så stort — det beräknades utgöra 70 à 80 — att skolrådets tillsyn genom egna ledamöter blivit otillräcklig och likväl alltför betungande för dem, åt vilka särskilt uppdrag lämnats.³

¹ Axel Bromander: Örebro folkskoleväsen och dess utveckling sid. 149 o. f. Örebro 1925. — Örebro skolråds protokoll.

² Örebro skolråds protokoll den 9 jan. 1900 § 10. Nerikes Allehanda nr 108 den 10 maj 1900.

³ Örebro skolråds protokoll den 21 mars 1900 § 4.

¹⁰ Ibid. sid. 25.

¹¹ Ibid. sid. 34.

Vid sammanträde den 5 maj 1900 beslöt skolrådet med 8 röster mot 5 att hos kyrkostämman framlägga kommitterades förslag och begära anslag för avlöning åt folkskolinspektör. Mot skolrådets beslut anfördes reservation av rektorn vid dåvarande dövstumskolan *Jehubba Blomkvist*. Han anförde som skäl för sitt yrkande om avslag dels att nytt reglemente för stadens folkskolor inte varit gällande mer än omkring ett år, dels att man borde vara sparsam med stadens ekonomi. Reservationen var till omfång vidlyftigare än kommitterades eget utlåtande.⁴

Skolrådets förslag väckte av flera tecken att döma ett livligt intresse och synnerligen hos dem, som var närmast berörda av en ny ordning i ledningen av skolväsendet. Får man tro yttranden, som framfördes i stadens tidningar, så torde lärarkåren haft liten sympati för att få nyordning i skolväsendets ledning vid denna tid. Mellan skolråd och lärarpersonal hade särskilt under 1890-talet rätt gott samarbete. Vid ett sammanträde mellan skolråd och lärarkåren den 10 september 1894 hade folkskolläraren *Alfred Fridén* (folkskollärare i Örebro 1886—1905, därefter folkskolinspektör i Linköping) fört fram förslag rörande nya dagböcker och andra delar av skolornas bokföring. Något omedelbart resultat av detta följde ej, men från och med höstterminen 1898 inrättades i Örebro stad särskild folkskolexpedition, som förestods av Fridén. Tryckta redogörelser för stadens folkskolor finns från och med år 1895, redigerade av Fridén fram till år 1900. Man torde få se en del av motståndet mot förslaget om folkskolinspektör mot bakgrunden av vad som sålunda förekommit.⁵

Det fanns å andra sidan rätt många inflytelserika personer i Örebro, som fann lärarkårens inflytande på skolans angelägenheter vara för stort. En sådan mening kommer fram i en ledande artikel i *Nerikes Allehanda* den 28 maj, d. v. s. dagen före den kyrkostämman, då ärendet skulle behandlas av denna. Tidningens redaktion riktar då förebråelser mot lärarna för deras ömtålighet och förordar, att befattning för folkskolinspektör inrättas.⁶

Så kom den avgörande kyrkostämman, förlagd mera ovanligt till Lutherska bönhuset och även ganska talrikt besökt. Ärendet behandlades utan debatt men med votering. Denna utföll så, att skolrådets förslag bifölls med 4.457 röster från 78 personer mot 1.795 röster

⁴ *Nerikes Allehanda* nr 118 den 22 maj 1900.

⁵ *Bromander* a. a. sid. 152.

⁶ *Nerikes Allehanda* nr 122 den 28 maj 1900.

M. Nordell

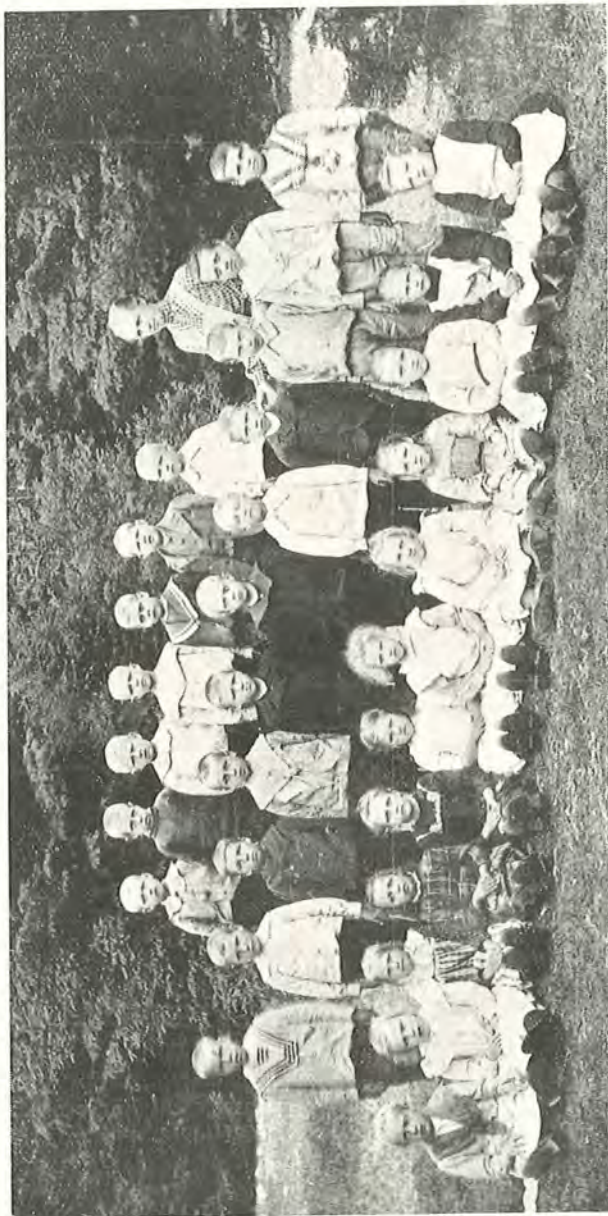
1864—1933
folkskolinspektör
i Örebro stad
1901—1930

Efter porträtt av G. Andréén
å Örebro skoldirektions lokal

J. V. Jonsson

1852—1936
folkhögskoleföreståndare
folkskolinspektör i Närke
1904—1914

En klass i Hallstbergs småskola år 1902

(Bild från Kumla Julblad årg. 1956.)

från 36 stämmodeltagare, vilka röstade för avslag. Nyssnämnda tidning innehåller ett referat från stämman, i vilket sägs, att "minoriteten utgjordes hufvudsakligen af 5 folkskollärare samt en del frikyrkliga, bland dem flertalet representanter från Vasakyrkan".⁷ Av vilken orsak religiösa stämningar eller åsikter spelade roll i en fråga av väsentligen organisatorisk art, är för en nutida betraktare svårt att avgöra.

Skolrådet fortsatte sitt förberedande arbete genom att åt samma kommitterade som förut lämna uppdraget att utarbeta förslag till instruktion för folkskolinspektören. En sådan blev färdig under hösten och antogs av skolrådet vid sammanträden den 11 september och 17 november 1900.⁸ Före sistnämnda tidpunkt hade folkskolinspektörsbefattningen förklarats ledig för ansökan och vid ansökningstidens utgång samlat 18 sökande.⁹

Det slutliga valet efter alla förberedelser, som ägt rum och tydligen omfattats med stort intresse, förekom i skolrådet den 30 november 1900, och utsågs då folkskolinspektören i Västernorrlands läns södra område

M. Nordell

att från och med den 1 januari 1901 vara folkskolinspektör i Örebro stads skoldistrikt.¹⁰

Mattias (Matts) Nordell var född den 23 december 1864 i byn Nordmyra i Njutångers församling av Gävleborgs län och således hälsing till börden. Han avlade studentexamen vid Fjellstedtska skolan i Uppsala 1886, teol. fil. examen den 23 april 1887, teor. teol. examen den 14 september 1891, folkskolläraryxamen den 15 maj 1897, blev teol. kand. (enligt äldre stadgan) den 31 maj 1898 samt prästvigdes för Härnösands stift den 31 maj 1900, alltså samma år, som han något längre fram blev vald till folkskolinspektör i Örebro. Åren 1889—1895 var Nordell lärare vid Fjellstedtska skolan och under tiden 15 september 1898—31 december 1900 statens folkskolinspektör i södra delen av Västernorrlands län.¹¹

⁷ Kyrkostämmoprotokoll i Örebro stadsförsamling den 29 maj 1900. — Nerikes Allehanda nr 124 den 30 maj 1900.

⁸ Skolrådets protokoll den 11 sept. och 18 sept. 1900. — Bromander a. a. sid. 150.

⁹ Skolrådets protokoll den 17 nov. 1900 § 18.

¹⁰ Skolrådets protokoll den 30 nov. 1900. — Bromander a. a. sid. 150.

¹¹ Paradis a. a. sid. 64. — Martin Zetterquist: Minnesteckningar i Protokoll och handlingar vid Strängnäs stifts prästmöte 1936.

Sin befattning som folkskolinspektör i Örebro stad uppehöll Nordell intill sin avgång med ålderspension den 1 juli 1930. Från och med högre folkskolans tillkomst i Örebro den 1 juli 1920 intill sin avgång som folkskolinspektör var han även rektor vid sistnämnda skola. Nordell avled vid ett tillfälligt besök i Göteborg den 9 augusti 1933.¹²

Som statens folkskolinspektör avlämnade Nordell berättelse till eklelesiastikdepartementet för perioden 1893—1898.¹³ Berättelser om Örebro stads folkskolor finns utarbetade av honom och årligen utgivna för tiden 1901—1929 (i tryck vanligen året efter redovisningsåret).

Flera förtroendeuppdrag av olika natur mottog Nordell under Örebrotiden. Han var flera perioder ledamot av Örebro stadsfullmäktige och en tid dess vice ordförande, han insattes i ett flertal styrelser och förvaltningar i sammanhang med skolväsendet, bl. a. i styrelsen för skollovskolonierna, arbetshusförvaltningen, i styrelsen för arbetsstugan, Åkerby skyddshem m. fl. Åren 1915—1932 var han av skolöverstyrelsen förordnad att vara inspektör vid Örebro läns landstings småskoleseminarium.¹⁴

Någon prästerlig tjänst innehade Nordell ingen gång. Det ser ut, som om han vid tiden för fullbordade studier tvekat om valet av levnadsbana. Erfarenhet såsom lärare hade han ju redan tidigare förvärvat. Att stanna i Uppsala utan trygga utkomstmöjligheter ansåg han sig inte kunna och mottog därför kort tid efter avlagd teol. kand.-examen förordnandet såsom folkskolinspektör i Medelpad och Ångermanland. Troligen trivdes han mindre väl med de många resorna, som var förknippade med tjänsten där, och lät för att säkra en framtid då prästviga sig. Arbetet för skolan var dock så kärt, att den nyinrättade inspektörstjänsten i Örebro stad tedde sig lockande. Och därmed blev Nordells framtid och livsgärning bestämd. Vid 36 års ålder ställdes Nordell inför ansvaret att leda folkundervisningen i en av Sveriges medelstora städer. Uppgiften kändes nog stundom betungande och inte utan svårigheter, dem han önskade bli kvitt. En ansökan till domprostbefattningen i Härnösand och en annan till rektorsbefattningen vid Prins Gustafs folkskolor i Uppsala får tolkas som tecken på försök från Nordell att få annat verksamhetsfält än Örebro. Särskilt i fråga om Uppsala låg intresset

¹² Arsredogörelser för Örebro folkskolor. — Sven Nylund: Småskolläraryutbildningen i Sverige sid. 91 och 224.

¹³ BFE 1893—1898 avd. Härnösands stift sid. 1—15.

¹⁴ Se ovan not 12.

för fortsatt vetenskapligt arbete som en undergrund bakom försöket att komma åter till den stad, där han tillbragt så gott som hela sin ungdomstid. Örebro fick hans mannaålders kraft, och den gav han utan att spara sig.

Hurudant var då tillståndet vid Örebro stads folkskolor, då M. Nordell började sin verksamhet där? Till en början må några statistiska uppgifter lämna en schematisk bild.

Staden hade en folkmängd av 22.887 personer. Antalet barn i skolåldern var 3.590 (15,6 % av invånartalet) och totala antalet lärjungar i stadens skolor 2.757, fördelade på 44 läraravdelningar å folkskolestadiet och 30 på småskolestadiet, samt ett förhållandevis litet antal elever i fortsättnings- och ersättningsskolor, tillhoppa endast 118. Folkskolan var sexårig med två årsklasser i småskolan och fyra i folkskolans egentliga stadium. För undervisningen fanns anställda å ordinarie tjänster 15 manliga och 12 kvinnliga folkskollärare, 19 småskollärarytor och 3 slöjdlärarytor, därjämte 5 manliga och 9 kvinnliga extra ordinarie folkskollärare, 11 extra ordinarie småskollärarytor och 5 extra ordinarie slöjdlärarytor. Tjänstgörande var också 2 manliga slöjdlärare och 1 skolköksläraryta.¹⁵

För skolornas lokalbehov fanns 10 skolhus i stadens ägo, därav det största och nyaste med 20 klassrum jämte några specialsalar färdigställt och invigt hösten 1900, alltså blott några månader före Nordells inträde i stadens tjänst. Övriga skolhus var alla betydligt mindre, i storlek med högst fyra klassrum. Äldst var det år 1818 som gäva till staden överlämnade skolhuset i södra stadsdelen (Drottninggatan 47), rivet år 1957 i samband med södra stadsdelens nyreglering (jfr sid. 39). Stadens äldsta folkskolehus finns numera vid Kungsgatan 13—15 och utgör lokal för Gumæliusskolan. Det uppfördes under de första åren av 1860-talet. Kvar från 1870- och 1880-talet finns f. n. skolhusen vid Marsfältet, Rudbecksgatan och Trädgårdsgatan.¹⁶

Trots tillkomsten av det nya skolhuset å Väster (Vasaskolan) saknade år 1901 ett tiotal läraravdelningar egna skolrum.¹⁷

Med ett undantag var stadens samtliga folkskolor anordnade enligt skolformen litt. A och a jämlikt 1900 års normalplan. Undantaget fanns i skolan å Ladugårdsskogen, där skoltypen litt. B å

¹⁵ Berättelse om Örebro stads folkskolor under år 1901 sid. 9 och 50. Örebro 1902.

¹⁶ Bromander a. a. sid. 122—123, 158—159.

¹⁷ Berättelse om Örebro stads folkskolor under år 1901 sid. 45.

folkskolestadiet och b å småskolestadiet tillämpades med hänsyn till ett lägre lärjungeantal.¹⁸

Folkskoleväsendet sorterade under kyrkostämman, som valde skolrådet, detta år 1901 med 11 ledamöter. Självskrivnen ordförande var stadens kyrkoherde, kontraktsprosten *K. E. Edlund* (1847—1915), allmänt respekterad och värderad för rättrådighet, värdighet och klok tolerans. I skolrådet satt som ledamöter och representanter för olika skolor dövstumslärare *K. Booberg*, folkskollärare *V. Lundberg* samt läroverksadjunkterna *H. F. Linder* och *K. A. Waldén*.¹⁹

Med tillämpning av lag den 25 juni 1909 ang. folkskoleväsendet i vissa städer överfördes i Örebro stad folkskoleväsendet fr. o. m. år 1911 från kyrkostämman till stadsfullmäktige. I stället för skolrådet kom en folkskolstyrelse. Denna utsågs före år 1931 dels av kyrkostämman, dels av stadsfullmäktige, vilka korporationer valde halva antalet ledamöter var vartannat år. Genom ny lag av den 6 juni 1930 blev lagen av den 25 juni 1909 upphävd och medförde bl. a., att folkskolstyrelsen i sin helhet utsågs av stadsfullmäktige fr. o. m. år 1931.²⁰

Till den nykomne folkskolinspektörens åligganden hörde att tjänstgöra som sekreterare i skolrådet, senare i folkskolstyrelsen. För honom gällande instruktion finns avtryckt i berättelsen om Örebro stads folkskolor under år 1901 sid. 4—7.

Av protokollet att döma kände de flesta av skolrådets ledamöter, kanske alla, som en lättnad att få överlämna till folkskolinspektören mycket av vad som tidigare varit fördelat dem emellan för tillsyn över skolorna, utredningar och andra göromål. Det första sammanträde, vid vilket Nordell var närvarande i skolrådet och då förde protokollet, hölls den 14 januari 1901.

Det dröjde inte länge, förrän ärenden, som mer än flertalet andra skulle sysselsätta folkskolinspektör Nordell, kom under hans och skolrådets handläggning. Lokalfrågorna tvingade sig fram nästan omedelbart. Den 13 april 1901 anmälde inspektören, att lokaler behövdes för några nya läraravdelningar vid stundande hösttermins början, och man beslöt att söka hyra provisoriska lokaler. Frampå sommaren samma år var man färdig att fatta beslut om förläggning av fem läraravdelningar till föreningslokaler på olika ställen. Samtidigt började man sätta i gång utredning för nytt skolhus i norra

¹⁸ Ibid. sid. 25—28.

¹⁹ Ibid. sid. 3.

²⁰ Bromander a. a. sid. 143—147. — Berättelse om Örebro stads folkskolor läsåret 1930/31.

stadsdelen, och folkskolinspektören insattes som ordförande i en utredningskommitté för saken.²¹ Liknande uppdrag erhöi Nordell upprepade gånger, en stor del av hans arbete kom att bestå i åtgärder för skolhusbyggnader och dithörande angelägenheter.

Redan före Nordells tillträde hade såväl lärare som skolråd fäst uppmärksamhet vid det önskvärda att bereda ökad uppfostringshjälp åt barn, som lämnade folkskolans avgångsklass.²² Folkskolinspektören begagnade ock samma motiv vid förslag i april 1901 att inrätta en femte klass såsom påbyggnad å den egentliga folkskolan. Därmed skulle även möjlighet ges åt mindre bemedlade hem att låta sina barn få en lämpligt avpassad fortsatt undervisning. Lokalbristen vållade, att inspektörens förslag blev utan bifall. Men han kom igen flera gånger. Det ser ut, som om en god överbyggnad på folkskolan var för Nordell en särskilt omhuldad angelägenhet, kanske rent av en hjärtesak.²³ Skolhusbyggen och folkskolans utvidgning med nya årsklasser bildade två väl märkbara inslag i hans verksamhet.

Vid ett föräldramöte den 17 mars 1901 framträdde folkskolinspektör Nordell för allmänheten med ett föredrag över ämnet "Hemmets betydelse för skolan".²⁴ Sitt första sammanträffande med den samlade lärarkåren hade han vid det sammanträde, som jämlikt folkskolestadgan hölls den 12 september 1901 med skolråd och lärare. Vid dylika tillfällen lät han oftast initiativen komma från lärarna, så också den gången. Där framställdes önskan om särskilt anställd skolläkare och inrättande av ett skolbibliotek för folkskolans lärjungar. Typiskt för tiden kan sägas vara ett förslag att byta träbottnarna mot läderbottnar i de skodon, som från skolan utdelades till fattiga skolbarn. Med vårterminen 1904 kom skolbiblioteket i gång. Dess förste bibliotekarie var folkskolläraren *Julius Blomberg*, senare övertogs denna befattning av folkskolläraren *E. Björling*, som under en lång tid tjänstgjorde och förtjänstfullt gav biblioteket dess organisation.²⁵ De bägge andra ärendena fick vänta på sin lösning.

Då efter flera års väntan ett nytt större skolhus syntes bli verklighet, tog Nordell på nytt upp frågan om en femte klass. Den var då väl förberedd genom kommittéer inom såväl lärarkåren som skol-

²¹ Skolrådets protokoll 23 april 1901 § 9 och 19 juni 1901 §§ 6—7.

²² Berättelse om Örebro stads folkskolor under år 1898 sid. 9.

²³ Skolrådets protokoll 13 april 1901 § 6, 8 juni 1905 § 15.

²⁴ Berättelse etc. 1901 sid. 51—52.

²⁵ Berättelse etc. 1904 sid. 48—49 och 1913 sid. 84.

rådet. Den 18 oktober 1907 kom ett enhälligt beslut till i skolrådet, som beslöt begära anslag hos kyrkostämman för ändamålet, och höstterminen 1908, då Olaus Petriskolan stod färdig, kunde en femte klass med två läraravdelningar, en för gossar och en för flickor, taga sin början.²⁶

Folkskolans högre avdelning, som den benämndes t. o. m. vårterminen 1920, utvecklades ganska raskt. År 1910 tillkom en sjätte klass och 1913 en sjunde klass, vardera med två läraravdelningar, och slutligen inrättades 1915 en åttonde klass, dock delvis undervisad tillsammans med sjunde klassen. Därmed var den högre avdelningen fyraårig med omkring 300 lärjungar, en enhetsskola, om man så vill, fastän namnet då ej fanns. Fr. o. m. den 1 juli 1920 övergick den till högre folkskola och denna i sin tur senare till praktisk mellanskola, samma skola, som nu heter Örebro praktiska realskola.²⁷

Ett tredje större byggnadsföretag blev 1925 färdigt för Engelbrektskolan vid Oskarsparken.²⁸

Det organisatoriska arbetet för stadens skolväsen låg väl till för Nordells begåvning och kynne. Hans utredningar var sakliga och grundliga, i protokollen ofta redovisade med en utförlighet, som för tillfället kunde synas obehövligen men upplysande för eftervärlden. Stundom kunde detaljer fånga folkskolinspektörens uppmärksamhet i alltför hög grad. Så t. ex. väckte det undran, att han gav sig tid att med egenhändig namnteckning i kontrollsyfte signera biljetter till skridskobanan för alla lärjungar vid folkskolorna. Han drog sig inte undan den uppoffring av tid och möda, vilken han själv fann önskvärd eller nödvändig. En pliktmänniska av stort mått, så var ett av hans karaktäristiska drag.

Som pedagogisk ledare var Nordell mera av konservativ läggning än främjare av försök och reformer. Noggrannhet, reda och logisk ordning sökte han hos undervisaren. Hans vetenskapliga skolning medverkade till någon överbetoning av just sådana moment. Egen erfarenhet såsom lärare på folkskolestadiet hade Nordell endast i mindre grad. Dock är det sant — det kan bevisas från flera håll — att en vaken iakttagare lär sig mycket av undervisningens konst

²⁶ Ibid. 18 okt. 1907 § 6. — Berättelse om Örebro stads folkskolor under år 1907 sid. 74—81.

²⁷ Berättelser om Örebro stads folkskolor 1908 sid. 78, 1909 sid. 78—83, 1910 sid. 70—78, 1911 sid. 62—64, 1913 sid. 9 och 1913 sid. 73—77.

²⁸ Bromander a. a. sid. 162—163.

även genom att övervägande se och höra andra i aktion som lektionsgivare.

Vad folkskolinspektör Nordell f. ö. för egen del hade såsom ledande grundsatser för sin pedagogiska uppfattning är inte lätt att säkert konstatera. Hans berättelse från tiden 1893—1898, dvs. från hans första tid som folkskolinspektör, lämnar därvid ingen vägledning. Han hade vid denna berättelses avlämnande varit alltför kort tid i tjänstgöring för att ha kunnat av iakttagelser bilda sig en fast uppfattning. Och berättelserna från Örebrotiden, omfattande en lång verksamhet av nära trettio år, ger inte heller mycket av direkta upplysningar i pedagogiska kärnfrågor. Ett par utdrag från tal och föredrag vid skolmöten får tjäna för att belysa, vad Nordell ansåg värt att betona i skolans inre arbete. Det i tryck utgivna materialet från hans hand är i övrigt alltför litet för att medgiva en god orientering. Av bevarade koncept är mera att hämta.

Vid Örebro läns sjunde folkskolläremöte i Örebro 1904 tjänstgjorde Nordell som mötets vice ordförande (ordförande var kontraktsprosten Edlund). Mötets första föredrag hölls av direktör *P. J:son Rösiö* från Jönköping, känd som "en jordbrukets apostel". Hans ämne var "Folkskoleundervisningens förhållande till näringarna, särskilt åkerbruk och skogsskötsel". I efterföljande diskussion deltog folkskolinspektör Nordell och yttrade bl. a., att han "hade så varmt berörts af inledarens ord, att han offentligen ville uttala sin tacksamhet. Det var en Rousseaus och Grundtvigs ande däri, som gjorde en varm om hjärtat."²⁹

Vid Svenska Folkskolans Vänners femte allmänna möte i Örebro 1907 ingick ett föredrag av folkskolinspektör M. Nordell över ämnet "Villkoren för obligatorisk kristendomsundervisning. Några ord till belysning av den kristna församlingens synpunkt". Här behandlar Nordell således ett viktigt och mycket diskuterat spörsmål för våra allmänna skolor. Om kristendomsundervisningens syfte yttrar talaren, sedan han anfört exempel på motiv för andra uppfattningar: "Från den kristna församlingens synpunkt är däremot kristendomsundervisningen i högsta mening en religiöst-etisk undervisning. Den har således icke till enda, icke ens till högsta syftmål att meddela kunskap. Den vill nå hjärtat och viljan, öva kristlig fostran, giva kristliga grundsatser, föra till kristlig övertygelse, dana kristliga karaktärer. En kristendomsundervisning, som saknar

²⁹ Alfr. Fridén: Berättelse om Örebro läns sjunde folkskolläremöte i Örebro den 9, 10 och 11 juni 1904 sid. 21. Örebro 1905.

detta syfte, måste därför synas väsentligen förfelad." Frågan om kristendomsundervisningen skall vara obligatorisk för alla besvarar han icke, det är statens sak och inte den kristna församlingens att besluta därom, hävdar han. Någon diskussion i anslutning till föredraget förekom ej.³⁰

De korta utdrag, som här refererats, belyser — syns det mig — två sidor av Nordells personlighet. Han ägde en innersida, känslig och vek, ett arv från hemmet och modern, vilket stod i samklang med en Grundtvigs vibrerande stämningar. Denna innersida lät han sällan komma till uttryck. Vad han själv ställde i förgrunden, var en logiskt uppbyggd, oftast resonemangsvis framförd åskådning, huvudsakligen i form av en vädjan till viljan och eftertanken. Därför kom hans tal vid skolavslutningar och liknande tillfällen ofta att få en prägel av råd och förmaningar, givna av en faderlig vän mot bakgrunden av risker och faror i en ung människas levnad. Belysande kan sägas vara det första av sådana tal, som Nordell höll i Örebro. Det framfördes vid avslutningen av årsexamen den 7 juni 1901 i stadens Nikolaikyrka och hade till text och motto "Bevara framför allt ditt hjärta, ty därifrån går livet!"

Erfarenheter med tidens gång gav emellertid åt Nordell liksom åt oss litet var en delvis ändrad syn och uppfattning i fråga om uppfostran och skola. I ett av sina direkt till lärare riktade tal tager han som utgångspunkt några tankar i en av Sigrid Undsets böcker och nämner i anknytning till dessa något om sin egen dåvarande uppfattning rörande det växande barnet och dess förhållande till omgivande fostrande krafter. Detta tal är ett av de jämförelsevis få av Nordell, då han ventilerar rent psykologiska problem. Han har rönt påverkan av en senare tids forskningar och döljer ej detta. Talet slutar han den gången med följande karaktäristik av en god lärare: "En god lärare blir man genom en rik och väl använd egen erfarenhet. Men icke ens detta räcker till. Att bli en god lärare är en nåd att bedja om. Ty lärarpersonligheten beror väsentligen och i första hand på en rik personlig utrustning, ett klart huvud, en livlig fantasi, en intuitiv förmåga att sätta sig in i barnens tanke- och känslövärd, en medryckande skildringskonst och först och sist kärlek till de unga."³¹ Det är bilden av ett ideal för lärarpersonlig-

³⁰ J. Paul Anderson: Berättelse över Sv. Folkskolans Vänners femte allmänna möte i Örebro den 6, 7 och 8 augusti 1907 sid. 84—97.

³¹ Konzept till tal m. m. av M. Nordell, i förvar hos hovrättsråd Sven Nordell, Sthlm.

heten, som här i en koncentrerad formulering ställes fram för åhörarna.

Här måste jag skjuta in en nödvändig parentes. Under den tid av 14 år, jag var lärare vid Örebro folkskolor — 1906—1919 — var folkskolinspektör M. Nordell min närmaste förman. Det är därför svårt, kanske omöjligt för mig att lämna en fullt objektiv tolkning av hans personlighet och sätta in hans livsverk i rätt belysning. Men nära fyrtio års förlopp sedan den tiden med skiftande erfarenheter, däribland sådana i Nordells egen hembygd, i mångt och mycket densamma som en gång var ärkebiskop Nathan Söderbloms uppväxtmiljö, torde bidra till möjligheten av sannsyn. Den ursprungliga planen för denna historik har också gjort det nödvändigt att söka skildra även folkskolinspektionen i Örebro stad. Därför vågar jag lägga fram såväl egna iakttagelser och rön som vad jag för övrigt kunnat inhämta att granskas och bedömas av dem, som till äventyrs blir läsare av mitt försök.

* * *

Örebro stad genomlöpte under folkskolinspektör Nordells långa tjänstetid därstädes en ganska stark utveckling i flera hänseenden. Stadens folkmängd ökades betydligt och utgjorde vid 1914 års slut 33.468 personer, dvs. en ökning med c:a 50 %. Därmed följde automatiskt en kvantitativ utveckling av folkskoleväsendet med ganska stora krav på ledarens organisationsförmåga. Den visade sig fullt ut motsvara vad som fordrades. Eftersom denna historik stannar med året 1914, må några upplysningar i jämförelse med dem från år 1901 (sid. 259) visa den inträdda situationen.

Höstterminen 1914 var antalet barn i skolåldern (fortfarande 7—14 år) 4.696, antalet lärjungar i stadens folk- och småskolor 3.991. Läraravdelningarnas antal hade växt från 74 till 104, av vilka nu 38 på småskolestadiet, 56 på det egentliga folkskolestadiet och 10 i folkskolans högre avdelning. Den sistnämnda var ju nystartad under Nordells tid. Fortsättningsskolan låg under nyorganisation. Som lärare fanns av ordinarie 30 manliga och 27 kvinnliga folkskollärare samt 28 småskollärarinnor, av extra ordinarie 1 manlig och 5 kvinnliga folkskollärare jämte 9 småskollärarinnor. Staden hade särskild gymnastikinstruktör, för slöjdundervisningen var anställda 3 manliga slöjdlärare och 12 slöjdlärarinnor, av de sistnämnda 8 å ordi-

narie tjänst, vid skolköken tjänstgjorde 6 skolkökslärarinnor.³² Man finner den procentuella ökningen av skolpliktiga barn och antalet läraravdelningar stå i ganska god proportion till den stegring, som inträtt i fråga om folkmängd. En större ökning hade skett för att tillgodose bl. a. slöjd och hushållsgöromål i undervisningen.

Vid slutet av det sista sammanträde i folkskolstyrelsen, M. Nordell bevisade, yttrade skolstyrelsens ordförande, lektor *T. Koraen* bl. a.:

”Det hade varit en ständig nydaningens tid inom Örebro folkskoleväsen under folkskolinspektör Nordells hela tjänstetid. — — — Om den arbetsbörda, som kommit att påvila inspektören, vittnade såväl de under hans tjänstetid uppförda nya skolbyggnaderna som de nya skolformer, högre folkskolan, fortsättningsskolan m. m., vilka under dessa år tillkommit. För Örebro stad hade det varit värdefullt att under denna maktpåliggande tid i spetsen för ledningen av skolväsendet ha haft en man med inspektör Nordells kunnighet och utomordentliga organisationsförmåga. Med frejdigt mod hade han tagit itu med lösningen av skolproblemen, hur besvärliga de än varit, och de lösningar, som framkommit efter hans bearbetning, bära väl vitsord om hans kunnighet i hithörande ting. Örebro stad stode i stor tacksamhetsskuld till honom för det värdefulla arbete, han utfört i stadens tjänst. — — —”.³³

VII. FRIVILLIG FOLKBILDNINGSVERKSAMHET.

De många enskilda skolor för barnundervisningen, vilka fanns talrikt representerade inom länet under särskilt 1860- och 1870-talen, upphörde i de flesta fall, då folkskoleväsendet blev bättre ordnat och upprustat. I samma riktning verkade den större fördragsamhet, som småningom gjorde sig mera förnimbar mellan skilda fraktioner inom religiösa åskådningar. Endast i enstaka fall fortlevde sådana skolor, som på sin tid inrättades på grundval av olika uppfattningar i trosfrågor. En av de längst kvarlevande var skolan i Asker under ledning av *C. F. Pira* (jfr sid. 186). Den fortsatte till år 1905. Andra uppgick mer eller mindre omärkligt i någon av de kommunala skolorna.

Omkring 1900 börjar i vårt land en ganska livlig rörelse för att få nya folkhögskolor till stånd. Förberedelser visade sig också i samma syfte inom Örebro länet, men resultaten inträder först mot slutet av den period, denna skildring avser. Här önskade man framför allt få större möjligheter för den vuxna ungdomen i sådana länsdelar, som låg avlägset från den år 1873 grundade folkhögskolan i Kävesta (först i Vrana).

En storslagen donation på mer än 200.000 kronor av folkbanksförmannen *Lars Eriksson* och hans maka beredde möjlighet att inrätta en folkhögskola i Fellingsbro. Den trädde i verksamhet den 1 november 1915 med 21 elever och fil. kand. *Einar Odhner* som föreståndare.¹

Tillkomsthistorien för Karlskoga folkhögskola är i sitt slag nära nog enastående. Alltifrån år 1882 fanns i Karlskoga kyrkby en praktisk skola, stiftad av predikanten *C. J. Nyvall* och handlanden *Joh. Dahlin* m. fl. och med ändamål ”att söka bibringa arbetare kunskaper och yrkesskicklighet”. Skolan stod från början under ledning av förre prästmannen *Joh. Lindholm* och utvecklades tämligen hastigt till ”Karlskoga praktiska läroverk”, besökt av elever från

¹ Einar Odhner: Fellingsbro folkhögskola, artikel i Örebro läns allmänna bildningsförbunds årsbok 1923—1924 sid. 28—29. Arboga 1923. — Årsredogörelser från Fellingsbro folkhögskola. — Axel Garfvé-Einar Odhner: Fellingsbro sockens historia sid 229—234. Arboga 1926.

³² Berättelse om Örebro stads folkskolor 1914 sid. 57—60 och 123.

³³ Örebro folkskolstyrelsens protokoll 17 juni 1930 § 14.

skilda delar av riket. För att tillgodose en mera humanistiskt inriktad gren av skolans arbete bildades där år 1912 en s. k. folkhögskoleavdelning, till vilken skolan första gången erhöi statsunderstöd år 1914, då med 20 elever, alla kvinnliga. Dess ende ordinarie lärare då var ingenjören *K. A. Ekman* (1860—1924). Som föreståndare kvarstod Lindholm till år 1916, då fil. kand. *Justus Elgeskog* inträdde i stället.²

Kävesta folkhögskola fortsatte — som framgår av vad nämnts under rubriken Landstinget och folkundervisningen 1887—1914 — oavbrutet sin verksamhet och utvecklades vidare. Skolans andra årskurs övergick 1892 till lantmannaskola, 1913 tillkom lanthushållsskola.³ Till och med år 1914 hade Kävesta folkhögskola i sina olika avdelningar och årskurser mottagit sammanlagt 1.561 elever. Att rätt stora variationer i frekvensen förekommit, ter sig förklarligt. Lägsta elevantalet fanns läsåret 1884/85 med 13 och högsta 1911/12 med 115.

De båda folkhögskolorna i Kävesta och Fellingsbro utöva alltjämt sin gagnande verksamhet. I Karlskoga har folkhögskolan reorganiserats med statsunderstöd från år 1951.

* * *

Länge fanns i vårt land en djupgående spänning och därav försakade strider emellan företrädarna för de enskilda skolornas rätt och det allmänna skolsystem, som skulle kunna bereda lika möjlighet för alla till fortsatt utbildning på grundval av folkskolan. Redan år 1883 hade *Fridtjuf Berg* i en broschyr med titeln "Nudidsfrågor på uppfostrans område" lagt fram ett program, syftande till en för alla gemensam barndomsskola. Det är så mycket mindre anledning att här tala om striderna och dess förlopp, som Örebro län i väsentliga delar företer en ganska lugn utveckling i skolväsendets tecken. Kanske kan detta hänföras till eller skattas som en följd av en genomgående liberal grundsyn, här framväxt i samband med de kraftiga folkrörelserna.

Emellertid bör ett omnämnande av några enskilda skolor, från början helt och hållet uppbyggda på frivillig grund och som resultat av personliga initiativ här förekomma. Dessa läroanstalter hade

² Justus Elgeskog: Karlskoga folkhögskola, artikel i Örebro läns allmänna bildningsförbunds årsbok 1923—1924 sid. 30—33. Arboga 1923. — Karlskoga folkhögskolas årsbok 1925, Karlskoga 1926. — Svenska folkhögskolans årsbok 1921 sid. 138—139 och XVII. Örebro 1921. — Gralén: Karlskoga folkskolor 1825—1925 sid. 97. Karlskoga 1925.

företrädesvis till uppgift att utbilda sina lärjungar till ett högre mått av kunskaper. De kom dock att i viss utsträckning mottaga elever ända från nybörjarstadiet. De största av dylika institutioner var de två flickskolorna i Örebro stad, av andra är att märka Prins Oscars skola i Askersund, samskolorna i Lindesberg och Nora, realskolan i Karlskoga m. fl.

De två flickskolorna i Örebro är mest kända under sina namn "Risbergska skolan" och "Fernanderska skolan". De bar mera officiellt namnen "Örebro elementarskola för flickor" respektive "Nya elementarskolan för flickor i Örebro". Oaktat benämningen flickskolor räknade de bland sina alumner på lägstadiet även gossar.

Äldst av de nyssnämnda var Risbergska skolan, som fick sitt namn efter sin stiftarinna *Emelie Charlotta Risberg* (1815—1890).³ Hon kom till Örebro på 1850-talet i egenskap av guvernant hos prosten G. W. Gumælius. Dessförinnan hade hon haft en liten flickskola i Mariestad. I prästgårdsfamiljen i Örebro bildades också en liten skola med omkring sju elever, några av dem även från orter utom Örebro. Med skäl kan dr Gumælius räknas ha del i det initiativ, fröken Risberg tog för att år 1863 sätta i gång ett eget skol-företag. Annan utbildning än den hon själv skaffat sig utan hjälp av högre skola ägde hon inte men väl en god begåvning och stort kunskapsbegär. Av egen erfarenhet kände hon väl till, att nya utbildningsvägar för unga flickor behövdes.⁴ Hon blev för vår ort en banbryterska i den anda, *Fredrika Bremer* hade manat fram.

I slutet av augusti 1863 öppnades Örebro elementarskola för flickor i hyrd lokal men med 50 elever redan från början. För skolans utveckling fram till 1932, då den uppgick i Örebro kommunala flickskola, har en av skolans föreståndarinnor, rektor *Martha Grönvall* i redogörelsen för läsåret 1931—1932 lämnat en intressant och välbalanserad historik.⁵

Nya elementarskolan för flickor — skolan växlade namn några gånger — räknade sin tillvaro från år 1867 och grundades av fröken *Alida Hedström*, som dock efter tre år överlämnade den till fröken *Ida Eklund*. Sitt mest använda namn fick skolan efter fröken *Ottilia Fernander* (1847—1923), från år 1880 lärarinna och

³ Redogörelse för Risbergska skolan läsåret 1931—1932 sid. IV. Örebro 1932.

⁴ Ibid. sid. IV—VII. — Tyra Brandelius-Almquist: "Den siste götens hem", artikel i Från gamla prästhem i Södermanland och Närke sid. 233—234. Lund 1931.

⁵ Martha Grönvall a. a. sid. III—XV. — Valborg Sundblad: Tiden flyr bort på hastande vingar — — — Örebro 1932.

åren 1882—1906 skolans föreståndarinna. Liksom Risbergska skolan uppgick Fernanderska skolan år 1932 i Örebro kommunala flickskola. En fyllig och på personhistoriska notiser rik historik har skolans dåvarande föreståndarinna *Hanna Bratt* infört i skolans redogörelse för läsåret 1931—1932.⁶

Prins Oscars skola i Askersund började redan år 1813 som flickskola med 15 elever. Ett gossläroverk blev invigt i samma stad den 1 december 1820, då med 20 elever. Om dessa skolors första historia finns utförliga dokument avtryckta i volym 24 av serien Årsböcker i svensk undervisningshistoria. År 1905 bildades Askersunds samskola, i vilken Prins Oscars skola uppgick. Synnerligen verksam under skolans första tid var prästmannen *C. G. Grahl* (1790—1861).⁷

* * *

En ny form av frivillig bildningsverksamhet uppstod omkring år 1900. Här åsyftas studiecirkeln, en sammanslutning, stundom helt sporadisk för kort tid, med ändamål att till gemensamt arbete sammanföra för studier inom något område intresserade personer, vilka ej hade tillfälle att i skola eller annan offentlig undervisningsanstalt få sin kunskapsörst tillfredsställd. Som studiecirkeln upphovsman räknas lektorn *Oscar Olsson* (1877—1950). I nära anslutning till studiecirkeln står biblioteksverksamheten, så även föreläsningar. Alltifrån 1886 har föreläsningsverksamhet funnits i Örebro stad. Många organisationer har ofta någon gren av bildningssträvanden inom sina rāmärken. För att främja ett önskvärt samarbete emellan olika föreningar m. fl. bildades år 1919 Örebro läns allmänna bildningsförbund. Det vill vara "en sammanslutning av organisationer, av vad slag de vara må, inom länet, som på sitt program ha någon art folkbildningsarbete — alltså föreläsningsverksamhet, anordnande av bildningskurser, studie- och cirkelarbeta, biblioteksverksamhet, litteraturspridning, hembygdsstudium (vård av minnen och bygdehistoria), naturskydd, höjande av musikliv, idrott, gymnastikintresse, förädlande av nöjeslivet m. m."⁸ Det anförda utgör en belysande provkarta på de många grenar, som inom sig kan rymma och mesta-

⁶ Fernanderska skolans historia av Hanna Bratt (ingår i skolans redogörelse för läsåret 1931—1932 sid. V—XL). Örebro 1932.

⁷ B. Rud. Hall: Årsböcker i svensk undervisningshistoria vol. 24 årgång 1929: Prins Oscars goss- och flickläroverk i Askersund före 1817. Lund 1928. — Joel Haugard: Om Vättern och norra Vättersbygden sid. 284. Askersund 1922.

⁸ Einar Odhner: Örebro läns allmänna bildningsförbunds årsbok 1923—1924 sid. 6.

dels också inrymmer ett levande bildningsintresse, förenat med verksamhet för att höja allmänbildningen.⁹ Att här närmare ingå på förekomsten och utvecklingen av dylika strävanden måste få ligga utom detta arbetes ram.

Att det frivilliga folkbildningsarbetet haft sin stora betydelse behöver knappast betonas. Det har i många fall verkat inspirerande och givit upphov till mera beständiga kulturella institutioner. För deltagarna själva har det fört med sig vidgade vyer, ökad insikt i områden, som legat deras intressen nära, och befordrat en personlig duglighet. Tillfredsställelsen i att veta något bestämt om något begränsat område inom vårt vidsträckta fält för mänsklig kunskap är redan den av värde, den lär oss samtidigt känna en nödvändig begränsning. Flera exempel finns också, vilka visar, hur den enskilde på grundval av den frivilliga bildningsverksamheten kunnat göra en god insats i samhällslivet.

⁹ Ibid.: Maja Forsslund: Kopparbergs-Ljusnarsbergs Folkbildningsförening sid. 13—17. — Biblioteksverksamheten i Örebro län sid. 18—22. — O. Palmberg: Örebro läns föreläsningsförbund sid. 23—24. — Elis Johansson Arbetarnes Bildningsförbund i Örebro län sid. 34—37. — Gunnar Furuland: J. U. F:s bildningsarbete sid. 42—43. — Otto Lindfors: Bildningsverksamhet inom I. O. G. T. sid. 38—39. — E. S. Lundh: Blåbandisternas studieverksamhet i länet sid. 39—41. — Josef S. Gralén: Folkminnen, hembygdsföreningar och hembygds- och hembygdsmuseer i Örebro län sid. 46—53.

Sigurd Erixon-Åke Campbell: Svensk bygd och folkkultur del 2 med artiklar av Bertil Waldén: Hembygdsrörelsen i Örebro län, av David Blomberg: Hembygdsvård i Lindesberg och Lindesbergsorten, av Daniel Harbe: Hembygdsvård i Västernärke, av Einar Odhner: Fellingsbro hembygds- och fornminnesförening och av L. E. Leyler: Om hembygdsrörelsen inom Karlskoga bergslag. — Sthlm 1947.

VIII. LANDSTINGET OCH FOLKUNDERVISNINGEN 1887—1914.

Tidigare har i detta arbete (sid. 190—193) förekommit en sammanfattande redogörelse för Örebro läns landstings befattning med undervisningsärenden före år 1887. Det låg rätt naturligt så till, att landstinget mer och mer ägnade sig åt frågor rörande folkbildningen, dels genom stöd åt vissa grenar av den statliga och kommunalt föreskrivna undervisningen i skolorna, dels medelst anslag till uppmuntran och underlättande av fullt frivilligt anordnade företag i folkbildningens tjänst. Här skall det viktigaste av landstingets hållning och åtgärder i dylika ärenden nämnas, vad angår tiden efter 1886 intill år 1915.

Genom sitt beslut år 1867 om ekonomiskt bidrag till arvoden åt länets folkskolinspektörer och vid anslaget fogade villkor för inspektionsområdenas indelning hade landstinget gjort en insats av stor betydelse. Dess ekonomiska bidrag för ändamålet utgjorde från början 600 kronor och förblev oförändrat lika under en följd av nära fyrtio år (jfr sid. 95—96). En motion år 1872 med förslag att höja bidraget enbart till folkskolinspektör A. G. Bogren blev avslagen.¹

Först år 1906 vidtogs ändring i landstingets anslagsbelopp till folkskolinspektionen. Efter motion av *J. M. Enhörning* beslöt landstinget då att "höja det dittills till folkskolinspektionen i länet utgående anslaget av årligen 600 kronor till ett belopp av 1.000 kronor för år 1907, att utgå med 600 kronor till inspektören i den till Nerike hörande länsdelen och med 400 kronor till inspektören i den till Västmanland hörande länsdelen, samt att ingå till Kungl. Maj:t med underdånig framställning om folkskolinspektörernas uppflyttning till högre klass i gällande resereglemente".² Motionen upprepades följande år. Då beslöts, att det förhöjda anslaget skulle utgå, "intill dess folkskolinspektörerna må hava uppflyttats till högre

¹ Örebro läns landstings protokoll år 1867 och 1872.

² Ibid. år 1906.

klass i resereglementet eller deras avlöning annorledes förbättrats".³ År 1908 föreslog kontraktsprosten *K. E. Edlund* i motion fortsatt anslag men med borttagande av nyssnämnda villkor. Landstinget beslöt också att utan anförda villkor bevilja det höjda anslaget för vart och ett av åren 1909, 1910 och 1911.⁴ Sistnämnda år utsträcktes beslutet att gälla även för åren 1912 och 1913, och slutligen kom — denna gång efter motion av *A. Andersson* i Nain — nytt beslut av liknande innehåll och avseende året 1914.⁵ Det blev sista gången, som anslag till folkskolinspektionen som sådan förekom inom Örebro läns landsting.

Utbildningen av lärare för småskolestadiet blev så gott som från början av dess anordning till stor del en landstingens angelägenhet. Folkskolinspektörerna, vilka från inspektionens tillkomst bl. a. hade till uppgift att redogöra för förhållandet mellan småskola och folkskola, kom snart underfund med behovet av särskilda utbildningsanstalter för lärare vid småskolorna. Med år 1880 fick Örebro län sitt eget småskoleseminarium (sid. 122—123). Landstinget anslag medel för seminariets verksamhet och tillsatte dess styrelse.⁶

Intill år 1895 stannade landstingets omkostnader för småskoleseminariet konstant vid 3.000 kronor om året. Nu nämnda år utgick anslaget med 3.400 kronor. Lärotiden för eleverna var från början ett läsår om åtta månader. Från och med 1901 utsträcktes den till ett och ett halvt år eller tre terminer. De första eleverna med denna lärotid avgick från seminariet med vårterminens utgång 1902. Samma lärotid behölls intill år 1917, då den bestämdes till två år. Beslutet härom tillkom 1915 efter motion av *Axel Holmberg*, Latorps bruk. Självfallet ökades utgifterna för seminariet med dess utvidgning och mera tidsenliga anordning. För år 1914 anslag landstinget på ordinarie stat 7.050 kronor jämte ett extra tillägg med 550 kronor.⁷

Då seminariets föreståndare *And. Rosander* avgick med pension den 1 augusti 1908, utsågs till hans efterträdare läraren vid Örebro folkskolor *Andreas Linder* (1862—1920). Han kvarstod i denna sin befattning till utgången av år 1919. Under lång tid, åren 1882—1915, uppehöll folkskollärarynnan *Hanna Jönsson*, skånska till bör-

³ Örebro läns landstings protokoll år 1907.

⁴ Ibid. år 1908.

⁵ Ibid. år 1913.

⁶ Sven Nylund: Småskollärarynnutbildningen i Sverige sid. 89—91 (innehåller en god historik rörande seminariet). Sthlm 1942.

⁷ Örebro läns landstings protokoll år 1913 den 17 sept.

den, den enda ordinarie lärartjänst, som då fanns vid seminariet i Örebro.⁸

Småskoleseminariet i Örebro fick tillbringa hela sin livstid (det nedlades med vårterminens utgång 1932) i hyrda lokaler, därtill mindre tillfredsställande sådana. Ända till år 1913 disponerade seminariet blott en enda lärosal, som fick rymma både seminarieklassen och övningsskolan. Detta medförde, att seminariets vuxna elever fick under lektionstimmarna ha sin plats i bänkar, avsedda för småbarnsskolan, och sådana ämnen som gymnastik, teckning och slöjd skulle övas i samma klassrum. I skrivelse till landstinget år 1911 påtalade seminariets styrelse de dåliga lokalförhållandena och framhöll, att "intet annat seminarium syntes ha så otillfredsställande lokaler".⁹ Samma år väckte redaktör *Karl Malmrot* motion i landstinget angående förbättrad gymnastikundervisning vid seminariet. Hans motion innehöll en skarp kritik av lokalförhållandena och utmynnade i ett förslag om anslag till facklärare i gymnastik. Styrelsen hade anmärkningsvärt nog inte nämnt gymnastiksal i sin skrivelse. Emellertid avslogs Malmrots motion och hela ärendet i lokalfrågorna hänsköts till en kommitté för utredning.¹⁰ Från hösten 1913 fick seminariet två klassrum jämte andra smärre utrymmen i fastigheten Nygatan 11, Örebro, och där stannade det under återstående tid av sin tillvaro. Landstinget gjorde dock efter 1914 flera insatser för att bereda seminariet drägliga villkor för dess verksamhet. En historik över de viktigaste tilldragelserna i seminariets skiftande öden finns sammanställd av dåvarande rektorn *David H. Nissar* i årsredogörelsen för läsåret 1930—1931. Den innehåller också ett referat av "Seminarieminnen", föredrag av folkskollärarinnan *Elsa Perselli*, som själv varit elev både i övningsskolan och seminariet samt ledamot av seminariets styrelse från år 1921.¹¹

Slöjdundervisningen, såväl den i skolor som den i hemmen, var föremål för landstingets livliga intresse. Anslag för att främja densamma beviljades första gången år 1869 (jfr sid. 190). Fördelningen av de medel, som anslagits, överlämnades åt förvaltningsutskottet i länets hushållningssällskap.

Sina åtgärder för slöjdundervisningens främjande kunde lands-

⁸ David H. Nissar: Redogörelse för Örebro läns landstings småskoleseminarium läsåret 1930—1931 jämte kort historik över seminariets verksamhet åren 1880—1930 sid. 18—40. Örebro 1931.

⁹ Ibid. sid. 36.

¹⁰ Örebro läns landstings protokoll 1911.

¹¹ David H. Nissar a. a. sid. 34—45.

tinget bygga på spontant framträdande initiativ å flera orter inom länet. I Ramsberg donerade grosshandlare *Nik. Beskow* redan år 1835 7.500 rdr till slöjd- och folkskolor, år 1860 lämnade änkefru *Anna Kristina Wickbom* i samma socken 6.000 rdr uteslutande till slöjdskolor. I Nora stad fanns sedan 1840-talet en slöjdskola för flickor med fru *Jacobina Schelin* som lärarinna (jfr sid. 191). Vid Lassåna bruk fanns från 1864 en slöjd- och hushållsskola för flickor på grundval av donationer från fru *Maria Steuch*. Denna skola upphörde för en kort tid år 1889 men upptogs ånyo 1891. Hösten 1875 hade Mossby ynglingaförening i Kumla på eget initiativ inrättat en slöjdskola i Vesta, vilken var i verksamhet till något år inpå 1900-talet. Andra på enskilt initiativ inrättade slöjdskolor fanns vid Aspa bruk, vid Göksholm, i Snavlunda och å andra orter.¹²

År 1883 bildades Örebro läns slöjdförening för att arbeta för slöjdundervisningens förkovran. Av medlemmar i denna förenings styrelse må här nämnas rektor *And. Rosander* och folkskolinpektör *Arvid Sundblad*.¹³ Utbildningskurser för lärare i slöjd hölls längre fram av statens slöjdinstruktör, ingenjör *J. Wallander* och lärarinnan vid småskoleseminariet i Örebro *Hanna Jönsson*.¹⁴

Vid 1887 års landsting väcktes motion med förslag att överflytta fördelningen av landstingets anslag till främjande av slöjden från hushållningssällskapet till slöjdföreningen. Men tiden var tydligen inte mogen för dylik åtgärd, motionen avslogs. Så kom slöjdföreningen år 1892 med nya stadgar och anhöll om Landstingets godkännande av dessa. Följande år höjde landstinget sitt anslag, förut flera gånger förnyat och höjt, från 5.000 till 6.000 kronor för slöjdundervisningen och beslöt samtidigt att till slöjdföreningen överlämna uppdraget att fördela beviljade medel.¹⁵ Villkoren för bidrag till skolor m. fl. skiftade något under skilda perioder men anslöts från och med år 1902 till de bestämmelser, som återfanns i kungl. kungörelse den 25 maj 1900 om statsbidrag till undervisning i slöjd.¹⁶ För år 1901 lämnade landstinget ekonomiskt bidrag till 131 slöjdvadlingar för gossar och 193 avdelningar i slöjd för flickor. Hela antalet slöjdvadlingar i länet utgjorde då 387, af vilka 162 för gossar och 225 för flickor.¹⁷

¹² Joh. Wahlfisk: Örebro läns hushållningssällskaps historia 1803—1902 del II sid. 243—247. Örebro 1902. — Lennermark-Nordén a. a. sid. 19—23.

¹³ Wahlfisk a. a. sid. 256—257.

¹⁴ Ibid. sid. 260—261.

¹⁵ Örebro läns landstings protokoll år 1893.

¹⁶ Ibid. år 1901.

¹⁷ Wahlfisk a. a. sid. 262.

En vändpunkt i landstingets inställning till slöjdundervisningen började skönjas år 1912, då slöjdföreningens styrelse fick uppdrag att till följande års landsting inkomma med förslag "till ett planmässigt främjande av hemslöjden inom länet".¹⁸ Resultatet därav blev, att landstinget för år 1914 beslöt att vidmakthålla sitt anslag med 6.000 kronor men ställa det till slöjdföreningens förfogande till hemslöjdens befrämjande. Därmed var det direkta stödet till slöjdundervisningen i folkskolorna avbrutet.¹⁹ I stället inträdde en ökad aktivitet i form av understöd åt kurser i olika slag av hemslöjd och liknande företag.

Länets folkhögskola vid Kävesta erhöll fortsatt årligt understöd, från år 1882 med 3.000 kronor.²⁰ Detta avsåg den manliga folkhögskolan. Svårare hade den kvinnliga avdelningen vid folkhögskolan att vinna gehör. Ett förslag vid 1893 års landsting att lämna understöd även till denna avdelning avlogs fastän med knapp majoritet (votering visade 21 röster för avslag och 19 för bifall).²¹ Betänksamheten försvann dock efter ett par år, ty 1896 fick den kvinnliga folkhögskolan sitt första bidrag från landstinget med det jämförelsevis blygsamma beloppet av 300 kronor.²² Något längre fram fann landstinget skäligt lämna bevis på sin uppskattning genom att bevilja anslag genom ett och samma beslut för tre år i följd, dvs. för åren 1900—1902.²³ Förtroendet för folkhögskolorna växte både hos allmänheten och hos anslagsbeviljande korporationer. Särskild lärarebostad byggdes vid Kävesta 1889, gymnastiklokal 1896 och elevhem 1907. Den ekonomiska ställningen för folkhögskolorna förbättrades undan för undan genom bidrag såväl från landstinget som från länets hushållningssällskap, kommuner och enskilda. Som föreståndare vid Kävesta folkhögskola stod hela här åsyftade period fil. lic. *J. V. Jonsson*, som avgick med pension år 1917 efter 32 års tjänstgöring.²⁴

Den år 1874 beslutade dövstumskolan — numera efter omorganisation benämnd "Specialskolan i Örebro för tal- och hörselskadade" — åtnjöt allttjämt landstingets stöd. Anslag beviljades före 1891 med visst belopp för år (då 3.100 kr), men efter omreglering av undervisningen vid dylika anstalter ersattes det sålunda fixerade

¹⁸ Örebro läns landstings protokoll år 1912.

¹⁹ Ibid. 1914.

²⁰ Ibid. 1886.

²¹ Ibid. 1893.

²² Ibid. 1896.

²³ Örebro läns landstings protokoll 1899.

²⁴ Svenska folkhögskolornas årsbok 1921 sid. 138—139. Örebro 1921.

anslaget med ett för budgetåret av skolans styrelse upprättat och i utgiftsstat upptaget förslagsanslag, vilket för år 1914 beräknades till 13.060:24 kronor.²⁵

Vårdanstalten för andesvaga barn, från början inrättad efter enskilt initiativ och år 1886 övertagen av landstinget, blev efter beslut 1894 föremål för särskild utredning. Den upprätthölls tills vidare i Örebro men flyttades den 1 juli 1905 till Askersund i där nyuppförd byggnad, till vilken landstinget lämnat bidrag för kostnaderna.²⁶ Utvecklingen på hithörande område har som känt lett därefter, att Örebro och Västmanlands läns landsting numera förenat sig om en gemensam skola, Gersillaskolan, förlagd till Kungsör.

Flera gånger hade inom länet planer för att inrätta en upptagningsanstalt för vanartade barn varit uppe till diskussion. År 1911 hade man efter flerårigt kommittéarbete kommit så långt, att landstinget beslöt upprätta ett skyddshem för gossar, anslog medel för inköp och iordningställande av Åkerby egendom i närheten av Nora, antog reglemente och utsåg styrelse för anstalten. En av de drivande krafterna för detta skyddshem var folkskolinspektör *M. Nordell*. Statsmakernas åtgärder för ungdomsvården har medverkat till att Åkerby skyddshem nu är nedlagt och dess förutvarande lokaler använda för annat ändamål.²⁷

Med stigande utveckling och ett mera allmänt utbrett intresse för folkbildningen, delvis också beroende av ändrad sammansättning av landstinget självt, kom åtskilliga nya ärenden av mer eller mindre direkt anknytning till folkundervisningen under landstingets handläggning. Till dylika kan räknas stipendier till lärare för deltagande i fortbildningskurser av olika slag och till studieresor eller deltagande i lärarmöten, till undervisningsanstalter av skilda slag utom länet (t. ex. för vård av blindas), till föreläsningar, bibliotek, nykterhetsverksamhet (sistnämnda första gången 1901 efter motion av *Per Nilsson* i Gropen) m. m. En axplockning ur den del av utgiftsstaten för år 1914, som avser kultur- och undervisningsändamål, visar oförtydligt, huru landstinget vid den tiden sökte främja olika grenar i folkundervisningens tjänst. Följande poster tala sitt språk till den, som vill lyssna: Tekniska elementarskolan 500 kr (anslaget oförändrat lika från år 1864, dvs. i femtio år), Eugeniahemmet 600 kr, Åkerbrukskolonien Hall 1.000 kr, undervisning åt blindas

²⁵ Örebro läns landstings protokoll 1889, 1891, 1896 och 1914. — Karl Booberg: Dövstumskolan i Örebro 1875—1925. Örebro 1925.

²⁶ Örebro läns landstings protokoll 1894, 1904 m. fl. år.

²⁷ Ibid. 1902, 1904, 1908, 1911, 1912.

samt skolhemmet i Vänersborg 2.400 kr, stipendier åt lärare för deltagande i sommarkurser vid universiteten 800 kr, Örebro läns pedagogiska bibliotek 300 kr, bildbara fallandesjuka å Vilhelmsro anstalt 400 kr, Föreningen Örebro läns museum 1.250 kr, Länets folkhögskolor och lantmannaskola 4.300 kr, vård och undervisning av vanföra 2.100 kr, Örebro läns föreläsningsförbund 500 kr, hemslöjdens främjande 6.000 kr, nykterhetens främjande 1.500 kr, Örebro läns sångarförbund 1.000 kr, nykterhetskurs i Karlskoga 500 kr, Karlstads stifts 12:e folkskollärarymöte i Arvika 100 kr och repetitionskurs i gymnastik för lärare 600 kronor. Hela "kulturbudgeten" omsluter en summa av 66.426:24 kronor.²⁸ Landstingsskatten utgick för år 1914 med 40 öre per bevilningskrona.

IX. FOLKSKOLINSPEKTIONENS NYORDNING I ÖREBRO LÄN 1914.

Efter sekelskiftet höjdes flera röster i landets press och i riksdagen angående en förbättrad folkskolinspektion. Som ett led i förberedelser för en tänkt omläggning infordrade ecklesiastikminister *A. H. Hammarskjöld* år 1909 förslag från domkapitlen, som anmodades uttala sig om önskvärda ändringar. Flertalet domkapitel ansåg, att befattningen för folkskolinspektör borde inrättas som huvudsyssla.¹ I Örebro län hade endast värmlandsdelen haft folkskolinspektör, som helt ägnat sig åt verksamhet som sådan.

Den 13 juli 1906 hade Kungl. Maj:t förordnat ett antal personer som sakkunniga med närmaste uppgift att avgiva förslag rörande folkskoleseminariernas ombildning. Dessa sakkunniga, vilkas antal ändrades flera gånger, erhöll senare även uppdraget att inkomma med förslag angående folkskolinspektionen. Ordförande i denna kommitté, efter någon tid benämnd folkundervisningskommittén, var från början den kände skolmannen *Fridtjuv Berg*. Då denne år 1911 blev statsråd för andra gången, lämnade han kommittén. Ordförande blev i stället seminarieriktorn *H. M. Dahlgren* (rektor i Uppsala 1905—1914, ledamot av folkskolöverstyrelsen 1914—1917, rektor i Strängnäs 1917—1925).²

I januari 1913 avlämnade folkundervisningskommittén sitt betänkande med förslag till ändrad anordning av folkskolinspektionen.³ Därpå följde samma år kungl. proposition till riksdagen, som dock beslutade uppskov med ärendets behandling för att giva tillfälle för den nyinrättade folkskolöverstyrelsen att lämna utlåtande till förslaget. När propositionen följande år kom åter till riksdagen, hade ny regering också kommit till efter det politiskt betydelsefulla vårvalet 1914. Den nya ecklesiastikministern, professor *K. G. Westman* kom därför att framlägga den nya propositionen, i det stora

²⁸ Ibid den 18 sept. 1913.

¹ Se bl. a. Svenska folkskolans historia del IV sid. 72. Sthlm 1940.

² Ibid. sid. 73—76.

³ Folkundervisningskommitténs betänkande del III, avgivet den 13 jan. 1913.

hela med endast små ändringar från föregående år. Han kom också att kontrasignera de nya förordningarna för folkskolinspektionen.⁴

För Örebro län blev den ändrade anordningen av folkskolinspektionen genomgripande. Förut hade folkskolinspektörerna förordnats av chefen för ecklesiastikdepartementet efter förord av vederbörande biskop. Nu blev samtliga inspektörstjänster — till antalet 34 — ledigförklarade för ansökan, och personerna fick sina förordnanden av Kungl. Maj:t, sedan domkapitlen avgivit yttrande över de sökande. Även indelningen i inspektionsområden blev ny. Landskapet Närke, Karlskoga bergslag samt Visnums kontrakt och skoldistriktet Ölme, Kroppa och Lungsund i Värmland bildade ett område, benämnt Närkes inspektionsområde. Den norra bergslagsdelen av Örebro län, Fellingsbro och Nora kontrakt, fördes nu till Västmanlands inspektionsområde. Länet blev således delat mellan två områden i stället för tidigare tre.⁵

Förändringarna blev följaktligen märkbara nog. Mest torde dock personbytena ha uppmärksammats. Örebrolänet fick i båda områdena nya folkskolinspektörer.

För Närkes inspektionsområde förordnades läraren vid Norrköpings högre folkskola *David Hjalmar Lindén* (1867—1949), för Västmanlands område förutvarande folkskolinspektören i Norrbärke, Västerdals och Stora Tuna kontrakt *Anders Joel Eucharius Olsson-Garpe* (1869—1946). De tillträdde sina befattningar den 1 januari 1915. Med utgången av år 1914 var en första större period i folkskolinspektionens utveckling avslutad. Just nu har från den 1 juli 1958 ett andra utvecklingsskede nått sitt slut efter det att 97 år förflutit, sedan folkskolinspektionen först inrättades.⁶

Det tillskott i avlöning, som Örebro läns landsting från år 1869 lämnat till folkskolinspektionen, upphörde med år 1914. Något avgörande inflytande på personvalet hade landstinget såvitt synligt ingen gång haft, veterligt inte heller begärt att få. I detta hänseende skilde sig Örebro läns landsting från åtskilliga andra landsting i riket. Enda villkoret för sitt ekonomiska bidrag hade landstinget här fäst vid områdesindelningen, viktig nog för själva saken. Någon undran väcker det, att landstinget inte begärde eller gjorde villkorligt att få del av folkskolinspektörernas berättelser.

⁴ SFF nr 255/1914 och nr 489/1914.

⁵ K. M:t:s brev till folkskolöverstyrelsen den 9 okt. 1914 ang. rikets indelning i inspektionsområden.

⁶ Sigurd Paradis: Statens folkskolinspektörer 1861—1956 sid. 45 och 58. Sthlm 1956.

De årliga berättelserna för tiden 1861—1914 finns nu blott i domkapitlens arkiv och är inte ens där helt i behåll (se t. ex. sid. 240—241). Redogörelser från inspektörerna finns i landstingets arkiv för några särskilda fall, då medel för visst ändamål ställts till folkskolinspektörernas disposition för fortbildningskurser eller liknande. Man kan med fog säga, att landstinget visade länets folkskolinspektörer ett gott förtroende i snart sagt alla stycken.

Efter år 1914, då avlöningen till folkskolinspektörerna helt överogs av statsverket, ägnade landstinget sitt intresse åt andra uppgifter i bildningshänseende än folkskolinspektionen som sådan. Den uppräknade av anslag, som återfinns å sid. 277, bär vittne om vad landstinget ansåg värt att stödja. Uppgifterna blev varken färre eller mindre med tidens gång.⁷

Skulle man söka en sammanfattning av händelser på folkundervisningens område i Örebro län under folkskolinspektionens tillvaro före år 1915, så blir det första stora resultatet att konstatera en stark kvantitativ utveckling av folkskoleväsendet (se Bilagor 1—8). Inte blott antalet skolor och lärare hade ökats flerdubbelt. Mera glädjande kan sägas vara, att lärjungeantalet i skolorna, procentuellt sett i förhållande till antalet barn i skolåldern, hade växt till betydligt. Skolgången, länge och ofta påtalad av folkskolinspektörerna såsom otillfredsställande, hade småningom blivit regelbunden och gått in i det allmänna medvetandet såsom en självklar sak. Lärokurser, läro- och läseböcker samt undervisningsmateriel i övrigt hade undergått en fortlöpande förbättring. Undervisningsmetoder hade förnyats och blivit mera lämpade efter barnens förmåga att tillgodogöra sig vad som meddelades i skolorna, även om inte allt i den delen hade nått fram till en önskad ställning. Skollokalerna hade undergått en väsentlig förbättring samt ökat i antal. Ser man t. ex. på uppgifterna i Bilagor 1—2 i jämförelse med dem i Bilagor 7—8, så blir man kanske förvånad över skillnaderna mellan förr och nu.

Här nämndes nyss, att utvecklingen varit starkt kvantitativ. Detta synes kanske bäst i fråga om antalet skolor. Under hela tiden t. o. m. år 1914 gick genom arbetet för folkundervisningen i vårt land såsom en grundläggande tanke, att genom skolan nå ut till så många som möjligt, bereda goda och åtminstone drägliga villkor för de barn, som befann sig i skolåldern. Detta skulle ske genom kortare

⁷ Örebro läns landstings protokoll 1915—1917 m. fl. år. — Svenska folkskolans historia del IV sid. 77—82. Sthlm 1940.

skolvägar och nya skolor, där man ej på annat sätt kunde vinna ett önskat mål. Samfärdsmedlens utveckling och nya former för statsbidrag till skolväsendet har i senare tid medfört en i mycket ändrad inställning till frågor om skolväsendets organisation. Den stora decentralisationen har avlösts av strävan till centralisering. Skolväsendet har under tidens gång fått en ny gestaltning, ett helt annat utseende än förr. Vad framtiden kan föra med sig, går ej att helt förutse. Man måste härtill som i många andra hänseenden komma ihåg, att ett skolväsen strängt taget aldrig blir fullt färdigt. Det måste vara underkastat förändringar och söka att fylla sin uppgift även med hänsyn till nytillkommande problem och inte släppa ur hågkomst att dess förnämsta uppgift är att tjäna den växande ungdomen så väl som möjligt.

* * *

Det torde förtjäna antecknas, att beslutet om folkskolinspektionens nyorganisation kom till under det ödesdigra året 1914, det år, då det första världskriget tog sin början med all den oro för framtiden, som följde med. Det vittnar gott om mod och framsynthet hos dem, som då beslutade förändringar, vilkas följder man ej helt kunde förutse. I det här framlagda arbetet har framställningen till stor del grupperat sig just omkring folkskolinspektionen, huvudsakligen därför att därmed har ett givande källmaterial kunnat tillgodogöras och på samma gång en bestämd ram för skildringen kunnat ernås. I ett jämförelsevis stort antal sockenkrönikor — Örebro län intager i sådant fall ett nära nog framstående rum — finner man lätt lokalt betonade skildringar av skolväsendet, ofta intressanta och byggda på sakligt underlag. En sammanfattande, översiktlig skildring för länet som helhet har hittills saknats, och det är bristen på sådan som blivit orsak till att detta arbete framlägges.

Kanske någon av en äldre generation, som här finner igen eller saknar detaljer från skolans liv, rent av tänker tillbaka med vemod på tiden före 1915. Den var olik vår egen tid, sådan den nu framträder. Då fanns fast tro på framtiden och förhoppningar om en lugn utveckling. Därför kan vi nu se året 1914 som ett märkesår. Det markerar i många stycken en ny tid, så också i fråga om skolväsendets utveckling och därmed förknippade anordningar.

BILAGOR

Uppgifter ang. Folkundervisningen i Närke åren 1861—1863,
sammanställda från folkskolinspektör A. G. Bogrens berättelse till
ecklesiastikdepartementet år 1863.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12												
												Skoldistrikt	Antal skolor	Antal närv. lärjungar	Antal lärjungar undervisade i								Antal skolhus
															utan papper	på papper	Räkning	Geografi	Historia	Rättstavn-lära	Naturkun-nighet	Gymnastik	
Almby	1	76	58	32	25	14	14	4	—	Fr	1												
Asker	2	164	146	76	146	59	20	—	—	Fr	2*)												
Askersund	1	28	28	7	28	6	3	1	—	Fr	1												
Askersunds landsf: g	1	38	38	13	17	3	5	3	—	—	1												
Axberg	2	45	27	10	12	3	3	—	—	—	1												
Boo	2	82	65	15	35	—	—	—	—	—	1												
Edsberg	1	102	91	25	102	8	10	1	6	—	1												
Ekeby	1	24	24	6	24	5	4	—	—	—	1												
Eker	1	28	28	3	10	—	—	—	—	—	1												
Glanshammar	1	104	80	48	40	19	19	—	—	—	1**)												
Gräve	1	34	34	6	17	4	3	1	—	—	1												
Gällersta	1	52	47	22	31	27	21	11	12	—	1												
Götlunda	2	116	107	57	97	25	28	14	—	Fr	1												
Hackvad	1	30	30	13	30	4	6	—	—	—	1												
Hallsberg	1	92	84	34	71	36	3	13	—	Fr	1												
Hammar	3	115	88	54	53	16	8	—	—	—	2												
Hardemo	2	45	19	7	6	2	—	—	—	—	1												
Hidinge	2	117	117	35	66	7	5	2	15	—	2												
Hovsta	1	46	21	8	9	6	6	—	—	Fr	1												
Kil	1	80	42	26	15	4	11	—	—	Fr	1												
Knista	2	113	83	19	67	14	12	6	—	Fr	1												
Kräcklinge	1	58	58	29	58	3	—	—	—	—	1												
Kumla	1	109	109	56	109	8	29	—	—	—	1												
Kvistbro	3	165	139	23	106	11	14	—	—	—	1												
Lerbäck	1	43	43	25	43	33	7	7	—	Fr	1												
Lillkyrka	1	23	8	—	—	—	—	—	14	—	1												
Långbro-Ånsta	1	63	63	35	63	17	22	13	—	—	1												
Lännäs	2	44	26	13	44	8	3	—	—	—	1												
Mosjö	1	56	37	12	12	4	4	—	—	—	1												
Norrbyås	1	54	54	28	28	28	22	—	—	—	1												
Ramundeboda	2	52	20	13	11	5	5	—	—	—	1												
Rinkaby	1	42	38	12	20	6	6	4	3	—	1												
Skagershult	1	34	34	4	34	4	4	—	—	—	2												
Sköllersta	1	50	50	23	50	5	5	—	—	—	1												
Snavlunda	1	39	17	10	19	6	6	—	—	Fr	1												
Stora Mellösa * ..	3	107	99	27	43	60	11	50	—	Fr	4												
Transport	51	2470	2052	826	1541	460	319	130	50	—	43												

* Av de två skolhusen var det ena brukskyrkan vid Brevens bruk.
** Skolhus under byggnad år 1863.

Fr = Fristående övningar i gymnastik.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Transport	51	2470	2052	821	1541	460	319	130	50		43
Svennevad	1	47	47	10	18	12	6	—	—	—	1
Tysslinge	2	108	75	31	52	12	10	8	—	Fr	1
Tångeråsa	1	30	30	—	30	—	—	—	—	—	1
Täby	1	32	32	14	32	9	9	—	—	—	1
Viby	3	99	90	45	43	24	18	2	—	—	1
Vintrosa	1	27	27	14	27	14	—	3	—	Fr	1
Ödeby	1	9	—	—	3	—	—	—	—	—	1
Örebro stad	3	213	136	61	145	38	38	22	**	—	3
Summa	64	3035	2489	1011	1889	572	400	165			53

* I Stora Mellösa skoldistrikt fanns även en s. k. friskola, anordnad av baptisterna och förlagd till Vallby, skolan hade 66 lärjungar och examinerad lärare.

** För Örebro stad uppgives "flera" lärjungar ha undervisats i rättstavningslära (intet bestämt antal), varför någon summa för kol. 10 ej kan angivas.

Ann. 1. Samtliga i skolorna närvarande lärjungar hade erhållit undervisning i innanläsning och kristendomskunskap.

Ann. 2. I somliga fall skiljer inspektören i sina uppgifter på "Stafning" och "Innanläsning". Det troliga är, att "stafning" förekom på nybörjarstadiet, men det är icke möjligt att av uppgifterna få en säker uppfattning om antalet lärjungar, som egentligen borde räknas till ett småskolestadium.

Ann. 3. I några skolor (t. ex. i Örebro) meddelades undervisning i ämnena geografi, historia och naturlära endast åt gossar.

Ann. 4. Fr = Fristående övningar i gymnastik. För Lerbäckes skola anges, att marschövningar förekommit.

Tidens bristfälliga bokföring för skolväsendet vållade, att folkskolinspektören inte kunde angiva, hur många barn, som fanns inskrivna i skolorna. Därom måste man förbli osäker. Men antalet var med säkerhet dock lägre än antalet barn i den skolpliktiga åldern, hur denna än beräknades i skilda skoldistrikt.

Bilaga 2.

Uppgifter om folkskoleväsendet år 1864—1866 i Fellingsbro och Nora kontrakt.
(Transumt från Tabeller till Folkskolinspektörernas berättelser för 1864—1866).

1	Skoldistrikt	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
		Antal barn i skolåldern i		Antal vid inspektionen närvarande	Biblisk historia	Katekes	Rättslära och rättsskriftn.	Öfning att förstå och använda språket	Historia och geografi	Naturlära	Geometri och lin-teckn.	Räkning	Skritfning	Sång	Gymnastik och vapenöfn.	Trädgårds-skötsel	
Fellingsbro	800	591	512	499	482	170	107	263	190	126	458	512	417	279	—	7	
Linde stad	233	90	42	26	28	8	8	19	36	8	42	42	22	24	37	1	
Linde bergsf:g	1868	785	395	242	232	120	11	73	103	30	274	309	250	90	30	11	
Näsby	192	89	84	84	84	13	13	13	13	13	84	84	84	40	—	—	
Ervalla	262	40	37	31	31	7	2	10	8	7	32	37	37	25	—	—	
Ramsberg	227	277	206	157	158	66	19	60	55	17	160	189	162	127	11	6	
Nora stad	227	78	66	66	64	31	10	28	29	13	66	66	41	35	66	1	
Nora bergsf:g	1878	672	512	332	334	65	29	112	107	47	324	494	365	178	37	11	
Järnboås	376	102	81	67	67	18	6	43	43	18	67	67	56	51	—	2	
Hjulsjö	449	133	132	96	100	—	—	8	—	—	65	129	132	75	—	4	
Ljusnarsberg	1049	137	112	69	64	12	2	6	—	—	49	91	101	41	—	4	
Grythyttan	893	145	118	106	95	24	15	44	24	21	106	118	85	37	—	3	
Hällefors	731	207	159	108	125	48	14	61	34	21	97	159	129	84	—	4	
Summa	9698	3346	2456	1883	1864	582	236	740	642	321	1824	2311	1881	1086	197	56	

Bilaga 3.

Utdrag från folkskolinspektör J. E. Jansons rapporter till domkapitlet i Västerås angående besökta skolor under åren 1882—1883 (inom parentes angives lärjungeantalet vid skolan).

Ervalla: Folkskolan vid kyrkan (54), Lunds folkskola (55), Klyсна folkskola (44), småskolan vid kyrkan (27), Lysfalla småskola (18).

Fellingsbro: Folkskolorna vid Bergaby (50), Finnåker (77), Korrvike (61), Kyrkskolan (81), Lund (55), Pilkrog (60), Rockhammar (78), Sverkersta (61), Ytter Ekeby (77) och Österhammar (58); småskolorna vid Bergaby (39), Blixterboda (17), Fattiggården (19), Finnåker (43), Fors (17), Korrvike (42), Pilkrog (34), Rockhammar (39), Sverkersta (47), Toije (36), Ytter Ekeby (41) och Österhammar (48).

Grythyttan: Folkskolorna vid Finnhult (23), Florinna (81), Grythyttan (38), Mosserud-Skorped (71), Saxhyttan (30) och Älvestorp (42); småskolorna vid Grythytted (22), Mosserud-Skorped (94), Saxhyttan (30) och Älvestorp (50); mindre folkskolorna vid Brudgumtorp (40), Damvik-Brunnshyttan (50), Kärvingeborn (46), Lilla Källsjön (18) och Mörtkänsbacken (57).

Hjulsjö: Folkskolorna vid Björksjön-Hjuljärn (65), Grängshyttan (44), Hjulsjö by (58) och Annenäs (27); småskolorna vid Hjuljärn-Grängshyttan (80), Rishöjden (65) och Rundbohöjden (31).

Hällefors: Folkskolorna vid Björkhöjden (47), Hällefors (nedre folkskolan 50 och övre folkskolan 35 lärjungar), Pantsartorp-Mången (58), Silken (52), Silvergruvan (99), Sirsjön (69) och Älvestorp (denna skola inställd vid inspektörens besök); småskolorna vid Ekebergshyttan (36), Hällefors (52), Sikfors-Björkhöjden-Gränsjö (34, skolan flyttande på tre rotar), Silvergruvan (49) och Småsjömarkerna (58); mindre folkskolorna vid Brunnshyttan (45) och Sävsjön (86).

Järnboås: Folkskolorna vid Göranstorp (84) och Älrviken (46); småskolorna vid Finshyttan (30), Lindesby (28), Nyhyttan (25) och Vassland (23).

Lindesbergs stad: Folkskolan (44), småskolan (45), mindre folkskolan (43).

Linde bergsförsamling: Folkskolorna vid Aspa (46), Björkhyttan (59), Guldsmedshyttan (64), Högstaboda (73), Ingelshyttan (51), Kvarnaberget (68), Mårdshyttan (63), Rya (42), Vasselhyttan (65), Vedevåg (67), Yxe (35) och Öskevik (42); småskolorna vid Bohr (88), Fanthyttan (53), Hammarbacken (56), Munkhyttan (52), Nyberget (31) och Öskebohyttan (33); mindre folkskolorna vid Aspa (23), Fant-

hyttan (51), Guldsmedshyttan (45), Gusselhyttan (44), Ingelshyttan (47) och Öskevik (42).

Ljusnarsberg: Bångbro (68), Högfors (99), Hörken (76), Lilläng (31), Ljusnarsberg (69), Rällsö (41), Stjärnfors (129), Ställberg (51) och Ställdalen (48); småskolorna vid Bångbro (52), Kyrkbyn (60), Stjärnfors (42) och Ställdalen (23); mindre folkskolorna vid Bredsjöbäcken (53), Finnfall (24), Källkärn (5), Rålinieåsen (39), Salbofall (29), Sjöändan (27), Sotbo (24), Stora Kumlan (21), Västra Lövfäll (60) och Älvhöjden (11).

Nora stad: "Mellanskolan" (42), Småskolan (35) och Fortsättningskolan för gossar (20).

Nora bergsförsamling: Folkskolorna vid Bastnäs (51), Born (50), Fåsjöhyttan (34), Gyttorpsgårde (52), Hammarby (53), Kåfalla (52), Moen (51), Pershyttan (44), Stadra (26) och Ås (52); småskolorna vid Bondbyn (22), Fogdhyttan (52), Gamla Pershyttan (43), Hammarby (30), Kåfalla (42), Pershyttan (39) och Ås (26); Fortsättningskolorna vid Gamla Pershyttan (3) och Timanshyttan (8).

Näsby: Ullersäters folkskola (59), Boängens småskola (18).

Ramsberg: Folkskolorna vid Gammelbo (43), Grimsö (30), Kloten (75), Morskoga (39) och Ramshyttan (gossar 56, flickor 39); småskolorna vid Granhult (37), Kloten (33), Kårberg (59), Morskoga (22) och Ramshyttan (53); mindre folkskolan vid Sundboda (27) samt fortsättningskolan vid Kårberg (14).

Viker: Dalkarlsbergs folkskola (83) och Älvhyttans folkskola (44); Snöbergshyttan-Bäcktorps mindre folkskola (79); fortsättningskolorna vid Skrekarhyttan (18) och Vikersbyarna (12).

Antalet resdagar utgjorde för inspektören år 1883 71 och för 1884 56. Rapporten för år 1883 bär i Västerås domkapitels arkiv diarierna: r 335.

Bilaga 4.

Transumt av Uppgifter från folkskolinspektör Arvid Sundblad angående folkskoleväsendet i Närke 1892.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Skoldistrikt	Folkmängd 31/12 1892	Antal lärjungar i			Antal			Ant. lärare i			Antal skolhus	
		folk- skolor	mindre folkskolor	små- skolor	folkskolor	mindre folkskolor	småskolor	folkskolor	mindre folkskolor	småskolor	egna	hyrda
Almby	993	122	—	26	2	—	1	2	—	1	2	—
Asker	4.710	453	—	274	5	—	5	6	—	7	6	—
Askersunds stad ..	1.542	109	—	73	1	—	2	2	—	2	1	2
Askersunds lfg	3.408	255	105	136	6	3	5	6	3	5	7	4
Axberg	1.888	201	—	93	4	—	3	4	—	3	6	—
Bo	2.233	232	13	118	3	1	5	3	1	5	2	6
Bodarne	1.950	165	30	89	3	1	2	3	1	2	2	4
Edsberg	1.740	99	—	71	2	—	3	2	—	3	4	1
Ekeby	1.316	63	36	64	1	1	2	1	1	2	2	1
Eker	507	65	—	15	1	—	1	1	—	1	1	—
Glanshammar	2.133	264	—	91	3	—	3	3	—	3	3	1
Gräve	421	47	—	23	1	—	1	1	—	1	1	—
Gällersta	1.297	94	—	71	1	—	1	1	—	2	1	—
Götlunda	2.928	346	—	148	3	—	5	5	—	5	8	—
Hackvad	679	34	—	47	1	—	2	1	—	2	1	1
Hallsberg	2.925	322	39	87	4	1	2	4	1	2	6	—
Hammar	6.136	685	16	253	6	1	6	8	1	6	9	1
Hardemo	1.913	189	32	68	2	1	2	2	1	2	4	—
Hidinge	1.830	119	67	23	2	2	1	2	2	1	3	2
Hovsta	739	50	34	18	1	1	1	1	1	1	2	1
Kil	2.121	263	—	62	4	—	3	5	—	3	4	2
Knista	1.602	147	—	74	3	—	3	3	—	3	2	1
Kräcklinge	1.158	124	—	66	2	—	2	2	—	2	2	—
Kumla	6.721	573	—	332	6	—	7	6	—	7	9	3
Kvistbro	3.791	422	—	174	6	—	5	6	—	5	6	2
Lerbäck	6.594	510	222	189	6	5	6	6	5	6	7	8
Lillkyrka	1.359	125	38	60	1	1	2	2	1	2	4	—
Lännäs	2.291	289	—	89	4	—	3	4	—	3	4	1
Mosjö	1.222	124	—	37	2	—	2	2	—	2	2	1
Norrbyås	934	152	—	—	2	—	—	2	—	—	1	1
Rinkaby	856	80	—	33	1	—	1	1	—	1	2	—
Skagershult	1.570	163	—	88	2	—	3	2	—	3	2	2
Sköllersta	3.037	279	—	99	4	—	3	4	—	3	3	3
Snavlunda	2.293	298	71	102	3	1	3	3	1	3	6	1
Stora Mellösa	3.738	378	—	193	4	—	5	4	—	5	4	1
Svennevad	2.305	276	39	35	5	1	1	5	1	1	6	—
Tysslinge	1.769	177	16	72	4	1	3	4	1	3	3	2
Tångeråsa	698	100	—	31	1	—	1	1	—	1	1	—
Täby	742	81	—	28	1	—	1	1	—	1	2	—
Viby	4.276	451	—	191	5	—	5	5	—	5	5	—
Vintrosa	1.521	186	—	37	3	—	1	3	—	1	4	—
Ånsta-Långbro	1.608	95	15	71	2	1	3	2	1	3	3	1
Ödeby	421	97	—	—	2	—	—	2	—	—	2	—
Örebro stad	14.892	1.118	—	638	4	—	7	24	—	18	10	1
Summa	108.807	10.422	773	4.489	129	22	123	157	22	137	165	54

Samtliga utgifter för folkskoleväsendet i Närke (avlöningar, skollokalerna, inventarier, undervisningsmateriel m. m.) beräknades för år 1892 till 320.556 kronor. Intet skoldistrikt hade haft mindre än 1.000 kr i utgifter, sju skoldistrikt hade haft över 10.000 kr (Asker 11.244 kr, Askersunds landsförsamling 10.858 kr, Hammar 25.101 kr, Kumla 12.679 kr, Kvistbro 10.073 kr, Lerbäck 16.773 kr och Örebro stad 61.902 kr). Lägsta uttaxeringen för skolornas behov hade Rinkaby med 8 öre per fyrk och den högsta Askersunds stad och Lillkyrka med vardera 40 öre per fyrk.

Uppgifterna här ovan bör lämpligen jämföras med uppgifterna i Bil. 1. Utvecklingen under 50-årsperioden blir då lätt tydlig och framstår såsom betydande, från 64 skolor år 1863 mot 274 år 1892, det ökade antalet lärjungar o. s. v.

Uppgifter för år 1892

av folkskolinspektör J. E. Janson ang. folkskolväsendet i Fellingsbro och Nora kontrakt.

Skoldistrikt	Folkskolor		Mindre folkskolor		Småskolor	
	Fasta	Flyttande	Fasta	Flyttande	Fasta	Flyttande
Ervalla	3	—	—	—	1	1
Fellingsbro	11	—	—	—	11	—
Grythyttan	4	2	1	3	3	2
Hjulsjö	5	—	—	1	3	1
Hällefors	6	2	—	—	3	3
Järnboås	3	—	—	1	4	—
Lindesberg	1	—	—	—	1	—
Linde bergsförs:g ..	13	—	12	—	6	—
Ljusnarsberg	10	—	9	2	7	—
Nora	2	—	1	—	1	—
Nora bergsförs:g ..	14	—	1	1	10	—
Näsby	2	—	—	1	1	—
Ramsberg	7	—	3	—	7	—
Viker	5	—	—	—	4	—
Summa	86	4	27	9	62	7

Hur ifrågasvarande skolor var anordnade med hänsyn till 1889 års normalplan, meddelar inspektören i en annan översikt också för år 1892.

Skoldistrikt	Folkskolor						Mindre folkskolor			Småskolor		
	B	C	E	F	G	G ²	F	I	K	a	b	c
Ervalla	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Fellingsbro	1	—	10	—	—	—	—	—	—	—	11	—
Grythyttan	—	2	2	—	—	2	—	1	3	—	3	2
Hjulsjö	—	—	4	1	—	—	—	—	1	—	3	1
Hällefors	1	—	3	—	2	2	—	—	—	1	2	3
Järnboås	—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	4	—
Lindesberg	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Linde bergsförs:g ..	—	2	5	—	4	—	1	10	—	—	6	—
Ljusnarsberg	2	—	5	2	—	—	7	2	2	1	6	—
Nora	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Nora bergsförs:g ..	—	1	7	1	3	—	—	1	1	—	10	—
Näsby	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Ramsberg	1	3	3	—	—	—	1	1	—	—	7	—
Viker	—	1	3	—	1	—	—	—	—	—	4	—
Summa	6	10	50	4	11	4	9	15	8	2	60	7

Utdrag från folkskolinspektör Arvid Sundblads berättelse för år 1900 till domkapitlet i Strängnäs.

Berättelsen kan tjäna som tidstypiskt dokument från sekelskiftet.

(Berättelsen inledes med förteckning över skoldistrikt och skolor, som blivit besökta, samt tid för inspektionerna.)

Inspektionsresorna hafva på samma sätt som föregående år företagits, utan att vederbörande därom underrättats på förhand. Endast därigenom kan man rätt lära känna, hur det vardagliga skolarbetet skötes, och hvilka de sanitära förhållandena äro i skolan. De råd och anvisningar, som det tillkommer inspektören att gifva, blifva mera påtagliga och verksamma, och för den loje eller vårdslöse läraren verkar ett sådant tillvägagående i någon mån sporrande och skulle göra det ännu mer, blott skolrådets ledamöter ville flitigt besöka skolorna. Detta är ju alltid ett önskemål men svårt att få genomfördt, huru mycket man än manar därtill, framför allt i de skrivelser till skolråden, där viktiga anmärkningar mot skolgången framställas och de mera försumliga barnen uppräknas både till namn och hemvist. Sistlidne vårtermin var skolgången i allmänhet mycket ojämn till följd af de starka snöfallen och den stränga vintern, som gjorde de allmänna vägarna för kortare tider och skogsstigarna för ganska långa tider ofarbara. De hinder som på detta sätt uppstå, äro dock lärarna tillsagda att i dagböcker och uppgifter beteckna såsom giltigt förfall, men somliga vilja skriva dem på barnens egenvilja utan något annat rimligt skäl än att därigenom få orsak till klander mot barnen, då undervisningens resultat visar sig för mycket underhålligt, suddiga och slarfviga rit- och skrifböcker samt under en längre tid okorrigerade rättskrifningar och uppsatser visa dock, att läraren till icke ringa del bär själf skulden till det dåliga resultatet. Lyckligtvis gäller detta mitt omdöme endast om ett fåtal lärare, då däremot alla de öfriga nitiskt och samvetsgrant sköta sina åligganden. Förmågan eller åtminstone sträfvandet att vid förhöret låta hvarje barn och ej blott ett fåtal visa hvad det kan, och under preparationen genom små frågor hålla barnen uppmärksamma är dock icke så allmän, som önskligt vore. En sak, som äfven ofta glömmas bort, är folkskolestadsgans föreskrift om flitig repetition af det förut genomgångna och om undervisningens åskådighet genom användandet af den materiel, som för detta ändamål inköpts åt skolorna på begäran från mig eller lärarna. Åtskilliga, som mycket uppträda som predikanter eller mötestalare, visa en utpräglad böjelse att låta förleda sig, af lättheten att tala till digressioner från ämnet och tomt prat, hvaraf de väl själva tyckas njuta, men som skänker barnen hvarken glädje eller nytta, då man tydligen ser, att de icke det minsta intresserar sig för sådana föredrag.

Antalet af under året ankomna skrivelser har utgjort 247 och afgångna 149, hvaraf 26 varit infortrade utlåtanden och 27 promemorior till skolråd och kyrkostämma angående erforderliga ändringar i skol-

väsendet från en eller annan synpunkt. En stor del frågor hafva äfven muntligen utredts vid skolrådsledamöters besök i mitt hem.

Bland de ändringar och utvidgningar af skolor och lokaler, som förekommit under 1900, må nämnas följande: i Almby har ny småskola inrättats vid Ekeby, i Täby har folkskolan omsider efter många påtryckningar om- och tillbyggt för beredande af lämpliga lokaler för både folkskolan och småskolan samt behöfliga afklädningsrum och bostadslägenheter, i Vintrosa har ny småskola tillkommit i närheten af Granhammars skola, i Ånsta och Långbro har Karlslunds folkskola blifvit delad, så att 1:sta och 2:dra klasserna undervisas af biträdande lärarinna sedan hösten, i Örebro har det nya skolpalatset med 20 lärosalar och 2 större slöjdsalar med därtill hörande afklädningsrum samt särskild gymnastikhus tagits i bruk, i Gällersta är beslut fattadt om inrättandet af särskild småskola vid Ökna, i Svennevad har Bavlinge skolhus blifvit påbyggt och repareradt, och reparationerna hafva äfven påbörjats vid Glottra och Gillberga, i Axberg har Axbergshammars folkskolehus tillbyggt och ändrats, i Askersund har ändtligen ett nytt tidsenligt skolhus af sten med 6 lärosalar och lärarebostäder blifvit färdigt och kommit till användning med höstterminen, i Lerbäck har ny småskola tillkommit vid Rönne och i Kumla likaledes ny småskola vid Åbytorp, hvarjämte nytt skolhus vid Kyrkan redan är under tak men ännu icke inredt, och i Knista har ett nytt ändamålsenligt skolhus med salar både för folkskola och småskola uppförts vid Fjugesta.

— — — — —

För inrättandet af fortsättningsskolor visa ej skolråden det intresse, man torde ha rättighet att vänta af dem, ej heller visa de sig tillräckligt måna om att tillhålla barnen att flitigt besöka dem eller att tillse, det inga oberättigade få deltaga i undervisningen. Nog intyga skolrådsordförandena i sina ansökningar om statsbidrag, att icke någon lärjunge får deltaga i undervisningen, som endast genomgått minimikursen eller fullständigt genomgått skolan, men detta göra en del utan att granska förhållandena. Följden blir också ofta nog, att jag vid inspektionerna måste afvisa ett eller annat barn, som intagits i skolan af läraren utan förmåga att kunna tillgodogöra sig undervisningen.

Fortsättningsskolornas antal var under föregående år endast 29, fördelade på 15 av de 44 skoldistrikten.

Slöjden omfattas däremot med stort intresse, och nya slöjdskolor uppstå alltjämt, tack vare det bidrag, som lämnas både af stat och landsting utan skyldighet för distrikten att bidraga med något bestämt belopp. Också söker slöjdföreningens styrelse att på allt sätt främja denna undervisning genom utsändandet af stipendier till Nääs, genom särskilda instruktions- och fortsättningskurser för lärare här i Örebro och genom sommarkurser härstädes för eleverna vid småskolelärarinneseminariet.

Senast hållna landstinget beslöt bifalla min motion om lärotidens utsträckning vid seminariet till tre terminer eller 52 veckor från två terminer eller 34½ veckor att tillämpas redan med detta års ingång, och

torde detta steg, vill jag hoppas, lända den grundläggande folkundervisningen till verklig nytta.

Af nya reglementen, utarbetade enl. Kungl. Maj:ts förnyade nådiga folkskolestadga den 10 dec. 1897, har jag ännu icke varit i tillfälle att se något förslag från Svennevad — sådant lär dock vara att förvänta inom kort sade mig skolrådets ordförande — Axberg, Hofsta, Götlunda, Snafunda, Knista, Hidinge, Viby och Tångeråsa, af hvilka dock en del hafva mycket föråldrade reglementen, som ej kunna följas, då skolväsendet under tiden genomgått ganska genomgripande ändringar. Dessutom har jag väl varit i tillfälle att yttra mig öfver 10 reglementsförslag, näml. från Eker, Lännäs, Sköllersta, Kil, Gräfve, Askersund, Bodarne, Edsberg, Hackvad och Qvistbro, men då inga nya reglementen från dessa blifvit insända till inspektörsarkivet, svärfvar jag ännu i ovisshet om de vunnit Domkapitlets godkännande. Emellertid skall jag genom direkta skrivelser till nämnda skolråd söka få frågan påskyndad och utredd.

Örebro den 8 januari 1901.

Arv. Sundblad

Bilaga 7.

Statistiska uppgifter ang.
folkundervisningen i Örebro län år 1914.

Här sammanställda uppgifter är hämtade från de i Riksarkivet förvarade, av vederbörande lärare och skolråd avlämnade uppgifter enligt formulär Litt. A och Litt. B (kungl. cirkulär den 6 okt. 1893). Uppgifterna avse kalenderåret 1914.

I primäruppgifterna återfinns i Litt. B å rad 1 meddelande om skoldistriktets folkmängd, å rad 19 om antalet barn i skolåldern (7—14 år), å rad 2, 4 och 6 om antalet lärjungar vid distriktets skolor i fasta folkskolor respektive mindre folkskolor och småskolor. Uppgifter ang. antalet lärare är hämtade från Litt. A, formulärets andra sida kolumnerna 1—7.

Skoldistrikt	Folk- mängd 31/12	Antal barn i skol- åldern	Antal lärjungar i distriktet			Antal lärarbefatt- ningar för				
			Fsk	Mfsk	Smsk	Fm	Fk	B	M	S
<i>I. Närkesdelen.</i>										
1. Almby	2.120	419	247	—	103	3	1	1	—	3
2. Asker	4.740	863	551	—	192	8	1	1	—	8
3. Askersund	1.974	285	150	—	67	2	1	2	—	2
4. Askersunds lfg .	2.938	501	249	95	94	4	2	1	3	6
5. Axberg	1.729	278	157	20	59	2	1	—	1	3
6. Bo	1.755	270	165	18	70	3	—	—	1	4
7. Edsberg	1.730	250	160	—	67	2	1	—	—	3
8. Ekeby	1.226	174	63	26	49	1	—	—	1	2
9. Eker	436	58	42	—	16	1	—	—	—	1
10. Glanshammar ..	1.866	293	191	—	69	3	—	—	—	3
11. Gräve	411	76	47	—	21	1	—	—	—	1
12. Gällersta	1.201	195	125	—	45	2	1	—	—	2
13. Götlunda	3.016	522	301	—	148	4	—	1	—	6
14. Hackvad	647	117	71	—	26	1	1	—	—	2
15. Hallsberg	3.319	533	303	31	104	4	2	1	1	5
16. Hammar	5.704	1.038	657	19	251	10	3	4	1	11
17. Hardemo	1.751	290	150	24	73	2	—	1	1	3
18. Hidinge	1.758	345	185	11	61	3	1	—	1	3
19. Hovsta	748	140	64	29	25	1	—	—	1	1
20. Kil	1.990	311	206	—	60	2	2	1	—	3
Transport	41.059	6.958	4.084	273	1.600	59	17	13	11	72

Använda förkortningar: Fsk = folkskolor, Mfsk = mindre folkskolor, Smsk = småskolor. Fm = manlig folkskollärare, Fk = kvinnlig folkskollärare, B = biträdande lärarinna vid folkskola, M = lärarinna vid mindre folkskola, S = lärarinna vid småskola.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Transport	41.059	6.958	4.084	273	1.600	59	17	13	11	72	
21. Knista	2.002	389	209	—	81	2	2	2	—	5	
22. Kräcklinge	1.088	180	112	—	40	1	1	1	—	2	
23. Kumla	8.850	1.364	806	—	380	11	2	3	—	16	
24. Kvistbro	3.996	675	462	—	153	6	1	2	—	5	
25. Lerbäck	6.020	923	466	145	168	6	—	5	5	7	
26. Lillkyrka	1.269	189	108	25	90	1	1	1	1	2	
27. Lännäs	2.157	331	199	—	82	3	2	—	—	4	
28. Mosjö	1.352	194	106	10	42	1	1	—	1	2	
29. Norrbyås	1.011	183	107	—	45	2	—	—	—	2	
30. Ramundeboda ..	2.304	426	241	49	85	2	3	—	2	3	
31. Ringkarleby ..	777	140	89	—	32	1	—	1	—	1	
32. Skagershult	1.510	262	135	46	37	3	—	—	1	2	
33. Sköllersta	2.949	460	283	—	109	3	3	—	—	4	
34. Snavlunda	2.012	289	175	37	64	2	1	2	1	4	
35. Stora Mellösa ..	3.529	577	344	8	149	4	2	—	1	5	
36. Svennevad	1.930	305	179	16	52	3	2	—	1	3	
37. Tysslinge	1.641	288	163	19	60	3	—	1	2	3	
38. Tångeråsa	555	106	62	—	25	1	—	—	—	1	
39. Täby	626	77	35	—	15	1	—	—	—	1	
40. Viby	4.100	713	447	—	156	3	2	4	—	5	
41. Vintrosa	1.641	286	191	—	60	3	1	—	—	3	
42. Änsta-Långbro ..	3.461	566	337	—	164	5	—	2	—	7	
43. Ödeby	324	64	59	—	—	—	2	—	—	—	
44. Örebro stad	33.468	4.696	2.650	—	1.096	32	35	—	—	37	
Summa	129.631	20.641	12.049	628	4.785	158	78	37	26	196	
				17.462							
<i>II. Västmanlandsdelen.</i>											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
45. Ervalla	1.586	279	182	—	76	2	1	1	—	3	
46. Fellingsbro	6.775	1.099	712	—	268	11	1	2	—	13	
47. Grythyttan	3.863	622	368	112	74	4	3	1	5	4	
48. Hjulsjö	2.835	548	366	34	106	3	4	—	2	5	
49. Hällefors	4.446	833	435	82	154	6	2	2	2	6	
50. Järnboås	1.535	274	140	20	54	3	—	—	1	4	
51. Kopparbergs kpg	1.599	261	152	—	67	2	2	—	—	2	
52. Lindesberg	2.997	487	269	—	126	5	1	1	—	6	
53. Lindes bergsf:g	9.573	1.607	1.023	97	368	18	4	6	4	20	
54. Ljusnarsberg ..	10.044	1.877	919	342	338	11	8	1	13	15	
55. Nora stad	2.061	352	167	—	78	2	1	1	—	4	
56. Nora bergsf:g .	5.089	811	467	85	207	11	2	—	4	13	
57. Näsby	2.227	386	226	—	113	2	2	—	—	4	
58. Ramsberg	4.107	579	300	52	148	6	2	3	4	7	
59. Vikar	1.828	330	234	—	69	4	2	—	—	4	
Summa	60.565	10.345	5.960	824	2.246	90	35	18	35	110	
				9.030							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>III. Värmlandsdelen.</i>										
60. Bjurtjärn	1.714	226	192	13	18	4	1	—	1	1
61. Karlskoga	17.625	3.063	2.065	—	753*)	20	12	2	—	26
62. Nysund	2.885	511	242	139	40	2	2	—	3	1
Summa	22.224	3.800	2.499	152	811	26	15	2	4	28
			3.462							
Örebro län som helhet	34.786		20.508	1.604	7.842	274	128	57	65	334
			29.954			858				

* Av de 753 lärjungarna i småskolor inom Karlskoga skoldistrikt undervisades 21 lärjungar i Knutsbol-Ölsdalens flyttande småskola (litt. g).

Anm. I riksarkivets handlingar saknas uppgift om folkmängden i Nora stad år 1914, och här ovan angivet tal 2.061 avser folkmängden i staden vid 1910 års slut.

*Förteckning över skolor för
folkundervisningen i Örebro län år 1914.*

Beteckningarna för skolformer är lika med motsvarande i "Normalplan av den 7 dec. 1900 för undervisningen i folkskolor och småskolor". Här är dock folk- och småskolor, förlagda till en och samma plats, sammanförda under samma namn.

Aa = fast folk- och småskola med sex årsklasser, vardera klassen undervisad av särskild lärare.

Bb = fast folk- och småskola med tre avdelningar om två årsklasser, vardera avdelningen undervisad av särskild lärare.

C = fast folkskola med två avdelningar, vardera omfattande två årsklasser och på skilda tider undervisade av samme lärare.

D = fast folkskola med tre årsklasser, samtidigt undervisade av samme lärare.

E = fast folkskola med fyra årsklasser, samtidigt undervisade av samma lärare.

F = fast folkskola, omfattande både små- och folkskolestadiet samt undervisade av samme lärare på skilda tider.

H = fast mindre folkskola, omfattande både små- och folkskolestadiet, undervisade av samma lärare på skilda tider.

I = flyttande mindre folkskola på två stationer, lärjungarna undervisade av samme lärare på skilda tider.

a = fast småskola med två årsklasser, vardera klassen undervisad av särskild lärare.

b = fast småskola med två årsklasser, samtidigt undervisade av samma lärare.

c = fast småskola med två eller tre årsklasser fördelade på två avdelningar, undervisade av samme lärare på skilda tider.

g = flyttande småskola med två eller tre årsklasser, samtidigt undervisade av samme lärare på två stationer.

1	2
Skoldistrikt	Skolor och skolformer
1. Almby	Glashyttan Eb, Kyrkskolan Aa
2. Asker	Alltorp Eb, Brevens bruk Ba, Bysta Eb, Fiskinge b, Kyrkskolan B, Talby Ba, Äsbron Eb
3. Askersund	Askersund Aa
4. Askersunds landsf.	Algrena Eb, Axsjö Eb, Bergshult H, Edö H, Kyrkskolan Bb, Ljungås E, Lund B, Läggesta Eb, Skirbråten Eb, Stora Björstorp b
5. Axberg	Axbergshammar Eb, Kyrkskolan Eb, Nävesta H, Ölmbrotorp Eb.

¹ Uppgifterna hämtade från lärarnas och skolrådets uppgifter till undervisningsstatistiken för år 1914 (Litt. A och B enligt KC den 6 okt. 1910, originalen förvarade å Riksarkivet).

1	2
6. Bo	Bäck Eb, Emma H, Gryts bruk Eb, Gårdö b, Kyrkskolan Eb
7. Edsberg	Binninge Eb, Härvesta b, Kyrkskolan Eb, Sörby Eb
8. Ekeby	Kyrkskolan Dd, Torsta d, Ulvstorp I
9. Eker	Klockargården Eb
10. Glanshammar	Björka Eb, Hagaby Eb, Kyrkskolan Eb
11. Gräve	Kyrkskolan Eb
12. Gällersta	Almbro Bb, Ökna Eb
13. Götlunda	Kyrkskolan Bb, Lungar Eb, Nanberga Bb, Racksäter b, Sickelsjö b, Torp Eb
14. Hackvad	Kyrkskolan Eb, Lundby E, Via b
15. Hallsberg	Hallsbergs köping ABa, Kyrkskolan Eb, Ormhult H, Sandviken F, Skallerud Eb, Ålsta Eb
16. Hammar	Aspa Eb, Blommedal Eb, Dalmark Eb, Harge Bb, Mårsäter Eb, Tomtevik Bb, Ullasand H, Zinkgruvan Aa, Ämmeberg Bb, Österby Ba
17. Hardemo	Brändåsen Eb, Julsta b, Kyrkskolan Eb, Skankerud H
18. Hidinge	Guntjugan H, Hidingeby Eb, Lekhyttan Eb, Svenshyttan F, Vretalund Eb
19. Hovsta	Kyrkskolan Eb, Tjusebotorp H
20. Kil	Billinge b, Blankhult F, Frösvidal Eb, Kyrkskolan B, Ramshyttan F, Vallby b
21. Knista	Fjigesta Ba, Hälsingsåsen Eb, Kyrkskolan Bb, Villingsberg Eb
22. Kräcklinge	Sahlefeldtska skolan Bb, Sörby Eb
23. Kumla	Brånsta Eb, Byrsta Eb, Fylsta Aa, Granby b, Hallsbergs köping Ba, Hörsta Ca, Kyrkskolan Ba, Mossby Cb, Vesta Eb, Åbytorp Eb
24. Kvistbro	Baggetorp E, Bäcklunda b, Landslagen Bc, Mullhyttan Bb, Siggestorp F, Svartå bruk Eb, Vekhyttan Eb
25. Lerbäck	Berg Eb, Blåberga H, Gårdsjö Bb, Joxtorp H, Karintorp H, Ladäng Eb, Lugnet Bb, Mariëdam Bb, Nyckelhult H, Rude H, Skyllberg Bb, Åsbro b
26. Lillkyrka	Björntorp H, Brandstorp Eb, Slyte Bb
27. Lännäs	Bäcketorp Eb, Kyrkskolan Bb, Salbacka Eb, Vinön Eb
28. Mosjö	Hagalund Eb, Kyrkskolan Eb, Rizellska skolan H
29. Norrbyås	Fridhem Eb, Kyrkskolan Eb
30. Ramundeboda	Baggetorp H, Klockartorp B, Laxå Aa, Laxå valsverk B, Rölfors bruk Bb, Stavåna H
31. Ringkarleby	Kyrkan-Mejsta Bb

1	2
32. Skagershult	Kyrkskolan Eb, Lugnet F, Stenkulla Eb, Ågre-na H
33. Sköllersta	Joganbo Eb, Kyrkskolan Bb, Pålsboda Bb, Åkerby Eb
34. Snavlunda	Bredberg H, Kyrkskolan Bb, Kårberg Bb, Svinersta b Tycke Bb
35. Stora Mellösa	Egeby Bb, Göksholm Eb, Knarsta Eb, Kyrkskolan Eb, Usta Eb, Valen H
36. Svennevad	Bavlinge H, Gillberga F, Glottra F, Haddebo Eb, Kyrkskolan Eb, Skogaholm Eb
37. Tysslinge	Filipshyttan H, Garphyttan Eb, Kyrkskolan Bb, Latorp Eb, Torstorp H
38. Tångersåsa	Kyrkskolan Eb
39. Täby	Kyrkskolan Eb
40. Viby	Berga Db, Fredriksberg Bb, Kyrkskolan Bb, Pelltorp Dd, Äsplunda Eb
41. Vintrosa	Bäckalund b, Granhammar Eb, Kyrkskolan E, Lannafors F, Via Eb
42. Ånsta-Långbro ..	Bista Eb, Hagaby Ba, Karlslund Eb, Rynninge Eb, Vivalla Ba
43. Ödeby	Kägleholm F, Mora F
44. Örebro stad	Flickskolan A, Gosskolan A, Ladugårdsskogens skola Bb, Småskolan a, Seminariets övningsskola b (Anm. Örebro stads folk- och småskolor redovisades år 1914 på samma sätt som från 1860-talet, ej med hänsyn till de särskilda skolanläggningarna.)
45. Ervalla	Klysna Eb, Kyrkskolan Bb, Lund Eb
46. Fellingsbro	Bergaby Eb, Borfona b, Finnåker Eb, Fors Eb, Korrvike ABa, Kyrkskolan Eb, Nyckelby Eb, Pilkrog Eb, Rockhammar Eb, Sverkersta Eb, Yttre Ekeby Eb, Österhammar Eb
47. Grythyttan	Bovik H, Brunnsyttan H, Finnhult F, Grythyttedeb Bb, Hällsjön H, Kärvingeborn F, Mosserud H, Rockesholm Eb, Saxhyttan Eb, Siksand H, Skarped F, Älvestorp Eb
48. Hjulsjö	Björksjön F, Bredsjö bruk Eb, Grängeshyttan Eb, Havsjön H, Hjulfjärn Eb, Hjulsjöby Eb, Jönshyttan b, Kämtorp F, Rundbohöjden H
49. Hällefors	Hällefors bruk Aa, Loxhöjden H, Pantsartorp F, Sikfors Cb, Silvergruvan Eb, Sirsjön Eb, Skåln H, Sängen F, Sävsjön Eb
50. Järnboås	Finnshyttan b, Göranstorp E, Håkansboda F, Lindesby b, Mosås H, Nyhyttan b, Vassland b, Älsviken E

1	2
51. Kopparbergs kpg . . .	Kopparbergs köping Aa
52. Lindesberg	Lindesberg Aa
53. Linde bergsförs. . . .	Aspa Eb, Aspafallet H, Björka Eb, Björkhyttan Eb, Fanthyttan Bb, Fornaboda Eb, Guldsmidshyttan Aa, Gusselby Bb, Högstaboda Eb, Hult Eb, Ingelshyttan ABa, Kallernäs H, Midtjärnsbro Eb, Munkhyttan H, Mårdshyttan F, Rya Eb, Torphyttan Eb, Vasselhyttan Eb, Vedevåg Ba, Yxe F, Öskebohyttan H, Öskevik E, Östra Bohr Eb
54. Ljusnarsberg	Bångbro ABa, Dammen Eb, Finnfall H, Holmsjön H, Högfors Ba, Hörken Ba, Kölsjön H, Lilläng F, Lomberg Eb, Norra Bredsjön H, Riggards Ba, Rällsås Eb, Salbofall H, Sigfridstorp H, Sjöändan H, Sotbo H, Storhöjden H, Stjärnfors Eb, Ställberg Bb, Ställdalen Aa, Stora Kumlan H, Västra Lövfäll H, Älvhöjden H, Örtjärn H
55. Nora stad	Nora Aa
56. Nora bergsförs:g	Bastnäs E, Bohyttan H, Born Eb, Fogdhyttan b, Fåsjöhyttan F, Gamla Pershyttan Eb, Greksåsar H, Gyttorp Eb, Hammarby bruk Eb, Kafalla Eb, Lilla Mon b, Ringshyttan Eb, Stadra Eb, Timanshyttan H, Västgöthyttan Eb, Västra Sund b, Ås Eb, Öskevik b
57. Näsby	Frövifors Eb, Kyrkskolan Ba, Ullersäter Eb
58. Ramsberg	Gammelbo E, Granhult b, Grimsö F, Kloten Eb, Kårberg Aa, Källtjärn H, Löa Eb, Morskoga Eb, Norra Almhöjden H, Nytorp H, Ramshyttan Bb, Sundboda H
59. Vikar	Bengtstorp b, Dalkarlsberg Bb, Roslingstorp F, Skrekarhyttan E, Vikersbyarna Eb, Älvhyttan Eb
60. Bjurtjärn	Alkvättern Cb, Dalbäcken F, Ladufallet F, Mörkviken F, Väster Näs H, Åtorp F
61. Karlskoga	Agen Aa, Brickegården Bb, Degerfors Aa, Granbergsdal Bb, Högåsen Eb, Karlsdal Eb, Knutsbol E, Knutsbol-Ölsdalen g, Kyrkbyn-Bofors Aa, Kedjeåsen Eb, Lonnhyttan Bb, Linneback Eb, Sibbo F, Skranta Ba, Skrämmen b, Stenbäcken F, Stockforsen b, Strömtorp Eb, Fågelåsen F, Håkanbol F, Högberg F, Långåsen F, Åtorp Cb, Ölsboda H, Östra Skogskärr H
62. Nysund	

KÄLLOR OCH LITTERATUR.

1. Otryckt källmaterial.

- Domkapitlets arkiv i Strängnäs:* Handlingar ang. undervisnings- och skolväsendet under signum Serie G:
 Spridda uppgifter om folkundervisningen 1768, 1773, 1844, 1847 och 1850, i en bunt;
 Spridda uppgifter om folkundervisningen 1806—1831, i en bunt;
 Uppgifter om folkundervisningen 1842 resp. 1845, i två band;
 Folkskolinspektörens berättelser 1861—1915, bundna tillsammans med andra diari-förda inkomna handlingar i kronologisk ordning;
 Statistiska uppgifter om folkskoleväsendet 1866—1914, i nio buntar;
 Lösa handlingar, registrerade sockenvis och förvarade i kartonger med socknarnas namn etiketterade;
 Delar av domkapitlets protokoll, visitationsprotokoll m. m. för närkesdelen av Strängnäs stift.
Domkapitlets arkiv i Västerås: Handlingar under signum Serie G II:
 Diverse handlingar ang. folkskolor (G II b);
 Folkskolinspektörens berättelser 1861—1914 (G II c);
 Uppgifter och berättelser ang. folkundervisningen åren 1843, 1845/49, 1851, 1853 /59 och 1864 (G II d, fem buntar);
 Tabelluppgifter ang. folkundervisningen (G II f);
 Delar av domkapitlets protokoll, visitationsprotokoll m. m. för örebrohälsdelen av Västerås stift.
Domkapitlets arkiv i Karlstad: Handlingar under signum Serie G II:
 Folkskolinspektörens berättelser 1861—1914 (G II 1 a—b);
 Statistiska uppgifter ang. folkskoleväsendet i Bjurtjärns, Karlskoga och Nysunds församlingar.
Riksarkivet: Utlåtanden till kungl. cirkulär av den 19 febr. 1768; Uppgifter till undervisningsstatistiken för år 1914 från samtliga skoldistrikt i Örebro län.
Landsarkivet i Uppsala: Sockenstämmoprotokoll m. m. från socknarna Bo, Kräcklinge, Kvistbro och Lillkyrka.
Kyrkoarkiven i Edsberg, Karlskoga och Sköllersta: Sockenstämmoprotokoll m. fl. handlingar rörande folkundervisningen.
Skoldirektionens arkiv i Örebro stad: Protokoll m. m. från åren 1893—1915.
Boo slottsarkiv: Koncept m. m. av Hugo Adolf Hamilton.
Koncept av folkskolinspektör M. Nordell till tal vid skolavslutningar, föredrag m. m. (handlingarna förvaras av hovrättsråd Sven Nordell, Stockholm).
 Brev den 10 jan. 1943 från folkskolinspektör Hjalmar Lindén, Örebro, med förslag och plan för historik över skolväsendet inom Örebro län (brevet ställt till Josef S. Gralén).
Örebro läns allmänna bildningsförbunds arkiv: Uppteckningar av skolminnen m. m. från Örebro län (förvaras i skåp 1—3 å Örebro stadsbibliotek).

2. Litteratur.

- Uppgifter å använd litteratur återfinns till största delen i till texten hörande noter. Här nedan upptages endast sådan litteratur, som innehåller upplysningar angående skolväsendet inom Örebro län.
Abard, G. — Agelborgh, A.: Hallsbergs köping. 1924.
Adrian, Greta: Från vildmark och bergslagsbygd, skildring från Kilsbergen. 1926.
Anderson, J. Paul: Bilder ur Hammars skolvärld. 1898.

- Aspling, Edvin, Gralén, Josef, och Lindén, Hjalmar:* Närke, läsebok för skola och hem. 1922.
- Bellinder, August:* Berättelse om det Tionde allmänna svenska läraremötet 1881. 1882.
- Berg, Hjalmar:* Anders Berg, en föregångsman i den svenska folkskolan. 1940.
- Bergsten, E.:* Beskrifning öfver Hardemo och Hackvads socknar 1850, i nytryck av Pehr Johnsson 1940.
- Bestyrelsen:* Förhandlingar vid Sjetta allmänna svenska folkskolemötet i Örebro den 29, 30 och 31 Juli 1868. 1869.
- Billmanson, P. R.:* Redogörelse för Nora pedagogi läsåret 1905—1906 samt historik. 1906.
- Bjelfvenstam, Erik:* Skolor och skolmästare i Västerås stift för hundra år sedan I—II. 1928 och 1929.
- Birath, B. E.:* Ur Bysta och Brevens historia. 1906.
- Breitholts, C. G. M.:* Ervallahoken. 1924.
- Brolin, Linus:* Bjurtjärn, kyrkan — socknen 300 år. 1943.
- Bromander, Axel:* Örebro folkskoleväsen och dess utveckling. 1925.
- Byström, J.:* En frikyrklig märkesman, Claes Fredrik Piras liv och verksamhet. 1928.
- Bäckgren, Karl:* Från Ramundeboda socken (artikel i "Till Hembygden" årg. 1935). 1935.
- Dalgren, Lars:* Karlskoga historia 1586—1936. 1936.
- [*Ekdahl, Erik, och Svensson, Josef*]: Bilder ur Kumla skolors historia. 1942.
- Ekeberg, Gust., Hasselblad, Ingemar, och Pihl, H. G.:* Västmanland II. 1922.
- Ekelund, Th., Gralén, J. S., och Leyler, L. E.:* I Karlskoga bergslag, en hembygdsbok. 1926.
- Ekström, Sam:* Några kulturella drag ur Kvistbro församlings historia (artikel i "Till Hembygden" årg. 1911).
- Edlund-Hansson, Anna:* Vi lyckliga människor. 1943.
- Fahlén, K. S.:* Från Ödeby (artikel i "Till Hembygden" årg. 1907).
- Forssell, Bernh.:* Örebro och dess utveckling I—II. 1912 och 1916.
- Forsslund, Maja:* Från Ljusnarsbergen, en hembygdsbok. 1921.
- Fredriksson, Viktor:* Svenska folkskolans historia I—V. 1940—1950.
- Garfvé, Axel, och Odhner, Einar:* Fellingsbro sockens historia, andra uppl. 1926.
- Gralén, Josef S.:* Karlskoga folkskolor 1825—1925. — 1925.
- Hallström, Sven:* Örebro — vår hemstad. 1958.
- Harbe, Daniel:* Skagershult, en närkessocken. 1947.
- Haugard, Joel:* Askersundiana. 1940.
- Om Vättern och norra Vättersbygden. 1922.
- Helander, Nils:* Kumla i ord och bild (artikel i "Svenska stadsmonografier"). 1946.
- Kumla Julblad årg. 1921—1958.
- Helger, Nils:* Hällefors socken, hembygdsskildring i historisk framställning. 1945.
- Hellén, I. T.:* Kort återblick på Stora Mellösa skolväsen (artikel i "Stora Mellösa socken, en minnesskrift", redigerad av R. von Horn). 1936.
- Hult, Karl:* Ljusnarsbergs krönika, andra uppl. 1918.
- Jansson, Vitalis:* Glimtar ur Askers skolhistoria. 1956.
- Johansson, Albert:* Almby, en minnesskrift. 1943.
- Johnsson, Pehr:* Örebro län för hundra år sedan. 1916.
- Johansson, Joh.:* Noraskogs arkiv I—VI. 1889—1928.
- Om Noraskog, äldre och nyare anteckningar I—III. 1871—1887.
- Dagboksanteckningar. 1957.
- Jonsson, J. V.:* Örebro läns folkhögskola 1873—1898. — 1898.
- Örebro läns Kongl. Hushållningssällskaps historia 1803—1902 I—II. 1902.
- Jonsson, Sigröd, och Ericson, Eric:* Karlskoga folkskolor 1842—1942. — 1942.
- Jonæ, A.:* Hjulsjö kyrkas jubileumsskrift. 1943.
- Karlson, K. Fr.:* Blad ur Örebro skolas historia I—V. 1871—1900.
- Lagergren, Claes:* Mitt livs minnen I. 1922.
- Larson, Daniel:* Hovsta kyrka och församling. 1947.
- Larsson, Sven-Harry:* Axbergs socken och dess minnen I—II. 1923—1924.

- Lennermark, Arvid, och Nordén, G. V.:* Nora stads och bergsförsamlings skolor 1842—1942. — 1942.
- Lewenhaupt, Eugène:* Carl von Rosenstein (artikel i "Till Hembygden" årg. 1921).
- Lönroth, Carl:* Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet. 1906.
- Löv, Gustav:* Stora Mellösa i äldre tider I:3. 1922.
- Nerén, John:* Boka um Mälsa. 1944.
- Nissar, David H.:* Redogörelse för Örebro läns landstings småskoleseminarium läsåret 1930—1931 jämte kort historik över seminariets verksamhet åren 1880—1930. 1931.
- Nylund, Sven:* Småskolläroutbildningen i Sverige. 1942.
- Nyvall, David:* Min faders testamente. 1929.
- Odhner, Einar:* Örebro läns allmänna bildningsförbund, årsbok 1923—1924. — 1923.
- Odhner, H.:* Svenska folkhögskolan 1868—1918. — 1921.
- Paulsson, Per:* Historik öfver folkundervisningen i Sverige. 1866.
- Pettersson, Johannes:* Minnen från Lännäs. 1953.
- Redelius, Ragnar:* Episkopatets ställning till de sociala och religiösa rörelserna i Närke under 1800-talets senare hälft. 1942.
- Renholm, G.:* Sedt och hört, ur gamla minnen. 1901.
- Roseen, S.:* Lindesberg (i "Svenska stadsmonografier"). 1946.
- Sahlström, G.:* Några drag ur Lerbäckes historia. 1936.
- Saxon, J. L.:* Gällersta, en sockenbeskrivning. 1915.
- Starck, Manfr.:* Tekniska elementarskolan i Örebro 1857—1907. 1908.
- Sundblad, Valborg:* Från det gamla Örebro.
- Tiden flyr bort på hastande vingar... 1932.
- Tapner, Tage:* Lundmarkska skolan i Hardemo (artikel i "Kumla Julblad" årg. 1953).
- Tham, Wilh.:* Nora genom tiderna (i "Svenska stadsmonografier") 1946).
- Torpson, Nils:* Svenska folkundervisningens utveckling från reformationen till 1842. — 1888.
- Wahlfisk, Joh.:* Den kateketiska undervisningen i Sverige från reformationen intill 1811. — 1889.
- Waldén, Bertil:* Långbro socken genom tiderna. 1936.
- Hardemo, en sockenkrönika. 1955.
- Stora Mellösa, en sockenbeskrivning. 1952.
- Örebro genom tiderna (i Svenska stadsmonografier). 1945.
- Warne, Albin:* Förskoleåldern som pedagogiskt problem. 1951.
- Hugo Adolf Hamilton och folkskolefrågan (artikel i Samfundets Örebro stads- och Länsbiblioteks Vänner Meddelande No XI. 1943.
- Skolhistoriska strövtåg, klockaren Johannes Palmqvist (artikel i Kommunal skoltidning nr 7/1955).
- Strängnärsrektorn som blev kyrkoherde i Flo (artikel i "Julhälsningar till församlingarna i Skara stift årg. 1955).
- Söndagsskolorna (artikel i Kommunal skoltidning nr 1/1957).
- Westman, Joh. S.:* Örebro Ev. Lutherska missionsförening genom 75 år 1860—1935. Minnesskrift. 1935.
- Wiberg, Joel:* Götlanda från forntid till nutid. 1950.
- Wieslander, Henning:* "Ett af de bästa medlen att väcka läslust hos allmogen" (artikel i Biblioteksbladet häft. 6/1957).
- Öman, V. E.:* Från min ungdomstid, minnesbilder. 1889.
- Förteckningar över litteratur om Örebro län finns av *Eugène Lewenhaupt* i Biblioteksbladet häft. 3/1919, av *K. Jonsson* i Från Bergslag och Bondebygd årg. 1935, och av *Henning Wieslander* i Örebro läns förvaltning och bebyggelse, år 1951.

PERSONREGISTER

(Namn på författare till endast i noterna omnämnda arbeten upptas ej här.)

- Adrian, Sam 222
 Agardh, C. A. 15 165 168
 Ahlén, Nils Gustaf 145
 Amnelius, Andreas Petri 29 30
 Anckarsvärd, Joh. Aug. 40
 Andersdotter, Anna Kajsa 75
 Anders Jansmor 21
 Anderson, P. G. VII 119 165—174 175
 Andersson, Ade 273
 Andersson, D. B. 192
 Andersson, Johan 19
 Andersson, Lars 24 25
 Andersson, Lars (i Nyble) 25
 Andersson, Pehr 25
 Andersson, Per 64
 Andræ, Tor 27
 Annerstedt, Adam Th. (Thure) 61 91
 Arlberg, A. G. 60
 Arosenius, C. D. 56
 Askengren, I. G. 71
 Asker, Anders 22
 Aspling, Edvin 209

 Benzelius, Ericus 8
 Benzelstierna, Lars 15
 Berg, A. 60
 Berg, Anders 31
 Berg, Fridtjuv 32 196 220 268 279
 Berg, Hjalmar 32
 Berg, Johan 31
 Berg, Karl Gustav 20
 Bergenskiöld, E. J. 58 184
 Bergh, Anton R. 63
 Bergius, C. R. 36
 Bergstedt, C. U. 69
 Bergvall, C. J. 49 62
 Berlin, N. J. 109 137
 Beskow, Nik. 275
 Bjurbäck, Olof 15
 Björdin, Sven 145
 Björling, C. O. 140
 Björling, Emanuel 261
 Blomberg, C. M. 145
 Blomberg, Julius 209 261
 Blomkvist, Jehubba 256
 Blomqvist (skraddare) 77
 Bodström, Hanna 187
 Bogren, A. G. VI 97—129 134 180 184
 185 189 192 193 203 205 232 285

 Oskar Bohm X 147—154 192
 Bojsen, P 121 183
 Booberg, Karl 260
 von Boy, Anton 41
 Bratt, Hanna 270
 Bremer, Fredrika 269
 Brink, J. E. 52
 Broling, Gustaf 19
 Bromander, Axel 40
 Broms, C. D. 39
 Broms, C. G. 39
 Broocman, C. U. 16
 Brydolf, A. P. 255
 Burstedt, Petter 20
 Bäckgren, Karl 19 41
 Bäckman, Jonas 137
 Bäckström, Mina 182

 Carlson, F. F. 110 157
 Carlsson, Carl 25
 Carlsson, O. 64
 Carlqvist, Maria 187
 Cnattingius, A. J. D. 137
 Collén, Lars 24 25
 Coyet, Adolf 180
 Cygnæus, Uno 121

 Dahlgren, Hedda 184
 Dahlgren, H. M. 279
 Dahlgren, P. G. A. 34 51
 Dahlin, Joh. 267
 Dalin, Alfr. 220
 Danelius, Hj. 12 36
 De la Gardie, Magn. Gabr. 34 44
 Dikander, Otto Fr. 21
 Djurklou, N. G. 90 180

 Edlund, K. E. 195 260 263 273
 Edström, L. E. 50
 Edström, Pehr Erik 20
 Egerström, L. 21
 Eilitz, J. A. 64
 Eken Dahl, J. H. 72—74
 Ekenmark, Hedda Christina 191
 Eklind, Ida 269
 Eklind, K. E. 181
 Eklund, C. A. XIII 232—239
 Eklund (klockare) 35
 Ekman, Carl 92

 Ekman, K. A. 268
 Ekström, Fr. Aug. 73 74 131 137
 Elfstedt, T. 132
 Elgeskog, Justus 268
 Elgstrand, F. 144
 Eneroth, Olof 193
 von Engelbrecht, Charlotte 49 184
 Englund (i Ödeby) 66
 Engström, L. G. 122
 Enhörning, J. M. 272
 Ericsson (orgelnistelev) 66
 Ericsson, Anders III 45 71 90 170 171
 Ericsson, J. E. 49 66
 Ericsson, Erik 59
 Eriksdotter, Maja Cajsa 77
 Eriksson, H. M. 192
 Eriksson, Lars 267
 Eriksson, Petter 51
 Ersdotter, Anna Stina 77
 Erslev, Jacob 121

 Fagergren, Joh. 40
 Fahlerantz, Chr. Erik 91
 Falk, Matth. 25
 Fernander, Otilia 269
 Fernqvist, E. B. 94
 Fernqvist, L. 60
 Feuk, L. 120
 Fock, Christina Charlotta 42
 Forell, Anders 22 43 66
 Fornell, E. 52
 Forsberg (barnalärare) 31
 af Forsell, Carl Gustaf III 58 90 184
 Forssell, C. A. 120
 Freding, G. H. 145
 Fredrik I 32
 Fridén, Alfr. 195 209 256
 Froman, Jöns 20
 Fröbel, Friedrich 184

 Garfvé, Axel 30 31
 Garpe, A. J. E. Olsson- 280
 Geijer, E. G. 254
 Gellerstedt, A. G. 50
 Gellerstedt, L. 64
 Gezelius, G. 11
 Gillberg (ryttare) 25
 Gillgren, Carl 175
 Godenius, D. 55 56
 Gothén, Bengt 36
 Gothus, Johannes Mathiæ 6
 Gothus, Johannes Paulinus 6 7
 Grahl, C. G. 270
 Gravander, P. O. 34 48 184
 Grönvall, Martha 269
 Gumælius, Arvid 75 180
 Gumælius, Gust. Wilh. IV 89 120 121
 122 187 191 193 269
 Gumælius, Otto Joel 89 107
 Gunnelius, O. A. 251—254

 Gustaf IV Adolf 37
 Gustavsson, R. G. 210
 Gödecke, P. A. 181 183

 Hafström, Zacharias 54
 Hagberg, F. Th. 120 206 213
 Haggren, J. Th. 62
 Hamilton, Axel 14
 Hamilton, Hugo Adolf 45 46 90 94
 123 170
 Hamilton, Hugo Johan II 32 33 44
 Hamlin, J. P. 61
 Hammargren, Erik T. 172
 Hammarskiöld, Å. H. 195 279
 Hammarström, Aug. 62
 Hammarström, Erik 37
 Hansdotter, Schol-Lisa 20
 Hartman, Vict. Bernh. 145
 Haquinus, Anund 6
 Hedelin, E. Th. 240—246
 Hedengren, Josef 255
 Hedengren, Olof d. ä. 19
 Hedengren, Olof Gabr. 71 75 87 213
 Hedin, J. 177
 Hedin, S. A. 183
 Hedström, Alida 269
 Hejkskiöld, Agneta Lovisa 50
 Helgstrand, Anders 38
 Hellström, Carl Joh. 144
 Hempel, G. 177
 Hemmendorff, J. V. 52
 Henrici, Laurentius 29
 Hessler (studiosus) 41
 Hjorth, H. A. 167
 von Hofsten, B. 19
 von Hofsten, Catharina 19
 Holmberg, Axel 210 273
 Holmberg ("moster") 22
 Holmberg, P. 54 63
 Holmgren, Anna 213
 Hult, Einar 23
 Hultman, Gustaf 80 90 170
 Hultvall, Lars 25
 Hählberg, Johan 33
 Höglund, J. A. 213
 Hörnstein, C. C. 90
 Hörstadius, Joh. Erik 38
 Höök, A. J. 20

 Irgens, Ole 121

 Jacobsson, C. H. 200—204
 Jacobsson, G. 122
 Janson, J. E. XI 123 157—164 224—231
 288 292
 Jansson, Carl 180
 Jansson, Carl (i Vibäck) 77
 Jansson, Johannes 56
 Jansson, Vitalis 18
 Johannes de Kiil 5

Johansson, Erik 51
 Johansson, Johan (i Noraskog) 90
 Jonsdotter, Anna Cajsa 77
 Jonsdotter, Stina 77
 Jonsson, Carl 77
 Jonsson, Jonas 23
 Jonsson, Jonas (på Åsen) 25
 Jonsson, Jonas (i Munslätt) 25
 Jonsson, J. V. XV 181 182 214—223 276
 Jonsson, Sigrid 3
 Jönsson, Hanna 273, 275

Kalling, Pehr 35
 Karl XIV Johan 37
 Karlson, K. Fr. 28 120
 Karlsson, Lovisa 172
 Karlsson, Seth 56
 Kastman, Carl 171 175
 Kempe, Johan 19
 Keventer, Malin 186
 Kjellin, N. 20
 Klingberg, C. 39
 Klingberg, C. J. 51 61
 Koraen, Tage 266
 Korsgren, Erik G 144
 Kumlin, Per Adolf 61
 Kårsell, Lars 40
 Källström, P. J 145
 Köhler, And. Gust. 145

Landgren, Lars 92
 Landqvist, V. 64
 Larsdotter, Anna 25
 Larsdotter, Kristin 186
 Larsson, Johan 53
 Larsson, Jonas d. y. 188
 Leijonhielm, Carl G. 180
 Lenndahl, P. 64
 Lewenhaupt, C. G. 55
 Lewenhaupt, Eva Augusta 55
 Lewerth, C. J. 121
 Lilliehöök, John 191 192
 Lind, Carl 171
 Lindberg, Carl 77 171
 Lindberg, C. G. 51
 Lindberg, Eric Gabr. 33
 Lindblom, K. O. 128
 Lindeberg, C. J. 186
 Lindén Hjalmar 216 217 280
 Linder, Andreas 210, 273
 Linder, H. F. 255 260
 Linderholm, K. R. 210
 Lindgren, L. A. 38
 Lindgren (änkefru) 49
 Lindholm, Joh. 267
 Lindqvist, Nils 43
 Linroth, Lars Alfr. 145
 Lindskog, And. Gust. 167 177
 Lindskog, Hjalmar 167

Lindström (barnalärare) 77
 Lindström (i Hörsta) 188
 Lithell, Lars 49
 Lundahl, Pehr 49
 Lundberg, Victor 260
 Lundborg, H. Jacob 75 155
 Lundelius, Johan 154—156
 Lundelius, P. O. 55
 Lundgren, Charlotte 187
 Lundmark, Anders 38
 Lundström, Nils Gust. 77
 Löfdahl, A. 19
 Löfroth, Daniel 22
 Löw, Gustav 66
 Löwenhielm, F. 36

Magnell, Beata Sophia 40 62
 Malmberg, K. J. 167
 Malmerfelt, Olof 36
 Malmrot, Karl 274
 Malmsten, Carl 62
 Mathiæ, Johannes Gothus 6
 Meijerberg, C. J. 95
 Michelsen, L. 121
 Montgomery-Cederhielm, Rob. 180
 Morén, Torbjörn 40
 Muhr, I. W. 60
 Müntzing, G. W. 64 75

Nauckhoff, W. 181
 Nederdahl, Gustaf 144
 Nerelius, Hans 3
 Nilsson, Lena 21
 Nilsson, Maria 90 166
 Nilsson, Nils (på Åsen) 18
 Nilsson, Per (i Gropen) 277
 Nissar, David H. 123 274
 Nordell, Matts XV 257—266 277
 Norén, Johannes 145
 Norelius, Julius 210
 Norlander, Gunnar 181
 Norlin, Edla 178
 Norlin, Gabriel 177
 Nyholm, Elias 50
 Nyrén, Anders 49, 66
 Nystedt, Bengt Johan 39 64
 Nyvall, C. J. 90 166 267
 Nyvall, Jan Gustaf 167

Odelberg, C. Ol. VII 56 140—146 149
 Odhner, Einar 30 31 267
 Odenmarck, Georg 186
 Oldberg, Anders 102
 Olsson, Anders 19
 Olsson, Erik 171
 Olsson, Olof 167
 Olsson, Oscar 270
 Olsson-Garpe, A. J. E. 280
 Oscar I 45

Palm, Anders 11
 Palmqvist, J. E. 167 177
 Palmqvist, Johannes 43 75 186
 Paulinus, Laurentius Gothus 6 7
 Paulsson, Per 17
 Pedagogus, Petrus Mathiæ 37
 Pehrsson, Anders 180
 Perselli, Elsa 274
 Perselli, Johan (Jonas) 50 65
 Persson, Jan 20
 Persson, Johan 53
 Persson, Pehr (i Vassland) 37 55
 Pestalozzi, J. H. 254
 Petersson, Joh. Vilh. 145
 Pettersson, Christina Kath. 145
 Pettersson, J. E. 49
 Pettersson, Johan 53
 Pettersson, Per 131 169
 Petre, Thore 72
 Petri, Olavus 5
 Philipsson, Sven 19
 Phragmén, Lars 123
 Pihl, Herm. Gottfr. 3
 Pira, Claes Fredr. 186 267
 Pontelius, Olof 3

Rahm, Joh. Ludv. 145
 Ramström, Ad. Fr. 35 63
 Randel, A. A. N. 170
 Rask, Anders Nilsson 66
 Rebronijs, Lars 34
 von Rehausen, Louise 43
 Renholm, G. 22
 Ribbing, Beate Jaquette 35
 Riding, Pehr Gustaf 25
 Risberg, Emelie 269
 Robson, H. J. VI 130—139 141
 Roos, Oscar 169
 Rosander, Anders 122 123 273 275
 Rosenberg, And. Gust. 144
 Rosenius, C. O. 75
 von Rosenstein, Carl II 14 15 16 38
 Rudbeckius, Johannes 6 7 8
 Rudenschöld, Carl 73
 Rudenschöld, Torsten I 72—74 80
 Rundbäck, Abr. 120 168
 Rundgren, C. H. 171
 Rydberg, C. A. 68
 Rydberg, Viktor 68
 Rösiö, P. J:son 263

Sahlin, N. G. 180
 Sahlström, Pehr 80
 Salmonius, Abrahamus 30
 Sandberg, Fredr. 102 122
 Sandholm, Olof 21
 Sandström, Anna 182
 Saxén, Jonas 145
 von Schantz, C. J. 43 120 180
 Schelin, Jacobina 275

Schelin, Per Erik 145
 Schepner, Theodorus 9
 Schmidt, A. N. 34
 Schultz, J. G. 54
 Schöllin, A. 60
 Segelberg, Axel P:son 131
 Selander, N. 127
 Serenius, Jacob 10 35
 Serrander, J. E. 41
 Siljeström, P. A. 102 120
 Sjögren, Sofia 187
 Silverstolpe, Gust. Abr. 14
 Sjölander, K. O. 210
 Sköllerfeldt (barnalärare) 25
 Sköllström, Anders 24
 Smedberg, Adam 75
 Stawe, Joh. Jacob 51
 Stawelius, J. G. 64
 Sten (kappelan) 30
 Stenberg, Frans Alb. 145
 Stenström, J. 65
 Steuch, Maria 275
 Strandberg, Gustaf 145
 Strokirk, Jeppe 36 43
 Strömberg, A. Th. 200
 Strömberg, Eric 19
 Sundberg, A. N. 165
 Sundblad, Arvid VIII 204—213 275 290 293—295
 Sundblad, Valborg 204
 Sundin, Nils 171
 Sundin, J. F. 145
 Sundler, J. F. A. 120
 Swederus, Nils Magnus 31 58 90
 Svensson, Josef 188
 Svensson, Olof 66
 Söderblom, Nathan 265
 Söderwall, J. O. 53

Tegnér, Esaias 18
 Tegnér, E. M. 31 53
 Tengvall, Matilda 210
 Terserus, E. E. 59
 Tersmeden, C. R. 71
 Thyselius, C. J. 83
 Tillman, Johan Olof 145
 Törnblom, Anders 145
 Törneblad, Olaus X 171 175—179 247—250 251 254
 Törner, Anders 173

Uggla, Sven Fr. 19
 Uhr, Anders W. 71

Waldén, K. A. 260
 Wahlund, Claes 167
 Wallander, J. 234 275
 Wallin, F. 123
 Wallstedt-Wallerstam, A. 36
 Warne, Albin 9 69 183

Wattenström, C. J. 64
 Wedberg, C. H. 153
 Wedberg, Louise d. ä. 191
 Werner, Jonas 20
 Westberg, Joh. Erik 65
 Westerlind, Isac 42
 Westerlind, K. A. 176
 Westholm, J. D. 56
 Westman, K. G. 196 279
 Wickbom, Anna Kristina 275
 Widén (i Hovsta) 63
 Wijkander, A. 171
 Wikander, E. J. 123 180
 Wikström, Petter 52

Windahl, Olof 33
 Winquist, Per 63
 Åberg (f. d. tullvaktmästare) 20
 Åhrberg, Fredr. 23 24 25
 Åkerblom, J. Fr. 169
 Åkerhielm, Carl 85 91 94
 Åkerhielm, Hedvig Christina 40
 Åkersteen, Gust, 64
 Öman, V. E. 21 121
 Örtlund, Nils 145
 Östberg, Nils 54
 Österholm, Klas 187

KOMMUNREGISTER.

Fr. o. m. år 1952 tillämpas som känt ny kommunindelning (reglering till s. k. storkommuner). För att underlätta eventuellt behövlig orientering med syfte att finna de äldre namnen å kommunerna i jämförelse med de nyare, meddelas här nedan såväl de nybildade kommunernas benämningar som de äldre, vilka måst användas i föreliggande arbete.

Nya kommunnamn	Äldre kommuner, som ingå i nybildade
1. <i>Asker</i>	Asker och Lännäs
2. <i>Askersund</i>	Askersunds stad och Askersunds landsf: g
3. <i>Axberg</i>	Axberg, Ervalla, Hovsta och Kil
4. <i>Degerfors köping</i>	Tidigare del av Karlskoga kommun
5. <i>Ekeby och Gällersta</i> ..	Ekeby och Gällersta
6. <i>Fellingsbro</i>	Fellingsbro
7. <i>Frövi köping</i>	Näsby
8. <i>Glanshammar</i>	Glanshammar, Götlunda, Lillkyrka, Rinkaby och Ödeby
9. <i>Grythyttan</i>	Grythyttan
10. <i>Hallsberg</i>	Del av Hallsbergs äldre kommun
11. <i>Hallsbergs köping</i> ..	Del av Hallsberg
12. <i>Hammar</i>	Hammar
13. <i>Hällefors köping</i>	Hällefors
14. <i>Karlskoga</i>	Del av Karlskoga äldre kommun
15. <i>Kopparbergs köping</i> ..	Del av Ljusnarsberg
16. <i>Kumla</i>	Del av Kumla äldre kommun
17. <i>Kumla landskommun</i>	Hardemo och del av Kumla äldre kommun
18. <i>Laxå köping</i>	Ramundeboda, äldre namn Bodarne
19. <i>Lekeberg</i>	Edsberg, Hackvad, Hidinge, Knista, Kräcklinge
20. <i>Lerbäck</i>	Lerbäck och Snavlunda
21. <i>Linde</i>	Guldsmedshyttan och Linde bergsförs: g
22. <i>Lindesberg</i>	Lindesbergs stad
23. <i>Ljusnarsberg</i>	Ljusnarsberg (Kopparbergs köping avskild)
24. <i>Mosjö</i>	Mosjö och Täby
25. <i>Nora</i>	Nora stad
26. <i>Noraskoga</i>	Hjulsjö, Järnboås, Nora bergsförs: g och Vikar
27. <i>Ramsberg</i>	Ramsberg
28. <i>Sköllersta</i>	Bo, Sköllersta och Svennevad
29. <i>Stora Mellösa</i>	Norrbyås och Stora Mellösa

30. *Svartå* Kvistbro, Nysund och Skagershult
 31. *Tysslinge* Gräve, Tysslinge och Vintrosa
 32. *Viby* Tångeråsa och Viby
 33. *Örebro* Almby, Eker, Långbro, Ånsta och Örebro stad

Anm. Bjurtjärns äldre kommun tillhör fr. o. m. 1952 Ullvätters kommun i Värmlands län.

Till de äldre kommunnamnen är i texten av föreliggande arbete direkt lokalbetonade uppgifter ofta anknutna. I följande förteckning lämnas sidohänvisningar för flertalet dylika omnämmanden (dock med undantag för Örebro stad, för vilken uppgifter kan återfinnas i ett stort antal liknande fall). För övrigt hänvisas till bilagor sid. 285—302.

Almby 43 61 102 109 192
 Asker 18 35 41 51 61 67 99 103 106 108 109 186 192 207 267
 Askersund 7 19 28 29 43 62 108 109 192 207 218 269 270 277
 Askersunds lands:g 41 62 67 77 106 108 109 217
 Axberg 9 11 19 40 44 49 62 67 77 102 106 108 109
 Bjurtjärn 51 166—168 173 176 178 248—251
 Bo 32 34 45 51 62 67 103 107—109 187 201
 Bodarne (Ramundeboda) 41 77 100 103 106 108 201 207 208 275
 Degerfors (se även Karlskoga) 77 176
 Edsberg 18 19 62 72 103 104 109 192 202 204—207 213
 Ekeby 49 62 104 192
 Eker 49 108
 Ervalla 8 49 52 86 138 159 162 163 234 238 245
 Fellingsbro 29—31 44 58 67 78 138 139 145 155 159 228 230 237 238 242 245 267 268
 Glanshammar 8 9 35 63 103 104 109 221
 Grythyttan 7 49 54 67 68 133 138 139 155 159 163 226 227 233 234 242 243 245
 Gräve 11 12 63 116 208
 Gällersta 20 41 63 103 104 109 192
 Götlunda 11 35 36 49 50 77 109 202 207
 Hackvad 19 20 63 202 205 207 211 217
 Hallsberg 12 41 49 51 103 107 201 207 208
 Hammar 12 41 77 99 207 275
 Hardemo 38 99 100 109 207
 Hidinge 50 99 100 104 106 192 207
 Hjulsjö 7 20 49 54 61 67 133 138 139 159 230 233 234 237 245
 Hovsta 11 19 63 100 104 109
 Hällefors 7 20 40 42 49 55 67 138 139 151 159 162 163 226 227 230 235 238 244 245
 Järnboås 7 37 49 55 56 133 138 139 159 163 227 233—235 237
 Karlskoga 6 7 20 40 44 45 51 52 77 90 166 167 170—173 176—178 184 209
 248—253 267—269
 Kil 11 49 63 99 109 207
 Knista 41 50 99 100 109 218
 Kräcklinge 19 43 44 50 87 103 106 108 109
 Kumla 12 21 38 44 49 51 77 87 99 188 189 207 208 218 275
 Kvistbro 42 44 63 67 100 103 108 109 192 201 217
 Lerbäck 12 21 49 64 67 75 77 100 106 109 177 201 206—208 211 217 218
 Lillkyrka 11 39 64 67 104 106 109 207

Lindesberg 7 28 29 43 56 61 137 138 142 150 153 154 162 163 182 192 226
 238 245 269
 Linde bergsförs:g 49 56 131 133 138 139 150 153 155 159 162 182 225—227
 230 233 235 236 238 243
 Ljusnarsberg 7 37 44 57 58 61 67 78 138 139 150 155 159 163 209 225 226
 228 230 233—236 238 243 245
 Långbro (se även Ånsta-Långbro) 21 41 109 122
 Lännäs 49 64 67 104 109
 Mosjö 49 64 77 87 103 108 109
 Nora 7 12 28 29 58 61 68 133 137 138 142 150 152 153 162 163 167 184 191
 192 225 226 236 238 269 275
 Nora bergsförs:g 7 43 49 59—61 67 78 90 133 137—139 142 150 159 161 163
 192 218 225 230 235 236 238 245
 Norrbyås 49 65 109 187 206 210 217
 Nysund 36 37 42 43 51 166—168 173 177 178 248 249 252
 Näsby 8 35 49 52 60 133 138 159 162 163 226 233 234 238 245
 Ramsberg 49 60 67 133 138 139 159 161 163 226 227 235—238 245 275
 Rinkaby (Ringkarleby) 8 9 35 43 49 65 104 109 207
 Skagershult 9 22 50 65 67 106 109 206
 Sköllersta 23—26 49 66 67 106 109 180—182 267 268 276
 Snavlunda 22 100 104 192 207 221 275
 Stora Mellösa 22 43 50 65—67 76 103 108 109 122 185 186 202 275
 Svennevad 32 33 71 106 109 211
 Tysslinge 66 67 99 103 106 109 202
 Tångeråsa 45 103 192
 Täby 49 66 104 201
 Viby 9 45 103 109 191 192 207 211 217
 Vikar 43 60 131 158 163 235 236 238
 Vintrosa 49 66 67 99 103 109 187
 Ånsta-Långbro 41 49 109 192
 Ödeby 9 65 103 108 201 206 207 217

ILLUSTRATIONER.

Anderson, P. G., folkskolinspektör	Sid. VII
Bogren, A. G., folkskolinspektör	VI
Bohm, Oskar, folkskolinspektör	X
Byggnad för småskola år 1876	XII
Eklund, C. A., folkskolinspektör	XIII
En klass i småskola år 1902	XVI
Ericsson, Anders, talman i bondeståndet	III
Examensprotokoll i folkskola år 1853	V
Forsell, Carl af, överste, skoldonator	III
Grupp av elever i utbildningskurs för småskollärarinnor år 1873	IX
Gumælius, Gust. Wilh., kyrkoherde, initiativtagare till skolor	IV
Hamilton, H. J., fältmarskalk, skoldonator	II
Janson, J. E., folkskolinspektör	XI
Jonsson, J. V., folkskolinspektör	XV
Nordell, M., folkskolinspektör	XV
Odelberg, C. Ol., folkskolinspektör	VII
Provsida från folkskola år 1895	XIV
Robson, H. J., folkskolinspektör	VI
Rosenstein, Carl von, ärkebiskop, grundare av skola	II
Rudenschöld, Torsten, skolreformator	I
Skolhus i Edsberg	VIII
Sundblad, Arvid, folkskolinspektör	XIII
Två småskollärarinnor år 1875	XI
Törneblad, Olaus, folkskolinspektör	X

Använda förkortningar.

BFE	= Berättelser från folkskolinspektörer till ecklesiastikdepartementet.
BFK	= Berättelser från folkskolinspektörer till domkapitlet i Karlstad.
BFS	= Berättelser från folkskolinspektörer till domkapitlet i Strängnäs.
BFV	= Berättelser från folkskolinspektörer till domkapitlet i Västerås.
KB	= Konungens befallningshavandes i Örebro län 5-årsberättelser.
KC	= Kungl. cirkulär.
KDA	= Domkapitlets arkiv i Karlstad.
RA	= Riksarkivet.
SDA	= Domkapitlets arkiv i Strängnäs.
SFS	= Svensk författningssamling.
ULA	= Landsarkivet i Uppsala.
VDA	= Domkapitlets arkiv i Västerås.
ÖLA	= Örebro läns landstings arkiv.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

	Sid.
Förord	3
I. <i>Tiden före 1842 års folkskolestadga</i>	5
Stiftsvis vidtagna åtgärder för folkundervisningen	5
Skolmästare och barnalärare	17
Folkskolor inom Örebro län före år 1842	28
II. <i>Folkskolorna i länet åren 1842—1860</i>	45
Övergångstiden 1842—1848	45
Folkskolans barndomstid (åren 1849—1860)	70
III. <i>Statlig folkskolinspektion kommer till</i>	79
Åtgärder från riksdag och regering	79
Förutsättningar, inspektionsområden, personval	85
Landstingets medverkan vid folkskolinspektionen	94
IV. <i>Åren 1861—1886. Folkskoleväsendet i rask utveckling</i>	97
Länets närkesdel. A. G. Bogren	97
Länets västmanlandsdel	130
H. J. Robson 130 C. Ol. Odelberg 140	
Länets västmanlandsdel som eget inspektionsområde	147
Oskar Bohm 147 Joh. Lundelius 154 J. E. Janson 157	
Länets värmlandsdel	165
P. G. Anderson 165 Olaus Törneblad 175	
Frivilliga insatser för folkundervisningen	180
Landstinget fortsätter med stöd åt folkundervisningen	190
V. <i>Åren 1887—1914. Folkskoleväsendet under ett skede av sociala strömningar</i>	194
En inledande översikt	194
Länets närkesdel	200
C. H. Jacobsson 200 Arvid Sundblad 204 J. V. Jonsson 214	
Länets västmanlandsdel	224
J. E. Janson 224 C. A. Eklund 232 E. Th. Hedelin 240	
Länets värmlandsdel	247
Olaus Törneblad 247 O. A. Gunnelius 251	
VI. <i>Kommunal folkskolinspektion i Örebro stad</i>	255
M. Nordell 257	
VII. <i>Frivillig folkbildningsverksamhet</i>	267
VIII. <i>Landstinget och folkundervisningen 1887—1914</i>	272
IX. <i>Folkskolinspektionens nyordning i Örebro län</i>	279
Bilagor 1—8	283
Källor och litteratur	303
Personregister	306
Kommunregister	311
Illustrationer	314
Använda förkortningar	315